О. В. Кульбабська, Л. І. Олійник

Варіантність
синтаксичних конструкцій в українській літературній мові

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Олена Кульбабська
Лара Олійник

ВАРІАНТНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Монографія

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2025

УДК 811.161.2’367’255.4
К 906

Рекомендувала до друку вчена рада
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 7 від 24 червня 2019 року)

Рецензенти:

Маленко О. О., доктор філологічних наук, професор
(Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди);
Марчук Л. М., доктор філологічних наук, професор
(Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка).

Кульбабська О. В., Олійник Л. І.
К 906 Варіантність синтаксичних конструкцій в українській літературній мові : монографія. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. 304 с.
ISBN 978-966-423-921-6

Монографію присвячено дослідженню особливостей варіантних синтаксичних одиниць різних рівнів, дібраних із текстів паралельних українських перекладів художніх творів В. Скотта, Ч. Діккенса, Е. По, А. де Сент-Екзюпері, Гі де Мопассана, В. Гауфа, М. Емінеску та ін. З опорою на сучасні лінгвістичні теорії – синонімії, референції, синтаксичної номінації та номінативної деривації – уточнено термінологічний вимір поняття ’варіантність’ як динамічної системи різнорангових одиниць (синтаксем, словосполучень, простих і складних речень), у межах якої можливі переміщення та взаємопереходи. На ґрунті кількарівневого підходу виокремлено та проаналізовано чотири типи варіантних синтаксичних одиниць, для яких характерна модифікаційна, транспозиційна, інтерверсивна й метатаксична різноструктурність і лексична тотожність співвідносних компонентів.

Для науковців, викладачів, учителів, аспірантів і студентів філологічних спеціальностей закладів вищої освіти, усіх, кого цікавлять актуальні проблеми синтаксису української мови та перекладознавства.

УДК 811.161.2’367.332.7

ISBN 978-966-423-921-6

© Кульбабська О. В, Олійник Л. І., 2025

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....6
ПЕРЕДМОВА 15

РОЗДІЛ 1
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ ВАРІАНТНОСТІ

1.1. Термінологічний вимір поняття варіантності в наукових студіях. 20
1.2. Варіантність синтаксичних конструкцій та сучасні лінгвістичні теорії 30
1.2.1 Варіантність синтаксичних одиниць і теорія синонімії..... 31
1.2.2 Варіантність синтаксичних одиниць і теорія референції..... .36
1.2.3 Варіантність синтаксичних одиниць і теорії синтаксичної номінації та номінативної деривації..... 41
1.3. Типологія варіантних синтаксичних одиниць. 46

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАРІАНТНОСТІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

2.1. Базові принципи дослідження варіантності синтаксичних одиниць 54
2.2. Методологія та методика дослідження варіантності синтаксичних одиниць у паралельних українських перекладах 61

РОЗДІЛ 3
МОДИФІКАЦІЇ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПАРАЛЕЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

3.1. Типологія актуалізаторів часткових граматичних значень модифікатів 70
3.1.1. Морфологічні показники модифікації синтаксем..... 70
3.1.2. Лексичні засоби модифікації синтаксем і синтаксичних конструкцій..... 74
3.2. Модифікації базових синтаксем простого

елементарного речення в українськомовних перекладах тексту-джерела 77
3.2.1. Морфологічні варіанти предикатних синтаксем.....78
3.2.2. Морфологічні варіанти субстанційних мінімальних одиниць 82
3.3. Модифікаційні співвідношення вторинних предикатних синтаксем у текстах українських паралельних перекладів..... 95
3.3.1. Модифікації атрибутивних мінімальних одиниць..... 96
3.3.2. Модифікації адвербіальних синтаксем..... 100
3.4. Модифікації складних речень в українських перекладах першотексту 113
3.4.1. Варіанти на рівні складносурядних речень 113
3.4.2. Варіанти на рівні складнопідрядних речень. 120

РОЗДІЛ 4
ТРАНСПОЗИЦІЙНА ВАРІАНТНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ВИХІДНОГО ТЕКСТУ

4.1. Ономасіологічна близькість частин мови як основа транспозиційної варіантності..... 135
4.2. Варіантні транспозити на рівні простого речення 137
4.2.1. Транспозиційні варіанти у сфері базових синтаксем простого речення..... 137
4.2.2. Транспозиційні варіанти в системі вторинних синтаксем простого речення..... 152
4.3. Транспозиційні варіанти на рівні складних речень. 162

РОЗДІЛ 5
ІНТЕРВЕРСИВНА ТА МЕТАТАКСИЧНА ВАРІАНТНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРАЛЕЛЬНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

5.1. Інтерверсивні варіанти як маркери видозмін внутрішньосхемного характеру простих і складних речень 171
5.1.1. Варіанти суб'єктних синтаксем у простих елементарних реченнях 172

5.1.2 Варіанти складних субстанційних синтаксем у простих реченнях 176
5.1.3 Інтерверсивні варіанти на рівні складнопідрядних речень 181
5.2 Метатаксична кореляція різноструктурних функційно еквівалентних синтаксичних одиниць в українських перекладах вихідного тексту. 186
5.2.1 Метатаксичні видозміни вторинних предикатних синтаксем 187
5.2.2 Варіанти складних синтаксем перехідного типу 200

РОЗДІЛ 6
НАУКОВІ ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ «СЛОВНИКА СИНТАКСЕМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

6.1 Концепція, структура й основні лексикографічні параметри «Словника синтаксем української мови» 207
6.1.1 Мета, завдання й засадничі принципи *Словника* 212
6.1.2 Теоретична база *Словника* та вихідні положення 215
6.1.3 Тип *Словника* 226
6.1.4 Структура *Словника* (макроструктура) 228
6.2. Структура словникової статті (мікроструктура) «Словника синтаксем української мови» 229
6.3. Стилістичні параметри словникових статей сучасної української граматичної лексикографії 231
6.3.1 Функційний діапазон причинових синтаксем у сучасній українській мові 238
6.3.2 Лексикографічний портрет причинових синтаксем у «Словнику синтаксем української мови» (зразок словникової статті) 247

ПІСЛЯМОВА 263
CONCLUSIONS 271
ЛІТЕРАТУРА 273

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ТЕКСТОВІ ДЖЕРЕЛА

Андрущенко 1 – Гауф В. Каліф Лелека. *Малий Мук : казки* : [для мол. і серед. шк. віку] ; пер. з нім. : Ігор Андрущенко; худож. О. В. Чичик. К. : Країна Мрій, 2011. 288 с. С. 17–24.

Андрущенко 2 – Гауф В. Карлик Ніс. *Малий Мук : казки* : [для мол. і серед. шк. віку] пер. з нім. : Ігор Андрущенко; худож. О. В. Чичик. К. : Країна Мрій, 2011. 288 с. С. 46–64.

Андрущенко 3 – Гауф В. Малий Мук : казки : [для мол. і серед. шк. віку] ; пер. з нім. : Ігор Андрущенко; худож. О. В. Чичик. К. : Країна Мрій, 2011. 288 с. С. 5–16.

Андрущенко 4 – Гауф В. Пригоди Саїда. *Малий Мук* : *казки* : [для мол. і серед. шк. віку] ; пер. з нім. : Ігор Андрущенко; худож. О. В. Чичик. К. : Країна Мрій, 2011. 288 с. С. 91–113.

Андрущенко 5 – Грін О. С. Пурпурові вітрила ; пер. з рос. : Ігор Андрущенко; іл. О. Чичик. К. : Країна мрій, 2012. 352 с. С. 6–91.

Базилянська 1 – Гоголь М. Тарас Бульба. Вій. Вечори на хуторі поблизу Диканьки ; пер. з рос. : І. Л. Базилянська. Х. : Школа, 2011. 448 с.

Базилянська 2 – Сент-Екзюпері А. де. Маленький принц [пер. з фр. : Ірина Базилянська]. Харків : Школа, 2009. 384 с. С. 309–379.

Басенко 1 – Емінеску М. З чужини : [пер. з рум. : Констянтин Басенко]. *Емінеску М. Поезії.* К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 62–63.

Басенко 2 – Емінеску М. Калін : [пер. з рум. : Констянтин Басенко]. *Емінеску М. Поезії.* К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 125–138.

Білорус – Булгаков М. Майстер і Марґарита : роман : [пер. з рос. : Микола Білорус]. Харків : Фоліо, 2006. 415 с.

Васильченко 1 – Гоголь М. В. Втрачена грамота : [пер. з рос. : Степан Васильченко]. *Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки*. К. : ВЦ «Молодь», 1982. С. 77–89.

Васильченко 2 – Гоголь М. В. Зачароване місце : [пер. з рос. : Степан Васильченко]. *Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки*. К. : ВЦ «Молодь», 1982. С. 189–200.

Васильченко З – Гоголь М. В. Майська ніч, або Утоплена : [пер. з рос. : Степан Васильченко ; іл. О. В. Кузнецової, О. А. Літвінова]. *Гоголь М. В. Тарас Бульба* : [для серед. та ст. шк. віку]. К. : Школа, 2009. С. 199–234.

Вер. – Чехов А. Дядя Ваня : [пер. з рос. : А. Вер (Віктор Вер) і Володимир Ковалевський]. К. : Мистецтво, 1954. 71 с.

Вишня – Гоголь М. Іван Федорович Шпонька та його тітонька : [пер. з рос. : Остап Вишня]. *Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки*. К. : ВЦ «Молодь», 1982. С. 167–188.

Віль Ст. – Гоголь М. Тарас Бульба : [пер. з рос. : Ст. Віль (Лесь (Олекса) Гринюк]. Вінніпег : Канадійсько-українська видавнича спілка, 1918. 201 с.

Гончарук 1 – Емінеску М. Гомін лісу : [пер. з рум. : Захар Гончарук]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 91–92.

Гончарук 2 – Емінеску М. Ніч : [пер. з рум. : Захар Гончарук]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 75.

Гончарук З – Емінеску М. Синя квітка : [пер. з рум. : Захар Гончарук]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 78–79.

Гуртовенко – Емінеску М. Якщо тополі уночі : [пер. з рум. : Валерія Гуртовенко]. *Дуб Р. Й., Богайчук М. А. Літературна Буковина*. Чернівці. 1997. С. 27.

Давиденко – Скотт В. Айвенго : [пер. з англ. : Іван Давиденко]. К. : Країна Мрій, 2010. 400 с.

Доценко – По Е. А. Провалля і маятник : пер. з англ. : Ростислав Доценко; передм. та комент. К. О. Шахової ; худож.-іл. І. І. Яхін; худож.-оформлювач Б. П. Бублик. Харків : Фоліо, 2006. 478 с. С. 294–308.

Жаловський – Сент-Екзюпері А. де. Маленький принц : [пер. з фр. та прим. Анатолія Жаловського]. Харків : Фоліо, 2004. 349 с.

Засенко – Емінеску М. Лісовий гомін : [пер. з рум. : Петро Засенко]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 125–127.

Зеров – Гоголь М. В. Іван Федорович Шпонька та їхня тітонька. З гравюрою Касьяна : [пер. з рос. : Микола Зеров]. К. : Книгоспілка, 1929. 32 с.

Івченкова – Мопассан Гі де. Диявол : [пер. з франц. : Людмила Івченкова]. *Мопассан Гі де. Твори* : в 2-ох т. К. : Дніпро, 1990. Т. 2 : Наше серце; Сильна, мов смерть : романи ; вибрані оповідання. С. 561–567.

Ігнатенко – Емінеску М. Зоря : [пер. з рум. : Микола Ігнатенко]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 230.

Келар – Емінеску М. До зірки : [пер. з рум. : Степан Келар]. *Емінеску Михаїл. Із хвиль часів : лірика* / упоряд. та передм. С. Келара. К. : Голов. спец. ред. літ-ри мовами нац. меншин України, 2000. С. 165.

Колодій – Емінеску М. Лучафер : [пер. з рум. : Віталій Колодій]. *Ліричні твори зі шкільної програми : румунсько-українська антологія* / упор. і наук. координатор серії : Г. Я. Жерновей. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. 214 с. С. 124–152. (Серія двомовних видань «PRO LITTERA»).

Коломієць – Емінеску М. Буковині : [пер. з рум. : Володимир Коломієць]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 27–28.

Кононович 1 – Сент-Екзюпері А. де. Маленький принц : повість ; з акварелями автора; пер. з фр. : Леонід Кононович. Львів : Кальварія, 2007. 96 с.

Кононович 2 – Грін О. Червоні вітрила ; [пер. з рос. Леоніда Кононовича]. К. : Грані-Т, 2007. 95 с.

Кочур – Емінеску М. До зірки [пер. з рум. : Григорій Кочур]. *Друге відлуння : переклади*. К. : Дніпро, 1991. 558 с. С. 249.

Лісняк – Скотт В. Айвенго : іст. роман : [для серед. та ст. шк. віку] ; пер. з англ. : Юрій Лісняк, Галина Лозинська; приміт. Г. Лозинської. Вид. 2-ге, без змін. К. : Нац. книжковий проект, 2012. 496 с.

Лучканин – Емінеску М. До зірки : [пер. з рум. : Сергій Лучканин]. *Емінеску Міхай. «До зірки» мовами народів світу (40 перекладів 16 мовами) : навч. вид.* / упор. та передм. Лучканина С. М. К. : Наук. світ, 2003. 50 с. С. 5.

Маковей – Чехов А. Дядя Ваня (Ініціали перекладача не вказано, припущено, що переклад належить Осипу Маковею). Чернівці : Руска Рада (Заходом д-ра Льва Когута і Франца Коковського), 1908. 56 с.

М'ястківський 1 – Емінеску М. З чужини : [пер. з рум. : Андрій М'ястківський]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 25–26.

М'ястківський 2 – Емінеску М. Келін (Сторінки легенд**)** : [пер. з рум. : Андрій М'ястківський]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 77–90.

М'ястківський 3 – Емінеску М. Лучафер : [пер. з рум. : Андрій М'ястківський]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 194–210.

М'ястківський 4 – Емінеску М. Ніч : [пер. з рум. : Андрій М'ястківський]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 37–38.

М'ястківський 5 – Емінеску М. Побачення : [пер. з рум. : Андрій М'ястківський]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 128–129.

Некрутенко – Булгаков М. Майстер і Маргарита : роман : [пер. з рос. : Юрій Некрутенко; упровід та коментарі Юрія Некрутенка]. К. : Ксенія Сладкевич, 2008. 528 с. С. 9–399.

Ніковський – Гоголь М. В. Тарас Бульба : [пер. з рос. : Андрій Ніковський; іл. О. В. Кузнецової, О. А. Літвінова]. К. : Школа, 2009. С. 3–143.

Олесь – Гауф В. Маленький Мук : [пер. з нім. : Олександр Олесь] : [Електронний ресурс]. URL: http://zarlit.com/hrestomatia/38.html

Підмогильний – Мопассан Гі де. Пампушка : [пер. з фр. : Валер'ян Підмогильний та Михайло Антонович; передм., приміт. К. Шахової]. *Мопассан Гі де. Любий друг : романи, новели.* Харків : Фоліо, 2004. С. 277–309.

Пінчевський – Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста : роман : [пер. з англ. : М. М. Пінчевський, Г. Пінчевська-Чекаль, Олександр Іванович Терех]. К. : Дніпро, 1987. 423 с.

Попович 1 – Гауф В. Каліф-чорногуз : [пер. з нім. : Євген Попович]. *Гауф В. Казки* : [для мол. та серед. шк. віку]. К. : Школа, 2001. 208 с. С. 5–19.

Попович 2 –Гауф В. Карлик Ніс : [пер. з нім. : Євген Попович]. *Гауф В. Казки* : [для мол. та серед. шк. віку]. К. : Школа, 2001. 208 с. С. 84–117.

Попович 3 – Гауф В. Маленький Мук : [пер. з нім. : Євген Попович]. *Гауф В. Казки* : [для мол. та серед. шк. віку]. К. : Школа, 2001. 208 с. С. 42–62.

Попович 4 – Гауф В. Пригоди Саїда : [пер. з нім. : Євген Попович]. *Гауф В. Казки* : [для мол. та серед. шк. віку]. К. : Школа, 2001. 208 с. С. 118–164.

Пучко 1 – Емінеску М. Ангел і демон : [пер. з рум. : Іван Пучко]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 44–50.

Пучко 2 – Емінеску М. Синя квітка : [пер. з рум. : Іван Пучко]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 57–59.

Ревуцький – Гоголь М. Вечір проти Йвана Купайла : [пер. з рос. : Дмитрій Ревуцький ; іл. О. В. Кузнецової, О. А. Літвінова]. *Гоголь М. В. Тарас Бульба* : [для серед. та ст. шк. віку]. К. : Школа, 2009. С. 178–198.

Рильський 1 – Гоголь М. В. Майська ніч, або Утоплена : [пер. з рос. : Максим Рильський]. *Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки*. К. : ВЦ «Молодь», 1982. С. 51–76.

Рильський 2 – Гоголь М. Ніч проти Різдва : [пер. з рос. : Максим Рильський ; іл. О. В. Кузнецової, О. А. Літвінова]. *Гоголь М. В. Тарас Бульба* : [для серед. та ст. шк. віку]. К. : Школа, 2009. С. 239–314.

Садовський – Гоголь М. Тарас Бульба : [пер. з рос. : Микола Садовський**]**. К. : Вид-во т-ва «Час», 1918. 176 с.

Севернюк 1 – Емінеску М. І якщо… : [пер. з рум. : Тамара Севернюк]. *Новий день*. 2015. № 4 (22 січня). С. 12.

Севернюк 2 – Емінеску М. Сонні птахи : [пер. з рум. : Тамара Севернюк]. *Новий день*. 2015. № 4 (22 січня). С. 12.

Сенченко 1 – Гоголь М. Вечір проти Івана Купала : [пер. з рос. : Іван Сенченко]. *Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки*. К. : ВЦ «Молодь», 1982. С. 35–50.

Сенченко 2 – Гоголь М. Страшна помста : [пер. з рос. : Іван Сенченко]. *Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки*. К. : ВЦ «Молодь», 1982. С. 131–166.

Сосюра – Емінеску М. Побачення : [пер. з рум. : Володимир Сосюра]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держвид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 87–88.

Стадник – Чехов А. П. Медвідь : шутка на 1 дію : [пер. з рос. : Йосип Стадник]. Львів : Русалка. Вип. II. 1922. 22 с.

Терещенко – Мопассан Гі де. Пампушка : [пер. з фр. : Роман Терещенко]. *Мопассан Гі де. Твори* : в 2-ох т. К. : Дніпро, 1990. Т. 2 : Наше серце; Сильна, мов смерть : романи ; вибрані оповідання. 670 с. С. 326–361.

Томашевич – Мопассан Ґю де. Чорт : [пер. з фр. : Гриньо Томашевич]. *Кльод Ґе. Другі оповідання*. Віннїпег, Ман : Укр. вид-ча спілка, 1916. 64 с. С. 49–59.

Українка 1 – Гоголь М. Запропаща грамота : [пер. з рос. : Леся Українка]. *Українка Леся. Зібрання творів* : у 12 т. Т. 7. К. : Наук. думка, 1976. С. 480–489.

Українка 2 – Гоголь М. Зачароване місце : [пер. з рос. : Леся Українка]. *Українка Леся. Зібрання творів* : у 12-ти т. Т. 7. К. : Наукова думка, 1976. С. 490–496.

Усач – Емінеску М. Сонливі птахи : [пер. з рум. : Григорій Усач]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 215.

Федорченко – По Е. А. Провалля і маятник : [оповідання] ; пер. з англ. : Ольга Федорченко, Валерія Столяренко, іл. Н. Клочкова. К. : Країна мрій, 2012. 253 с. : іл. С. 3–16. (Улюблені книжки).

Харченко 1 – Гоголь М. Сорочинський ярмарок : [пер. з рос. : Антін Харченко; іл. О. В. Кузнецової, О. А. Літвінова]. *Гоголь М. В. Тарас Бульба* : [для серед. та ст. шк. віку]. К. : Школа, 2009. С. 144–177.

Харченко 2 – Гоголь М. Страшна помста : [пер. з рос. : Антін Харченко; іл. О. В. Кузнецової, О. А. Літвінова]. *Гоголь М. В. Тарас Бульба* : [для серед. та ст. шк. віку]. К. : Школа, 2009. С. 315–376.

Хуторян 1 – Гоголь М. Ніч перед Різдвом : [пер. з рос. : Антін Хуторян]. *Гоголь М. В. Вибрані твори.* К. : Держлітвидав, 1948. С. 27–62.

Хуторян 2 – Гоголь М. Сорочинський ярмарок : [пер. з рос. : Антін Хуторян]. *Гоголь М. В. Вибрані твори.* К. : Держлітвидав, 1948. С. 3–25.

Хуторян 3 – Гоголь М. Тарас Бульба : [пер. з рос. : Антін Хуторян]. *Гоголь М. В. Вибрані твори.* К. : Держлітвидав, 1948. С. 63–161.

Чайківський – Чехов А. Медвідь. Осьвідчини кальхас : [пер. з рос. : Богдан Чайківський]. Чернівці : Руска Рада (Заходом д-ра Льва Когута і Франца Коковського), 1908. 46 с. С. 3–20.

Черняхівська – Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста роман : [пер. з англ. : Вероніка Черняхівська]. 2-ге вид. К. : Веселка, 1993. 428 с.

Швець 1 – Емінеску М. Зоря : [пер. з рум. : Василь Швець]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 114.

Швець 2 (*1-ий перекл. за 1952 р.*) – Емінеску М. Оповідання про липу : [пер. з рум. : Василь Швець]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 69–72.

Швець 3 (*2-ий перекл. за 1974 р.*). *Емінеску М. Оповідання липи* : [пер. з рум. : В. Швець]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Дніпро, 1974. 254 с. С. 101–104.

Швець 4 – Емінеску М. Буковині : [пер. з рум. : Василь Швець]. *Дуб Р. Й., Богайчук М. А. Літературна Буковина*. Чернівці. 1997. 228 с. С. 25–26.

Шкляр – Гоголь М. Тарас Бульба : [пер. з рос. Василь Шкляр]. К. : Дніпро, 2003. 164 с.

Шпорта 1 – Емінеску М. Ангел і демон : [пер. з рум. : Ярослав Шпорта]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 11–17.

Шпорта 2 – Емінеску М. Лучафер : [пер. з рум. : Ярослав Шпорта]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 139–153.

Щербак 1 (*1-ий пер. за 1952 р.*) – Емінеску М. Казка про ліс : [пер. з рум. : А. Щербак]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 80–81.

Щербак 2 (*2-ий пер. за 1974 р.*) – Емінеску М. Казка лісу : [пер. з рум. : Анатолій Щербак]. *Емінеску М. Поезії*. К. : Держ. вид. худ. літ., 1952. 179 с. С. 105–107.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ПРАЦІ, ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Активні ресурси – Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко,

В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк ; відп. ред. Є. А. Карпіловська. К. : ТОВ «КММ», 2013. 416 с.

БЭС – Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е. изд. М. : Большая Росс. энциклоп., 1998. 685 с.

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1440с.

ГСУЛМ – Граматичний словник української літературної мови. Словозміна : близько 149 000 слів / відп. ред. Н. Ф. Клименко. К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. 760 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред.-кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1 – 4. (Словники України).

ИСР – Интенцијално-синтаксически речник на македонските глаголи. Скопје, 1990.

ЛЕ – Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.

Попова – Попова М. Кратък валентен речник на глаголите в съвременния български книжовен език. София: Изд-во на Българска академия на науките, 1987. 544 с.

СДК – Словник дієслівного керування / Лариса Колібаба, Валентина Фурса. К. : Либідь, 2016. 656 с.

Сл. БГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута. 2005. 688 с.

Сл. Ган. і Ол. – Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К. : Гол. вид-во «Вища шк.», 1985. 360 с.

Сл. Гр. – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. К. : 1907 – 1909. Т. 1 – 4. (Перевидано фотоспособом). К., 1996.

Сл. Дом. – Доманіцький В. Словарик. Пояснення чужих і не дуже зрозумілих слів. К., 1906. 130 с.

СНУ – Словотворчість незалежної України. 2012–2016 : словник / укл. : А. Нелюба, Є. Редько ; за заг. ред. А. Нелюби. Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 460 с.

Сл. Єрм., Биб., Тод. – Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : короткий тлумачний словник

лінгвістичних термінів / за ред. Єрмоленко С. Я. К. : Либідь, 2001. 224 с.

Сл. Кр. і Єфр. – Російсько-український словник / за ред. А. Кримського, С. Єфремова. К., 1924–1930. Т. 1–3.

Сл. Руд. – Рудницький Я. Б. Етимологічний словник української мови. Вінніпег, 1962. Т. 1. 968 с.

Сл. Ум. і Сп. – Словарь російсько-український / укл. : М. Уманець, А. Спілка. Львів, 1893–1898. Т. 1 – 4.

Сл. УП 2007 – Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 416 с.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти томах. К. : Наук. думка, 1970–1980.

УМ – Українська мова : [енциклопедія]. К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

CPS – Czesko-polski słownik walencyjny czasownikyw [Tekst] / pod red. : D. Rytel-Kuc. — Wrocław etc., 1994.

Kawka – Kawka Maciej. Słownik syntaktyczno-semantyczny czasownikyw polskich. Część I : Czasowniki bezprzedrostkowe. Krakyw, 1980.

Słownik – Słownik syntaktyczno-generatywny czasownikyw polskich / pod red. : K. Polańskiego. T. 1–7. Wrocław etc., 1980–1993.

UPS – Ukrainsko-polski slownik syntaktyczny / Orest Spiwak, Marian Jurkowski. Warszawa : Tyrsa, 2003. 341 s.

Світлій пам'яті Навчительки нашої –
професорові Ніні Василівні Гуйванюк
присвячуємо

ПЕРЕДМОВА

Читати в оригіналі – це безпосередньо торкатися
думкою до думки автора.
Читати в перекладі – торкатись опосередковано,
через думку й відчуття перекладача.
Андрій Содомора

На певному синхронному зрізі спостережено функціювання в мові багатьох паралельних засобів вираження тих чи тих значень і відношень, окремих фактів чи ситуацій дійсності. У цьому аспекті актуальними постають теоретичні питання варіантності – особливої властивості мовної системи, яка полягає в допущенні формальних видозмін мовної одиниці, в утворенні кореферентних одиниць, співвідносних з іншими одиницями.

Проблема варіантності, з одного боку, безпосередньо пов'язана з виявленням потенційних можливостей мови, зі здатністю володіти обширом еквівалентних форм і варіантів, а також зумовлена можливістю мовця передавати референтні значення в конкретному акті номінації однією зі співвідносних форм. Отже, антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики актуалізує проблему варіантності мовних одиниць як результат еволюції мови та інтелектуально-комунікативної діяльності мовців.

Особливості функціювання в мові паралельних засобів вираження тих чи тих значень і відношень, окремих ситуацій дійсності вивчали з погляду:

1) загального мовознавства – окреслення основних чинників появи та ролі варіантності як загальної властивості мовної систе-

ми, спроба розв'язання проблеми типології кореферентних одиниць, аналіз фоно-морфологічних та етимологічних варіантів слів у споріднених і неспоріднених мовах (Ю. М. Ажнюк [Ажнюк 2008], В. Г. Гак [Гак 1982], Е. Д. Головіна [Головіна 1983], М. П. Кочерган [Кочерган 2008], В. М. Солнцев [Солнцев 1984], О. І. Смирницький [Смирницький 1954], та ін.);

2) історії української мови та діалектології – визначення специфіки варіантних засобів української мови в діахронному аспекті та в зіставленні з територіальними діалектами (С. П. Бевзенко [Історія 1978], К. Ф. Герман [Герман 1983], П. Ю. Гриценко [Гриценко 1990], М. А. Жовтобрюх [Історія 1979], М. В. Зарінова [Зарінова 2020], Л. М. Колібаба [Колібаба 2014], І. Г. Матвіяс [Матвіяс 1985], Г. П. Мацюк [Мацюк 2004; Мацюк 2004 а], В. М. Мойсієнко [Мойсієнко 2010], І. І. Слинько [Слинько 1968; Слинько 1969], І. Б. Царалунга [Царалунга 2017] та ін.);

3) теорії мовної стратифікації, що сконцентрована на парадигмі одиниць одного рівня, зокрема: л е к с и к о л о г і ї (Т. Є. Гуцуляк [Гуцуляк 2013], Є. А. Карпіловська [Карпіловська 2007, 2008], М. Д. Карп'юк [Карп'юк 1978], А. А. Ковтун [Ковтун 2018], О. О. Тараненко [Тараненко 2000] та ін.); ф р а з е о л о г і ї (М. Ф. Алефіренко [Алефіренко 1987], Д. Х. Баранник [Баранник 1968, Баранник 2001], М. П. Коломієць [Коломієць 1989], Л. Г. Скрипник [Скрипник 1973] та ін.); ф о н е т и к и й а к ц е н т о л о г і ї (В. В. Винницький [Винницький 2010], М. Л. Дружинець [Дружинець 2014; Дружинець 2019], О. М. Зайцева [Зайцева 2012], Ю. О. Карпенко [Карпенко 1996], Б. В. Кобилянський [Кобилянський 1971], В. В. Німчук [Німчук 1977], Н. І. Тоцька [Тоцька 1995] та ін.); м о р ф е м і к и та с л о в о т в о р у (З. О. Валюх [Валюх 2011], Є. В. Волянська [Волянська 2014], В. В. Ґрещук [Ґрещук 1995], Н. Ф. Клименко [Клименко 1973; Клименко 1990], І. І. Ковалик [Ковалик 1962; Ковалик 1957], В. Д. Семиряк [Семиряк 1971] та ін.), г р а м а т и к и (І.Р. Вихованець [Вихованець 1967; Вихованець 1980; Вихованець 1987; Вихованець 1992; Вихованець 2004], Г. Г. Голосовська [Голосовська 2016], К. Г. Городенська [Городенська 1991; Городенська 2010], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999; Гуйванюк 2009], А. П. Загнітко [Загнітко 1996; Загнітко 2001], О. В. Кульбабська [Кульбабська 2011], Л. І. Олійник (Кучурян) [Кучурян 2016], М. В. Мірченко

[Мірченко 2004], М. С. Скаб [Скаб 2002], Н. М. Сологуб [Сологуб 2000; Сологуб 2003], Л. В. Шитик [Шитик 2014] та ін.);

4) когніції – визначення когнітивно-еволюційних функцій граматичних варіантів, дослідження когнітивного механізму сприйняття граматичних варіантів (А. П. Загнітко [Загнітко 2008]; С. Л. Попов [Попов 2015] та ін.);

5) культури мови й лінгвостилістики – установлення кореляції понять «мовна норма» та «варіантність», «інваріант» і «варіант»; визначення стилістичних функцій варіантних засобів мови в різножанрових текстах і розмовному мовленні (В. М. Бріцин [Брицин 1980], Н. С. Голікова [Голікова 2016], С. Я. Єрмоленко [Єрмоленко 1982], О. Т. Захарків [Захарків 1998], В. І. Кононенко [Кононенко 1970; Кононенко 1976], Т. А. Коць [Коць 1997], О. В. Кульбабська [Кульбабська 2017]; О. Б. Курило [Курило 2004], О. І. Радченко [Радченко 2000], В. М. Русанівський [Русанівський 1931], Л. В. Струганець [Культура 2015], Н. В. Хруцька [Хруцкая 2008] та ін.);

6) соціолінгвістики – актуалізація різних мовних варіантів залежно від соціальних відмінностей між носіями мови О. Горбач [Горбач 2006], Л. Т. Масенко [Масенко 2011; Масенко 2006], Л. О. Ставицька [Ставицька 2005], Л. О. Ткач [Ткач 2007; Ткач 2007 а] та ін.);

7) міжкультурної комунікації – дослідження варіантних різнорангових одиниць з огляду на особливості добору й реалізації у спілкуванні представників певної національної лінгвокультурної спільноти (П. Ю. Гриценко, І. А. Стоянов [Гриценко, Стоянов 1988], О. В. Кульбабська [Кульбабська 2014; Кульбабська 2015; Кульбабська 2018; Кульбабська 2019] та ін.).

Дослідники вважають проблему формальної та семантичної варіантності однією з найскладніших у сучасному мовознавстві, що тісно пов'язана з теоретичним осмисленням мовної еволюції, витлумаченням поняття інваріанта, поглибленням семантики різнорівневих мовних одиниць (фонем, морфем, лексем, фразем, грамем, синтаксем, речень, надфразних єдностей).

Актуальність дослідження паралельних засобів вираження інформації в галузі синтаксису зумовлена передовсім їхньою роллю в акті комунікації – установлення зв'язку повідомлюваного з дійсністю, із процесом спілкування людей. До того ж погляд на

мову як на результат інтелектуально-комунікативної діяльності мовців дає змогу по-новому висвітлити проблему варіантності синтаксичних конструкцій в українських перекладах того самого тексту, здійснених різними авторами, з огляду на їхнє суб'єктивне сприймання та оцінку реальності. На часі дослідження в перекладних текстах регулярних можливостей потенційної взаємозаміни двох чи більше інформативно-ідентичних одиниць, об'єднаних спільним чи близьким граматичним значенням, але відмінних граматичною формою та відтінками семантики.

Джерельною базою для аналізу є «близькочасові» (здійснені впродовж XX–XXI ст. п'ятдесятьма сімома перекладачами) тексти українських перекладів першотвору, зокрема переклади художніх творів одинадцяти письменників: англійських – В. Скотта, Ч. Діккенса, Е. По; французьких – А. де Сент-Екзюпері та Гі де Мопассана; німецького прозаїка-казкаря В. Гауфа, румунського романтика М. Емінеску. Дібраний методом суцільного вибирання ілюстративний матеріал налічує близько 10 тис. карток із фіксаціями варіантних різнорангових синтаксичних одиниць, що дають підстави для висновку про вдосконалення на синхронному зрізі граматичної будови української мови, збагачення її лексичних, службових та інтонаційно-комунікативних ресурсів, про ознаки розвиненості художнього стилю. Загальна кількість матеріалу дослідження – 5142 синтаксичних одиниць.

Методологічним підґрунтям монографічної праці є теорія Л. Теньєра про метатаксичні трансформації синтаксичних одиниць у процесі перекладу тексту з однієї мови на іншу, а також концепція Н. В. Гуйванюк про варіантність як вияв кореферентних співвідношень синтаксичних одиниць, за допомогою яких мовці пізнають та інтерпретують світ, структурують досвідні знання, реалізують комунікативну взаємодію.

Пропонована праця є першим монографічним дослідженням репертуару варіантних синтаксичних одиниць, що забезпечують перекладачеві можливість вибору відповідно до його функційно-номінативних потреб, комунікативної компетентності та інтерпретаційної здатності до моделювання ситуацій дійсності. *Упершe* на широкому мовному матеріалі типологізовано варіантні синтаксичні конструкції, що постали як результат модифікації, транспозиції, інтерверсії та

семантичної компресії компонентів речень. На засадах кількарівневого підходу описано структурно-семантичні особливості функційно-еквівалентних синтаксичних одиниць, які виформовують систему номінативних знаків (синтаксем, словосполучень, простих і складних речень) і перебувають між собою у формально-семантичних співвідношеннях, виконуючи стилістичні функції в текстах паралельних українських перекладів. *Новими* є концептуальні засади укладання «Словника синтаксем української мови», установлення реєстру лексикографічної праці та побудови граматичної словникової статті на основі типології синтаксем української мови.

Практична цінність наукової праці полягає в можливості використання зроблених узагальнень у практиці викладання синтаксису, стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, лінгвокультурології; для проведення спецкурсів із проблем синтаксичної номінації, перекладознавства; для укладання словника варіантів синтаксичних одиниць української мови, створення ортологічних посібників для працівників видавничої сфери. Наукові засади дослідження слугуватимуть підґрунтям для подальших лінгвістичних студій із варіантології, ономасіології, функційно-комунікативного синтаксису.

Автори висловлюють щиру вдячність рецензентам – докторові філологічних наук, професору *Олені Олегівні Маленко* (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди), докторові філологічних наук, професору *Людмилі Миколаївні Марчук* (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) – за слушні поради та рекомендації.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ ВАРІАНТНОСТІ

1.1. Термінологічний вимір поняття варіантності в наукових студіях

У продовж усієї історії розвитку в процесі становлення мовних норм українська літературна мова синтезувала в собі елементи, неоднорідні на всіх структурних рівнях. «Така невпорядкованість звукової, граматичної систем мови реалізувалася у варіативних одиницях на різних етапах її існування. Мова як складна динамічна система стала зв'язком частин, створених у різний час, давніх і нових, питомих і запозичених, поєднанням елементів того чи іншого місцевого діалекту» [Царалунга 2017, с. 8].

Отож варіантність (від лат. *varians*, Р. в. *variantis* – змінний) – одна з характерних рис мовної норми, що увиразнює незавершеність, безперервність процесу стандартизації літературної мови, гнучкість і багатство її виражально-зображальних засобів [Гуйванюк 1999, с. 71]. Утім, це явище зазнає полярних оцінок: з одного боку, як недолік мови, а з іншого – як її фундаментальна властивість [Дорофеєв 2012, с. 27; Крисин 2011, с. 7; Попов 2015; Харченко 2017; Юносова 2003 тощо]. Через зміну співвідношень між варіантами (одні з них на конкретному відтинку часу залишаються рівноправними, але в їх рівноправність завжди закладена можливість порушення рівноваги; інші стилістично по-різному забарвлені, до того ж їхнє забарвлення мінливе; треті зміцнюють свої позиції або, навпаки, утрачають їх, переходячи до розряду маловживаних або застарілих елементів) відбувається багато зрушень на всіх мовних рівнях. У такий спосіб варіантність постає як «резерв мови» й «база для вияву цілої низки значень функційно-стилістичного й експресивно-стилістичного плану» [Русанівський 2004, с. 60–61].

Нам імпонує думка Г. Глісона [Глисон 1959, с. 6]: «Складність вивчення проблем варіантності спричинена багатовимірністю

процесу мовних змін, який не є одиничним актом, а репрезентує результат низки абсолютно різних процесів, що тривають відносно незалежно один від одного». Уважаємо, що складність системного опису синтаксичної варіантності зумовлена ще й тим, що в найновіших граматичних працях одиниці синтаксису досліджують щонайменше в трьох аспектах – формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та комунікативному (див.: [Вихованець 1983; Вінтонів 2013; Межов 2012; Мірченко 2004; Попова 2009; Шульжук 2004] тощо).

Незважаючи на посилену зацікавленість до питання мовного плюралізму, мовних варіантів чи мовних хитань, поплутань, на жаль, досі не випрацьовано однозначного витлумачення термінів «варіант», «варіантність» і «варіативність». Ці номени застосовують не лише в лінгвістиці, а отже, вони є міждисциплінарними термінами, за допомогою яких зазвичай характеризують структуру і функціювання об'єктів, що належать до різних галузей суспільного життя. Насамперед узагальнемо семантичний обшир терміна «варіант» у мовознавчих студіях.

Таблиця

Походження та семантика терміна «варіант» і його похідних

Термінопоняття	Визначення	Джерело
варіянт	«варіант»	Сл. Гр., т. 1, с. 127
варіант	«одміна»	Сл. Ум. і Сп., т. 1, с. 64
варіант	«більша або менша відміна, трохи інакша частина якого-небудь рукопису, інакші слова в тому самому віршові або пісні»	Сл. Дом., с. 24
варіація	«відміна, неоднаковість у чому небудь»	Сл. Дом., с. 24
варіант	«відміна»;	Сл. Кр. і Єфр., т. 1,

(т. с. *варіація*) *варіювати*	«надавати різних тонів, відміняти»	с. 53
варіант	«версія; інше прочитання; відміна, різновид; видозмінення»	Сл. Руд., т. 1, с. 316
варіант	«передовсім видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце нагологсу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. д.), але не порушують принципу тотожності».	УМ (Тараненко О. О.), с. 62–63
варіант	«запозичення з французької мови, фр. *variante* походить від лат. *varians*, дієприкметника *variantis,* «той, що змінюється» від дієслова *vario* «урізноманітнюю, змінюю», пов'язаного з *varius* «різноманітний, різнобічний, капризний»	ЕСУМ, т. 1, с. 332
варіант *варіантність* *варіантний*	«видозміна, різновид чого-небудь»; «наявність варіантів»; прикм. до «варіант»	СУМ, т. 1, с. 292 СУМ, т. 1, с. 293 СУМ, т. 1, с. 293
варіабельний	«такий, що може,	ВТСУМ, с. 112

варіабельність *варіативний, варіантний* *варіативність, варіантність*	здатний мати, створювати варіанти, різновиди; який створює варіанти, різновиди»; «властивість, здатність мати, утворювати варіанти, різновиди»; «такий, що має, створює варіанти»; «наявність варіацій, можливості варіювання».	
варіант *варіативність*	«видозміна або різновид мовної одиниці: фонеми, морфеми, слова, фразеологічних одиниць»; «наявність різновидів: видозмін у мові й мовленні, викликана різними умовами вживання мовних одиниць, а також відмінністю в належності мовців до соціального чи територіального середовища».	Сл. Ган. і Ол., с. 31–33
варіант	«різні форми тієї самої мовної одиниці, які зберігають однакове значення, тобто виконують ідентичну, ту саму функцію, напр., варіанти фонеми, морфеми, словосполучення та синтаксичні варіанти»;	Сл. Єрм., Биб., Тод., с. 26–27

варіантність	1) «здатність мовних одиниць різними формами передавати той самий зміст; 2) властивість мови виступати в різновидах, на яких позначається функціонування її в певних територіях, соціальних, історично-культурних умовах».	
варіантність	«природний стан мови як конкретно-історичного явища, один із внутрішніх виявів літературної мови, наділеної різноманітними культурно-історичними ознаками, /…/ що дає змогу використовувати варіантність як засіб стилістичного збагачення функціональних різновидів мови».	Коць 2018, с. 60
варіантність *варіативність*	«системне явище, яке передбачає співіснування в мові певної одиниці у двох модифікаціях, не пов'язаних зі зміною її семантичної функції»; «причина виникнення варіантності, яка, на відміну від	Юносова 2003, с. 5 Касьянова 2014, с. 322

	попередньої, не провокується мовою, а дозволяється нею»	
варіативність	1) «характеристика мовної змінності, модифікації, що може бути результатом еволюції, використання різних мовних засобів для позначення суміжних чи тих самих явищ»; 2) «характеристика способу функціонування мовних одиниць у синхронії, що спонукає до з'ясування місця варіантів у багаторівневій ієрархії мовних систем».	Царалунга 2017, с. 14

Авторитетні лінгвістичні енциклопедичні джерела визначають 'варіантність' (або 'варіативність') так: 1) «явище видозміни певної рівневої ознаки мовних одиниць, що призводить до існування їхніх паралельних форм і є виявом мовної надмірності чи економії, тенденцією розвитку мови, наслідком її функціонально-стилістичного й територіального розшарування» [Селіванова 2006, с. 57]; 2) «фундаментальна ознака мовної системи й мовлення, що передбачає різноманітність мовленнєвих реалізацій, яка може бути штучно уніфікована до комплексу спільних ознак» [Скопненко 2007, с. 55]; 3) уявлення про різні способи вираження будь-якої мовної сутності як про її модифікацію, різновид чи відхилення від деякої норми [БЭС, с. 80]; 4) діалектична взаємозалежність стабільності й змінності в нормі мовній як головного показника літературної опрацьованості мови [УМ (Тараненко О. О.), с. 63]. Мовознавці звертають увагу на лінгвосенергетичний аспект проблеми:

«…варіантність мови є параметром самоорганізації суперсистеми мови, який сприяє виформуванню одного з варіантів (стабілізації), з одного боку, а з іншого, – уможливлює вивільнення знакових ресурсів, які згодом можуть отримати нове значення або поповнити різні сфери спілкування» [Селіванова 2006, с. 59].

У першому, третьому й четвертому визначеннях дослідники оперують поняттями «варіант» і «варіювання». Зокрема, те, що зазнає видозмін, є деяким еталоном, взірцем або *нормою*, тоді як варіант – модифікація цієї норми або відхилення від неї, унаслідок чого постають паралельні форми мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний, або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів тощо), але не порушують принципу її тотожності [Тараненко 2000, с. 59; Єрмоленко, Бибик, Тодор 2001, с. 27; Berrendonner 1988]. Отже, варіантність (у вузькому розумінні) уможливлює функціювання в мові щонайменше двох модифікацій певної одиниці, не пов'язаних зі зміною семантичної ролі.

Пор.: іменник «варіативність», поданий у лінгвістичних енциклопедіях як дублет до терміна 'варіантність' [БЭС, с. 80], витлумачено як 'те, що має властивість варіюватися', тобто видозмінюватися, але не обов'язково з тотожним значенням. На нашу думку, варіативність поняття ширше за варіантність, оскільки охоплює як варіанти, так і синоніми. До того ж 1) варіантність актуалізує в певному тексті лише один варіант мовної одиниці з усіх можливих, тоді як варіативність є паралельною реалізацією всіх варіантів; 2) варіантність указує на динамічність мовної системи, а варіативність як ознака текстової розгалуженості – на мовленнєвий характер (див. також: [Бєляєва 2004, с. 5; Кондратенко 2012, с. 122]).

У широкому витлумаченні варіантності (друга дефініція) до наукового обігу дослідники вводять термін «інваріант» (поняття інваріанта в лінгвістиці з'явилося пізніше, ніж 'варіант', 'варіантність', 'варіювання') та опозицію 'інваріант↔варіант' [Ельмслев 1960, с. 320; Кульбабська 1999, с. 268–269; Солнцев 1984, с. 32]. Наприклад, празькі фонологи характеризували фонему як інваріант – абстрактне позначення тієї самої сутності, класу відносно однорідних предметів, а її звукові реалізації як варіанти (див.: [Мартине 1963, с. 448]).

Дослідження фонеми як інваріанта дало змогу описати інваріантні та варіантні одиниці інших мовних рівнів, зокрема й синтаксичних [Гак 1977; Єрмоленко 1982, с. 12–20; Lakoff 1990]. У цьому аспекті заслуговує поцінування думка І. Р. Вихованця, який переконливо довів, що семантичний інваріант – це глибинна структура пропозиції, яка реалізується через різні поверхневі структури або варіанти [Вихованець 1993, с. 120–124]. Виокремити семантичний інваріант – означає сконструювати певну абстракцію, або виділити ту суму значень, які становлять певний простір для варіантних структур і, отже, дають змогу визначити співвідношення формального і змістового варіювання слова, словосполучення, речення тв надфразної єдності [Єрмоленко 1982, с. 13].

Синтаксична варіантність – багатовимірне динамічне явище, оскільки, з одного боку, конкурують між собою традиційна синтаксична норма й нові узуальні моделі поєднання слів і словоформ, а з іншого – іноді наявні варіанти потребують корегування як неправильні, скальковані. Подекуди варіантність синтаксичних конструкцій уважають відображенням перехідного етапу в зміні норми, її хитанням [Литвин 1984; Сучасна 1972].

Нормативність як одна з іманентних рис літературної мови допускає або унеможливлює варіантності синтаксичної конструкції. Наприклад, імперативні (прескриптивні, обов'язкові) норми регулюють уживання лише інваріантної синтаксичної конструкції, як-от: *вивчати* (що?) *мову, писати* (чим?) *олівцем*. Диспозитивна (дескриптивна) норма допускає варіантність, тобто одне синтаксичне значення репрезентовано двома й більше синтаксичними конструкціями, пор. значення прямого об'єкта: *купити хліб* (н. в.) / *хліба* (р. в.); значення об'єкта обмеженого стану: *важкий* (кому?) *мені* (д. в.) / (для кого?) *для мене* (для + р. в.). Ураховуючи наявність дихотомії імперативна / диспозитивна норми, можемо окреслити три види кореляції 'норма–варіант': 1) норма обов'язкова, тоді як варіант не передбачений (він може бути лише суржиковим, просторічним, напр.: *дві треті / дві третіх*); 2) норма обов'язкова, варіант можливий за певних умов спілкування (напр., літературна конструкція *сидіти між синами* та діалектна *сидіти межи синами*); загальновживане сполучне слово *який* і запозичене з польської *котрий* (уживають рідше, оскільки воно здебільшого

сполучається з лексемами на позначення часу); 3) норма й варіант рівноправні (*чекати весну / весни / на весну*). Отже, незважаючи на те, що літературна норма тяжіє до стабільності, консервативності, вона уможливлює функціювання варіантів конкретної синтаксичної конструкції як виразника певного синтаксичного значення [УМ, с. 64].

Синтаксична варіантність є рушієм мовного розвитку й результатом інтелектуально-комунікативної діяльності мовців. У синтаксичній системі української мови, яка хоч і не так інтенсивно змінюється, як, наприклад, лексична, спостережено зміни, які витлумачено як «синтаксичні інновації» [Загнітко 2011, с. 508–537; Завальнюк 2009, с. 166–179, 196–205, 228–232, 254–289]. Напр., парцеляція: *Сам ще тоді* ***живий сотник Л…ко*** *закликав його* [коваля] *умисне до Полтави…* (Рильський 2, с. 252) // *Закликав коваля до Полтави сам* ***сотник Л…ко. Тоді ще живий, здоровий*** (Хуторян 1, с. 28). Нові явища як результат динамічних процесів у синтаксисі XX – початку XXI ст. вирізняються національною специфікою та паралельно з узвичаєними стають варіантами, «удосконаленням граматичних засобів обслуговування нашої думки» [Булаховський 1982, с. 285]. Такий стан мови дослідники визначають як «динамічну рівновагу», завдяки якій мовна система загалом «є, по суті, абстрактним узагальненням реально існуючої сукупності конкретних її різновидів – алосистем» [Жлуктенко 1988, с. 3].

Формування та кодифікація варіантів в українській мові, порівняно з іншими слов'янськими мовами, має свою специфіку, суть якої полягає в тому, що органічні для української мови процеси внормування, зокрема і через варіанти, було перервано з 30-х років XX ст. На жаль, із відомих причин у радянський час з української мови було вилучено багато питомих мовних одиниць, які нині виформовують варіантні ряди. Напр., у працях І. Р. Вихованця [Вихованець 1992, с. 66], К. Г. Городенської [Городенська 1991, с. 47] та М. С. Скаба [Скаб 2002, с. 185–193] звернено увагу на підметову функцію «реабілітованого» кличного відмінка. «В українському мовознавстві, слушно зауважує проф. Вихованець, – панівним є погляд, згідно з яким клична форма не виступає у ролі члена речення. Проте у кличного відмінка наявні ті самі ознаки (двобічний зв'язок із присудком, наявність типових для предикативного

зв'язку елементів форм координації), що й у називного відмінка як найтиповішої підметової форми» [Вихованець 1992, с. 66].

Мовознавці констатують і протилежний процес – утрату сучасною українською літературною мовою деяких специфічних рис, збіднення варіативних ресурсів [Фаріон 2009]. Напр., у 70-ті р. XX ст. з нормативної бази було вилучено синтаксичну конструкцію, у якій підмет входить до складу дієприслівникового звороту (*Від сина* ***вона одвернувшись****, плечима гірко здригалась* (П. Тичина)), незважаючи на те, що вона здавна функціювала в народній українській мові, зокрема у фольклорі, у давній українській літературі, засвідчена у творах кращих українських письменників XIX – початку XX ст., попри те, що її обстоювали як літературну норму авторитетні фахівці з культури української мови Б. Д. Грінченко, Мод. Левицький, І. І. Огієнко, допускали її як норму з певним архаїчним статусом О. Н. Синявський, Ю. В. Шевельов (див.: [Статєєва 2014]).

Отже, причини змінності мови й утворення паралельних (варіантних) структур зумовлені, насамперед, еволюцією мислення носіїв мови в процесі історичного розвитку й конситуацією, потребами комунікації.

До того ж до основних *позамовних чинників* появи функційних еквівалентів у синтаксисі належать:

1) суспільно-політичні зрушення в державі; 2) демократизація та зміни в соціальній структурі українського суспільства; 3) відсутність цензури й самоцензури; 4) зміни в мовній політиці; 5) «еволюція мислення носіїв мови в процесі історичного розвитку» [Гуйванюк 2014, с. 52]; 6) дія закону аналогій; 7) потреби й умови комунікації (стиль, жанр; мовна підготовка і ступінь уваги мовця до власного мовлення та мовленнєвої звички; офіційність / неофіційність ситуації мовлення; форма спілкування – усне чи писемне мовлення тощо); 8) «наявність / відсутність мовного планування, у т. ч. цілеспрямованого впливу на граматичні норми мови» [Харченко 2001, с. 6–7]; 9) необхідність збереження мови в стані комунікативної мобільності; 10) вплив діалектів; 11) модернізація синтаксичного ладу мови внаслідок активних чи пасивних контактів з іншими мовами в умовах глобалізації.

Серед *лінгвальних чинників*, що зумовлюють появу варіантів у синтаксисі, релевантними є:

1) повернення до питомо українських синтаксичних конструкцій; 2) увиразнення чинних засобів і створення синтаксичних інновацій; 3) багатоманіття структурних потенцій синтаксичних одиниць; 4) диференціація членів простого речення; 5) асиметричні відношення між компонентами формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних моделей; 6) внутрішні процеси семантизації, ущільнення, ускладнення, контамінації, експресивізації, стандартизації; 7) самовідновлення в системі мови властивих їй синтаксичних особливостей, зумовлене ослабленням екстралінгвальних чинників, насамперед адміністративного втручання та державного регулювання мовної системи тощо. Причини появи синтаксичних варіантів найчастіше не відіграють суттєвої ролі в їх подальшій диференціації.

Отже, **синтаксична варіантність** – функційна властивість синтаксичного рівня української мови, що її забезпечує мікросистема співвідносних актуалізованих засобів (синтаксем, словосполучень, простих і складних речень, надфразних єдностей), сформованих у процесі історичного розвитку мови та під впливом дії її законів для вираження того самого позамовного об'єкта, ознаки, ознаки ознак, загалом ситуації дійсності або її фрагмента.

Використання та усвідомлений вибір синтаксичних варіантів залежить від умов комунікації: стилю, жанру; мовної підготовки і ступеня уваги мовця до власного мовлення, мовленнєвої звички; офіційності / неофіційності ситуації мовлення тощо.

1.2. Варіантність синтаксичних конструкцій та сучасні лінгвістичні теорії

Сучасні дослідження із семантичного синтаксису стимулювали розв'язання проблеми синтаксичних синонімів, варіантів, еквівалентів, трансформ і перифраз [Брицин 1980, Вихованець 1992; Городенська 1991; Гуйванюк 2014; Кононенко 1970, Коць 2011, Кучурян 2016, Леута 2008, Ломакович 1998, Максим'юк 2006, Мединська 2018, Мірченко 2004, Новікова 2021 та ін.].

Різноманітність підходів до цих близьких явищ увиразнила спільну тенденцію – орієнтуючись на загальний зміст, який уможливлює вибір співвідносних синтаксичних форм, дає змогу встано-

вити значущість синтаксичної семантики, кореляцію формальної та семантичної структур синтаксичних конструкцій, описати співвідношення синтаксичних варіантів у річищі референційного підходу. Постає необхідність визначитися з термінологічним апаратом, яким ми послуговуватимемося в процесі вивчення варіантності синтаксичних одиниць у паралельних українськомовних перекладах того самого тексту оригіналу.

1.2.1. Варіантність синтаксичних одиниць і теорія синонімії

Питання формального й семантичного варіювання тісно пов'язане з низкою проблем: синтаксичної синонімії, взаємозв'язку лексичної та граматичної семантики, семантичного інваріанта тощо. Науковці занурюються в ідею динаміки процесів співвідношення синтаксичних одиниць, зосереджуючи увагу на проблемі обсягу та характеру інформації паралельних мовних засобів, що їх порівнюють з огляду на здатність збереження тотожності або порушення її внаслідок появи виразних диференційних ознак.

У практиці сучасних досліджень як один із видів *семантичної еквівалентності* кваліфікують відношення між лінгвістичними одиницями, що мають «певні спільні властивості, які дають їм змогу виконувати однакову функцію» [Арнольд 1976, с. 12]). На цій підставі лінгвісти розглядають синтаксичні синоніми та синтаксичні варіанти, виокремлюючи такі основні критерії їх опису:

1) «близькість понятт̀євого змісту» [Сологуб 1975]; «тотожність реальної ситуації» [Кульбабська 2011; Гак 1982]; «позиційна тотожність» [Азарова, Сосинович 2005; Городенська 1991]; «тотожність або близькість граматичного значення» [Вихованець 1972; УМ, с. 63; Андерш 1987; Колібаба 2014]; «подібність семантичної структури речення» [Арват 1982]; «структурно-семантична подібність» [Бабакова 2015; Золотова 2001]; «подібність синтаксичної функції» [Балко 2007]; 2) одно- / різноструктурність [Зайцева 2021; Литвин 1984; Солнцев 1984]; 3) взаємозамінність [Жеребило 2010, с. 43; Золотова 2001].

Синтаксичними варіантами І. Р. Вихованець називає співвідносні конструкції з абсолютно тотожним значенням, тоді як синтасичні синоніми, виражаючи (як і варіанти) основне синтаксичне значення, указують на додаткові змістові відтінки [Вихованець 1992].

На думку О. О. Тараненка, синтаксичні варіанти – «тотожні за значенням (з можливими логіко-комунікативними відтінками, зокрема в ході зміни порядку слів, логічного наголосу та актуального членування речення) різновиди тієї самої моделі за певних модифікаціях її граматичної форми або граматичної форми одного з компонентів» [УМ, с. 63].

О. О. Селіванова та О. А. Стишов уточнюють, що синтаксичні варіанти репрезентовані різною модифікацією структурних і позиційних схем речення або структур семантично тотожного словосполучення [Селіванова 2006, с. 57; Стишов 2003, с. 57].

Усі наведені визначення синтаксичних варіантів хоча безпосередньо не вказують на наявність конкретного інваріантного синтаксичного значення (як конструкта, вихідного пункту, певного віртуального образу), проте прогнозують його, а також акцентують на тому, що синтаксичні варіанти виражають одне синтаксичне значення (денотат) без додаткових змістових відтінків (конотат), тобто синтаксичні варіанти – репрезентанти певного інваріантного синтаксичного значення, утілення модифікацій інваріантної синтаксичної конструкції в мовленнєвому акті (пор.: [Балко 2007, с. 224]). Для уникнення суб'єктивного моменту потрібно, як на нас, конкретизувати задекларовані у визначеннях ознаки «абсолютно тотожне значення» і «близьке значення».

Аналіз спеціальної літератури дає підстави для висновку про різне розуміння лінгвальної природи співвідношення близьких мовних явищ: 1) синтаксичні синоніми й варіанти – тотожні поняття [Балли 1955; Єрмоленко 1982, с. 11–12; Ахманова 1955, с. 407]; 2) синтаксичні синоніми й варіанти варто розмежовувати [Іваненко 1981; Бєляєва 2004 та ін.]; 3) через відсутність чітких критеріїв дефінування синтаксичних синонімів необхідно запровадити новітні підходи до опису співвідносних одиниць синтаксису [Гуйванюк 1999]. З'ясуємо, які аргументи наводять лінгвісти для доведення своїх концепцій.

Називаючи співвідносні засоби вираження різноманітних референтних значень синтаксичними синонімами, або варіантами (перша концепція), більшість учених не розрізняють цих понять. Спостережено тенденцію звести явище варіантності до синонімії, що її в синтаксисі тлумачать доволі широко, якщо за основний критерій править «логічна еквівалентність». У такому разі до уваги беруть не формально-синтаксичні трансформації, а «лексико-синтаксичне перифразування» (суплетивні заміни лексем, розгортання або згортання (напр., заміна слова словосполученням і навпаки), еліпсування чи додавання компонентів речення, що входять до пресупозиції мовців)» [Гак 1977, с. 43]. Напр., С. Я. Єрмоленко виокремлює серед семантично синонімічних різнолексичні компоненти, перифрази й образні вислови, як-от: *Микола працював добре*; *Микола – добрий працівник*; *Працювати Микола вмів добре*; *Працівник з Миколи добрий*; *Добре – така оцінка Миколиної праці*; *Праця Миколи оцінена добре*; *Працювати – це в Миколи виходить добре*; *Доброю Миколиною працею задоволені* тощо [Єрмоленко 1982, с. 11]. На нашу думку, критерій логічної еквівалентності можна вважати основним для кваліфікації співвідносних засобів вираження тієї самої думки – *комунікативних варіантів*, або *синтаксичних паралелізмів*, проте він не надає змоги розмежувати «близькі за значенням» і «логічно еквівалентні» конструкції.

Протиставляючи варіантність і синонімію (друга концепція), дослідники зазначають, що розмежування цих взаємопов'язаних, але різних понять – доволі складний процес, який варто аналізувати, узявши до уваги такі критерії: 1) ступінь значеннєвої тотожності (близькості, подібності) [Балко 2007, Вихованець 1972; Гомас 2000, с. 9; Іваненко 1979; Иваненко 2000]; 2) відношення до форми (варіанти) та змісту (синоніми) синтаксичних одиниць [Хруцька 2008; Єрмоленко 1982; Кононенко 1976; Мединська 2018]; 3) здатність виражати конотативні значення та стилістичні оцінки за умови «смислової спільності» (синтаксичні синоніми) [Гуц 1973].

Передовсім дослідники поділяють думку про змістову тотожність, що зумовлена спільним лексичним значенням більшості слів, які входять до синонімічної конструкції. Утім, навіть цю релевантну ознаку синтаксичних синонімів учені тлумачать по-різному, сперечаючись, що взяти за основу – змістову тотожність та близь-

кість або тільки близькість значень. Пор.: між синонімами повинні бути певні відмінності (хоч би й мінімальні) структурно-семантичного характеру, щоб вони не перетворилися на функційно тотожні поєднання [Тараненко 1980, с. 48–54]. Абсолютну тотожність зі сфери синонімії усували такі мовознавці, як В. Г. Адмоні, А. О. Брагіна. Дослідники Ю. Д. Апресян та А. Л. Шуміліна вважали, що тотожність (як повний збіг у значенні) можлива в синтаксичних синонімах лише частково. До того ж лінгвісти виокремлюють і вивчають варіанти, абсолютно тотожні за значенням – синтаксичні дублети [Гомас 2000, с. 9; Балко 2007, с. 224].

Отже, дотепер мовознавці не змогли віднайти межу потенційних змістових розбіжностей, які б дали змогу вважати зіставлювальні мовні одиниці ще варіантами, а не синонімами [Валюх 2011; Сологуб 1975]. У цій дискусії нам імпонує думка В. М. Русанівського про семантичну варіантність як властивість і лексики (субстанції), і граматики (форми), оскільки в основі обох лежать однакові мінімальні одиниці змісту – семи [Русанівський 1931].

Друга обов'язкова ознака синтаксичних синонімів – можливість взаємозаміни в тому самому контексті без втрати основного значення [Тараненко 1980, с. 53] – властива також і синтаксичним варіантам. Однак деякі лінгвісти визначають взаємозамінність як одну з можливих, але не обов'язкових критеріїв синонімії, на противагу подібності їхнього граматичного значення [Гуйванюк 1999, Завальнюк 2009].

Синтаксичним синонімам притаманна відмінність граматичного оформлення синтаксичних компонентів (вони є різноструктурними одиницями, різномодельними конструкціями зі спільним змістом і граматичним значенням); варіанти – це внутрішньомодельні зміни словосполучень, які не утворюють нової моделі [Литвин 1984, с. 5; Солнцев 1984, с. 32]. Такий підхід заслуговує на увагу, оскільки оперує суто формальним показником – одно- / різнотипність синтаксичного зв'язку (пор.: *книга брата* (відмінкове прилягання) – *братова книга* (повне узгодження) – синтаксичні синоніми); *летіти літаком* (*в літаку*, *на літаку*) – синтаксичні варіанти. Проте закцентуємо: цей критерій ефективний лише для розрізнення варіантних і синонімічних словосполучень, а не для предикативних одиниць. Аморфність понять «спільний зміст», «зна-

чення співвідносних одиниць» ускладнює розв'язання питання про їх синонімічність.

Л. П. Литвин уважає, що розрізняти варіанти й синоніми взагалі не доцільно (третя концепція), тому що в синтаксичних одиницях можлива варіантність як форми, так і значення [Литвин 1984]. Їх об'єднує основний критерій – тотожна й максимально наближена предметно-поняттєва віднесеність компонентів висловлення.

В українському мовознавстві ефективність номінативного (або референційного) підходу до вивчення паралельних засобів вираження граматичного значення обґрунтувала в монографічному дослідженні «Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць» Н. В. Гуйванюк: «...доцільно підводити поняття формально-семантичних співвідношень не під поняття «синтаксичні синоніми», а під загальне поняття «варіантності», унаслідок якої утворюються варіативні ряди із семантичним полем широкого діапазону», що охоплює як дублетні, так і семантично диференційовані одиниці [Гуйванюк 1999, с. 73]. Дослідниця вважає, що семантично рівнозначні варіанти необхідно розглядати як одну систему мовних одиниць, у межах якої можливі переміщення і взаємоперехід від одного типу варіантів до іншого: паралельні форми, які, можливо, з'являються спочатку як рівнозначні, а через певний час стають близькими за значенням, але не тотожними.

Заслуговує поцінування й висновок Н. В. Гуйванюк про відмінності між лексичною та граматичною синонімією за критерієм «значення». Якщо лексичні і фразеологічні синоніми становлять «різнолексичні» співвідносні засоби (як-от: *говорити – патякати, базікати, ляпати язиком...* ; *мало – як капля в морі, як кіт наплакав* і под.), то синтаксичні синоніми (окремі синтаксеми, поєднання синтаксем і цілі висловлення) – це насамперед мовні засоби, в основі яких лежить лексична тотожність різних частин мови, яка забезпечується спільнокореневістю їх основ (як-от: *Син вступив* ***цього року*** *для продовження навчання до університету* / *Син вступив* ***у цьому році*** *для продовження навчання до університету*). Тобто в основі лексичної синонімії лежить близькість різних референтних значень лексем, у той час як в основі синтаксичної синонімії лежить кореферентність (референційна тотожність) [Гуйванюк 1999, с. 75].

Отже, поняття ’синтаксичні синоніми’ в сучасному мовознавстві витлумачують надто широко, і тому воно потребує детальнішого аналізу та уточнення не лише з позицій синтаксичної стилістики як засіб вираження семантичних і стилістичних відтінків, а й у функційній площині.

У монографії синонімію визначено як один із виявів внутрішньоструктурної варіантності (паралельного вживання різних мовних одиниць для позначення того самого змісту мовлення). У багатьох випадках синонімія тісно пов’язана із зовнішньолінгвальною варіативністю – функційною, прагматичною, соціальною, територіальною, тобто з тим, що в мовознавстві називають «феноменом вибору».

1.2.2. Варіантність синтаксичних одиниць і теорія референції

Із появою нового напряму дослідження синтаксичних одиниць – номінативного синтаксису – лінгвісти вдаються до референційного підходу, що пов’язаний з ономасіологічною функцією мови, із процесом номінативної деривації. Має рацію А. П. Загнітко, зазначаючи, що в теорії референції важливим є два питання «про інтерпретативну сутність реченнєвої структури і навантаження останньої мовцем відповідно до комунікативно-ситуативних завдань та їх належного прочитання адресатом», а отже, референція як вид безпосереднього зв’язку мовних виразів з предметом у світі «забезпечує індивідуалізацію самої номінації» [Загнітко 2001, с. 35].

Необхідність або бажання мовця повідомити про ситуацію дійсності зумовлює те, що з арсеналу найрізноманітніших варіантів він обирає релевантний спосіб (структуру висловлення) та мовні засоби інформування (відповідні одиниці номінації для заповнення цієї структури). В основу різних способів та засобів вираження тієї самої думки паралельними засобами, що їх адресат зазвичай сприймає як рівноправні, покладено принципи референційної тотожності (кореференції) і функційної еквівалентності мовних засобів, що їх виявляємо в синтаксичних позиціях різних членів речення [Гуйванюк 1999, с. 9; Крипке 1983; Кульбабська 2009;

Кучурян 2014; Максим'юк 2006; Мірченко 1997]. Дослідники дійшли думки, що в синтаксисі української мови відношення тотожності оперує різними засобами вираження, однак якими б різноманітними вони не були, поняття тотожності завжди виражає відношення між різними репрезентаціями одного об'єкта [Микитюк 2003, с. 9]. До того ж тотожні одиниці є кореферентними в реченні без зміни його загального значення.

У процесі встановлення тотожності синтаксичних одиниць з'являються певні труднощі, оскільки потрібно враховувати як семантико-інформаційний зміст висловлення, так і їхні семантико-синтаксичні параметри. Досліджуючи варіанти граматичної форми (граматичну тотожність), мовознавці висловлювали подекуди протилежні погляди, пор.: 1) варіанти на синтаксичному рівні постають як елементи, об'єднані спільними синтаксико-семантичними ознаками – **тотожністю граматичної форми й семантичною тотожністю** (тут і далі виокремлення наші. – О. К. і Л. О.) [Мірченко 1997; Мірченко 2004 а; Тараненко 2000]; 2) синтаксичні варіанти як мовні одиниці **побудовані за однією моделлю, незалежно від її конкретного лексичного наповнення** [Коць 2011, с. 181–191]; 3) синтаксичними варіантами варто вважати мовні одиниці, для яких **характерна часткова відмінність у звуковій оболонці слова чи форми слова за умови функційно-тотожних граматичних значень** [Кобилянський 1971; Тараненко 2016, с. 15–44]; 4) варіанти, які за структурною ознакою є синтаксичними, **володіють різним ступенем близькості у вираженні загального значення** [Карпіловська 2008; Коваль 2015; Костусяк 2012; Кучурян 2013; Попова 2009; Кононенко 1970; Єрмоленко 1982].

Поняття формальної та семантичної тотожностей зумовило появу нових термінів на позначення співвідносних одиниць, що виражають той самий референт: «*мовні дублети*» [Голосовська 2016, с. 20–25; Гомас 2000, с. 9; Балко 2007, с. 224], різновидом яких є «*синтаксичні дублети*» (анг. *syntactic doublets*, ісп. *ditologia syntáctica*) – варіанти слова, що постають унаслідок відмінності їх синтаксичних позицій і / або функцій [Ахманова 1955, с. 144]; поняття «*паралельні форми*» з'явилося на основі терміна «*паралелізм*» (від анг. *parallelism*), яким притаманні «повний збіг, дублювання, схожість характерних рис» [Мельничук 1974, с. 542], або

«*паралельно існуючі варіанти*» [Мельничайко 1970, с. 18; Мельничайко 1968; Мельничайко 1970 а]; «*еквіваленти*» – рівноцінні, рівнозначні, рівносильні відповідники певному слову, словосполученню або компоненту речення, що можуть його замінювати або виражати [Лучик 2009], «*синонімічні варіанти*» – складники синтаксичного поля речення, одиниці з лексично і структурно тотожним складом та різними семантико-граматичними відношеннями між їхніми компонентами [Золотова 2001, с. 182–183]; «*трансформи*» – синтаксичні одиниці, що з'явилися внаслідок перетворення їхніх ядерних структур за умови збереження лексичного складу конструкцій і семантико-синтаксичних відношень між їхніми складниками [Городенська 1991]; «*кореферентні одиниці*» – знаки номінації, що мають монореферентне значення чи спільний інформативно-референційний смисл [Гуйванюк 2009, с. 103]. М. Д. Карп'юк уважав ці терміни «першими своєрідними ластівками, що сигналізували про наявність у межах синонімів трохи відмінних одиниць мовлення, що мають бути підпорядковані як вужчі більш широкому змістом термінові «варіант»» [Карп'юк 1978, с. 75].

У номінативному синтаксисі поняття 'кореферентності' (від лат. *co* – префікс, що означає сумісність, *referent, referentis* – предмет думки, із яким співвідноситься певне мовне вираження, відображений у свідомості елемент дійсності [Ахманова 1955, с. 384]) розуміють: 1) лише імена (назви об'єктів), що володіють ознаками референтності (вузькому витлумаченні); 2) відношення референційної тотожності між різними знаками номінації (широкий підхід), зокрема: а) іменними та дієслівними структурами, прислівниками тощо [Палек 1978; Карпіловська 2010; Харченко 2014], б) словоформами і словосполученнями, а також висловленнями зі спільним референційним смислом певної ситуації і поєднанням речень [Гуйванюк 1999, с. 24; Максим'юк 2006; Гуйванюк, Максим'юк 2010]; в) іменами та предикативними (пропозитивними) групами [Чейф 1975]; г) словами, синтагмами, реченнями (синтаксична референція) [Гуйванюк 1999; Гуйванюк 2014, с. 45–63; Сучасна 1972 (О. С. Мельничук)].

Останнім часом в українському мовознавстві дослідники розглядають *кореферентність як текстову категорію*: 1) у процесі опису стилістичних функцій номінативних варіантів у художньому

тексті [Коць 2018]; 2) на основі аналізу характеру та функцій номінативних кореферентних одиниць, утворених ними кореферентних пар і рядів – власних назв, номінацій асоціативного перейменування об'єкта, функційно десемантизованих власних імен, дескрипцій, займенникових номінацій, аксіологічно-маркованих апелятивних кореферентних конструкцій, загальнономіна тивних одиниць різного функційного призначення та семантичного наповнення [Кириляк 2004, с. 19]; 3) з огляду на способи позначення персонажів у мовленні (авторському дискурсі, прямій мові) завдяки таким видам номінацій: а) ідентифікувальної; б) референційної (особові, вказівні й неозначені займенники); в) номінації за допомогою заперечних займенників; г) демографічної (вік, стать, професія, національність); ґ) релятивної (розкриває родинні та суспільні стосунки); д) стилістично-маркованої [Микитюк 2003, с. 9]; 4) ураховуючи три основні ознаки кореферентних пар або номінаційних ланцюжків, тобто: а) склад (однорідні – репрезентують одну частину мови; змішані – поєднання номінантів, що належать до різних частин мови); б) довжину (короткі, середні та довгі); в) семантичне наповнення: назви осіб; найменування інших живих істот; найменування предметних понять, явищ природи, абстрактних філософських понять [Осіпчук 2012]. Важливого висновку дійшли вчені щодо специфіки різних типів вторинної номінації, яка є основою дослідження явища кореферентності як однієї з основних умов тематичної, лексико-граматичної та лексико-семантичної зв'язності тексту й поповнення номінативного інвентарю мови загалом.

Детальніше кореферентні співвідношення, пов'язані (так само як варіантні та синонімічні) із спільним основним змістом, інтерпретовано в синтаксичному аспекті – з опертям на структурно-семантичні, комунікативні та функційні особливості синтаксичних одиниць (праці В. М. Русанівського, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, Н. В. Гуйванюк та ін.). Релевантними ознаками кореферентності є інформаційно-референційна тотожність («певна семантична єдність «згорнутих» і «розгорнутих» смислів»), функційна еквівалентність та взаємосубституція співвідносних мовних засобів [Гуйванюк 1999, с. 29, с. 278].

Услід за концепцією Н. В. Гуйванюк, у монографічній праці зроблено спробу комплексного опису варіантності синтаксичних

конструкцій, що їх використали різні автори в паралельних текстах українських перекладів із споріднених та неспоріднених мов, в аспекті синтаксичної номінації, тобто формально-семантичного співвідношення мовних засобів. Оскільки онтологічною основою співвідносних синтаксичних засобів є здатність вираження того самого мисленнєвого змісту засобами мови, то **синтаксичну варіантність** визначаємо як зміну ієрархізації експонентів (частин) змісту в референційній структурі висловлення, як семантичну ізофункційність граматичних одиниць різних рівнів, що утворюють мікросистему співвідносних (варіантних, паралельних, кореферентних, синонімічних) одиниць.

У нашому витлумаченні, **синтаксичні варіанти** (кореференти) – різнорангові актуалізовані синтаксичні одиниці (синтаксеми, словосполучення, прості і складні речення та їх поєднання), що мають однакову референційно-інформативну семантику й у конкретних актах мовлення спрямовані на спільність комунікативної інтенції мовця, виконуючи однакову семантичну функцію за умови тотожності лексичного складу.

Щонайменше дві синтаксичні конструкції дослідники вважають варіантними, якщо вони відповідають таким критеріям, як: 1) лексична тотожність слів; 2) наявність інваріанта; 3) граматична системність; 4) регулярна взаємозамінність; 5) функційна еквівалентність граматичного значення в межах взаємозамінних контекстів; 6) однорідність порівнювальних синтаксичних конструкцій [УМ, с. 422; Попов 2015, с. 6] тощо.

Дібраний емпіричний матеріал дає підстави для висновку: письменники, перекладаючи українською той самий художній текст, широко використовують синтаксичні варіанти, за допомогою яких відбувається вербальне представлення дійсності. Указуючи на спільний референт, варіантні одиниці уточнюють, доповнюють або увиразнюють інформацію про будь-який предмет, особу, ситуацію, тобто дають змогу схарактеризувати об’єкт якнайточніше в багатьох аспектах. Отже, потенційна здатність до варіювання (зміни ієрархії) компонентів синтаксичних одиниць є важливою передумовою для кореферентності.

Беручи за основу наведену вище констатацію, виокремлюємо **основні ознаки варіантів синтаксичних одиниць** у досліджу-

ваних текстах. Отож синтаксичні варіанти: 1) здатні експліцитно чи імпліцитно виражати монореферентні значення; 2) належать до різних типів синтаксичних одиниць – синтаксем, словосполучень, простих і складних речень і їх поєднань; 3) охоплюють не лише внутрішньосхемні, а й міжсхемні співвідношення; 4) маркують ізофункційність чи позиційно-функційну еквівалентність в українських паралельних перекладах; 5) репрезентують однакові семантико-синтаксичні відношення (семантичні функції) в тотожних контекстах; 6) відрізняються семантичними і стилістичними відтінками, зумовленими відмінностями формального вираження; 7) зберігають за умови трансформацій тотожність лексичного складу, що її забезпечує спільнокореневість лексем; 8) мають регулярну відтворюваність у мові та мовленні.

Отже, у тексті в процесі репрезентації референта синтаксичні варіанти формують широку систему семантичних, формальних співвідношень, де релевантною ознакою їх категоризації є референційна тотожність. Вона є ключовою та обов'язковою умовою для творення актуалізованих варіантів синтаксичних одиниць, що беруть участь у номінативній репрезентації висловлення.

1.2.3. Варіантність синтаксичних одиниць і теорії синтаксичної номінації та номінативної деривації

Мовні знаки різних рівнів, тісно переплетені між собою, взаємопов'язані міжрівневими деривацийними процесами, забезпечують реалізацію *репрезентативної функції* мови – здатність одиниць мови позначати референти дійсності, предмет думки [Гуйванюк 1999, с. 96]. Особливо виразно простежуємо взаємодію знаків номінації (від лат. *nomination* – іменування, називання) в царині деривацийного синтаксису (див. праці І. Р. Вихованця [Вихованець 1993, с. 165–180]; К. Г. Городенської [Городенська 1991; Городенська 1995]; Є. Куриловича [Курилович 1962 а] та ін.).

Як зазначає А. П. Загнітко, «останнім часом площина деривацийного синтаксису суттєво розширюється, оскільки до його проблем включаються внутрішньореченнєві та міжреченнєві перетворення, а також між'ярусні перетворення, що охоплюють перетворен-

ня складного речення у просте, речення у словосполучення та слово» [Загнітко 2002, с. 55]. Такі різнорівневі перетворення доволі часто стають передумовою синтаксичної варіантності.

Проблема узагальнення номінативних аспектів синтаксичних одиниць різної будови в наш час є надзвичайно актуальною. На думку С. В. Ломакович, «теорія номінації становить важливу сферу сучасних семантико-синтаксичних досліджень, оскільки аналіз комунікативних одиниць у номінативному аспекті дозволяє усвідомити, як здійснюється перехід від заданого змісту до репрезентації кожного з його компонентів у реченні» [Ломакович 1998, с. 20].

Важливим у теорії синтаксичної номінації є питання про номінативні знаки синтаксису – *номінати*, що беруть участь у структуруванні (номінативній деривації) комунікативних одиниць, різних за структурою та семантикою, які забезпечують потреби мовця не лише в плані відображення дійсності, позначення різних фактів і ситуацій, але й у плані вибору саме тих, які найбільше відповідають потребам комунікації.

До номінативних знаків, окрім слова, В. В. Виноградов (1947), уналежнив і словосполучення, що є назвами єдиного, але розчленованого поняття. Згодом номінатом лінгвісти почали вважати речення (як пропозитивну номінацію), денотатом якого визнано ситуацію, факт дійсності, певну подію з відповідними учасниками [Вихованець 1993; Кульбабська 2014, с. 11–15; Кульбабська 2011, с. 89–96 та ін.]. Пор.: ***Сіяли*** *гречку* (речення) – ***сіяння*** *гречки* (словосполучення, еквівалентне слову) – ***гречкосій*** (синтаксема); *Листя* ***пожовкло*** (речення) – ***пожовкле*** *листя* (словосполучення) – *Листя*, ***пожовкле від сонця***, *падає на землю* (синтаксичний зворот). «Можливість різного позначення денотата на рівні висловлення забезпечує, попри вживання мовних синонімів, використання форм у вторинних значеннях і вибором ознак того самого денотата у ході найменування» [Гак 1977, с. 47].

Отже, номінативним знаком ситуації може бути як окреме речення, так і окремий фрагмент речення, окреме словосполучення чи навіть ознако́ве слово, що виконують *номінативну функцію* – позначають референт дійсності. У реченні може бути відображено одну ситуацію (напр., у двоскладному реченні: *Падали зорі*) або кілька ситуацій – основну (1) та бічні (2, 3), напр.: *Листя,* ***пожовкле***

від сонця, *падає на землю // Листя падає* (1) + *Листя пожовкло* (2) + (Бо) *Сонце було* (3). Синтаксична модель здебільшого може набувати вторинних значень завдяки граматичній транспозиції (слова певної частини мови в нетипових для них синтаксичних позиціях набувають семантики, співвідносної з іншою частиною мови) та трансформації (закономірна зміна ядерної структури), як-от: *Я сумую // Мені сумно*; *Він відчуває біль у руці // У нього болить рука // У нього біль у руці.*

Саме речення як предикативна одиниця відображає ситуацію найрельєфніше, оскільки в ньому подію зіставлено з мовленнєвим актом, моментом мовлення. Отже, семантичну структуру речення треба розглядати як інваріант, спільну основу об'єднання ряду формально неоднотипних, але однотипних зі змістового боку конструкцій, що відображають однотипні реальні ситуації – предмети й відношення між ними [Вихованець 1983, с. 44–46; Шульжук 2004, с. 182].

Для охоплення всієї сукупності варіантів предикатної структури, що містить предикат із залежними від нього аргументами, окремі дослідники вживають поняття «предикатний вираз» [В. Богданов, 1988]. Його ядро, або домінанта, – елементарне речення; натомість словосполучення і синтаксичні звороти, утворені на ґрунті елементарного речення, – це трансформи предикатного виразу. Усі перетворення елементарних речень, на переконання граматистів, спричиняє не внутрішня будова ізольованого речення, а зовнішні чинники – зв'язки з іншими реченнями тексту [Вихованець 1983, с. 32]. Отже, на нашу думку, **варіантність** можна тлумачити як конкуренцію номінативних засобів вираження, унаслідок якої мовець надає перевагу найдоцільнішим формам, зручним для певних умов спілкування.

У цьому аспекті слушною є думка Н. В. Кондратенко, що «текстова варіативність – це мовленнєве явище, тісно пов'язане з мовною варіантністю, тому що остання є засобом реалізації текстової варіативності» [Кондратенко 2012, с. 122]. Щоправда, аналізуючи цілісний текст, дослідники передовсім фіксують текстову варіативність, а не текстову варіантність, провідним чинником якої є референційна еквівалентність синтаксичних одиниць [там само, с. 114].

Н. В. Гуйванюк припускає: «Якщо б кожна семантема мала тільки одне значення, то мова була б надто бідною, її номінативні одиниці були б позбавлені можливості пристосуватися до нових і нових завдань вираження» [Гуйванюк 2009, с. 91]. Тому в реальному мовленні граматична форма може мати кілька різних значень, і, навпаки, декілька граматичних форм мовець використовує паралельно для вираження однотипного значення (семантичної функції).

Для виявлення й опису варіантних рядів в акті мовлення (номінативної деривації), що охоплюють вихідні об'єкти та їхні взаємозв'язки з іншими номенами, а також прагматичні **чинники**, **які зумовлюють модифікації інваріантної структури в кожному конкретному випадку актуалізації моделі**, на нашу думку, необхідно виявити: 1) реалізацію семантико-синтаксичних відношень на рівні пропозиції в простому елементарному реченні чи між кількома пропозиціями в простому неелементарному реченні, складних реченнях; 2) потенції мовних засобів у передаванні цих відношень; 3) прагматичний складник мовленнєвого акту, що бере участь в актуалізації пропозиційного смислу.

Українські граматисти тлумачать пропозицію як стабільне семантичне ядро, об'єктивну семантичну константу речення, яка відображає структуру ситуації, події [Вихованець 1993, с. 121; Кульбабська 2011, с. 96–108; Загнітко 2001, с. 212; Шульжук 2004, с. 185]. Надзвичайно важливо зауваження І. Р. Вихованця щодо пропозиції як змістової домінанти, яка залишається після перефразування речень в українській мові або перекладах іншими мовами. Отже, можемо припустити, що **пропозиція** – **своєрідний семантичний інваріант кількох мовних актуалізованих засобів (кореферентів), що відбивають той самий референт дійсності.**

Відображення однієї чи кількох ситуацій дійсності через пропозиції виформовують *номінативне значення* речення [Кульбабська 2011, с. 89–90]. Монопропозитивною одиницею є просте елементарне речення, напр.: *Падало листя. Листя* (*є*) *пожовкле*. Неелементарне просте речення як номінативний знак охоплює кілька пропозицій – актуалізовану (основну, оформлену реченнєво) та згорнуту (вторинну, додаткову), що не має самостійного актуалізованого механізму й не може бути самостійною комунікативною одиницею, напр.: *Падало пожовкле листя* //

Листя падало + *Листя* (*є*) *пожовкле.* І нарешті, складне речення як номінативний знак є репрезентантом двох чи більше пропозицій (номінацій подій) та семантико-синтаксичних відношень між ними, напр.: *Падало листя, **яке** є пожовкле.* Наведені різнорангові синтаксичні конструкції маркують однакові семантико-синтаксичні відношення між пропозиціями – атрибутивні.

Згортання додаткової пропозитивної інформації у внутрішньореченнєвій структурі є наслідком *конденсації елементарних речень*, що охоплює: 1) номіналізацію (найчастіше в детермінантній та об'єктній позиціях); 2) інфінітивізацію (у позиції об'єктного, означального та обставинного поширювачів); 3) партиціпацію (через напівпредикативні дієприкметникові конструкції); 4) ад'єктивацію (набуття вихідним словом граматичних ознак прикметника); 5) адвербіалізацію (перехід у прислівник або вживання у прислівниковій функції інших частин мови).

Мовознавці, досліджуючи синтаксичну номінацію та самостійний / залежний характер предикації, дійшли важливого висновку: логічне, інтонаційне та семантико-стилістичне виокремлення значущого (актуалізованого) компонента висловлення відбувається за допомогою створення сильної позиції для нього у формально-синтаксичній організації речення та варіювання позиційної структури, ранжування предиката і суб'єкта в семантико-синтаксичній структурі речення [Гуйванюк 2003, с. 128; Кульбабська 2011, с. 159–161]. На нашу думку, потрібно брати до уваги також і те, що згорнута номінація явища чи події можлива лише тоді, коли ситуація добре відома учасникам мовленнєвого акту. У цьому аспекті термін «актуалізація», крім формальних засобів виокремлення, охоплює також моменти, дотичні до дії *пресупозицій*: той чи той непредикативний член речення вміщує деяке імпліцитне і попереднє твердження, яке спирається на компетенцію мовців та логічні причиново-наслідкові взаємозв'язки явищ, поповнюючи варіантні пари / ряди.

Отже, в основі варіантності вираження тих самих пропозицій лежить змістова близькість співвідносних форм за умови відмінностей способу номінації, характеру предикації, структурування (синтаксування) й актуалізації смислу тексту.

1.3. Типологія варіантних синтаксичних одиниць

Пошуки мовознавців постійно спрямовані на випрацювання критеріїв для розмежування варіантів. Утім, поняття варіантності мовознавці витлумачують неоднозначно, що утруднює створення їх єдиної типології.

О. О. Тараненко, автор словникової статті про варіанти в енциклопедії «Українська мова», дефінує співвідносні одиниці за мовними рівнями на фонетичні, акцентуаційні, орфографічні, орфоепічні, словотвірні, морфологічні варіанти, а також синтаксичні, яким притаманна варіантність синтаксичного зв'язку, порядок компонентів; у разі поєднання кількох ознак, на думку вченого, варто вирізняти комбіновані варіанти [Тараненко 2000, с. 59–60].

Детальну класифікацію граматичних варіантів сучасної української мови запропонував А. П. Загнітко, беручи до уваги еквівалентність граматичного значення, регулярність взаємозамінності, граматичну системність, однорідність порівнювальних структур, стильову належність тощо, напр.: «категорійно-граматичні», «лексико-граматичні», «словотвірно-граматичні», «фонетико-граматичні», «граматико-стилістичні», «граматико-стильові» [Загнітко 1998, с. 126–127].

Щодо типології синтаксичних варіантів, то їх також досліджують, беручи за основу різні критерії. І. Р. Вихованець розрізняє два типи синтаксичних варіантів (не акцентуючи на різновиді синтаксичної конструкції) – факультативні та стильові, витлумачуючи **факультативні варіанти** як синтаксичні одиниці, що їх уживають в однакових лексичних умовах і допускають взаємозаміну без зміни змісту висловлення, а **стильові** – як синтаксичні варіанти, закріплені за певним функційним стилем сучасної української літературної мови [Вихованець 1972]. І далі зауважує: «Тотожність синтаксичних варіантів означає їх вільне чергування (факультативні варіанти), або їх розподіл у залежності від лексико-семантичних або стильових чинників» [там само]. Проте з множини нормативних тотожностей той чи той стиль «обирає» для себе здебільшого тільки один синтаксичний варіант.

О. М. Гомас і М. В. Балко виокремлюють чотири типи синтаксичних варіантів на рівні словосполучення:

1) дублети – синтаксичні варіанти, що функційно збігаються, становлять надлишкові мовні факти, що поступово виходять з ужитку;

2) стилістичні варіанти – синтаксичні варіанти, відмінні за сферою вживання, що модифікуються паралельно зі змінами в стилістичній системі мови;

3) лексично зв'язані варіанти – синтаксичні варіанти, створені тими лексичними одиницями, які входять до їхньої структури;

4) конструктивно зумовлені варіанти, що можуть становити словосполучення; у них зміна форми залежного іменника зумовлена появою (замість дієслова) еквівалентного описового вираження [Гомас 2000, с. 9; Балко 2007, с. 224].

Нам імпонує кількарівневий підхід до поділу кореферентів, запропонований Н. В. Гуйванюк, зокрема на таких мовних рівнях: 1) формально-синтаксичному (як співвідношення структурних схем і моделей різних синтаксичних конструкцій або словосполучень), напр.: *написати матері* / *до матері*; *вулиця села* / *сільська вулиця*; *не бачити матір* / *матері*; 2) семантико-синтаксичному (серед співвідносних однопозиційних і різнопозиційних омосемічних синтаксем, висловлень з однаковою семантичною структурою), напр.: ***Я*** *взяла книгу* // *Книга взята* ***мною*** (синтаксема *я* маркує суб'єктну семантику, тоді як *мною* виражає синкретичне суб'єктно-об'єктне значення) [Гуйванюк 1999, с. 15]. Уважаємо, що розгляд співвідносних синтаксичних одиниць варто здійснювати також і на функційному рівні, напр.: *Настала* ***дощова*** *осінь* // *Настала осінь.* ***Дощова***.

Для класифікації варіантних синтаксичних одиниць, дібраних із близькочасових українських перекладів одного тексту-джерела, які здійснили різні письменники, беремо за основу запропоновану Н. В. Гуйванюк класифікацію основних кореферентних співвідношень, зумовлених різними типами структурування (синтаксування) мовних засобів у процесі номінативної деривації [Гуйванюк 1999, с. 28]. Отже, серед синтаксичних варіантів виокремлюємо: 1) модифікати (зумовлені модифікаційною видозміною окремих компонентів у семантичних структурах простого і складного речень); 2) транспозити (спричинені синтаксичною транспозицією різних морфологічних засобів у певній синтаксичній функції); 3) інтервер-

сивні варіанти (зумовлені внутрішньою перебудовою структури висловлень унаслідок інтерверсії синтаксичної позиції семантичних компонентів); 4) метатаксичні варіанти (зумовлені семантичною компресією, контамінацією компонентів та ускладненням пропозитивних значень).

Модифікати – основний різновид варіантності синтаксичних одиниць. Модифікація (від лат. *modification* – зміна) – це 1) «видозміна предмета або явища, що характеризується появою в нього нових ознак, властивостей при збережені сутності» [СУМ, с. 77], 2) «предмет, явище, що зазнали такої видозміни і становлять різновид чогось» [Lakoff 1990].

Варіювання відбувається внаслідок формальних видозмін тієї самої синтаксеми в семантико-синтаксичній структурі простого речення або функтиву складного речення, що не спричиняють ні зміни основного синтаксичного значення, ні частиномовного статусу складників [Гуйванюк 1999, с. 117–120].

У паралельних текстах українських перекладів модифікаційні видозміни відбуваються на рівні: 1) базових синтаксем простого елементарного речення – предикатних та субстанційних (суб'єктних, об'єктних, локативних); 2) вторинних предикатних синтаксем (атрибутивних та адвербіальних (темпоральних, цільових, каузальних тощо); 3) у системі складних речень.

Модифікаційний характер у синтаксисі демонструють такі відношення, які вказують на внутрішньосхемні деривaційні відношення між інваріантною схемою та її регулярними реалізаціями (дериватами), що виражають той самий об'єктивний зміст, але з деякими семантичними ускладненнями [Кучурян 2014, с. 261–274]. Наприклад, модифіковані предикатні синтаксеми відрізняються додатковими відтінками модально-експресивного плану (повноти / неповноти дії, раптовості, тривалості, інтенсивності, повинності тощо), які додають до загального референтного значення частки, повтори тих самих лексем, видозміни синтаксичного зв'язку (координації) між підметом і присудком, як-от: *Чоловік зі зв'заними руками трохи подався вперед і* ***заговорив*** (Білорус, с. 34) // *Чоловік* [...] *трохи подався уперед і* ***давай говорити*** (Некрутенко, с. 22); *Потім голоси інквізиторів* ***злились*** *у суцільне й невиразне дудіння* (Федорченко, с. 3) // *А потім голоси інквізиторів*

неначе злилися *в невиразний глухий гул* (Доценко, с. 294); *Лізу* [я] *до гаманця, а звідти бджола –* ***шпиг*** *у палець!* (Некрутенко, с. 192) // *Я поліз у гаман, а звідти бджола –* ***як шпигне*** *у палець!* (Білорус, с. 200).

Варіантні вторинні предикатні синтаксеми маркують семантико-синтаксичні відношення предикатно-атрибутивного і предикатно-адвербіального типів численними морфологічними та морфолого-синтаксичними формами, що різняться відмінковими закінченнями іменних форм, прийменниками, напр.: *…завтра їх усіх будуть карати* ***на смерть*** (Садовський, с. 94) // *…завтра їх усіх будуть карати* ***смертю*** (Віль, с. 178); *…****ножа*** *повернуть* ***до крамниці*** (Некрутенко, с. 333) // *…****ніж*** *повернуть, певно,* ***у крамничку*** (Білорус, с. 339).

Модифікаційно-співвідносні складні речення охоплюють у своїй структурі синонімічні функтиви, ускладнені другим сполучником або часткою, які забезпечують відмінності в референційному змісті, проте зберігають тип семантико-синтаксичних відношень, напр.: *Налякав на смерть,* ***і*** *ще й стрілятися хочеш?* (Стадник, с. 18) // *Налякав на смерті,* ***а*** *тут ще стріляти збираєшся!* (Чайківський, с. 16).

Транспозити постають як результат переходу в системі частин мови, коли слово переміщується в нетипову для нього формально-синтаксичну позицію зі збереженням ознак вихідної частини мови [Мельник 2015; Пасічник 2006]. У такий спосіб з'являються функційно співвідносні синтаксичні одиниці для реалізації певної семантики, певного референта, які ґрунтуються на функційній тотожності синтаксем, виражених різними частинами мови.

Транспозиційно-співвідносні компоненти виокремлюємо у структурі: 1) простих речень: а) елементарного, семантико-синтаксична структура якого зумовлена базовою предикатною синтаксемою у формально-синтаксичній позиції головного члена дво- й односкладного речень; б) неелементарного – серед вторинних предикатних (атрибутивних, адвербіальних і об'єктних) синтаксем; 2) складносурядних і складнопідрядних речень.

У системі варіантних предикатних синтаксем у простому елементарному двоскладному реченні характерними для паралельних українських перекладів того самого тексту є такі співвідношення

форм: 1) дієслівно-особових і субстантивних; 2) дієслівно-особових і партиципних; 3) дієслівно-особових і вигукових; 4) субстантивних і ад'єктивних. *Дозвольте, на цьому ще все* ***не кінчилось*** (Сенченко 1, с. 48) // *Та тальки, на цьому ще* ***не кінець*** (Ревуцький, с. 197); *Неню, кілько вже минуло, як ми* ***знаємо ся****?* (Маковей, с. 3) // *Ненько, скільки минуло, як ми* ***знайомі*** (Вер, с. 5).

У неелементарних ПР вторинні предикатні транспозити охоплюють такі форми: 1) прикметниково-іменникові, іменниково-прикметникові, інфінітивно-девербативні, прислівниково-іменникові (в системі предикатно-атрибутивних синтаксем); 2) прислівниково-іменникові, дієприслівниково-прислівниково-іменникові, інфінітивно-девербативні, (серед предикатно-адвербіальних синтаксем); 3) девербативно-інфінітивні (у межах предикатних синтаксем з об'єктним значенням). Наприклад: *Усі свавільні і гульливі колись лицарі стояли в рівних лавах,* ***шанобливо*** *опустивши голови…* (Садовський, с. 34) // *Всї самовільні і гулящі лицарі смирно стояли в рядах,* ***з пошаною*** *похиливши голови…* (Віль, с. 63); *…****єднаючись*** *із вашою не менш розвиненою балакучістю…* (Білорус, с. 286) // *…****в поєднанні*** *з вашою не менш розвиненою балакучістю…* (Некрутенко, с. 278) тощо.

Транспозиційні співвідношення є регулярними серед складносурядних і складнопідрядних речень і зумовлені видозмінами синтаксичного зв'язку й ономасіологічною близькістю сполучників сурядності та підрядності. Наприклад: *…довго сидів він* [Касян Бовдюг] *потім, приплющивши очі,* ***і*** *ніколи не знали козаки, чи спав він, чи й далі слухав* (Садовський, с. 68) // *…довго сидїв він по тім, приплющивши очі,* ***так що*** *не знали козаки, чи все ще слухав* (Віль, с. 129).

Підґрунтям для **інтерверсивних варіантів** є видозміни речення внутрішньосхемного характеру залежно від комунікативно-прагматичних інтенцій мовця, що пов'язані зі зміною в семантичній структурі, зумовленою різною актуалізацією суб'єктно-об'єктних членів та співвіднесеністю різнопозиційних синтаксем [Гуйванюк 2009, с. 108].

Інтерверсивні варіанти притаманні: 1) простим неелементарним реченням, семантична структура яких, окрім базових синтаксем (суб'єкта, предиката, об'єкта), охоплює дифузні компоненти

(складні субстанційні синтаксеми), що об'єднують функції суб'єкта й об'єкта дії. Наприклад: *Й біда не в тому, що вони* [слова] *образливі, а в тому, що вони* ***містять*** *правду* (Білорус, с. 86) // *І лихо не в тому, що вони* [слова] *образливі, а в тому, що в них* ***міститься*** *правда* (Некрутенко, с. 75); 2) простим елементарним реченням (формально односкладним), у яких спостережено деагентизацію суб'єкта. *Хоча, правду кажучи, я* ***не йму*** *вам* ***віри*** (Черняхівська, с. 271) // *Хоч, щиро кажучи, мені щось* ***не віриться*** (Пінчевський, с. 267); 3) складним реченням завдяки інтерверсії предикативних частин, що призводить до видозміни структурної схеми та зміни інформативно-референційного змісту. Наприклад: *Вони* [хмари] *густішали, спускалися додолу й огортали Якоба* ***так, що*** *він, бідолаха, зовсім очманів* (Попович 2, с. 89) // *Він чимраз густішав, дедалі щільніше огортаючи хлопчика,* ***так що*** *у Якоба нарешті запаморочилось у голові* (Андрущенко 2, с. 49). Отже, інтерверсивно-співвідносні одиниці виходять за межі синтаксичної синонімії у вузькому її витлумаченні, оскільки охоплюють співвідношення компонентів з різним граматичним значенням.

Метатаксичні варіанти належать до різноструктурних одиниць як первинних і вторинних знаків номінації, появу яких зумовлюють процеси скорочення або розширення структури. «Критеріями метатаксичної кореферентності є спільний репрезентативний смисл та ізоморфізм різноструктурних елементів висловлення» [Гуйванюк 1999, с. 225].

До таких «різноструктурних елементів висловлення» належать складні речення та прості неелементарні речення, ускладнені однорідними членами, напівпредикативними й пояснювально-уточнювальними конструкціями, звертальними компонентами, вставними й вставленими одиницями. Наприклад: *Вілфред страшенно здивувався,* ***побачивши свого монарха забризканим кров'ю****…* (Лісняк, с. 432) // *Великим було здивування Вілфреда,* ***коли він побачив*** *свого монарха забризканим кров'ю…* (Давиденко, с. 363). Відповідниками складних речень є також прості семантично неелементарні речення з інфінітивами, девербативами, дієприкметниками й дієприслівниками в позиції головних членів і поширювачів структурної схеми. Наприклад: «*Гм… та я тільки гайдук!*» – *промовив усач з*

повеселілими *очима* (Віль, с. 182) // «*Гм… та я тільки гайдук!*» – *мовив прудивус,* ***і очі в нього повеселіли*** (Садовський, с. 96).

Отже, інвентар синтаксичних співвідносних номінацій у перекладних текстах українською мовою охоплює:

1) компоненти речень (синтаксеми, словосполучення, предикативні одиниці складних речень);

2) комунікативно-номінативні одиниці (прості семантично елементарні / неелементарні речення, складні семантично елементарні або неелементарні речення, надфразні єдності).

Варіанти синтаксичних одиниць, для яких характерна модифікаційна, транспозиційна, інтерверсивна й метатаксична різноструктурність, виражають градацію думки, засвідчують гнучкість, багатство лінгвальних виражально-зображальних засобів, а також незавершеність, безперервність процесу стандартизації сучасної української літературної мови.

Висновки до розділу 1. Синтаксична варіантність належить до тих лінгвістичних проблем, що завжди перебувають у центрі наукових зацікавлень дослідників, але щоразу на новому щаблі лінгвістичної думки набувають оригінальних витлумачень у нових теоріях і напрямах.

У сучасному українському мовознавстві для системного дослідження варіантності одиниць синтаксису доведено ефективність *номінативного* (або референційного) *підходу*, що полягає в з'ясуванні закономірностей відображення дійсності в семантиці речення. В основу різних способів та засобів вираження тієї самої думки паралельними засобами, що їх адресат зазвичай сприймає як рівноправні, покладено принципи *інформаційно-референційної тотожності* (кореференції) і *функційної еквівалентності* мовних засобів, що їх виявляємо в синтаксичних позиціях різних членів речення. Важливою передумовою для кореферентності є потенційна здатність до варіювання (зміни ієрархії) компонентів різнорангових синтаксичних одиниць.

Своєрідним семантичним інваріантом кількох мовних (кореферентних) засобів, що відбивають той самий референт дійсності є *пропозиція*. В основі варіантності вираження тих самих пропозицій лежить змістова близькість співвідносних форм за умови відмін-

ностей способу синтаксичної номінації, структурування (синтаксування) й актуалізації смислу тексту.

У структуруванні (номінативній деривації) комунікативних одиниць, відмінних за структурою та відтінками семантики, беруть участь різні *номени* (пропозитивні номінації) – синтаксеми, словосполучення, речення та їх поєднання, денотатом яких визнано ситуацію, факт дійсності, певну подію з відповідними учасниками. Ці різнорангові актуалізовані синтаксичні одиниці виформовують варіантні пари (ряди) за умови однакової референційно-інформативної семантики, семантичної функції, спільної комунікативної інтенції мовця в конкретних актах мовлення, а також у разі тотожності лексичного складу.

Для класифікації варіантних синтаксичних одиниць, дібраних із близькочасових українських перекладів одного тексту-джерела, які здійснили різні письменники, взято за основу запропоновану Н. В. Гуйванюк класифікацію основних кореферентних співвідношень, які зумовлені різними типами структурування (синтаксування) мовних засобів у процесі номінативної деривації, зокрема: 1) *модифікати* (зумовлені модифікаційною видозміною окремих компонентів у структурі простого і складного речень); 2) *транспозити* (спричинені синтаксичною транспозицією різних морфологічних засобів у певній синтаксичній функції); 3) *інтерверсивні варіанти* (зумовлені внутрішньою перебудовою структури висловлень унаслідок інтерверсії синтаксичної позиції семантичних компонентів); 4) *метатаксичні варіанти* (зумовлені семантичною компресією компонентів та ускладненням пропозитивних значень).

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАРІАНТНОСТІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

2.1. Базові принципи дослідження варіантності синтаксичних одиниць

Розгляд системи методів, прийомів і методик сучасних синтаксичних досліджень є надзвичайно актуальним і перспективним, оскільки дає змогу «…виявити не тільки важливість і знаковість певної епістеми в науково-лінгвістичній картині, але й установити важливість тих чи тих технологій синтаксичних студіювань» [Загнітко 2009, с. 207].

Базовими принципами лінгвістичних досліджень узвичаєно вважають «загальні філософські положення про мову як сутність людини, як вид і результат суспільно усвідомленої діяльності. Ці твердження доводять те, що українська мова є породженням духовної і виробничої діяльності українського народу, а отже, вона зберігає історичну пам'ять української нації, несе в собі й розвиває його ментальність – національну свідомість, самобутність світобачення і світовідчування» [Мацько 2003, с. 11].

Теоретико-метологічним підґрунтям сучасних синтаксичних студій є функціоналізм і антропоцентризм (див.: [Кульбабська 2021, с. 141–160]), оскільки вибір того чи того мовного знака, стилістично-інтелектуального чи експресивно-емоційного варіанта вислову в процесі перекладу текстів – це складний творчий процес, у якому поєднано мовно-естетичні прагнення автора, його світобачення та естетику подання матеріалу.

Функціоналізм – «сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування» [Кочерган 2008, с. 158]. Засади функційної лінгвістики випрацювали Р. О. Якобсон, М. С. Трубецькой і С. О. Карцевський («Тези Празького мовознавчого гуртка», 1929), які визначили мову як функційну та цілеспрямовану систему засобів вираження. Чеський лінгвіст В. Матезіус конкретизував

ідеї функціоналізму, обґрунтувавши новітню теорію актуального членування.

У 60-ті роки XX ст. у Франції на основі осередку Празької функційної лінгвістики було створено Міжнародне товариство функційної лінгвістики під орудою А. Мартіне, М. Мамудяна, Дж. Харві та ін. Функціоналізм передбачає аналіз функційної «природи мовних одиниць та й мови загалом, за якого акцентується на призначенні мовної одиниці» [там само, с. 159]. Функційна лінгвістика знайшла відображення й у найновіших працях вітчизняних мовознавців, зокрема Й. Ф. Андерша [Андерш 1987], Ф. С. Бацевича, Т. А. Космеди [Бацевич, Космеда 1997], І. Р. Вихованця [Вихованець 1992; Вихованець, Городенська 2004], К. Г. Городенської [Городенська 1991], А. П. Загнітка [Загнітко 1991], М. В. Мірченка [Мірченко 1997], М. С. Скаба [Скаб 2002], А. Е. Левицького [Левицький 2004] та ін.

Сучасні синтаксичні дослідження, зорієнтовані на мовленнєву діяльність, доводять актуальність ідеї Л. В. Щерби щодо необхідності розмежування «активної» та «пасивної» граматики. Перша з цих граматик моделює **рецепцію** мовлення та описує синтаксичні одиниці в аспекті *форма → значення*; інша – **продуктивна (функційна)** – активізує вектор від типових смислів (значень) до мовних одиниць, здатних виражати ці смисли, тобто *значення → форма* [Щерба 1974]. Дослідження глибинної структури передовсім має на меті відтворити те, як «логічний зміст думки не універсально, а конкретно в кожній національній мові створює семантику власне-речення, його значення, що є мовним виразом логічного змісту» [Кадомцева 1985, с. 8–9].

Саме функційний (комунікативний) принцип є базовим для аналізу варіантності синтаксичних одиниць у паралельних українських перекладах вихідного тексту. Зокрема, у дослідженні взято до уваги такі засадничі положення українського функційного синтаксису: 1) визнання пріоритету семантики в тріаді *форма – значення – функція* (див.: [Загнітко 2012]); 2) виокремлення мінімальної семантико-синтаксичної одиниці – *синтаксеми* [Вихованець 1992; Межов 2012 тощо]; 3) побудова типології синтаксичних зв'язків від типології базових і вторинних синтаксем [Вихованець 1992; Загнітко 2001; Кульбабська 2011; Мірченко 2004 тощо];

4) визнання ізосемічності як основи кореляції форми і значення [Городенська 1991; Гуйванюк 1999 тощо]; 5) поняття моделей речення та їх типологія на ґрунті української системи частин мови [Загнітко 1994; Іваницька 1986; Каранська 1972 тощо]; 6) співвідношення парадигматичних можливостей моделі речення з її функційно-текстовим потенціалом [Лучик 2009; Кондратенко 2012; Попова 2009]; 7) текстова інтерпретація дієслівних категорій виду, часу, модальності й особи [Барчук 2011; Бондар 1996; Городенська 1997; Слободинська 2011; Шинкарук 2002 а].

Водночас граматичні властивості мови зумовлені передовсім семантичними потребами людини, а отже, досліджуючи варіантні способи й засоби синтаксування одиниць перекладних текстів, необхідно взяти до уваги і вплив людського чинника.

Антропоцентризм семантики синтаксичних одиниць української мови. Основна мета сучасних мовознавчих досліджень полягає не лише в тому, щоб зафіксувати в різноаспектних лінгвістичних школах загальні тенденції розвитку наукової думки або увиразнити самобутність окремих національних шкіл, а й у тому, щоб за всією зовнішньою різноманітністю напрямів і течій у сфері теорії мови побачити справді революційні перетворення у розумінні сутності мови, а найголовніше, у розумінні того, що може дати сама теоретична лінгвістика для характеристики homo sapiens і всіх її релевантних ознак.

Нова антропоцентрична парадигма об'єднала мову й людину в одному полі пізнання [Балли 1955; Бенвенист 1974; Глисон 1959; Гумбольдт 1984, с. 313–314 тощо]. Тому сучасне мовознавство – наука про людину, і «…відійти від людського чинника для такої теорії – все одно, що для біолога вивчати анатомію людини лише за художнім зображенням» (В. Демьянков, 2006). Досліджуючи синтаксичну варіантність українських перекладів того самого тексту, необхідно установити основні чинники вибору засобів відтворення ідейно-тематичного задуму автора першотвору.

Проблема вибору (зовнішньолінгвістичної варіантності) є складником міждисциплінарної проблематики, у центрі якої перебуває людина як носій мови. Автор висловлення, структуруючи його для відображення ситуації дійсності, здійснює як вибір синтаксичної конструкції, так і вибір слів для її заповнення, тобто

розв'язує «с и н о н і м і ч н у ситуацію» як у лексичному, так і в граматичному планах [Карпіловська 2007, 2008]. Наприклад, в українських перекладах Біблії: *…**хіба** й митники не так роблять?* (П. Куліш) // ***Чи й** погани не чинять отак?* (І. Огієнко) // ***Хіба** не те саме й погани роблять?* (І. Хоменко) // ***Чи не** так само і язичники чинять?* (Філарет) // ***Чи не** так і язичники роблять?* (Р. Турконяк). Отже, важливим є не лише те, що мовець здійснює вибір позиційної структури речення і відповідних одиниць номінації, якими він заповнить цю структуру, а й те, який спосіб номінації втілить він у висловлення завдяки своїй комунікативній компетенції, знанням і здатності до творчості.

Уважаємо, що на вибір одного з можливих варіантів синтаксичних засобів у тексті впливає чимало різнопланових чинників: комунікативний задум і мовленнєвий досвід автора висловлення, обставини породження тексту, його жанрово-стилістичне спрямування, тип читацької аудиторії тощо. «Ми не можемо цілком передбачити поведінку кожного окремого мовного елемента в тексті /.../. А отже, повинні відмовитися від необмеженого детермінізму в поясненні кожного компонента в тексті, визнаючи закономірності в його побудові. Варто припустити, що частина закономірностей структурування тексту має не сталий детермінований, а вірогідний або випадковий характер» [там само, с. 17]. У подальшому викладі, не претендуючи на вичерпність, зосередимо увагу на трьох чинниках реалізації синтаксичної позиції речення в тексті – синтаксичному, морфологічному та лексичному, що демонструють перетин детермінованого й вірогідного виборів.

У сучасному мовознавстві синтаксисти паралельно зі структурною схемою простого речення вводять поняття 'позиційна схема' [Вихованець 1993, с. 12, 92–94, 110–111; Загнітко 2001, с. 85–95; Мірченко 2004, с. 25, 37–38 та ін.], яка репрезентує пропозицію висловлення – мисленнєвий аналог, що виокремлює та вказує на зв'язки між елементами ситуації, зреалізованими в синтаксичному, зокрема вербалізованому, конструкті або інших одиницях. Формальний вияв синтаксичних позицій залежить від комунікативної функції речення, а отже, корелює з його змістовим рівнем. У цьому аспекті динамізм позиційної структури речення зумовлює розмежування його первинних (основних) і вторинних, обов'язкових і факульта-

тивних компонентів, що є актуальним у сучасній лінгвістиці, оскільки дає змогу розв'язати проблему про корелятивність / некорелятивність формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного й комунікативного аспектів речення.

Синтаксична позиція – відношення загальної (глибинної) семантичної функції щодо способу її формального, передовсім морфологічного, вираження. Напр.: у співвідносних синтаксичних одиницях *Мати радіє* // *Матері радісно* // *У матері радість* семантико-синтаксичну позицію суб'єкта дії / стану заповнюють іменники в називному, давальному відмінках і прийменниково-відмінкова конструкція «*у* + Р. в.». До того ж семантична функція суб'єкта – інваріантна константа, якій у плані вираження відповідає певний арсенал формальних засобів – варіантів плану вираження синтаксичної позиції.

На нашу думку, з усіх формальних варіантів вираження синтаксичної позиції один є основним, оскільки чітко репрезентує свою функцію та не обмежений лексичними й синтаксичними чинниками. Інші формальні варіанти потребують спеціальних умов для виконання семантичної функції. Напр., у сучасній українській мові основний морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми – називний відмінок іменника, для якого характерним є широкий функційний діапазон, оскільки він може поєднуватися з предикатами дії, процесу, стану, якості й локативності [Вихованець 1993, с. 259–260]. На противагу суб'єктна сфера давального відмінка вужча, адже він стосується лише предиката стану (*Матері радісно*); прийменниково-відмінкова форма суб'єкта – «*у* + Р. в.» можлива, якщо в предикатній позиції перебуває іменник (*У матері радість*). Отже, варіанти вираження синтаксичної позиції утворюють певну систему зі своїми внутрішніми відношеннями.

Вибір одного з варіантів на позначення тієї самої позамовної ситуації зумовлює насамперед синтаксична модель речення, що в конситуації може зазнавати різних змін унаслідок згортання або розгортання компонентів, відокремлення, дублювання тощо. Увесь комплекс зазначених процесів уможливлює формальну реалізацію синтаксичної позиції, а отже, дає підстави характеризувати його як **синтаксичний**.

У подальшому вибір формального способу вираження семантичної функції залежить від **лексичного наповнення позиції**, порівн.: *Я не співаю* (1) і *Мені не співається* (2). Семантичну функцію «відношення між суб'єктом і його активною предикативною ознакою – дією» (1 речення) репрезентують *предикати дії*, морфологічно пов'язані з акціональними дієсловами, та особові, цілеспрямовані *суб'єкти дії*, виражені власне-іменниками на позначення назв живих предметів (здебільшого осіб). Друге речення репрезентує семантичну функцію «суб'єкт і його стан» завдяки функціюванню *предикатів стану*, що передають непостійну, тимчасову ознаку предмета як індивідууму, і *статальних суб'єктів* (вони виражають найбільший ступінь пасивності, неактивності). Якщо предикат стану формально виражений аналітичним дієсловом (предикативним прислівником), особовим дієсловом у безособовому значенні, інфінітивом, то в позиції суб'єкта стану вживаємо давальний відмінок із конкретною референцією [Чейф 1975, с. 118; Андерш 1987, с. 41]. Знахідний суб'єкта стану сполучається з компактною групою дієслів на означення фізичного стану певної особи: *лихоманити*, *ламати*, *морозити*, *нудити*, *тіпати*, *трусити*, *трясти* тощо.

У реальному мовленні спостережено нетипове заповнення тієї чи тієї позиції, наприклад, якщо лексема набуває вторинного (метафоричного або метонімічного) значення як своєрідний стилістичний прийом. Наприклад, у реченні *І все **село** за неї молилося* (В. Шевчук) у формально-синтаксичній позиції підмета перебувають метонімічні іменники-неістоти, які в семантико-синтаксичній структурі речення посідають позицію локатива, а не суб'єкта дії [Межов 1998, с. 6]. Пор.: *І все **село** за неї молилося* (В. Шевчук) // *Люди за неї молилися* + *Люди живуть у селі* ← *Люди, які живуть у селі, за неї молилися.*

Закцентуємо: якщо лексичне значення словоформи та її семантична функція в тексті протиставляються, то зазвичай пріоритетним залишається саме семантична функція. Наприклад, у прислів'ї *Тупий **ніж** і киселю не ріже* (Нар. тв.) фіксуємо функційні зміщення інструментальної синтаксеми *ніж* та пересування її в суб'єктну (семантико-синтаксичну) і підметову (формально-синтаксичну) позиції, де інструментальна синтаксема виражена називним відмінком

іменника (див.: [Тимченко 1926, с. 51]). У разі транспозиції орудного відмінка знаряддя або засобу в називний інструментального суб'єкта (*різати ножем – ніж ріже*) відбуваються лексичні заміщення в межах власне-іменників, тобто іменників на означення конкретних (істот і неістот) предметів різної якості, тоді як предикат дії не змінює своєї сутності. Такі конструкції перебувають на перетині пасивних конструкцій, пасивних модифікаційних моделей зі значенням дії та моделей із семантикою властивості. Почасти вживання інструментально-суб'єктних синтаксем у простому реченні не тільки зумовлює конденсацію змісту, а й додає висловленню образності, оскільки вони синекдохічні: конкретна частина успішно замінює ціле, пор.: ***Куля*** *давала про себе чути // Хтось когось поранив* ***кулею*** і ***Поранення*** *давалося взнаки* [Кульбабська 2011, с. 410].

Отже, для узагальнення результатів спостереження сформулюємо **правило**: чим точніше лексема в певній синтаксичній позиції відповідає семантичним параметрам, тим вільніше вона у виборі форми, тим легше вона допускає нетипове морфологічне вираження цієї позиції – варіантну одиницю (*Мати радіє // Матері радісно // У матері радість*). І навпаки, якщо лексема не типова для певної синтаксичної позиції, то вона тісно пов'язана з основним (сильним) варіантом репрезентації такої синтаксичної позиції та унеможливлює трансформацій (пор.: ***Куля*** *давала про себе чути //* * ***Кулею*** *давало про себе чути*).

Третім чинником, що зумовлює спосіб вираження синтаксичної позиції, є **морфологічний**. Між формальними варіантами однієї синтаксичної позиції встановлюються парадигматичні відношення, напр.: *купити хліб / хліба*; *написати лист / листа*. У сучасній українській мові в семантико-синтаксичній позиції об'єкта дії паралельно функціюють іменники в знахідному та родовому відмінках. Утім, частотність і семантична «чистота» відмінків – важливий психологічний чинник, що зумовлює використання мовних засобів у процесі комунікації. У цьому аспекті знахідний відмінок має «чітку синтаксичну спеціалізацію /.../ на вираженні первинної семантико-синтаксичної функції об'єкта дії, процесу та стану, а також формально-синтаксичної функції придієслівного сильнокерованого другорядного члена речення» [Вихованець, Городенська 2004, с. 67]. На противагу родовий відмінок «являє собою

внутрішньо відмінкову семантико-синтаксичну транспозицію називного і знахідного відмінків відповідно із суб'єктною та об'єктною функціями і водночас зовнішню (частиномовну) формально-синтаксичну позицію в атрибутивну сферу» [там само, с. 71], а отже, власне-відмінкове значення об'єкта є для родового відмінка вторинним.

Окрім того, морфологічні форми – варіанти вираження різних синтаксичних позицій – виформовують синтагматичні відношення. Зокрема, у сучасній українській мові супідрядність або послідовна підрядність однакових морфологічних форм стилістично не вправна (напр., нанизування форм родового відмінка на зразок: *Вмовляння* ***підполковника міліції*** *одного* ***пана****, колишнього* ***депутата*** *міської* ***Ради****, вгамувати свої пристрасті тільки ще більше розлютили* ***останнього*** [Морфологічні 2012]), тоді як для сурядності є нормою. Пор.: *Від села долинали звичайні звуки*: ***рев*** *худоби,* ***крик*** *качок,* ***вигуки*** *парубків*; *Не було навіть розплесканої* ***сіризни*** *неба з хмарами* (Із тв. В. Шевчука).

Отже, вираження тієї самої думки різними варіантами мовних засобів сприяють поліфункційності та суб'єктивності мови. Адекватність вербального вираження думки суб'єктами текстової діяльності зумовлена осмисленням потенціалу варіантності. Варіювання вможливлює реалізацію двох основних функцій мови: репрезентативної (прагматично-комунікативної) та експресивно-поетичної.

2.2. Методологія та методика дослідження варіантності синтаксичних одиниць у паралельних українських перекладах

Метод «окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятивні та нормативні настанови пізнавального процесу» [Кримський 2002, с. 373]. Наукове дослідження проблеми варіантності на синтаксичному рівні української мови зумовлює володіння певною методологією, що полягає у використанні різних методів, прийомів та методик, які реалізують мету й завдання дослідження.

На першому етапі за допомогою *індукції* (метод дослідження, згідно з яким на підставі знання про окреме роблять висновок про загальне) та *дедукції* (метод, що уможливлює висновок про окремі факти на основі загальних положень, напр., гіпотез) [Кочерган 2005, с. 11] здійснено аналіз, синтез й узагальнення наукових теорій варіантності, референтності, синтаксичної номінації; дібрано й систематизовано фактичний матеріал; з'ясовано сутність ключового поняття «синтаксична варіантність»; визначено особливості варіантних синтаксичних одиниць і чинники їх появи в текстах українських перекладів.

Сутність методу *ідеалізації* полягає в «мисленнєвому творенні ідеалізованого об'єкта на підставі припущення умовної тотожності ідеальної моделі й реального зразка» [Кравченко 2010]. За допомогою цього методу доведено: письменники-перекладачі на основі першотвору виформовують ідеалізовану інформативну модель комунікативної дійсності, яку потім репрезентують у перекладному тексті через вербальні, прагматичні й паралінгвістичні засоби. У дослідженні на основі методу *гіпотези* оприявнено положення про варіантність як репрезентант потенційних можливостей мови, як здатність передавати референтні значення однією із співвідносних форм у конкретному акті номінації. Усі когнітивні контексти, зокрема ситуативний, пресупозитивний, міжособистісний, соціокультурний, впливають на перекладацькі інтерпретації тексту-оригіналу, зумовлюють появу різних варіацій вихідного тексту як комунікативного знака.

Закцентуємо: у монографії ми не виходимо за межі однієї мови (української), порівнюючи тотожні референтно-інформаційні синтаксичні одиниці, дібрані з різних українських перекладів того самого вихідного тексту. Оскільки джерельну базу дослідження сформовано через використання близькочасових перекладів першотвору, здійснених різними українськими письменниками, уважаємо за потрібне ввести до наукового обігу поняття 'паралельні українські переклади вихідного тексту'.

На другому етапі комплексного дослідження на основі *методики лінгвістичного спостереження і систематизації* взято до уваги **теоретичні основи технології вивчення перекладних художніх творів,** що ґрунтується на здобутках різних наук, а саме:

1) філософських концептах про діалог культур, національні традиції поглядів на світ, герменевтичних дослідженнях проблеми тлумачення тексту; 2) літературознавчих підходах до використання різних видів аналізу стосовно перекладних художніх творів, а також вивчення національних образів світу, відображених у літературі; 3) перекладознавчих теоріях інтерпретації художнього твору й метакомунікації, положеннях сучасного перекладознавства про художній переклад як творчий процес і результат цього процесу, творчу особистість перекладача, перекладну літературу як складника національного письменства; 4) положеннях лінгвокультурології та функційної лінгвістики про відображення в художніх текстах національно-культурних компонентів комунікації [Клименко 2008; Ionescu 2011].

На третьому етапі дослідження *методом суцільного виписування* сформовано картотеку ілюстративного матеріалу (10000 карток із фіксаціями різнорангових варіантних одиниць – синтаксем, словосполучень, простих і складних речень) та випрацьовано принципи його аналізу.

Завдання, окреслені в роботі, зумовили активне використання одного з основних методів дослідження – *дескриптивного* (*описового*) методу, що його тлумачать як «планомірну інвентаризацію одиниць мови й пояснення особливостей їх будови та функціювання на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії» [Кочерган 2008, с. 360]. Зазначений метод використано для системного аналізу й класифікації варіантних синтаксичних одиниць у паралельних перекладних текстах, їх членування на одиниці нижчого рівня (вторинна сегментація, напр., складних речень – на прості, простих – на словосполучення тощо).

У межах описового методу застосовано *прийоми зовнішньої* та *внутрішньої інтерпретацій*. Особливої ваги в ході дослідження набули такі вияви зовнішніх прийомів: 1) логіко-психологічні (як індикатори зв'язку з позамовним явищем) та 2) міжрівневої інтерпретації (як індикатори зв'язку з іншими мовними одиницями). *Логіко-психологічні прийоми* використано в процесі вивчення співвіднесеності слова й поняття, речення і судження, глибинних (пропозитивних) семантичних структур речень тощо. *Прийоми міжрівневої інтерпретації* стали в пригоді для фіксації особливостей

синтаксичних явищ з огляду на одиниці суміжного рівня, напр., морфологічного в установленні формальних засобів вираження семантико-синтаксичних відношень у реченні (прийменників, сполучників тощо).

Використання *прийомів внутрішньої інтерпретації* передбачає парадигматичні та синтагматичні методики. На основі парадигматичної методики віднайдено *опозиційний прийом*, який уможливлює констатацію подібності й відмінності синтаксичних одиниць, об'єднує їх у різні парадигматичні групи. На синтаксичному рівні опозиційний прийом також слугує об'єктивним критерієм у ході опису диференційних ознак порівнюваних структур, а саме виявлення варіантності синтаксичних одиниць. Синтагматична методика дає змогу виявити валентний потенціал синтаксичних одиниць, тобто окреслює можливості сполучуваності одних синтаксем з іншими в межах певного контексту.

На четвертому етапі здійснено демаркацію способів трансформацій синтаксичних одиниць та системний аналіз синтаксичних трансформацій. За синхронного аналізу варіантності синтаксичних одиниць одним із провідних методів є *структурний* – «метод синхронного аналізу мовних явищ як варіантів складників цілісної системи мови – інваріантів, що перебувають у жорстко детермінованій внутрішній ієрархії відношень» [Селіванова 2006, с. 587]. Досліджуючи проблему варіантності, структурний метод реалізується в трьох методиках, а саме в дистрибутивній, безпосередніх складників і трансформаційній.

Згідно з *дистрибутивною методикою* (від лат. *distributio* – «розподіл») деяким синтаксемам на синтаксичному рівні притаманна одинична дистрибуція, де, скажімо умовно, синтаксема *A* поєднується тільки із синтаксемою *B*. У такому разі можемо констатувати, що процес варіювання втрачає свою дієвість. Коли ж синтаксеми функціюють у тому самому контексті і при цьому не розрізняють форм слів чи їхніх значень, то такі синтаксичні одиниці перебувають у стані вільного варіювання. Порівн.: інфінітивні постфікси *-ти* і *-ть*; паралельні закінчення Д. в. і М. в. іменників ІІ відміни *-ові (-еві)* із *-у (-ю): козак**ові** // козаку*.

За використання *методики безпосередніх складників* у дослідженні варіантності синтаксичних одиниць важливим постає

процес згортання до визначальної одиниці, що лежить в основі словосполучення чи речення. У разі членування синтаксичних конструкцій, дібраних із паралельних українськомовних перекладів вихідного тексту, один із безпосередніх складників є ядром членованої конструкції, а інший – периферійним компонентом.

Паралельні синтаксичні конструкції, у яких центральний і периферійний елементи однієї конструкції є ідентичними з відповідними елементами іншої, постають як тотожні не тільки в змістовому плані, а й у формальному. Проте нас передусім цікавлять такі паралельні синтаксичні конструкції, що зберігають змістову тотожність (ядро), тоді як їхні периферійні компоненти відрізняються у формальному плані, сприяючи формуванню варіантних пар (рядів). Напр., у конструкції *говорити грецькою* синтаксема *говорити* є ядром, а *грецькою* – периферійним компонентом. У паралельних перекладах фіксуємо варіантну конструкцію зі зміненою периферійною синтаксемою: *говорити по-грецьки*.

Трансформаційна методика структурного методу дає змогу виявити подібність й відмінність між синтаксичними конструкціями через установлення правил трансформації їхніх ядрових структур та набору перетворень, зокрема під час установлення інтерверсивних та метатаксичних співвідношень синтаксичних одиниць, наприклад, трансформація дієприкметникових та дієприслівникових зворотів у підрядні предикативні частини або перетворення активної конструкції в пасивну.

Порівнюючи контексти співвідносних конструкцій (*метод контекстного спостереження*), ми, услід за А. М. Паршиним (2000), зафіксували різні прийоми трансформацій синтаксичних одиниць, як-от: 1) синтаксичне уподібнення, 2) граматичні заміни, 3) доповнення та опущення певних синтаксем, 4) членування та об'єднання речень, 5) заміни порядку слів у складі речення.

За свої змістом **синтаксичне уподібнення,** утворюючи «нульовий» тип трансформації, репрезентує модифікаційні трансформації, напр.: ***по* + Д. в. // *на* + М. в.:** *Туга якась перебігла* ***по обличчю*** *її* (Рильський 1, с. 54) // *Туга якась перебігла їй* ***на обличчі*** (Васильченко 3, с. 202).

Сутність перекладацького способу **граматичної заміни** полягає в тому, що в ході перекладу граматична одиниця мови оригіналу трансформується в одиницю мови перекладу з іншим граматичним значенням, якщо корелюють: 1) категорії однини та множини: *…пригнувся, ухиляючись **від вимаху** рук його* (Хуторян 2, с. 19) // *… пригнувся, ухиляючись **від** його **вимахів*** (Харченко 1, с. 169); 2) грамеми чол. роду з грамемою жін. роду: *…який розкішний літній **день*** (Хуторян 2, с. 3) // *…яка розкішна літня **днина*** (Базилянська 1, с. 207); 3) особових та безособових форм дієслова: *…якої ще ви поживи **хочете*** (Харченко 1, с. 161) // *…якої вам ще поживи **хочеться*** (Хуторян 2, с. 13); 4) частиномовної належності синтаксем під впливом зміни її синтаксичної функції: *…чути як чайка **кигиче*** (Харченко 1, с. 144) // *…чути **кигикання** чайки* (Хуторян 2, с. 3).

Часто граматичні заміни спричинюють і зміни статусу реченнєвої структури, оскільки певна синтаксема може розвинутися в зворот або навіть у підрядну одиницю: *Ранкова свіжість стелилась над **пробудженими** Сорочинцями* (Харченко 1, с. 169) // *Ранковий холодок віяв над Сорочинцями, **що пробудилися від сну*** (Хуторян 2, с. 19); *…сказав **бабі-бублейниці*** (Харченко 1, с. 162) // *…сказав **бабі, що продавала бублики*** (Хуторян 2, с. 14). Подібні синтаксичні співвідношення зараховуємо до метатаксичних.

Спостережено: трансформація **членування речення** спричинює або перехід простого речення мови оригіналу в складне речення мови перекладу, або перетворення простого чи складного речень мови оригіналу на два й більше самостійних речення в мові перекладу, напр.: *Та хоч би й справді **сатана: що сатана?*** (Хуторян 2, с. 15) // ***А хоч би й справді сатана! Що нам сатана?*** (Харченко 1, с. 163).

Трансформація **об'єднання речень** протилежна членуванню, оскільки синтаксична структура в оригіналі перетворюється через з'єднання двох простих речень в одне складне в мові перекладу [Кияк 2006, с. 546]. Якщо один письменник перекладає адекватно оригіналові, то інший може об'єднати два речення з вихідного тексту в одне ціле: *На нем ни облака. В поле ни речи* (М. Гоголь) → *На ньому – ні хмаринки. В полі – ні звуку* (Хуторян 2, с. 3) // ***На ньому – ні хмаринки; в полі – ні звуку*** (Базилянська 1, с. 207).

За синтаксичної трансформації **доповнення** в реченнєвих структурах із певних причин відбувається введення додаткових членів речення: **підмета** – *…ніби душать його* (Хуторян 2, с. 18) // *…ніби* ***хтось*** *душить його* (Харченко 1, с. 168); **присудка** – *…і він зник, як у воду* (Хуторян 2, с. 16) // *…і він щез, як у воду* ***впав*** (Базилянська 1, с. 225); **означення** – *…підводячись на ноги* (Хуторян 2, с. 13) // *…стаючи на* ***рівні*** *ноги* (Харченко 1, с. 160) тощо. Доповнення речення підметами або присудками спричинює зміни синтаксичного статусу речень, тобто односкладне речення трансформується в двоскладне.

В основі синтаксичної трансформації **опущення** лежать типові знання носія мови (перекладача), які дають йому змогу структурувати речення з певними «пропусками», що їх без зусиль декодують носії мовної культури перекладу. Напр., у реченні може еліпсуватися **додаток** (об'єкт): *…він роздмухав* ***губами*** *грубку* (Хуторян 2, с. 18) // *…він роздмухав грубку* (Харченко 1, с. 168); **обставина часу**: *Все це штуки старої відьми, що ми її* ***сьогодні*** *з хлопцями на мосту вилаяли на всі боки* (Хуторян 2, с. 12) // *Все це штуки старої відьми, що ми її з хлопцями на мосту на всі боки вилаяли* (Харченко 1, с. 159).

У процесі **зміни порядку слів** у тексті перекладу зафіксовано, наприклад, інверсію як головних членів речення (*…швидше* ***пісок зійде*** *на камені* (Хуторян 2, с. 23) // *…швидше* ***зійде пісок*** *на камені* (Харченко 1, с. 175)), так і поширювачів та ускладнювачів (пор.: *От* ***бідному*** *чортові так стало сумно* (Харченко 1, с. 164) // *От чортові* ***бідному*** *так стало сумно* (Хуторян 2, с.15); **звертання**, пор.: *Чого,* ***Грицю****, зажурився?* (Харченко 1, с. 157) // *Чого зажурився,* ***Грицюку****?* (Хуторян 2, с. 11) тощо).

У текстах паралельних перекладів речення, що передають той самий референційний зміст фрагмента оригіналу та мають однакову пропозитивну структуру, функціюють як кореферентні (співвідносні). Трансформації, які стосуються заміни формально-синтаксичної структури речення, заміни одного функційного компонента іншим, простого речення – складним чи навпаки, об'єднання речень у надфразну єдність тощо, правильніше було б називати **синтаксично-трансформаційними.**

Установлюючи специфіку семантико-синтаксичних відношень у реченні, а саме функцій вторинних синтаксем (формальних поширювачів), використано й *методику запитань*. Свого часу О. М. Пєшковський був проти застосування на практиці цієї методики, оскільки «під час аналізу речення основне – зрозуміти відношення між членами, а за допомогою запитань це зробити не можна» (О. Пєшковский 1959, с. 40–41). Н. Л. Іваницька також зауважує, що «...в основі плутанини лежать складні процеси утворення різних словосполучень, які вимагають визначення допоміжних критеріїв розмежування синтаксичної ролі складної і досить розгалуженої різноманітності. Отже, кожен член речення відповідає на синтаксичне запитання, але не кожен може бути легко визначений за ним» [Іваницька 1982, с. 21–22]. Утім, відмовлятися від методики запитань, як на нас, теж не варто, оскільки питальні займенники завдяки своїй особливій формі репрезентують категорійну сутність слова, його загальне поняттєве значення, граматичну форму і водночас його функцію в реченні. Логічні запитання допомагають установити відношення (у т. ч. і контаміновані, синкретичні), що їх передає той чи той член речення, напр.: *покласти книгу* ***в портфель*** *– покласти у що*? та *покласти куди*? *сік* ***із яблука*** *– сік з чого*? та *сік який*?

Отже, системний аналіз варіантних синтаксичних конструкцій української мови уможливив застосування таких лінгвістичних методів, як функційного, дескриптивного (описового), структурного, індуктивного, порівняльного, методу запитань, контекстуального спостереження, зреалізованих у певній системі прийомів та методик, що виявили свою ефективність.

Висновки до розділу 2. Базовими принципами сучасних лінгвістичних досліджень узвичаєно вважають функціоналізм і антропоцентризм. Засадничими положеннями *функційного синтаксису*, що їх взято до уваги в процесі дослідження синтаксичної варіантності в українських перекладах, є: 1) визнання пріоритету семантики в тріаді *форма – значення – функція*; 2) виокремлення мінімальної семантико-синтаксичної одиниці – *синтаксеми*; 3) побудова типології синтаксичних зв’язків від типології базових і вторинних синтаксем; 4) визнання ізосемічності як основи кореляції форми і значення; 5) поняття моделей ре-

чення та їх типологія на ґрунті української системи частин мови; 6) співвідношення парадигматичних можливостей моделі речення з її функційно-текстовим потенціалом; 7) текстова інтерпретація дієслівних категорій виду, часу, модальності й особи.

Інша наукова парадигма – антропоцентрична – об'єднала мову й людину в одному полі пізнання. Зокрема, на вибір одного з можливих варіантів синтаксичних засобів у текстах українських перекладів вихідного тексту впливають такі чинники: 1) екстралінгвальні (комунікативний задум і мовленнєвий досвід автора висловлення, обставини породження тексту, його жанрово-стилістичне спрямування, тип читацької аудиторії тощо); 2) лінгвальні, з-поміж яких: а) синтаксичні (зміна синтаксичної моделі речення внаслідок згортання або розгортання компонентів, відокремлення, дублювання тощо); б) морфологічні (здатність морфологічних форм як варіантів вираження різних синтаксичних позицій репрезентувати парадигматичні й синтагматичні відношення); в) лексичні (чим точніше лексема в певній синтаксичній позиції відповідає семантичним параметрам, тим вільніше вона у виборі варіантної форми – морфологізованої або неморфологізованої; і навпаки, якщо лексема не типова для певної синтаксичної позиції, то вона тісно пов'язана з основним варіантом репрезентації такої синтаксичної позиції і унеможливлює трансформацій, основними виявами яких є: 1) синтаксичні уподібнення, 2) граматичні замін, 3) доповнення та опущення певних синтаксем, 4) членування й об'єднання реченнєвих структур, 5) заміни порядку слів у складі речення.

Усі використані в репрезентованій праці методи, методики та прийоми безпосередньо вказують на зв'язок між мовою та мисленням, розкривають взаємозв'язок між об'єктивним та суб'єктивним у мові, доводять єдність змісту і форми, допомагають зафіксувати подібне та відмінне, а також дають змогу встановити в мові зв'язок тотожності і подібності між її одиницями.

РОЗДІЛ 3

МОДИФІКАЦІЇ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПАРАЛЕЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

3.1. Типологія актуалізаторів часткових граматичних значень модифікатів

Модифікаційні видозміни, що відбуваються на рівні синтаксем (предикатних, субстанційних та вторинних предикатних) і певних типів складнопідрядних речень, не порушують основного референційного змісту та не утворюють нових синтаксичних моделей, не змінюють їхньої семантичної структури. Проте вважати, що ці структури є абсолютно еквівалентними, теж не можна: саме визнання, що внаслідок модифікаційних процесів з'являються нові *співвідносні форми* (видозміни), дає підстави для висновку про певні «зміни» (хоч і незначні) у формально-змістовому плані речення. Отже, на нашу думку, варто розглядати такі співвідносні форми як модифікати, часткові граматичні значення яких зумовлюють спеціалізовані засоби – *актуалізатори* (*від англ.* means (agent) of actualization, *фр.* actualisateur, *ісп.* actualizɔdor) – граматичні й лексичні засоби, за допомогою яких віртуальні елементи мовної системи корелюють із реальністю мовного спілкування, тобто розкривають безпосереднє значення мовного знака (елемента, одиниці) в досліджуваному контексті [Балли 1955, с. 87; Загнітко 2011, с. 37; Жеребило 2010, с. 118].

3.1.1. Морфологічні показники модифікації синтаксем

Морфологічні показники модифікаційних співвідношень є базовими актуалізаторами, оскільки саме морфологічні засоби слугують своєрідними «трансформами» лексичних одиниць у синтаксичні [Вихованець, Городенська 2004, с. 27], паралельно будучи матеріальними маркерами розрізнення синтаксичних варіантів і синонімів.

До номінативних засобів, що обслуговують акт називання зв'язків і відношень між референтами в реальності подібно до синтетичних релятивних морфем – відмінкових флексій – у межах морфологічного слова, граматисти уналежнюють прийменники, сполучники, зв'язкові елементи і частки [Вихованець, Городенська 2004, с. 19–25; Гуйванюк 1999, с. 62; Дерев'янко 2011, с. 80; Курилович 1962, с. 57–70; Carstairs-McCarthy 2005]. Зазначеним словам-морфемам притаманна низка ознак – семантичних, синтаксичних, морфологічних і фонетичних [Вихованець, Городенська 2004, с. 19–21]), серед яких найважливішими для нашого дослідження є: 1) ономасіологічні – на противагу словам (частинам мови), що називають предмети, дії, процеси, стани, інші ознаки навколишньої дійсності, прийменники, сполучники, зв'язки виражають відношення між предметами і явищами навколишньої дійсності, а частки – відношення мовця до висловленого; 2) синтаксичні – ці граматичні елементи не виконують ролі самостійних членів речення, а лише оформлюють синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення між словами й реченнями.

Засобами, які модифікують часткові граматичні значення синтаксем й забезпечують кореферентні модифікаційні співвідношення між синтаксемами, є **прийменники** – локативні, темпоральні, каузативні, умовні, цільові, допустові. Наприклад, синтаксема **«*у порога*»** з мови оригіналу (*Говорила бледная, худощавая и добрая мать их, стоявшая* ***у порога*** – М. Гоголь, с. 196) у перекладах українською мовою, здійснених різними авторами, репрезентована паралельними формами, пор.: *Дорікала, стоячи* ***на порозі****, бліда, худенька і добра їхня мати* (Садовський, с. 4) // *Проказувала бідненька, худорлява й добра матір їхня,* ***при порозі*** *стоячи* (Ніковський, с. 4) // *Казала бліда, худорлява й добра мати їх, що стояла* ***коло порога*** (Хуторян, с. 64) // *Бідкалась їхня бліда, худорлява і щиросердна мати, що стояла* ***в порозі*** (Шкляр, с. 3) // *Казала бліда, худорлява й добра мати їх, що тепер стояла* ***біля порога*** (Базилянська 1, с. 9). Прийменниково-відмінкові моделі *на* + М. в. // *при* + М. в. // *коло* + Р. в. // *в* + М. в. // *біля* + Р. в. при статальному дієслові ***стояти*** й похідному від нього дієприслівнику ***стоячи*** створюють кореферентні синтаксичні одиниці, що різняться відтінками локативної семантики: варіантні конструкції *при* + М. в. //

коло + Р. в. // *біля* + Р. в. виражають семантику просторової близькості, а конструкції *на* + М. в. // *в* + М. в. – розміщення в межах просторового орієнтира.

Сполучникам, як і прийменникам, також властива номінативна функція. Наприклад, у складному реченні вони слугують «носіями сем певних відношень між референційними смислами, «шматками дійсності», які виражаються двома взаємопов'язаними предикативними одиницями» [Гуйванюк 1999, с. 64], а саме: єднальних, розділових, протиставних, градаційних, приєднувальних, уточнювальних, часових, допустових, причинових, цільових, умовних тощо. Отже, функції сполучників репрезентовано на двох ярусах: на формально-синтаксичному – здатність виражати сурядний і підрядний зв'язок, на семантико-синтаксичному – бути маркером семантико-синтаксичних відношень між предикативними одиницями, однорідними членами речення, порівняльними конструкціями.

Сполучники, що належать до однієї семантичної групи, в українських перекладах вихідного тексту часто вступають між собою в кореферентні співвідношення, утворюючи варіантні пари (ряди), пор.: 1) зі значенням допусту – *Поговоривши ще трохи, Василина Кашпарівна попрощалася з бабусею і панночками,* ***незважаючи на*** *всі запрошення залишатися ночувати* (Вишня, с. 187) // *Поговоривши ще трохи, Василина Кашпаровна попрощалася з старою і з паннами,* ***хоч і як*** *запрошували її зостатися в них на ніч* (Зеров, с. 29); 2) із семантикою мети – *Я тієї думки, що шахові журнали заплатили б добрячі гроші,* ***аби*** *тільки дістати змогу її надрукувати* (Білорус, с. 266) // *Я гадаю, що шахові журнали заплатили б чималі гроші,* ***щоб*** *мати змогу її* [шахову партію] *опублікувати* (Некрутенко, с. 258) тощо.

Актуалізаторами семантичних, емоційно-експресивних і модальних відтінків слів, різнотипних речень загалом або їхніх компонентів у сучасній українській мові є **частки (здебільшого** модальні) [Гальона 1990, с. 23]. Наприклад, досліджуючи варіантні синтаксичні конструкції в українських перекладах Біблії [Кучурян 2013; Кульбабська 2016], ми зафіксували модифікати з: 1) підсилювально-вказівними частками ***ось, аж ось, от, як ось***, пор.: *Та як він про се думав,* ***аж ось*** *явився йому вві сні ангел Господень, глаголючи…* (Куліш) // *Коли ж він те подумав,* ***ось*** *з'явився йому*

Ангол Господній у сні, промовляючи… (Огієнко) // *І* ***от****, коли він це задумав, ангел Господній з'явився йому уві сні й мовив….* (Хоменко) // *Та щойно він помислив це,* ***як ось*** *ангел Господній з'явився йому уві сні, промовляючи…* (Філарет); 2) питальними частками ***хіба, чи, чи й, чи не***, пор.: *...****хіба*** *й митники не так роблять*? (Куліш) // ***Чи й*** *погани не чинять отак?* (Огієнко) // ***Чи не*** *так і язичники роблять?* (Турконяк) тощо.

Вираження різноманітних відтінків значень і лежить в основі ономатологічної функції зазначених вище часток, які не лише семантично ускладнюють певні номінативні найменування, а й збагачують їх у плані експресивності та емоційності. Заслуговує поцінування думка авторів «Теоретичної морфології української мови» щодо спеціалізації часток у «вираженні двох комунікативних функцій – теми і реми в актуальному членуванні речення» [Вихованець, Городенська 2004, с. 288].

Окрему групу актуалізаторів часткових граматичних значень становлять **зв'язки**, що «синтаксично одієслівлюють вербалізовані іменні частини мови та прислівники, вжиті в основній частині складеного присудка» [там само, с. 366]. Саме тому зв'язковий елемент складеного іменного або прислівникового присудків завжди граматично акцентований: 1) виражає значення синтаксичного часу, способу, особи (персональностів); 2) поєднує основну (призв'язкову) частину присудка з підметом.

У паралельних перекладах одного тексту спостережено варіювання власне-зв'язок *бути*, *становити* і *являти собою* (функціюють лише як показники граматичних категорій і позбавлені лексичного значення свого вихідного дієслова) з невласне-зв'язками (водночас є виразниками граматичних значень і модифікаторами семантики основної частини складеного присудка), а саме: *ставати / стати*, *робитися / зробитися*, які передають становлення ознаки, перехід з одного стану до іншого, *лишатися* / *лишитися*, *залишатися* / *залишитися*, *зоставатися* / *зостатися*, що вказують на збереження стану, *виявлятися / виявитися*, *вважатися*, *називатися*, *здаватися* тощо, які фіксують вияв ознаки. Пор.: *Під величезним дубом була нашвидкуруч приготована проста трапеза для англійського короля в товаристві людей, які порушували закони його держави, та цієї хвилини* ***були*** *йому і* ***за охоронців,*** *і* ***за почет***

(Лісняк, с. 435) // *...але в цю хвилину ті люди* ***були охоронцями****, які водночас* ***залишалися*** *йому і придворним* ***почтом*** (Давиденко, с. 365); *Вона глянула в кошик, але, певно, не знайшла там нічого такого, що б могло* ***правити за*** *істотну* ***винагороду*** (Андрущенко 5, с. 21) // *Вона поглянула в кошика, та, напевне, не знайшла там нічого гідного, що б* ***було*** *вагомою* ***винагородою*** (Кононович, с. 19) тощо.

Отже, у певних контекстах зв'язкові компоненти можуть вступати в кореляційні відношення, тобто вони можуть заступати один одного без порушення референційного значення.

3.1.2. Лексичні засоби модифікації синтаксем і синтаксичних конструкцій

Окрім морфологічних і словотвірних засобів вираження часткових граматичних значень, Н. В. Гуйванюк виокремлює лексичні засоби модифікації [Гуйванюк 1999, с. 118], до яких належать відносні займенники, уживані в ролі функтивів предикативних частин складнопідрядних речень, і десемантизовані елементи (зайві слова) в плеонастичних словосполученнях. Обидва типи актуалізаторів мовець може вживати як ізофункційні в конкретних висловленнях, конситуаціях.

Відносні займенники як субститути іменних форм. Із-поміж багатьох функцій займенникових слів мовознавці виокремлюють основні – семантичну (вказівну) та граматичні (здатність заступати відповідні частини мови, стаючи лексико-семантичними еквівалентами іменників, прикметників, числівників і прислівників; роль засобу поєднання (зв'язку) речень у тексті) [Вихованець, Городенська 2004, с. 184–185]. У цьому аспекті відносні займенники тлумачать, з одного боку, як субститути іменників та їхніх граматичних значень – роду, числа й відмінка [Гуйванюк 1999, с. 48], а з іншого – «займенниково-сполучникові контамінанти», оскільки вони поєднують у собі ознаки і займенника, і сполучникового засобу (функтиву) в складнопідрядних реченнях [Калугина 1998; Калугина 2002].

У паралельних перекладах тексту-джерела корелюють між собою відносні займенники ***хто, що, який, котрий,*** утворюючи варіантні пари (ряди) в складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури присубстантивного типу (власне-означальних), пор.:

що // який: *Міцні, здорові їх обличчя вкривав ніжний пух, **що** не знав іще бритви…* (Садовський, с. 4) // *Міцні, здорові обличчя їх були вкриті першим пухом волосся, **якого** ще не торкалась бритва…* (Хуторян, с. 63); *Песик зупинився перед маленькими дверима, **що** їх Мук досі не помічав* (Андрущенко 3, с. 9) // *Собачка зупинилася перед маленькими дверцятами, **яких** він раніше не помічав* (Попович 3, с. 48);

які // котрі: *…набожна Анфіса начебто носила на своїх висхлих грудях у замшевій торбинці двадцять п'ять великих діамантів, **які** належали Анні Франціївні* (Білорус, с. 90) // *…двадцять п'ять великих діамантів, **котрі** належали Анні Франціївні* (Некрутенко, с. 79). У цих модифікаційних варіантах збережена і семантична, й інформаційна еквівалентність репрезентованих ситуацій.

У наведених вище реченнях наявність антецедента не обов'язкова, оскільки обмежувальне значення передають опорні іменники в головних предикативних одиницях та їх контекстуальне оточення (*двадцять п'ять великих діамантів*). Проте здатність потенційно взаємозамінюватися без порушення референційного значення вказівні займенники зберігають і в присубстантивних складнопідрядних реченнях видільно-означальних (з антецедентом ***той (отой), та, те, ті***) і якісно-означальних (з антецедентом ***такий, таке, цей, інший***). Антецеденти увиразнюють синсемантичний характер опорних іменників, пор.: *таке…, **що** // таке…, **яке***. Наприклад: *Тут Бульба приточив таке слівце, **що** навіть не годиться до друку* (Ніковський, с. 5) // *Тут Бульба приточив таке слово, **яке** навіть не вживається в друкові* (Хуторян 3, с. 64).

Синтаксичні конструкції, створенні за схемою «той…, який…», виконують функцію найменування будь-яких об'єктів, істот за допомогою загальних понять та надають їм додаткової характеристики. Б. Рассел назвав такі явища «дескрипцією» та тлумачив подібні одиниці як такі, що описують що-небудь («те, що стосується чогось»). За Б. Расселом, визначені дескрипції постають як моно- чи полілексемні описові номінації, які виконують ідентифікаційну або

референтну роль власного імені та є засобами класифікації денотата за певною (постійною чи ситуативною) ознакою, виокремлюючи його з класу об'єктів [Рассел 1982, с. 41–42]. Отже, у мовленні подібні дескриптивні конструкції є вторинними найменуваннями об'єктів навколишньої дійсності, які дають змогу використовувати розгорнуту мережу найменувань певного денотата.

Підсилення слова його модифікованим варіантом (плеонастичні словосполучення). Функцію актуалізаторів часто виконують ***десемантизовані елементи*** («зайві» слова), що позбавлені смислового та емоційно-стилістичного навантаження [Ахманова 1955, с. 129]. Функціюють «семантично порожні» слова в межах плеонастичних (грец. *pleonasmos* – надмірність, надлишок) словосполучень [Мацько 2003, с. 446; Книш 2014]. Одним із різновидів плеонастичних словосполучень є тавтологічні конструкції, утворені через «повторення того самого чи спільнокореневого слова в межах словосполучення або речення» [Гуйванюк, Максим'юк 2010, с. 155], об'єднання «в межах однієї конструкції двох етимологічно тотожних слів, коли дієслово втягує у сферу свого вживання спільнокореневий додаток чи, рідше, присудок, прикметник – означуваний ним іменник і т. д.» [Тараненко 2000 а, с. 625]. Пор. у дібраному фактичному матеріалі: *На сїм озері жили лебедї, гуси, качки і, як говорять старі люди, птиці* ***була сила, без числа і міри*** (Маковей, с. 34) // *На цьому озері жили лебеді, гуси, качки, і, як кажуть старі, птаства всякого* ***було сила-силенна, видимо-невидимо*** (Вер., с. 44).

Простий дієслівний координований присудок, виражений особовою формою, може ускладнюватися повторенням однокореневого інфінітива для вираження додаткового значення достовірності, справжності, переконання: ***Танцював*** *він так ловко, що хоч би й з гетьманшею* (Васильченко 2, с. 192) // *Ну, нічого сказать,* ***танцювати*** *він* ***танцював*** *так, що хоть би й з гетьманшею* (Леся Українка 2, с. 492).

Для характеристики особи в українській мові використовуються нерозкладні словосполучення, в основі утворення яких лежить «семантична тавтологія» (термін Н. В. Гуйванюк, О. В. Максим'юк [Гуйванюк, Максим'юк 2010, с. 162]) синсемантичного іменника в складеному іменному присудку в поєднанні з постпозитивним

прикметником. Наприклад: *А тож маєш вже скакати, бо ти вже* ***чоловік жонатий*** (Зеров, с. 30) // *Так, ти мусиш стрибати, бо ти вже тепер* ***жонатий*** (Вишня, с. 188); *До того ж я* ***старий****, а ви* ***людина молода і неодружена*** (Андрущенко 1, с. 22) // *Та й до того я вже, хвалити Бога,* ***старий чоловік****, а ви, мій паночку, нівроку вам,* ***молоді й нежонаті*** (Попович 1, с. 16).

Отже, в основі тавтології (повтору тих самих чи видозмінених форм) лежить подібність або тотожність, що дає підстави для розрізнення формально-семантичної та семантичної тавтології. Модифікаційні варіанти, з одного боку, уможливлюють усунення мовної надлишковості, а з іншого – відбивають особливий тип мислення, наближений до народно-поетичних традицій. Аналіз тавтологічних словосполучень у плані їх кореферентності з іншими компонентами в реченнєвій структурі засвідчує послаблену номінативність одного з них (здебільшого іменника), що виконують виокремлювально-підсилювальну функцію.

3.2. Модифікації базових синтаксем простого елементарного речення в українськомовних перекладах тексту-джерела

Семантично елементарні прості речення – речення, до складу яких входить один предикат і зумовлені його семантико-синтаксичною валентністю іменникові (субстанційні) синтаксеми [Вихованець 1993, с. 125; Городенська 2001, с. 69; Загнітко 2001, с. 285 та ін.]. Отже, у зазначених вихідних реченнєвих структурах функціюють два класи синтаксем: предикатні (дії, процесу, стану, якості, кількості й локативності) й субстанційні (суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні).

Семантичний тип предиката як семантичного стриженя речення може мати «синтетичну та аналітичну форми і валентну спроможність різної сили й кількісного спектра. Така структура фіксує спосіб пізнання емпіричної ситуації як дійсної, реальної, гіпотетичної (бажаної, можливої), ірреальної» [Мірченко 2004, с. 37].

З-поміж зазначених вище синтаксем модифікаційної варіантності зазнають предикатні, суб'єктні, об'єктні та локативні синтаксеми. Їхні варіантні форми настільки семантично зближуються між

собою, що починають функціювати паралельно як «різні формальні модифікації, які не пов'язані із зміною основного лінгвістичного значення» [Кононенко 1970, с. 9].

3.2.1. Морфологічні варіанти предикатних синтаксем

Предикат (дії, процесу, стану, якості, кількості, локативності) визначає структуру пропозиції речення, передає відношення між предметами, виражає ознаку предметів і вказує на учасників ситуації та їх роль у висловленні [Гуйванюк 1999, с. 120].

В україністиці концептуальні ідеї типології базових і вторинних предикатів, що ґрунтується на принципах об'єднання одиниць із різною частиномовною належністю та врахуванням і часових, і субстанційних характеристик (особливо суб'єкта), знайшли своє теоретичне обґрунтування в працях І. Р. Вихованця [Вихованець 1992; Вихованець 1983], К. Г. Городенської [Городенська 1991], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999], А. П. Загнітка [113], Н. Л. Іваницької [Іваницька 1985], М. В. Мірченка [Мірченко 2004], О. І. Леути [Леута 2008] та ін.

Модифікації дієслівних предикатних синтаксем в українських паралельних перекладах вихідного тексту спостережено на рівні складених дієслівних і простих дієслівних присудків – координованих / некоординованих, неускладнених / ускладнених. «Додаткові семантичні й модально-експресивні відтінки (повноти / неповноти дії, тривалості, раптовості, інтенсивності, початку дії, повинності тощо), які вносяться у загальне «речове» (референтне) значення присудка, не змінюючи основного лексичного значення дієслова, і лежать в основі кореферентних співвідношень звичайних (спеціалізованих) і менш типових (неспеціалізованих) форм предикуючих синтаксем» [Гуйванюк 1999, с. 121]. Пор.: усічені дієслова в ролі некоординованого присудка // повні форми: *Лізу* [я] *до гаманця, а звідти бджола – **шпиг** у палець*! (Некрутенко, с. 192) // *Я поліз у гаман, а звідти бджола – як **шпигне** у палець*! (Білорус, с. 200); *…ліва рука **загладила** молодецькі вуса* (Харченко 2, с. 320)// *…ліва рука **почала гладити** молодецькі вуса* (Сенченко 2, с. 135).

Окремим видом модифікаційного варіювання засобів вираження предикатних синтаксем дії або стану є співвідношення інфінітивних

форм (у формально-синтаксичній позиції некоординованого дієслівного присудка), ускладнених спонукальними частками ***ну, нум, нумо, нуте, давай, гайда***, пор.: *…вони* [кішки] *зараз же* ***давай гасати*** *по кімнатах як скажені* (Андрущенко 3, с. 8) // *…вони* [кішки] ***гасають****, мов шалені, по кімнатах* (Попович 3, с. 47). Модально-вольові частки додають до глибинної структури речення відтінок раптового початку інтенсивної дії.

У предикатній позиції дієвідмінювана неускладнена форма співвідноситься з відмінювано-особовою формою, ускладненою часткою дієслівного походження ***взяти*** (паралельно з приєднувальними сполучниками ***і, й, та й***). Частка ***взяти*** у формі минулого та майбутнього часів надає присудку відтінок несподіваності, невмотивованості й непідготовленості дії, пор.: *…хтозна чого знена-цька* ***візьме й послизнеться та й потрапить*** *під трамвай* (Некрутенко, с. 16) // *…невідь чому раптом* ***послизнеться*** *і* ***втрапить*** *під трамвай* (Білорус, с. 29). Дієвідмінювана форма може ускладнюватися й підсилювальною часткою ***собі***, що надає їй значення вільної дії: *А тепер вона* [жінка] ***взяла й померла****, і нам доведеться ховати її!* (Пінчевський, с. 52) // *А тепер маєте, вона* ***собі померла****, а ми мусимо її ховати* (Черняхівська, с. 49).

Дієвідмінювана неускладнена форма може співвідноситися з дієвідмінюваною формою, ускладненою порівняльними частками ***наче, начебто, буцімто*** тощо, які надають дієслівним формам відтінку вірогідності, ймовірності, порівняння, наприклад: *Спочат-ку скороход* ***наче переганяв*** *Мука…* (Олександр Олесь) // *Спочатку скороход* ***переганяв*** *карлика…* (Андрущенко 3, с. 10); ***...****Андрієві* ***начебто причувся*** *якийсь кволий стогін* (Садовський, с. 46) // ***...****Андрієві* ***причувся*** *якийсь слабий стогін* (Віль, с. 88); *А то раптом снилося йому…* ***буцімто*** *він у Могилеві* ***заходить*** *до купця в крамни-цю* (Зеров, с. 31) // *…він у Могилеві* ***заходить*** *у крамницю до крамаря* (Остап Вишня, с. 188).

У паралельних текстах перекладів українською мовою, за нашими спостереженнями, можуть ускладнюватися різними частками контекстуально-синонімічні дієслова-предикати, пор.: ***Ну****, часу дарма* ***не гай****,/ Ти нас швидше доганяй!* (Олександр Олесь) // ***Нум-же****, хлопче,* ***не дрімай****,/ Нас швиденько упіймай!* (Андрущенко 3, с. 5). Одиничними в паралельних текстах перекладів є тавтологічні

звороти в позиції присудків: *Так я **жив самотнім життям**, і не було нікого, з ким міг би по-справжньому поговорити* (Жаловський, с. 295) // *Отак я й **жив самотою**, і ні з ким було мені відвести душу* (Базилянська 2, с. 313).

У сфері засобів вираження іменної частини складеного присудка виокремлено такі основні типи модифікаційної варіантності, як взаємозамінні форми відмінків: 1) орудного – називного; 2) називного – орудного – знахідного з прийменником ***за***; 3) називного – орудного – місцевого множини з прийменником ***в*** (***у***); 4) орудного – називного – порівняльного звороту.

Найважливішим чинником варіювання відмінкових форм іменникових предикатів кваліфікаційного стану та прикметників як предикатів якості є семантика імені та його лексико-морфологічний тип у складі іменного присудка. Проте вибір того чи того засобу оформлення іменної частини зумовлений і спеціалізацією дієслова-зв'язки: її експліцитним / імпліцитним характером, часовим значенням тощо. Наприклад, регулярно варіюють форми іменних присудків із вираженою дієслівною-зв'язкою *бути* та нульовою (формально не вираженою) зв'язкою. В іменних реченнях при нульовій зв'язці «здійснюється пряма номінація «постійної» ознаки, яка приписується суб'єкту-підмету в момент мовлення» [Гуйванюк 1999, с. 125], пор.: *Так і оторопів Тарас, як побачив, що то **був Андрій*** (Віль, с. 155) // *Так і остовпів Тарас, як уздрів, що то **Андрій*** (Садовський, с. 82); *Похитнувся Шило й відчув, що рана **була смертельна*** (Хуторян 3, с. 135) // *Похитнувся Шило й відчув, що рана **смертельна*** (Ніковський, с. 106); *...різкий прояв почуттів **є ознакою божевілля*** (Давиденко, с. 341) // *...несподіваний прояв почуттів – **ознака божевілля*** (Лісняк, с. 398).

Варіанти іменних предикатів, зумовлені керуванням дієслів-зв'язок, представлені конструкцією ***на* + З. в. // О. в.:** *...зелені пляшки й чарки на столах у шинкарок **перетворилися на огненні*** (Харченко 1, с. 157) // *...зелені пляшки і чарки на столах у шинкарок **стали огненними*** (Хуторян 2, с. 11). Отже, допоміжні слова в варіантних моделях залишаються допоміжними засобами для виявлення того самого змістового відношення між семантичними центрами, які в основній моделі виражено без їх допомоги, поєднанням певних синтаксичних форм.

Присудок, побудований за схемою «дієслова-зв'язки *бути, ставати* / *стати, служити* + іменна частина у формі *за + З. в.*», указує на тимчасову, непостійну, нехарактерну ознаку [Тараненко 2000, с. 163]. Іменна частина у формі орудного відмінка без прийменника сполучається з дієсловом-зв'язкою *бути* (рідше *служити, правити*), пор.: *…згодні ви, щоб сей козак* ***був*** *у нас* ***за кошового****?* (Віль, с. 49) // *Згідні ви, щоб оцей козак* ***був*** *нашим* ***кошовим****?* (Садовський, с. 27); *…нижче досить-таки точне зображення стріли* ***правило за підпис*** *йомена Локслі* (Лісняк, с. 244) // *…нижче досить вдале зображення стріли* ***слугувало підписом*** *йомена Локслі* (Давиденко, с. 224).

Корелює в предикатній позиції складений іменний присудок, виражений зв'язкою буття та іменною частиною у формі місцевого відмінка з прийменником *в (у)* на позначення роду діяльності або джерела інформації, з аналогічним присудком, у якого іменна частина виражена називним або орудним відмінками без прийменника, пор. ***в* + М. в.// О. в.**: *Усі вони* [козаки] ***бували в бувальцях****, ходили по анатолійських берегах, по кримських солончаках…* (Садовський, с. 70) // *Всї* [козаки] ***були бувальці****: ходили по анатолійських берегах, по кримських солончаках …* (Віль, с. 132); *…коли ж усі три рази* ***зостанешся в дурнях****, то вже не прогнівайся…* (Васильченко 1, с. 83) // *…коли ж усі три рази* ***зостанешся дурнем****, то не прогнівайся…* (Леся Українка 1, с. 486).

Ієрархія варіантних пар, виявлених в українських перекладах художніх текстів, засвідчує багатющий потенціал виражальних засобів української мови та активні процеси в її синтаксисі.

Отже, якщо в кількох паралельних перекладах тексту-джерела предикатна синтаксема посідає формально-синтаксичну позицію простого дієслівного присудка, то актуалізаторами референтних значень, за якими вони протиставляються, є особові закінчення дієслів, частки. Предикатні синтаксеми аналітичного типу в позиції складених іменних присудків зазнають модифікації через зміни відмінкових закінчень іменних форм, а також кореляції двох відмінкових форм і порівняльного звороту. На виформування варіантних пар впливає також уживання різних типів зв'язок та десемантизованих елементів плеонастичних сполучень,

3.2.2. Морфологічні варіанти субстанційних мінімальних одиниць

Серед субстанційних мінімальних одиниць виокремлюють модифікації морфологічних засобів вираження на рівні суб'єктних, об'єктних і локативних синтаксем. У простих елементарних реченнях суб'єктні синтаксеми дії, процесу, стану, якості, кількості й локативності реалізуються в називному (основний морфологічний варіант), родовому, знахідному та давальному відмінках іменників, а об'єктні синтаксеми дії, процесу, стану, якісної ознаки-відношення – у знахідному (основний морфологічний варіант), родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках, а також у прийменниково-відмінкових формах. Локативні синтаксеми виражають місце, напрямок руху (початковий і кінцевий пункти) та шлях руху. У семантично елементарних простих реченнях вони залежать від акціонально-локативних, процесуально-локативних і стативно-локативних базових предикатів. Здебільшого засобом їх вираження є прийменниково-відмінкові форми іменників.

Морфологічні варіанти суб'єктних синтаксем. «Синтаксеми як семантико-синтаксичні компоненти речення можуть бути реалізовані не лише у семантичних і морфологічних варіантах, але і в позиційних, тобто перебувати в позиції того чи іншого члена речення – компонента формально-синтаксичної будови речення» [Межов 2012, с. 254]. У цьому аспекті актуалізація місця валентних зв'язків у формально-синтаксичній будові речення зумовила кваліфікацію суб'єкта як головного члена двоскладного речення, який посідає одну з центральних позицій у реченні та паралельно з предикатом-присудком є складником граматичної основи – підметом [Вихованець 1980; Вихованець 1992; Вихованець 1988].

Зрідка в семантично елементарних простих реченнях підмет може бути виражений нетиповою для нього формою родового відмінка у функції суб'єкта кількісної ознаки, що функціює в кількісно-іменних сполуках [Вихованець 1993, с. 258]. Зокрема, у паралельних перекладах українською тексту-оригіналу модифіковані суб'єктні синтаксеми посідають синтаксичну позицію підметів у формі нерозкладних словосполучень, що пов'язані з поняттям власне кількості, збірності та міри. Зокрема, співвідносними є такі

моделі, як «власне-кількісний числівник + називний відмінок іменника» // «збірний числівник + родовий відмінок іменника», як-от: ***Два козаки*** *виїхали наперед із запорозьких рядів…* (Віль, с. 115) // ***Двоє козаків*** *виїхало наперед із запорозьких рядів…* (Садовський, с. 60); *Хоча година була рання, в загальній залі трактирчика сиділо* ***три чоловіки*** (Кононович 2, с. 46) // *Хоча був ранок, в загальній залі трактиру сиділо* ***троє чоловіків*** (Андрущенко 5, с. 48).

Предметне значення в нерозкладних словосполученнях із комплетивними відношеннями виражає іменник у родовому відмінку, а головний компонент – кількісну ознаку, утім, із деякими відмінностями. Основна функція власне-кількісного числівника – позначення точно окресленої кількості предметів, тому вони поєднуються лише з іменниками-об'єктами лічби, індивідуально розташованими, дискретними особами чи предметами. Натомість збірні числівники вказують на неподільну множину однотипних предметів. Цінним для нас є зауваження І. Р. Вихованця: «У сукупності означено-кількісних числівників сучасної української мови спостерігаємо поступову втрату протиставлення змісту кількісних відношень, колись передаваних власне-кількісними і збірними числівниками в парах на зразок два і двоє /…/. Ці протиставлення рухаються в напрямку дедалі більшої нейтралізації, нерозрізнення генетично відмінних з функційного погляду назв кількостей» [Вихованець, Городенська 2004, с. 160].

Модифікаційними варіантами є також моделі «збірний числівник + родовий відмінок імені (без прийменника)» // «числівник (займенник) + (*з, із*) + родовий відмінок імені», пор.: *Та ось* ***двоє чоловіків*** *упізнали один одного…* (Терещенко, с. 329) // *Та* ***двоє з них*** [із чоловіків] *впізнали один одного…* (Підмогильний, с. 280). Друга з варіантних конструкцій набуває відтінку вибірковості: головний компонент певною мірою обмежує коло (число, об'єм, склад) предметів чи осіб, позначених залежним компонентом [Гуйванюк, Максим'юк 2010, с. 86–87]. У перекладах зазначений тип модифікацій частіше виявляємо в синонімічних конструкціях, пор.: *…до Мука підбіг* ***один песик****…* (Андрущенко 3, с. 8) // *…до Мука підбігла* ***одна із*** *маленьких* ***собачок****…* (Попович 3, с. 48).

Відтінок вибірковості подекуди увиразнює також і варіантний інтерпозиційний прийменник ***серед*** із значенням внутрішньої лока-

лізації, пор.: *…говорив* ***один серед натовпу*** (Харченко 1, с. 168) // *…говорив* ***один з натовпу*** (Хуторян 2, с. 18); *…і* ***ніхто серед дітей*** *не хотів з ним гратися* (Харченко 2, с. 319) // *…і* ***ніхто з дітей*** *змалечку не хотів гратись з ним* (Сенченко 2, с. 135).

У підметовій позиції кількісно-іменникова сполука без прийменника (з власне кількісним значенням) варіює з іншою кількісно-іменниковою сполукою з прийменником *по*, що виражає розподільні відношення між суб'єктами, спосіб їх об'єднання, пор.: *Біля кожних воріт стояли* ***два герольди, шість сурмачів*** *і* ***шість вістівників****…* (Давиденко, с. 63) // *Біля кожних* [воріт] *стояли* ***по два герольди, по шестеро сурмачів*** *та* ***по шестеро вісників****…* (Лісняк, с. 86).

Отже, модифікаційна варіантність суб'єктних синтаксем пов'язана з утворенням взаємозамінних форм без зміни їх синтаксичної позиції і частиномовного статусу. Семантичну якість суб'єкта зумовлює значення предиката, тоді як конкуренція відмінків залежних компонентів нерозкладних словосполучень у суб'єктній позиції нерідко визначена семантичним розрядом числівників.

Морфологічні варіанти об'єктних синтаксем. Об'єктна синтаксема в структурі речення входить до центральних семантико-синтаксичних припредикатних позицій. В основі варіантності об'єктних синтаксем лежать такі основні чинники: 1) семантичний – спільне граматичне значення: об'єктні відношення між дією та об'єктом, на який вона прямо чи непрямо спрямована; 2) формально-синтаксичні – функція об'єктного поширювача в позиційній структурі речення, а також специфічний вияв синтаксичного зв'язку між компонентами – варіативного керування; 3) морфологічний – вираження безприйменниковими та прийменниково-відмінковими формами, що дає підстави для поділу варіантних модифікаційних співвідношень у паралельних текстах перекладів українською на засоби вираження: а) прямого об'єкта (кореляція форми знахідного та родового відмінків); б) непрямого об'єкта.

У сучасній українській мові **прямому об'єкту** властиві два варіантні засоби вираження, а саме безприйменникові форми знахідного та родового відмінків. Ці форми відрізняються «ступенем охопленості предмета» [Тимченко 1918, с. 82–84]. Знахідний відмінок як «домінанта в об'єктній парадигмі відмінків» [Вихованець,

Городенська 2004, с. 68] указує на предмет, цілком охоплений перехідною дією предиката. До того ж особливість знахідного відмінка в ролі засобу вираження прямого об'єкта полягає в тому, що його функційно-семантичні значення «нічого не змінюють у дистрибутивному плані» [Бєляєв 1980, с. 77].

У позиції прямого об'єкта знахідний відмінок із власне-об'єктною семантикою варіює із родовим відмінком і реалізує такі специфічні значення:

1) квантитативної об'єктної партитивності (неповне охоплення дією неозначеної частини об'єкта), пор.: *…показували своїм слухняним переможцям роботу, що ті повинні були зробити:* ***нарубати дрова***, ***полити*** *на грінки* ***супу***, ***намолоти кави****…* (Підмогильний, с. 296) // *…показували своїм слухняним переможцям роботу, яку ті мали зробити:* ***нарубати дров***, ***засипати суп***, ***змолоти каву****…* (Терещенко, с. 345); *…створені були, щоб* ***виводити*** *солов'їних* ***пісень*** (Ревуцький, с. 183) // *…створені були, щоб* ***виводити*** *солов'їні* ***пісні*** (Сенченко 1, с. 40);

2) квантитативної об'єктної партитивності (повне охоплення об'єкта дією), але з обмеженням у часі її перебігу (засобом вираження є родовий тимчасового користування), пор.: *Та я й забула, ану,* ***приміряю очіпка*** (Харченко 1, с. 175) // *Та я й забула… ану,* ***приміряю очіпок*** (Хуторян , с. 23); *…****ножа повернуть*** *до крамниці* (Некрутенко, с. 333) // *…****ніж повернуть*** *у крамничку* (Білорус, с. 339). (Інколи форму знахідного відмінка із закінченням *-а* в іменниках чоловічого роду називають другим знахідним, а не родовим (див.: [Межов 2012, с. 162–163]);

3) локалізації (родовий власне-об'єкта в заперечних конструкціях), пор.: *…чи* ***не привелося б*** *вам* ***покинути*** *вашого* ***поста*** *між блискучими дзеркальними дверима* (Некрутенко, с. 351) // *…****не довелось би*** *вам* ***покинути*** *ваш* ***пост*** *між сяючих дзеркальних дверей* (Білорус, с. 358). «Основна лінія розвитку заперечних конструкцій з родовим і знахідним об'єктами – як слушно зауважує І. Р. Вихованець, – це лінія чіткішого вживання цих відмінків. Знахідний і родовий після перехідних дієслів із заперечною часткою ***не*** в сучасній українській літературній мові використовуються деякою мірою суб'єктивно, оскільки вибір відмінка часто залежить від сприймання і думки мовця» [Вихованець 1992, с. 122].

Використання «родового-знахідного» об'єкта дії або стану дослідники мотивовано вважають рисою, притаманною українській мові від найдавніших днів, важливою особливістю її граматичної будови [Вихованець, Городенська 2004, с. 70]. Проте у вживанні паралельних форм знахідного й родового відмінків убачають і певні семантико-стилістичні відмінності, зокрема: «Значеннєво цей вплив виявляється в тому, що форми родового відмінка на *-а*, вжиті у функції знахідного відмінка, вносять елементи пожвавлення, активізації об'єкта, до певної міри персоніфікують об'єкт» [Курс 1951, с. 77].

Отже, морфологічна варіантність об'єктної синтаксеми згрупована навколо знахідного й родового відмінків; їх взаємовплив і взаємопроникнення відбивають характер змін у відмінковій системі сучасної української мови.

Варіантні засоби вираження **непрямого об'єкта** в паралельних текстах перекладів зумовлює насамперед семантика дієслівного предиката, що керує субстанційними синтаксемами в непрямих відмінках і прийменниково-відмінкових формах і може виражати значення:

1) говоріння та мислення (у залежній позиції – деліберативний об'єкт), пор.: а) ***за*** **+ З. в.** (розм.) ***// про*** **+ З. в.:** *Ну, вам ще рано говорити* ***за смерть*** (Черняхівська, с. 15) // *Вам ще рано говорити* ***про смерть*** (Пінчевський, с. 21); *Анничка навіть* ***за потилицю*** *забула…* (Некрутенко, с. 299) // *Аннушка навіть* ***про потилицю*** *забула…* (Білоус, с. 307); б) ***щодо*** **+ Р. в.** ***// проти*** **+ Р. в.**: «*Я сяду, – відповів кіт, сідаючи, – але заперечу* ***щодо останнього***» (Білорус, с. 267) // «*Я сяду, – відповів кіт, сідаючи, – але маю заперечення* ***проти останнього***» (Некрутенко, с. 260);

2) печалі, шкоди, пор.: а) ***по*** **+ Д. в.** ***// за*** **+ О. в.**: *Не* ***по одному козакові*** *заридає стара мати…* (Хуторян 3, с. 134) // *Не* ***за одним козаком*** *заплаче невдовзі мати старенька…* (Ніковський, с. 104); б) ***про*** **+ З. в.** ***// за*** **+ О. в.**: *…ти досі не перестала шкодувати* ***про втрату*** *тих радощів* (Давиденко, с. 242) // *…ти й досі жалкуєш* ***за втратою*** *тих радощів* (Лісняк, с. 260);

3) глузування, пор.: ***з (із)*** **+ Р. в.** ***// над*** **+ О. в.**: *…в ньому було видно, і крізь суворість якесь глузування* ***із*** *збентеженого* ***коваля****…*

(Хуторян 1, с. 32) // *…у ньому була видна, і крізь суворість якесь глузування* ***над*** *зніяковілим* ***ковалем*** (Рильський 2, с. 259);

4) чекання, пор.: **Р. в.** *//* ***на*** **+ З. в.** (регіональний варіант): *Він* [Ґрей] *спустився у шлюп, де чекав хвилин з десять* ***Летику*** (Кононович 2, с. 40) // *Він спустився у шлюп, де хвилин із десять чекав* ***на Летику*** (Андрущенко 5, с. 43);

5) панування, пор.*:* ***Р. в. // над*** **+ О. в.**: *Всі її дії показували, що вона* [дівчина] *сповнена зваги і що вона опанувала* ***себе*** (Білорус, с. 160) *// Усі її дії показували, що вона сповнена рішучості й що вона запанувала* ***над собою*** (Некрутенко, с. 151);

6) турботи, пор.: ***за*** **+ Р. в.** *//* ***щодо*** **+ Р. в.** (книжн.**)**: ***За ножа*** *не турбуйся…* (Некрутенко, с. 333) // ***Щодо ножа*** *не турбуйся…* (Білорус, с. 339);

7) викидання, знищення об'єкта: **З. в.** *//* **О. в.:** *…кинув від себе* ***кухоль*** *на землю* (Сенченко 2, с. 42) // *Та й кинув од себе* ***кухлем*** *об землю* (Ревуцький, с. 185).

Іншим чинником, що спричинює модифікаційні варіанти в об'єктній позиції, є протилежні процеси: з одного боку, скорочення варіантності, що супроводжується відмиранням непродуктивних і маловживаних форм, з іншого – появою сучасних варіантних форм, зокрема серед об'єктів:

1) глузування, пор.: **Р. в.** *//* **О. в.**: *Вона* [Ребекка] *відмовила мені, принизила й знехтувала* ***мене*** (Лісняк, с. 413) // *Вона* [Ребекка] *мене відкинула і принизила, знехтувала* ***мною*** (Давиденко, с. 351);

2) замилування, пор.: а) ***з*** **+ Р. в.** *//* **О. в.:** *Як милуватиметься* ***з мене*** *мій чоловік!* (Хуторян 1, с. 31) // *Як же милуватиметься* ***мною*** *мій чоловік!* (Рильський 2, с. 257); б) ***на*** **+ З. в. // О. в.:** *Тамплієр двічі повертав коня, щоб ще раз помилуватися* ***на прекрасну єврейку*** (Давиденко, с. 254) // *…храмовник двічі повертав коня, щоб знову помилуватися* ***красунею-єврейкою*** (Лісняк, с. 275);

3) споглядання, пор.: **З. в.** *//* ***на*** **+ З.в.**: *…дайте мені роздивитися* ***вас*** *гарненько* (Хуторян 3, с. 63) // *Дайте мені* ***на вас*** *гаразд роздивитися* (Садовський, с. 5);

4) обміну, пор.: ***за*** **+ З. в.** *//* ***на*** **+ Р. в.**: *…одні міняли волів і плуг* ***за коня*** *і* ***зброю*** *й рушали у полки…* (Віль, с. 66) // *…хто міняв волів і плуга* ***на коня*** *й* ***рушницю*** *і рушав до полку…* (Садовський, с. 37);

5) адресата, пор.: ***для* + Р. в.** *// **до* + Р. в.**: *…він був часто несправедливий **для мене**, жорстокий, різкий…* (Чайківський, с. 6) // *…він частенько був несправедливий **до мене**, жорстокий, різкий…* (Стадник, с. 5);

6) інструменталя: ***в* (*у*) + З. в. // О. в.:** *…схопив хтось мене **у** дужі **руки*** (Харченко, с. 171) // *…схопив хтось мене дужими **руками*** (Хуторян 2, с. 20);

7) цілеспрямованого руху, пор.: а) ***по* + З. в. // *за* + О. в.:** *…прийду до тебе **по свитку*** (Хуторян, с. 16) // *…прийду до тебе **за свиткою*** (Харченко, с. 164); б) ***по* + Р. в. // *за* + О. в.:** *…брів колись по шию в воді **по раки*** (Зеров, с. 13) // *…брів колись по шию **за раками*** (Вишня, с. 176).

Варіантні пари утворюють форми із застарілими прийменниками ***о(об), к*** та відповідні форми із сучасними прийменниками:

1) об'єкта мовлення, пор.: ***о (об)* + Р. в.** *// **про*** **+ З. в.**: *Я не говорю **о присутних**, але всі жінки, від малої до великої, поломані…* (Чайківський, с. 12) // *Я не кажу **про присутних**, але всі жінки від найменшої до найбільшої, нещирі…* (Стадник, с. 13); *…та ще хочу поговорити з тобою **об ділі*** (Зеров, с. 7) // *…та ще хочу поговорити з тобою **про діло*** (Вишня, с. 172);

2) об'єкта прохання, пор.: ***о* + З. в. // Р. в.**: …[корови] *виводили слабі голоси, неначе би просили **о сьвіжу траву*** (Томашевич, с. 53) // *…мукали* [корови] *назустріч двом подорожнім, немовби просили **свіжої трави*** (Івченкова, с. 563); ***об* + О. в. // *про* + З. в.**: *…зав'язав узлика, щоб не забувся **об тім** Степана Івановича попросити* (Зеров, с. 3) // *…зав'язав вузлика, щоб не забути попросити **про це** Степана Івановича* (Вишня, с. 169);

3) об'єкта спрямування руху, пор.: ***к* + Р. в.** *// **до*** **+ Р. в.**: *Забирайся **к бісу** з своїми колядками!* (Хуторян 1, с. 37) // *Забирайся **до бісу** зі своїми колядками!* (Рильський 2, с. 266).

У варіантні модифікаційні співвідношення вступають також деякі відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, що їх уважають розмовними, на позначення:

1) об'єкта-адресата, пор.: **Р. в.** *// **за*** **+ О. в.**: *Прошу панї, хтось там просить **вас*** (Чайківський, с. 7) // *Пані, там хтось питає **за вами*** (Стадник, с. 7); **Зн. в. // Д. в.:** *Якщо я провинився, – відповів сер Бріан, – перепрошую, тобто прошу леді Ровену вибачити **мене**…*

(Давиденко, с. 34) // *Коли я завдав урази, – відказав сер Бріан, – то прошу вас пробачити* ***мені****…* (Лісняк, с. 59);

2) об'єкта турботи, пор.: ***на + Р. в. // над*** **(*наді*) + О. в.**: *Зглянься* ***на мене****, відпустіть мене!* (Давиденко, с. 296) // *Зглянься* ***наді мною****, відпустіть мене!* (Лісняк, с. 332).

Отже, причинами появи модифікаційних варіантів об'єктних синтаксем є: 1) для опозиції «родовий – знахідний відмінки»: а) сполучуваність лише з дієсловами характерна для знахідного відмінка; з дієсловами, прикметниками та прислівниками – для родового; б) здатність родового відмінка виражати партитивність в охопленні дією об'єкта й неможливість – для знахідного; в) належність дієслівного предиката до певної семантичної групи; 2) для непрямих об'єктів: а) семантика предикатів та їхня синонімічна близькість; б) архаїзація та орозмовлення варіантних форм на позначення об'єктних синтаксем у реченнєвій пропозиції.

Варіанти локативних синтаксем. Найрозгалуженіша група – синтаксеми на позначення локативних відношень, що їх найчастіше та найвиразніше представляє більше 130 просторових прийменників, які, поєднуючись із родовим, давальним, знахідним, орудним та місцевим відмінками, указують на напрям, шлях руху чи місце перебігу дії [Вихованець 1992, с. 24].

Співвідносні локативні синтаксеми в паралельних перекладах того самого тексту, що вказують на **місце перебігу дії**, описують, де саме, у якому місці відбувається дія з огляду на: 1) просторову близькість або віддаленість; 2) розміщення по колу, на поверхні, у межах або в центрі просторового орієнтира тощо; 3) розміщення в просторі, оточеному іншими предметами; 4) розміщення під, за, перед або з боку просторового орієнтира; 5) розміщення з обох боків просторового об'єкта.

Значення просторової близькості (перша семантична підгрупа) найчастіше передають синтаксеми у формі родового та місцевого відмінків (поєднуючись із співвідносними локативними прийменниками), як-от:

а) ***коло + Р. в. // побіля*** **(*біля*) + *Р. в.:*** *Червонястий вогник ледь маячив* ***коло кінотеатру*** (Некрутенко, с. 162) // *Червонуватий вогник маячив* ***побіля кінотеатру*** (Білорус, с. 171);

б) ***недалеко від + Р. в. // неподалік від + Р. в.:*** *Хорунжий стояв* ***недалеко від нього*** [полковника] (Хуторян 3, с. 118) // *Хорунжий стояв* ***неподалік від нього*** (Ніковський, с. 81);

в) ***біля* +Р. в.** ***// при* + М. в.:*** *...того літа билася* ***біля Солоного озера*** *орда* (Сенченко 2, с. 134) // *...влітку билась орда* ***при Солонім озері*** (Харченко 2, с. 318).

Вужче коло прийменників описує **просторову віддаленість**, а саме *оддалік від, поодаль від, далеко від*, поєднуючись із формою родового відмінка, пор.:

а) ***далеко від* + Р. в.** ***// оддалік* + Р. в.:*** *...побіг через широку вулицю до протилежного рогу* ***далеко від кінотеатру*** (Некрутенко, с. 162) // *...побіг через широку вулицю на протилежний ріг* ***оддалік кінотеатру*** (Білорус, с. 171);

б) ***оддалік + Р. в. // поодаль од + Р. в.:*** *Далі зирк, аж* ***оддалік стежки****, на могилці, спалахнула свічка* (Леся Українка 2, с. 492) // *Зирк –* ***поодаль од стежки****, на могилці, засвітилася свічка* (Васильченко 2, с. 192).

До другої семантичної підгрупи – місця перебігу дії – уналежнено локативні синтаксеми зі значенням розміщення по колу, на поверхні, у межах або в центрі просторового орієнтира. Значення **розміщення по колу** утворюють форми родового відмінка з різними просторовими прийменниками, які маркують значення ’перебіг дії навколо певного просторового орієнтира’, напр.: ***кругом* + Р. в.** ***// довкола* + Р. в.:*** *Берестові лави стояли* ***кругом*** *усієї* ***кімнати****...* (Хуторян 3, с. 65) // *Попід стінами – дерев’яні лави,* ***довкола кімнати****...* (Шкляр, с. 7); ***кругом* + Р. в.** ***// округ* + Р. в.:*** ***Кругом нього*** *в’ються феї,/ його слухали – олені* (Щербак 1, с. 80) // ***Округ нього*** *в’ються феї,/ Бродять олені рогаті* (Щербак 2, с. 105); ***навкруги* + Р. в.** ***// довкола* + Р. в.:*** *...сідають* ***навкруги казанів*** *довговусі косарі* (Зеров, с. 15) // *... вусаті косарі сідають* ***довкола казанів*** (Вишня, с. 178).

Родовий відмінок характерний також і для тих синтаксем, які вказують, що дія відбувається безпосередньо **в центрі просторового орієнтира**, проте вже з іншим набором прийменників, а саме *серед, посеред, посередині, насеред*. Наприклад, прийменниково-відмінкові конструкції: ***серед* + Р. в.** ***// посеред* + Р. в.:*** *Коваль кинув його* [мішок] ***серед дороги*** (Хуторян 1, с. 51) // *Коваль покинув його*

[мішок] ***посеред дороги*** (Рильський 2, с. 289); ***серед*** **+ Р. в. //** ***посередині*** **+ Р. в.:** *…карета з укритою снігом будкою самотньо стояла* ***серед двору*** (Підмогильний, с. 296) // *Висока карета, брезентова покрівля якої вкрилася сніговою шапкою, самотньо височіла* ***посередині двору*** (Терещенко, с. 345).

Виражають семантику **розміщення на поверхні та в межах просторового орієнтира** варіантні прийменникові конструкції з місцевим відмінком, пор.: ***по*** **+ М. в. //** ***на*** **+ М. в.:** *…люду* ***по вулицях*** *такого, що аж в очі миготіло…* (Леся Українка 1, с. 482) // *…людей* ***на вулицях*** *– аж у очах рябіє…*(Васильченко 1, с. 79); ***в (у)*** **+ М. в. //** ***по*** **+ М. в.:** *…які тепер можна уздріти хіба* ***в*** *стародавніх* ***церквах****…* (Садовський, с. 6) // *…ось ці хліба, що тепер* ***по*** *стародавніх* ***церквах*** *бувають…* (Ніковський, с. 6);

До четвертої підгрупи уналежнюємо локативні синтаксеми зі значенням **розміщення під, за, перед та з боку просторового орієнтира**. У межах цієї семантичної групи об'єднуються синтаксеми, утворені поєднанням родового та орудного відмінків із відповідними просторовими прийменниками. Наприклад, щоб охарактеризувати розміщення під просторовим орієнтиром використовують прийменники *під, попід, нижче*, пор.:

а) ***під*** **+ О. в. //** ***попід*** **+ О. в.:** *Ще ні одна юрба парубків не з'явилась* ***під вікнами*** *хат* (Хуторян 1, с. 26) // *Ще ні один гурт парубоцький не з'явився* ***попід вікнами*** *хат* (Рильський 2, с. 249);

б) ***нижче*** **+ Р. в. //** ***під*** **+ О. в.:** *…дрімав Черевик* ***нижче*** *вкритої соломою кумової* ***повітки*** (Хуторян 2, с. 19) // *…дрімав Черевик* ***під*** *укритою соломою кумовою* ***повіткою*** (Харченко 1, с. 169).

Щоб показати, де саме відбувається дія – за чи перед просторовим орієнтиром – перекладачі використовують синонімічні прийменники *за, позаду, перед, поперед*, пор.:

а) ***позаду*** **+ Р. в. //** ***за*** **+ О. в.:** *…Вамба, вмостившись, як звичайно, на стільці..., поставленому на два кроки* ***позаду крісла*** *його пана…* (Лісняк, с. 60) // *Блазень причаївся за два кроки* ***за кріслом*** *господаря…* (Давиденко, с. 36);

б) ***поперед*** **+ Р. в. //** ***перед*** **+ О. в.:** *…вона* [Ассоль] *дивилася далеко* ***поперед себе*** (Андрущенко 5, с. 59) // *…вона дивилася далеко* ***перед собою*** (Кононович 2, с. 57).

Указуючи на те, що перебіг дії відбувається з боку просторового орієнтира, автори використовують такі варіантні просторові прийменники, як *поруч (з), поряд (з), обік, обіч, з боку, ліворуч (від), праворуч (від), край, кінець,* пор.:

а) ***поряд* + Р. в. // *поруч з (зі)* + О. в.:** *Він* [Збуратор] *сідає* ***поряд неї*** *для розмови…* (М'ястківський 2, с. 82) // *Він сідає* ***поруч з нею****…* (Басенко 2, с. 129);

б) ***поруч* + Р. в. // *поруч з* + О. в.** Наприклад: *Німецький офіцер, добре освітлений, стояв* ***поруч кучера****…* (Підмогильний, с. 291) // ***Поруч з кучером****, яскраво освітлений, стояв німецький офіцер…* (Терещенко, с. 340);

в) ***побіч* + Р. в.** *// **поруч з** +* **О. в.** Наприклад: *Пан Карре-Ламадон, свідомий своєї гідності і високого становища, сидів* ***побіч їх****…* (Підмогильний, с. 282) // ***Поруч з ними*** *з неприхованою свідомістю своєї гідності і високого стану сидів пан Карре-Ламадон…* (Терещенко, с. 332);

г) ***поруч із* + О. в. // *поряд з* + О. в.:** *У той час* ***поруч із Маргаритою*** *нікого не було…* (Некрутенко, с. 249) // *Тоді* ***поряд з Маргаритою*** *нікого не було…* (Білорус, с. 256).

П'яту підгрупу **місця перебігу дії** заповнюють варіантні синтаксеми, що вказують на розміщення з обох боків просторового об'єкта. Утворюються модифіковані форми поєднанням форм родового відмінка з прийменниками *пообіч, обабіч*, пор.: ***пообіч* + Р. в. // *обабіч* + Р. в.:** *Вони* [ліхтарі] *яскраво освітлювали клубки пари над спітнілими крижами корінних коней і сніг* ***пообіч дороги****…* (Підмогильний, с. 290) // *Вони сяяли яскравим світлом хмарку пари, що коливалась над спітнілими крупами корінних коней і сніг* ***обабіч дороги****…* (Терещенко, с. 340).

Осердя другої групи варіантних локативних синтаксем – семантика **шляху руху**, яка містить у собі вказівку на: 1) просторовий орієнтир; 2) наскрізний рух у просторі; 3) рух у простір під об'єктом; 4) рух у межах просторового об'єкта; 5) рух услід за просторовим орієнтиром; 6) рух паралельно просторового орієнтиру; 7) рух без указівки на просторовий орієнтир; 8) рух у простір за об'єктом; 9) рух у простір над об'єктом. Кожна із цих підгруп володіє певним набором співвідносних словоформ, пор.:

1) рух із вказівкою на просторовий орієнтир: а) ***до*** **+ Р. в. //** ***в (у)*** **+ З. в.:** *…і на Великдень не ходив* ***до церкви*** (Ревуцький, с. 182) // *…навіть у великодню неділю не буває* ***в церкві*** (Сенченко 1, с. 39); б) ***до*** **+ Р. в. //** ***на*** **+** ***З. в.:*** *Іди мерщій та неси все, що маємо,* ***до столу*** (Шкляр, с. 8) // *Гайда, краще мерщій неси нам* ***на стіл*** *все, що у тебе є* (Садовський, с. 6); в) ***посеред*** **+ Р. в.** ***// всередину*** **+ Р. в.:** *…страшна рука, простягнувшися із фризової шинелі, вхопила його за вухо й витягла* ***посеред класу*** (Зеров, с. 5) // *…вхопила його за вухо й витягла* ***всередину класу*** (Вишня, с. 170);

2) наскрізний рух у просторі: а) ***крізь*** **+ З. в.** ***// через*** **+ З. в.** Наприклад: *…місяць, скористувавшись з цієї нагоди, вилетів* ***крізь димар****…* (Хуторян 1, с. 38) // *… ясний місяць, скориставшись цією нагодою випурхнув* ***через димар****…* (Рильський 2, с. 267); б) ***через*** **+ З. в. // О. в.:** *З 118-ої кімнати тривога* ***через балкон*** *перелетіла до Івана* (Білорус, с. 183) // *Із 118-ої кімнати тривога* ***балконом*** *перелетіла до Івана* (Некрутенко, с. 175); в) ***через*** **+ З. в. //** ***по*** **+ М. в.:** *…пробиратися самому* ***через володіння*** *Філіпа де Мальвуазена…* (Лісняк, с. 76) // *…одному проїхати* ***по володіннях*** *Філіпа де Мальвуазена…* (Давиденко., с. 55); г) **О. в.** ***// по*** **+ М. в.:** *…опівдні кілька уланів, що хтозна-звідки взялися, промчали* ***містом*** (Підмогильний, с. 278) // *… опівдні* ***по місту*** *промчало кілька уланів...* (Терещенко, с. 327);

3) рух у простір під об'єктом: а) ***під*** **+ З. в.** ***// попід*** **+ З. в.:** *…запорожці штовхають його* ***під боки*** (Хуторян 1, с. 53) // *…запорожці штовхають його* ***попід боки*** (Рильський 2, с. 298); ***попід*** **+ О. в.** ***// під*** **+ О. в.:** *…ведучи очима услід за кицькою, що боязко пробігала* ***попід стільцями*** (Зеров, с. 28) // *…стежачи очима за кицькою, що лякливо пробігала* ***під стільцями*** (Вишня, с. 187);

4) рух у межах просторового об'єкта: а) **О. в.** ***// по*** **+ М. в.:** *…мандрують його* ***безкрайністю*** (Харченко 1, с. 145) // *…мандрують* ***по*** *його* ***безкрайності*** (Хуторян 2, с. 4); б) ***уздовж (вздовж)*** **+ Р. в.** ***// по*** **+ М. в.:** *Кілька разів пройшов він* [Карлик Ніс] ***уздовж*** *усього* ***базару*** (Попович 2, с. 104) // *Він кілька разів пройшовся* ***по базару*** (Андрущенко 2, с. 58);

5) рух услід за просторовим орієнтиром: а) ***позаду*** **+ Р. в.** ***// за*** **+ О. в.:** *…а* ***позаду них*** *йшла тітка Рапе…* (Івченкова, с. 564) // *…****за ними*** *дриптала Рапетова…* (Томашевич, с. 55); б) ***за*** **+ О. в.** ***//***

услід за* + О. в.:** ***За цими двома почесними гостями *ввійшли їхні слуги…* (Лісняк, с. 53) // ***Услід за почесними гостями*** *ввійшли їхні слуги…* (Давиденко, с. 30);

6) рух паралельно просторового орієнтиру: а) ***мимо* + Р. в. // *повз* + З. в.:** *…держала у той час шинок* ***мимо*** *теперішньої* ***Опішнянської дороги*** (Ревуцький, с. 181) // *…тримала у той час шинок* ***повз*** *теперішню* ***Опішнянську дорогу*** (Сенченко 1, с. 39); б) ***біля* + Р. в. // *повз* + Р. в.:** *Буде їхати* ***біля*** *вашої* ***хати****…* (Чайківський, с. 14) // *Пройде* ***повз хати****…* (Стадник, с. 15);

7) рух без указівки на сторону просторового орієнтира: а) ***у бік* + Р. в. // *у напрямку до* + Р. в.:** *…*[Ґрей] *хутко погріб* ***у бік гавані*** (Андрущенко 5, с. 53) // *…*[Ґрей] *почав хутко гребти* ***в напрямку гавані*** (Кононович 2, с. 51); б) ***назустріч* + Д. в. // *проти* + Д. в.:** *…самотній дуб, що простягає свої поламані й оголені гілки* ***назустріч буревію!*** (Давиденко, с. 26) // *…самотній дуб, що здіймає своє обламане, оголене гілля* ***проти бурі!*** (Лісняк, с. 50);

8) рух у простір за об'єктом: а) ***назад* + Р. в. // *позад* + Р. в.:** *…****назад нього*** *крутою стіною, заввишки чоловіка, піднималось узгірє...* (Віль, с. 82) // *…****позад нього*** *стрімкою стіною, заввишки з чоловіка, підіймалося узгір'я* (Садовський, с. 44);

9) рух у простір над об'єктом: ***поверх* + Р. в. // *над* + З. в.** Наприклад: *…Маргарита Миколаївна вилетіла* ***поверх воріт*** (Білорус, с. 255) // *…Маргарита Миколаївна стрімголов відлетіла* ***над ворота*** (Некрутенко, с. 247).

Третя група – варіантні синтаксеми із семантикою **вихідного пункту дії**, у межах якої у варіантні зв'язки вступають синтаксеми, утворені за допомогою форми родового відмінка та просторових прийменників *зо, з, із, з-за, з-поза, з-поміж, з-межи, від, з-над, з-під*, пор.:

а) ***зо* + Р. в. // *від* + Р. в. // *з* + Р. в.**: *…кипів народом, що поспішав* ***зо усіх*** *ближчих і далеких* ***хуторів*** *на ярмарок* (Харченко 1, с. 145) // *…кипів народом, що поспішав* ***від усіх*** *околишніх і далеких* ***хуторів*** *на ярмарок* (Хуторян 2, с. 4) // *…кипів народом, що поспішав* ***з усіх*** *околишніх і далеких* ***хуторів*** *на ярмарок* (Базилянська 1, с. 208);

б) ***від* + Р. в. // *з-над* + Р. в.:** *Обережно їх* [кучері] *відводиш* ***від*** *печального* ***чола*** (Гончарук 2, с. 75) // ***З-над чола*** *мого сумного жмут чупруни одкидаєш* (М'ястківський 4, с. 37);

в) ***з-поміж*** **+ Р. в.** ***//з-межи*** **+ Р. в.:** ***З-поміж них*** [козаків] *вийшов і став спереду присадкуватий, плечистий козак* (Хуторян 3, с. 89) // ***З-межи них*** *вийшов і став попереду кремезний, плечистий козак* (Ніковський, с. 40);

г) ***з-за*** **+ Р. в.** ***// з-поза*** **+ Р. в.:** *…земляний вал був тут низший, і* ***з-за нього*** *не виглядала залога* (Віль, с. 83) // *…****з-поза нього***[валу] *не визирала фортечна залога* (Садовський, с. 45).

Отже, основними умовами модифікаційної варіантності локативних синтаксем є: 1) багатий репертуар синонімічних прийменників; 2) наявність семантичних і стилістичних відтінків у значенні співвідносних форм; 3) можливість взаємосубституції без порушення семантики конструкції. У формально-синтаксичній структурі речення локативні синтаксеми посідають позицію обставинного поширювача (в разі переміщення в детермінантну позицію такі синтаксеми маркують неелементарність простого речення).

3.3. Модифікаційні співвідношення вторинних предикатних синтаксем у текстах українських паралельних перекладів

Просте за структурою речення може бути семантично неелементарним (ускладненим), оскільки «номінація події не обов'язково забезпечується предикативною одиницею» [Загнітко 2011, с. 541]. У семантико-синтаксичній структурі таких речень функціюють вторинні синтаксеми предикатного, субстанційного та перехідного типів [Вихованець 1993, с. 269]. Зокрема, вторинні предикатні синтаксеми (адвербіальні, атрибутивні, апозитивні, модальні, кількісні) постають як конденсати згорнених речень і семантико-синтаксичних відношень між елементарними реченнями [Вихованець 1993, с. 165–167; Городенська 1991, с. 132–140].

Модифікаційна варіантність притаманна вторинним предикатно-атрибутивним і предикатно-адвербіальним синтаксемам. У разі функціювання таких комонентів у структурі простого речення воно стає асиметричним (за С. Карцевським), кореферентним до складного речення.

3.3.1. Модифікації атрибутивних мінімальних одиниць

Кожна субстанційна синтаксема може бути поширеною атрибутивним компонентом – вторинною предикатною синтаксемою, що позначає ознаку предмета, виступаючи в позиції означального поширювача в простому неелементарному реченні.

Трансформована присубстантивна ознака ґрунтується на вихідних синтаксемах 1) із семантикою власне-ознаки (якості) та 2) зі значеннями іншої природи (посесивності, дії, місця, часу, причини, мети тощо). Модифікаційних видозмін зазнають синтаксеми другої підгрупи, що охоплюють посесивні й відносні (відносно-якісні) атрибути [Гуйванюк 1999, с. 143; Межов 2012, с. 303].

Варіантні посесивні атрибути. Атрибутивні синтаксеми, що виявляють ознаки предмета через належність його людині або тварині, представлено такими морфолого-синтаксичними варіантами: 1) присвійними прикметниками із суфіксами *-ин-* (*-їн*), *-ів-* (*-їв-*); 2) присвійно-відносними прикметниками із суфіксами *-ськ-* (*-івськ-*, *-ївськ-*, *-инськ-*, *-їнськ-*); 3) присвійно-відносними прикметниками із суфіксами *-ач-* (*-яч-*), *-ов-*, *-н-*; 4) родовий належності; 5) давальний належності; 6) прийменниково-відмінкові форми *в* (*у*) + Р. в., . *з* + *Р. в*, *на* + М. в. тощо.

Здебільшого суфікси *-ин- (-їн), -н-, -ов-, -ач-* вносять у структуру похідного прикметника сему належності (виконують семантичну функцію посесивного згорнутого предиката *мати, належати, володіти*, напр.: ***татова*** *книга // Тато* ***має*** *книгу*). У паралельних перекладах українською мовою того самого тексту спостережено нечисленні варіантні форми посесивних атрибутів із зазначеними суфіксами, твірні основи яких – це назви тварин. Такі прикметники позначають представників класів або видів однорідних за властивостями істот і мають відтінок узагальнення (а не індивідуальної належності), формуючи особливу групу присвійно-відносних прикметників. Виокремлені варіанти посесивних атрибутів у реченнях: *...взяв* [Мук] *паличку* ***з левиною*** *головою…* (Олександр Олесь) // *… взяв тоненького ціпка* ***з лев'ячою*** *головою…* (Андрущенко 3, с. 9) передають не належність конкретній тварині, а одній із багатьох тварин, яким ця риса притаманна.

В іншій варіантній парі *Король, наділений* ***левиним*** *серцем, був зразком лицаря…* (Давиденко, с. 365) // *Король, наділений* ***левовим*** *серцем, був взірцем лицаря…* (Лісняк, с. 435) посесивні атрибути *левине* // *левове серце* набувають конотативного відтінку, близького до значення порівняльного звороту: *серце, як* (*наче, неначе*) *в лева.*

Посесивно-суб'єктні відношення репрезентують прийменниково-відмінкові форми *в* (*у*) + Р. в., *від* + *Р. в.*, що співвідносяться із формою безприйменникового родового належності, пор.: ***в*** **(*у*) + Р. в. // Р. в.**: *Серце* ***у Тараса*** *завмерло* (Віль, с. 177) // *Серце* ***Тараса*** *на мить завмерло* (Садовський, с. 94); ***від*** **+ Р. в. // Р. в.:** *…підіймаючи* ***черепок від горшка*** (Харченко 1, с. 168) // *…підіймаючи* ***черепок горшка*** (Хуторян 2, с. 18).

Уважаємо за можливе встановити кореляцію синтаксичних конструкцій зі значеннями присвійності й місця: «*А* має предмет *В*» = «*В* перебуває в *А*». Можливо, тому посесивні атрибути часто супроводжують локативні синтаксеми, пор.: *…в комнатї* ***дядька*** *Вані* (Маковей, с. 31) // *…в кімнаті* ***у дяді*** *Вані* (Вер, с. 40). Поширення атрибутивних синтаксем, виражених неморфологізованими засобами, на нашу думку, зумовлене активною дією закону мовної аналогії. У формально-синтаксичному плані посесивні атрибути виконують роль узгоджених і неузгоджених означальних поширювачів структурної схеми.

Варіантні відносні атрибути. Варіантні атрибутивні синтаксеми, що виражають ознаку за відношенням до інших предметів, до дії, процесу, стану, кількості, обставин (відносні атрибути), представлені такими морфолого-синтаксичними варіантами: 1) безприйменниковим родовим, що модифікує синтаксичний субстантив на синтаксичний ад'єктив; 2) відмінково-прийменниковими формами іменників, які об'єднуються навколо наступних семантичних груп із відтінками значень:

1) призначення предмета, явища, пор.: а) ***до*** **+ Р. в. //** ***для*** **+ Р. в.:** *…щітка* ***до підлоги*** (Некрутенко, с. 238) // *…щітка* ***для підлоги*** (Білорус, с. 245); б) ***до*** **+ Р. в. // Р. в.**: *Віконце* ***до підвалу*** *було відчинене…* (Білорус, с. 374) // *Віконце* ***підвалу*** *було розчинене…* (Некрутенко, с. 367); ***від*** **+ Р. в.** ***// проти*** **+ Р. в.:** *…кулем-міркою продають гас і рідину* ***від паразитів****…* (Білорус, с. 246) // *…де квартами продають гас та рідину* ***проти паразитів****…* (Некрутенко, с. 239);

2) міри і ступеня вияву ознаки предмета, пор.: ***по* + З. в. // *до* + З. в.:** *Олівер, виступаючи в капелюсі з стрічкою* ***аж по коліна,*** *вражав…* (Черняхівська, с. 53) // *…Олівер у капелюсі зі стрічкою* ***до колін****…* (Пінчевський, с. 56);

3) указівки на джерело походження предмета або на відправника-адресанта, пор.:

а) ***від* + Р. в. // *з* + Р. в.:** *…жінка запалила вогнем* ***від лампади*** (Хуторян 3, с. 103) // *…молодиця підпалила вогнем* ***з лампадки*** (Ніковський, с. 60);

б) **Р. в. // *з* +Р. в.**: *…побачив його в сивій* ***решетилівського смушку*** *шапці…* (Харченко 1, с. 148) // *…він був у сивій* ***з решетилівського смушка*** *шапці…* (Хуторян 2, с. 5);

в) **Р. в. // *з* + О. в.:** *…пішов старий викручувати ногами по рівному, коло грядки* ***огірків*** (Васильченко 2, с. 191) //*…дід і почав вигинати на тому місці, що було порожне, коло грядки* ***з огірками*** (Леся Українка 2 с. 492);

4) темпоральності, пор.: а) ***проти* + Р. в. // *на* + З. в.**: *…в ніч* ***проти четверга****…* (Некрутенко, с. 340) // *…в ніч* ***на четвер****…* (Білорус, с. 346); б) ***проти* + Р. в. // *перед* + О. в.:** *Ніч* ***проти Різдва*** (Рильський 2, с. 249) // *Ніч* ***перед Різдвом*** (Хуторян 1, с. 26); ***в* + Р. в. // *по* + Р. в.**: *…ми знайшли в тобі товаришку* ***в недолі!*** (Андрущенко 1, с. 20) // *…дозволять нам бачити в тобі товаришку* ***по недолі*** (Попович 1, с. 14);

5) виду, напряму діяльності предмета: а) **Р. в. // *від* + Р. в.**: *Нехай кривляються блазні* ***мистецтва****…* (Кононович 2, с. 68) // *Хай гримасують усілякі блазні* ***від мистецтва****…* (Андрущенко 5, с. 70); б) **Р. в. // *з* + Р. в.:** *Така звичайність незабаром здобула йому увагу навіть самого вчителя латинської* ***мови*** (Зеров, с. 5) // *Така доброзвичайність швидко звернула на нього увагу навіть самого вчителя* ***з*** *латинської* ***мови****…* (Вишня, с. 170);

6) приблизної або точної кількості, пор.:

а) ***десь* + кільк.-непод. словосполуч. // *приблизно* + кільк.-непод. словосполуч.**: *…чоловік* ***років десь тридцяти восьми*** (Некрутенко, с. 135) // *…чоловік* ***приблизно років тридцяти восьми*** (Білорус, с. 144);

б) **кільк.-непод. словосполуч. // *на* + кільк.-непод. словосполуч.**: *Навпроти сидів плечистий* ***козак років п'ятдесяти*** (Хуто-

рян 3, с. 89) // *…плечистий козак,* ***чолов'яга років на п'ятдесят*** (Ніковський, с. 40);

в) ***під*** **+ кільк.-непод. словосполуч. // кільк.-непод. словосполуч.**: *Тепер був би* [Якоб] *вже* ***парубком років під двадцять*** (Попович 2, с. 94) // *Тепер мав би він* [Якоб] ***років*** *десь* ***двадцять*** (Андрущенко 2, с. 52);

г) ***з*****+ кільк.-непод. словосполуч. //** ***з понад*** **+ кільк.-непод. словосполуч.**: *…шаровари завширшки як Чорне море* ***з тисячею складок****…*(Хуторян 3, с. 71) *// …шаровари, завширшки як* ***Чорне море з понад тисячу*** *хвилястих* ***бганок****…* (Шкляр, с. 8);

ґ) ***на*** **+ кільк.-непод. словосполуч. //** ***за*** **+ кільк.-непод. словосполуч.**: *…шлях,* ***верст на десять*** *до містечка Сорочинці* (Харченко 1, с. 145) // *…шлях,* ***верст за десять*** *до містечка Сорочинці* (Хуторян 2, с. 4);

д) ***на*** **+ кільк.-непод. словосполуч. //** ***з*** **+ кільк.-непод. словосполуч.**: *…плечистий козак,* ***років на п'ятдесят*** (Садовський, с. 30) // *…плечистий козак, л****ïт з пятьдесять*** (Віль, с. 56);

е) **кільк.-непод. словосполуч. //** ***із*** **+ кільк.-непод. словосполуч.**: *...дорогою* ***верстов шість*** *від рогатки од'їхав* (Зеров, с. 4) // *…дорогою* ***верстов із шість*** *од'їхав од застави* (Вишня, с. 169);

7) мети, пор.: ***для*** **+ Р. в. //** ***із*** **+ Р. в.**: *…організувати гуртки* ***для вивчення*** *Лермонтова…* (Білорус, с. 205) // *…організувати гуртки* ***із вивчення*** *Лермонтова…* (Некрутенко, с. 197);

8) з об'єктним значенням, пор.: а) ***про*** **+ З. в. //** ***за*** **+ З. в.**: *…добряча половина* [грошей] *пішла на турботи* ***про здоров'я*** *немовляти…* (Андрущенко 5, с. 7) // *…на турботи* ***за здоров'я*** *новонародженої…* (Кононович 2, с. 5); б) ***про*** **+ З. в. // Р. в.**: *...викликаючи бездушні уявлення* ***про*** *нудну* ***необхідність*** (Андрущенко 5, с. 72) // *...викликаючи бездушні уявлення нудної* ***необхідності*** (Кононович 2, с. 70);

9) указівки на матеріал: а) ***Р. в. // з*** **+** ***Р. в.***: *Посилаю тобі чотири сорочки* ***тонкого полотна*** (Зеров, с. 7) // *Надсилаю тобі чотири сорочки* ***з тонкого полотна*** (Вишня, с. 172); б) ***на*** **+** ***М. в. // з*** **+** ***М. в.***: *…щоб йому на тім світі їв самі буханці пшеничні та маківники* ***на меду*** (Ревуцький, с. 179) // *Щоб він на тому світі їв самі тільки буханці пшеничні та маковики* ***в меду!*** (Сенченко 1, с. 37);

10) виокремлення серед інших предметів та їх відповідності чомусь, пор.: а) ***серед*** **+** ***Р. в. // з*** **+** ***Р. в.***: *…найштукарніші руки* ***серед***

усього *Євиного* ***роду*** (Харченко 1, с. 161) // *…наймайстерніші руки* ***з усього*** *Євиного* ***роду*** (Хуторян 2, с. 13); б) **Р. в.** ***// під*** **+ З. в.**: *Поверх шовкової сукні* ***кольору*** *морської* ***води****…* (Давиденко, с. 34) // *...сукні* ***під колір*** *морської* ***води****…* (Лісняк, с. 57);

11) локативності, пор.: а) **Р. в.** ***// на*** **+ М. в.:** *…показує Йому всі царства* ***світу****…* (Турконяк, с. 938) //*…й показує Йому всі царства* ***на світі****…*(Куліш, с. 4); б) ***коло*** **+ Р. в.** ***// біля*** **+ М. в.:** *Авангарди цих трьох частин зійшлися одночасно на майдані* ***коло ратуші*** (Підмогильний, с. 278) // *Авангарди цих трьох корпусів водночас з'явилися на площі* ***біля ратуші*** (Терещенко, с. 327).

Отже, семантична і формально-граматична нейтралізація первинних прийменників призводить до їхнього поширення в зони, характерні для родового присубстантивного відмінка, утворюючи варіантні пари. Поєднання прийменників із місцевим і знахідним відмінками також виявляють відповідний ступінь семантичної співвіднесеності з прикметниками. У формально-синтаксичному плані відносні атрибути виконують роль неузгодженого означального поширювача.

3.3.2. Модифікації адвербіальних синтаксем

У паралельних тестах українською мовою різних вихідних текстів (із слов'янських та неслов'янських мов) функціюють варіантні адвербіальні синтаксеми, що репрезентують зв'язки між ситуаціями, подіями, явищами та мають широкий спектр семантичних відтінків і специфічні форми вираження. Продуктивними з них є часові, причинові, цільові, умовні та допустові, а також адвербіальні синтаксеми, що виражають зіставно-виокремлювальні відношення, значення відповідності / невідповідності, якісної характеристики дії, міру та ступінь [Вихованець 1993, с. 272; Шульжук 2004, с. 201]. Ці синтаксеми реалізуються в сучасній українській мові в багатьох семантичних, морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантах, що дає підстави для здійснення їх типологічного опису.

Варіантні темпоральні синтаксеми. Функційне призначення темпоральних синтаксем – виражати одночасність / різночасність явищ, подій та їхні кількісно-часові вияви [Вихованець 1993, с. 272; Іваненко 1981, с. 95; Кульбабська 2009 а, с. 62–67; Шульжук 2004,

с. 201]. Вони репрезентують темпоральне значення (відносний час) не до моменту мовлення, а до дії фінітного дієслова. Характерними для темпоральних синтаксем є також співвіднесеність із підрядними часовими частинами складнопідрядного речення і поширення на невласне-іменникову лексику, наприклад, віддієслівні та відприкметникові деривати тощо (назви часових понять, явищ природи, періодів приймання їжі, назви свят і різноманітних подій, періодів) [Крилова 1983, с. 50].

В українських перекладах того самого тексту темпоральні формально-семантичні співвідношення репрезентовано складною системою співвідносних морфологічних та морфолого-синтаксичних варіантів (прийменникових та безприйменникових конструкцій), що їх можна об'єднати в 10 семантичних груп:

1) часової попередності: а) ***під*** **+ Зн. в.** *//* ***над*** **+ Зн. в.**: *Коли це одного разу, отак* ***під вечір****, приходить якийсь чоловік* (Харченко 1, с. 165) // *Коли це одного разу,* ***над вечір****, приходить якийсь чоловік* (Хуторян 2, с. 16); б) ***проти*** **+ Р. в.** *//* ***перед*** **+ О. в.**: *Послав же Бог таку ніч* ***проти Різдва*** (Рильський 2, с. 271) // *І послав бог таку ніч* ***перед Різдвом!*** (Хуторян 1, с. 41);

2) часової наступності: а) ***за*** **+ Зн. в.** *//* ***через*** **+ Зн. в.**: *…****за*** *яку* ***годину*** *я буду в тебе* (Харченко 1, с. 174) // *…****через годину*** *я буду в тебе* (Хуторян 2, с. 22); б) ***по*** **+ Р. в.** *//* ***після*** **+ Р. в.:** ***По вечері*** *вимила мати горщик…* (Леся Українка 2, с. 495) // ***Після вечері*** *мати вимила горщик…* (Васильченко 2, с. 198); в) ***після*** **+ Р. в.** *//* ***за*** **+ Зн. в.:** *…зітхнув* ***після двох годин*** *мандрівки візир* (Попович 1, с. 12) //*…простогнав* ***години за дві*** *великий візир* (Андрущенко 1, с. 20); г) ***по*** **+ Р. в.** *//* ***за*** **+ Зн. в.:** *…лише* ***по півночі*** *Никанор Іванович заснув* (Некрутенко, с. 166) // *…лише* ***за північ*** *Никанор Іванович заснув* (Білоус, с. 174);

3) часової межі: а) ***до*** **+ Р. в.** *//* ***під*** **+ Зн. в.:** *…за часом же описувані в ній* [в повісті] *події належать* ***до кінця царювання*** *Ричарда І…* (Давиденко, с. 3) // *…точаться вони* [події] *в часи* ***під кінець правління*** *Річарда І…* (Лісняк, с. 25); б) ***до*** **+ Р. в.** *//* ***перед*** **+ О. в.:** *…на чолі якого стояв нещасний Михайло Олександрович Берліоз* ***до*** *своєї* ***появи*** *на Патріарших ставах* (Білорус, с. 69) // *…на чолі якого стояв нещасний Михайло Олександрович Берліоз* ***перед*** *своєю* ***появою*** *на Патріярших ставах* (Некрутенко, с. 57);

4) початкової межі в часі: а) ***з*** **+ Р. в.** ***// від*** **+ Р. в.:** ***І з тих пір****, як листя впало…* (Басенко 2, с. 132) // ***Від тих пір****, як в темнім лісі листя геть усе упало…* (М'ястківський 2, с. 85);

5) початкової та кінцевої межі в часі: ***від*** **+ Р. в. +** ***до*** **+ Р. в. //** ***з*** **+ Р. в. +** ***до*** **+ Р. в.:** ***Від рана до ночи*** *на ногах, не знаю спокою…* (Маковей, с. 3) // ***З ранку до ночі*** *все на ногах, спокою не знаю…* (Вер, с. 6);

6) часу, цілком заповненого дією без вказівки на її обмеження: а) ***упродовж*** **+ Р. в. //** ***Зн. в.:*** *…від сьогоднішнього дня почне бити по п'ятдесят поклонів* ***упродовж цілого року****…* (Рильський 2, с. 302) // *…із нинішнього дня почне він бити по п'ятдесят поклонів* ***цілий рік****…* (Хуторян 1, с. 61); б) **нерозкл. словоспол.** ***// упродовж*** **+ нерозкл. словоспол.:** *…****кілька років*** *Ґрей плавав з одним складом команди* (Андрущенко 5, с. 71) // *…****упродовж кількох років*** *плавав з одним складом команди* (Кононович 2, с. 69); в) ***упродовж*** **+ нерозкл. словоспол. //** ***протягом*** **+ нерозкл. словоспол.:** *…****упродовж двох років*** *водився з найгіршими покидьками суспільства* (Черняхівська, с. 402) // *…****протягом двох років*** *водився з усякою патолоччю* (Пінчевський, с. 395);

7) часу, цілком заповненого дією із вказівкою на її обмеження: а) ***протягом*** **+ Р. в.** ***// у*** **+ Зн. в.:** ***Протягом цього часу*** *він одержав звістку…* (Вишня, с. 171) // ***У той час*** *він дістав звістку…* (Зеров, с. 7); б) ***упродовж*** **+ Р. в.** ***// за*** **+ Зн. в.:** ***Упродовж року****, поки «Ансельм» відвідував Францію, Америку й Еспанію, Ґрей протринькав частину свого майна…* (Кононович 2, с. 34) // ***За рік****, поки «Ансельм» відвідував Францію, Америку й Іспанію, Ґрей спустив частину свого майна…* (Андрущенко 5, с. 36);

8) приблизного часу, цілком заповненого дією: а) ***з*** **+ нерозкл. словоспол. //** ***біля*** **+ нерозкл. словоспол.:** *Мовчанка стояла щось* ***із чверть години*** (Зеров, с. 28) // *Мовчанка тривала* ***біля чверті години*** (Вишня, с. 187); б) ***коло*** **+ Р. в.** ***// о*** **+ М. в.:** ***Коло першої години дня*** *Луазо заявив…* (Терещенко, с. 335) // *Десь* ***о першій годині дня*** *Луазо заявив…* (Підмогильний, с. 286);

9) часу, не цілком заповненого дією:

а) ***під час*** **+ Р. в. //** ***в (у)*** **+ Зн. в.:** *Співати постановили* ***під час обідньої перерви****…* (Некрутенок, с. 197) // *Співати вирішили* ***в обідню перерву****…* (Білорус, с. 205);

б) **Р. в. // *на* + Зн. в.:** *І **другого дня** знаходили мертвого того чоловіка* (Харченко 2, с. 319) // *І **на другий день** знаходили мертвим того чоловіка* (Сенченко 2, с. 135);

в) **Р. в. // *в* (*у*) + Зн. в.: *Обідньої пори** *Іван Федорович в'їхав у село Хортище…* (Вишня, с. 179) // ***В обідню пору** *Іван Федорович виїхав до села Хортища…* (Зеров, с. 17);

г) ***під час* + Р. в. // *за* + О. в.: *Під час десерту** *жінки самі почали робити стримані грайливі натяки* (Терещенко, с. 357) // ***За десертом** *навіть самі дами почали закидати стримані дотепні натяки* (Підмогильний, с. 308);

д) ***на* + Зн. в. // *об* + М. в.:** *…звичайно жінка смажить **на Різдво** ковбасу* (Хуторян 1, с. 33) // *…зазвичай господиня смажить **об Різдві** ковбасу* (Рильський 2, с. 262);

е) ***за* + Р. в. // *при* + М. в.: *За першої нагоди** *я доведу це до відома парафіяльної ради…* (Черняхівська, с. 20) // ***При першій же нагоді** *я доповім про це раді…* (Пінчевський, с. 26);

ж) ***в* + М. в. // *при* + М. в.:** *Юний Бейтс… звеселяв себе різноманітними жартами й непристойними зауваженнями, аж ніяк недоречними **в** серйозній **грі*** (Черняхівська, с. 190) // *Юний Бейтс… сипав жартами й усілякими приповідками, зовсім недоречними **при** такій серйозній **грі*** (Пінчевський, с. 185);

10) регулярно повторюваного часу: **О. в. // *по* + М. в.:** *…**цілими тижнями** саму лишав* (Чайківський, с. 7) // *…**по цілих тижнях** лишав мене* (Стадник, с. 6).

Конструкція «*через* + Зн. в.» указує на точний проміжок часу, після якого реалізується дія. Із прийменником *через* поєднуються іменники з часовою семантикою, які називають загальні часові поняття або умовні виміри часу (*через мить, день, місяць, рік* тощо). У модифікаційні кореферентні співвідношення з моделлю «*через*+З.в.» вступає конструкція «*за* + Зн. в.», пор.: *…я прийду до тебе за свиткою якраз **за рік*** (Харченко 1, с. 164) // *…я прийду до тебе по свитку якраз **через рік*** (Хуторян 2, с. 16). Синтаксеми «*через* + Зн. в.» та «*за* + Зн. в.» використовують для позначення часової наступності. Конструкція з прийменником *через* чіткіше позначає проміжок часу, після якого відбувається дія, та, на відміну від конструкції з прийменником *за*, може поєднуватися із субстантивом, який позначає великі часові періоди, коли приймен-

ник *за* зі знахідним відмінком «потребує додаткових контекстуальних засобів для увиразнення часової наступності» [Вихованець 1980, с. 160].

Синтаксема «*за* + Зн. в.», окрім часової наступності, може вказувати ще на означену тривалість. У цьому разі співвідносною з конструкцією «*за* + Зн. в.» постає форма «*протягом* + Р. в.», пор.: *…**за цей час** віз уже від'їхав* (Харченко 1, с. 149) // *…віз **протягом цього час** від'їхав* (Базилянська, с. 211). Словоформу «*за* + Зн. в.» у контексті використано, щоб показати значення часу, цілком заповненого дією, зі вказівкою на її обмеження. Отже, модель «*за* + Зн. в.» має кілька значень. У ході перекладу текстів художнього стилю форма «*за* + Зн. в.» постає на рівних із словоформою «*через* + Зн. в.», доказом цього слугує її вживання в утворенні кореферентної пари ***через* + З. в. // *за* + Зн. в**. зі значенням часової наступності.

Семантично варіантними є моделі «*на* + Зн. в», «*під* + Зн. в.», «*в* (*у*) + Зн. в.» із значенням часу, не цілком заповненого дією. Пор.: *…які щороку приходили додому **на вакації*** (Садовський, с. 9) // *…які майже щороку пішки приходили додому **під час вакацій*** (Шкляр, с. 11) // *…які приходили щороку додому **в час вакацій**…* (Базилянська, с. 12). Конструкцію «*під* + Зн. в.» зазвичай використовують для вираження часової близькості, проте якщо її повнозначним компонентом є іменник на позначення загального часового поняття *час, пора*, то ця структура доповнює варіантний ряд паралельно з конструкціями «*на* + Зн. в», «*в* (*у*) + Зн. в.».

Прийменниково-відмінкові конструкції «*в* (*у*) + Зн. в.» та «*на* + Зн. в.» вступають у кореферентні відношення з формою безприйменникового родового відмінка. Модель із прийменником *в* точніше називає часовий проміжок, ніж із прийменником *на*, який, поєднуючись із субстантивом, подає значення часу загальніше. Конструкції з прийменником *на* не можуть поєднуватись із субстантивами, які є назвами днів тижня, місяців. Ці конструкції виражають значення темпоральності в загальному плані (*на п'ятий день, на другий рік*), проте структури з прийменником *в* (*у*) куди чіткіше вказують на момент здійснення дії (*в ту хвилину, у неділю*). Варто зазначити, що обидві конструкції як із прийменником *в*, так і з прийменником *на*, часто корелюють із безприйменниковим родовим,

утворюючи кореферентні пари: *в* + *З*н. *в.* // Р. в та *на* + Зн. в. // Р. в. із значенням часу, цілком заповненого дією з вказівкою на її обмеження з певної причини.

Насамкінець зазначимо, що всі значення та відтінки темпоральних синтаксем охоплюють прийменниково-відмінкові форми як їхні морфолого-синтаксичні варіанти. І. Р. Вихованець виокремив 38 прийменників української мови, що беруть участь у творенні категорії темпоральності [Вихованець 1980, с. 218]. Поєднуючись із повнозначними словами, вони конденсовано доповнюють основний зміст речення новою інформацією та маркують потенційну предикативність (відносний час, відносну модальність).

Варіантність вторинних синтаксем із семантикою зумовленості. У більшості праць умовні, причинові, допустові, цільові адвербіальні синтаксеми розглядають довільно, проте, на нашу думку, ці вторинні предикатні синтаксеми в простих неелементарних реченнях перебувають у взаємозв'язку, інтегруються на ґрунті каузативності як частковий вияв принципу достатньої підстави. Вони називають побічні ситуації, тобто репрезентують значення зумовленості. Якщо залежність спрямована від зумовленого до зумовлювального, то поширюється причинове, умовне або допустове значення (пряма зумовленість). У разі спрямування залежності від зумовлювального до зумовленого з'являється значення відповідності / невідповідності або, у вузькому розумінні, наслідку (пряма результативна зумовленість). Коли стимул водночас є наслідком, формується цільове значення (пряма зумовленість цілеспрямованої дії суб'єкта).

Категорія каузальності позначає дію або явище, яке стає мотивом для іншої події чи явища. За причинових відношень дію чи стан характеризують з огляду на ті чинники, що лежать в основі їх появи, тривання або завершення. Репрезентантами цих відношень є прислівники та прийменниково-відмінкові форми.

Перекладаючи той самий текст оригіналу, різні письменники можуть використати відмінні засоби вираження для передавання спільного референта каузативності. Одні виражають каузальні відношення за допомогою причинових прислівників, інші схильні використати різноманітні відмінково-прийменникові конструкції на позначення каузальності. Засоби вираження причинових відношень виформо-

вують синтаксичні ряди варіантних синтаксем навколо таких інваріантних семантичних різновидів:

1) причини-джерела, пор.: ***від* (*од*) + Р. в. // *з* (*зі, зо*) + Р. в.:** *Черевик **від радості** остовпів…* (Харченко 1, с. 174) // *Черевик **з радості** остовпів…* (Хуторян 2, с. 22);

2) приводу-мотиву, пор.: ***з нагоди* + Р. в. // *з приводу* + Р. в.:** *…найперше заснув вартовий, бо **з нагоди приїзду** паничів більш за всіх насмоктався горілки* (Садовський, с. 8) // *Найперше заснув сторож, бо він за всіх напив ся **з приводу приїзду** паничів* (Віль, с. 15);

3) причини, що сприяє / перешкоджає розвитку дії або стану, пор.: ***завдяки* + Д. в. // *через* + Зн. в.:** *Це теж сталося **завдяки баранцеві*** (Жаловський, с. 301) // *Це теж вийшло **через баранчика*** (Базилянська 2, с. 323);

4) причини-результату, пор.: ***в результаті* + Р. в. // *у зв'язку з* + О. в.:** *…**в результаті політичних міркувань** принц від якогось часу виявляв до цих немилих йому гостей гречність…* (Лісняк, с. 154) // ***У зв'язку з цим*** [з політичними міркуваннями] *принц мав намір повестися зі своїми гостями саксами з незвичайною люб'язністю* (Давиденко, с. 133);

5) причини, що зумовлює дію (стан) негативного плану, пор.: а) ***з* (*за*) + Р. в. // *через* + Зн. в.:** *…взяв хлопчика **з** якоїсь **зловтіхи*** (Андрущенко 5, с. 37) // *…узяв хлопчака **через** якусь **зловтіху*** (Кононович 2, с. 35); б) ***через* + З. в. // *за* + О. в.:** *…бій Мірошника з Гуртом так і залишиться неоспіваним **через брак** поета…* (Давиденко, с. 108) // *…бій Гурта з Мельником мусить лишитись неоспіваний **за браком** поета…* (Лісняк, с. 130);

6) обов'язкової та неминучої причини, пор.: а) ***в силу* + Р. в. // *зважаючи на* + Р. в.:** *…**в силу тяжкої дороги** – голос ізнадвору запитав, чи всі сіли* (Підмогильний, с. 281) // *…**зважаючи на тяжку дорогу**, чийсь голос зовні спитав, чи всі сіли* (Терещенко, с. 331); б) ***з огляду на* + Зн. в. // *зважаючи на* + Зн. в.:** *…спробував* [чорний кіт] *усучити кондукторці гривеник через відкрите **з огляду на задуху** вікно* (Білорус, с. 64) // …[чорний кіт] *зробив спробу всучити кондукторові гривеника крізь відчинене **зважаючи на задуху** вікно* (Некрутенко, с. 53);

7) відповідності / невідповідності, пор.:

а) ***з*** **+ Р. в. //** ***на*** **+ Зн. в.:** *Дивувалися гості* ***з*** *білого* ***лиця*** *пані Катерини,* ***з*** *чорних, як німецький оксамит,* ***брів***, ***з*** *пишної* ***сукні та спідниці*** *з блакитного полутабенку,* ***з*** *гарних* ***чобітків*** *зі срібними підковами…* (Сенченко 2, с. 133) // *Дивувалися гості* ***на*** *біле* ***лице*** *пані Катерини,* ***на*** *чорні* ***брови****, як німецький оксамит,* ***на*** *ошатну* ***сукню і спідницю*** *з блакитного полутабенеку та* ***на чоботи*** *зі срібними підковами…* (Харченко 2, с. 315);

б) ***з (зі)*** **+ Р. в. //** ***за*** **+ О. в.:** *І присудили,* ***з*** *гетьманського* ***дозволу****, спалити живцем перед усім військом* (Садовський, с. 146) // *І присудили* ***за*** *гетьманським* ***дозволом*** *спалити його живцем перед усїм військом* (Віль, с. 198);

в) ***відповідно до*** **+ Р. в. //** ***зважаючи на*** **+ Зн. в.:** *Перед кожним наметом висів …ще якийсь фантастичний убір* ***відповідно до смаку*** *свого пана…* (Лісняк, с. 86) // *Перед кожним наметом був вивішений ним убір …або якоюсь іншою незвичайною істотою,* ***зважаючи на смаки*** *свого господаря* (Давиденко, с. 63);

г) ***відповідно до*** **+ Р. в. //** ***згідно зі*** **+ О. в.:** *…я, заклятий грішник, мав,* ***відповідно до*** *своєї* ***обітниці****, прочитати до сходу місяця* (Давиденко, с. 150) // *…я, нещасний грішник,* ***згідно зі*** *своєю* ***обітницею*** *мав проказати до схід місяця* (Лісняк, с. 171).

Прийменниково-іменникові конструкції, у яких ужито похідні прийменники *внаслідок, із приводу, з огляду на, завдяки, у силу, у результаті, у зв'язку з*, вносять у загальне значення каузальних співвідношень додаткові семантичні відтінки. На рівні причинових синтаксем варіантні пари (ряди) утворюють передовсім конструкції з прийменниками *від (од), через, з, за, з-за (із-за)* при родовому та орудному відмінках іменників.

В адвербіальній позиції **синтаксеми умови** вказують на «умови виконання дії, тривання стану або відповідної ознаки» [Сучасна 1972, с. 224]. Найчастіше вживаними морфолого-синтаксичними варіантними в паралельних текстах перекладів є словоформи ***за*** **+ Р. в.** та ***при*** **+ М. в.**, пор.: ***За такої їзди*** *ми доберемося до Тота не раніше, ніж завтра опівдні* (Терещенко, с. 337) // ***При цій їзді*** *ми будемо в Тоті не раніше, як завтра опівдні* (Підмогильний, с. 287); *Никанор Іванович… міниться з лиця* ***за*** *усякої театральної* ***розмови*** (Некрутенко, с. 394) // *Никанор Іванович… міниться з обличчя* ***при*** *будь-якій театральній* ***розмові*** (Білорус, с. 401).

Допустові синтаксеми «вказують на умову, усупереч якій відбувається дія» [Загнітко 2011, с. 513]. Варіантні синтаксеми із допустовою семантикою мають значення невідповідності між явищами та значення цілеспрямованої протидії комусь (чомусь). Допустова семантика утворюється за допомогою таких прийменників, як *незважаючи на, незалежно від, всупереч, попри, при, проти*. Найуживаніший прийменник *незважаючи на* увиразнює «різноспрямованість явищ, порушення їх природної взаємопов'язаності», прийменник *незалежно від* спрямований на «маркування незалежності явища від іншого, логічно пов'язаного з ним явища», прийменник *усупереч* указує на «несумісність, невідповідність, суперечність перебігу двох явищ», прийменник *попри* «спрямований на вираження підкресленої несумісності, невідповідності перебігу двох явищ» [Вихованець 1992, с. 152].

У межах першої групи **зі значенням невідповідності між явищами** функціюють варіантні конструкції: а) ***незважаючи на*** **+ Зн. в. //** ***попри*** **+ Зн. в.**: *…**незважаючи на** тільки-но вислухані **настанови**, не забарився* [Гурт] *розповісти йому про всі свої пригоди* (Давиденко, с. 110) // *…**попри** щойно вислухані **настанови**, розповів йому про всю свою пригоду того вечора* (Лісняк, с. 132); б) ***незалежно від*** **+ Р. в. //** ***незважаючи на*** **+ Зн. в.**: ***Незалежно від вістки** про ялтинського самозванця, Варенуха знову заходився телефоном розшукувати Стьопу…* (Некрутенко, с. 108) // ***Незважаючи на вістку** про ялтинського самозванця, Варенуха знову заходився розшукувати телефоном Стьопу…* (Білорус, с. 118).

Для другої групи **зі значенням цілеспрямованої протидії комусь (чомусь)** характерна варіантна пара: ***всупереч*** **+ Д. в. //** ***проти*** **+ Д. в.**: *Я зі своїм загоном вирушив за ним мало не **всупереч** його **волі*** (Лісняк, с. 470) // *Я зі своїм загоном пішов за ним майже **проти** його **волі*** (Давиденко, с. 389).

Цільові синтаксеми репрезентують гіпотетичну модальність бажаності, характер явища, що є бажаним наслідком. Вони вказують на явища, процеси, результати, заради здійснення яких відбувається певна дія [Вихованець 1983, с. 208].

В українській мові цільові відношення виражають прислівники мети, неозначені форми дієслів та прийменниково-відмінкові форми іменників. У цільовій позиції функціює досить незначна кількість

прислівників на зразок *наперекір, навмисне, напоказ, на зло, на щастя, навіщо, умисне*. Із цього багато арсеналу засобів вираження цільових семантико-синтаксичних ввідношень у перекладах українською мовою вихідного тексту зафіксовано низку семантичних і морфолого-синтаксичних варіантів.

Синтаксеми **зі значенням власне-мети** вказують на призначення дії (стану), охоплюють такі моделі: а) ***для* + Р. в. // *на* + Зн. в**., пор.: *Лантухи несуть з собою, в них мука* ***для калачів*** */* ***Для*** *весільного* ***гуляння*** *бджоли мед несуть без краю, /* ***Для сережок*** *нареченій ще й пилок із квіток жовтавий* (Басенко 2, с. 137) // *Ті мішечки з борошенцям* ***на коржі*** *та* ***калачі*** */ Золотий пилок бджолята молодим несли* ***до столу*** *– /* ***На сережки*** *нареченій дарувало чисте поле* (М'ястківський 2, с. 89); б) ***на честь* + Р. в. // *на знак* + Р. в.,** пор.: ***На честь приїзду*** *синів Бульба велів скликати всіх сотників…* (Віль, с. 9) // ***На знак приїзду*** *синів Бульба звелів скликати всю військову старшину…* (Садовський, с. 6).

Цільова **семантика присвяти та зацікавленості** орудує варіантними структурами на зразок: а) ***задля* + Р. в. // *ради* + Р. в.,** пор.: *…вичитує адрес-календар по кілька раз на день,* ***не задля*** *якого там дипломатичного* ***клопоту****…* (Зеров, с. 9) // *…читає адрес-календар по кілька разів на день* ***не ради*** *якогось дипломатичного* ***клопоту****…* (Вишня, с. 173); б) ***задля* + Р. в. // *з* + Р. в.:** *…****з цікавості*** *зазирав у роти впійманим рибам…* (Андрущенко 5, с. 46) // *…заглядав* ***задля цікавості*** *до рота спійманим рибинам…* (Кононович 2, с. 44); в) ***заради* + Р. в. // *в ім'я* + Р. в.:** *О Розо,* ***заради*** *мого палкого, вірного* ***кохання*** *…дайте мені відповідь на це одне запитання* (Черняхівська, с. 270) // *О Розо,* ***в ім'я*** *мого палкого, вірного* ***кохання*** *…дайте мені відповідь на це запитання!* (Пінчевський, с. 268).

У цільовій позиції **зі значенням мети руху** варіантними є синтаксеми ***по* + Зн. в. // *з* (*за*) + О. в.**, пор.: *Поліз до кишені* ***по хустку****…* (Зеров, с. 30) // *Поліз у кишеню* ***за хусткою****…* (Вишня, с. 188); *…безжурний батько її згадав,* ***по що*** *прийшов він* (Хуторян 2, с. 24) // *…безжурний батько її згадав,* ***з чим*** *прийшов він* (Харченко 1, с. 176).

Кількість варіантних прийменниково-відмінкових структур у цільовій позиції невелика, а основною морфолого-синтаксичною сполукою є варіант *для* + Р. в., який співвідноситься із конструкцією

на + Зн. в. Варіюють між собою в цій позиції також і похідні прийменники *на честь, на знак, задля, ради, заради, в ім'я* із формою родового відмінка. До сполуки з чіткішою цільовою семантикою *по* + Зн. в. варіантом постає конструкція прийменника *з* (*за*) з орудним відмінком.

Отже, вивчення різних типів модифікаційних варіантів вторинних адвербіальних синтаксем зі значенням зумовленості має важливе значення, оскільки безпосередньо пов'язане з мовними змінами, які увиразнюють специфіку та багатство синтаксичних форм. Поява численних модифікаційних варіантів відображають активні динамічні процеси в синтаксисі сучасної української мови.

Варіантні вторинні синтаксеми із зіставно-виокремлювальним значенням. У зіставно-видільних позиціях варіантні синтаксеми об'єднуються навколо таких семантичних груп як заміщення, винятку, уточнення, порівняння та протиставлення. Кожній із цих груп притаманні певні специфічні варіантні конструкції.

Із **семантикою заміщення** вживають словоформи *натомість* + Р. в., *замість* + Р. в., *за* + Зн. в., які корелюють між собою, пор.: а) ***натомість* + Р. в. // *замість* + Р. в.: *Натомість них*** [гострих шпаг] *він* [Вамба] *мав дерев'яну шпагу…* (Давиденко, с. 5) // ***Замість них*** *він був озброєний дерев'яним мечем…* (Лісняк, с. 30); б) ***замість* + Р. в. // *за* + З. в.:** *…слугував йому* ***замість подушки****…* (Давиденко, с. 56) // *…правив йому* ***за подушку****…* (Лісняк, с. 77).

Найчастіше у варіантні ряди вступають синтаксеми **зі значенням винятку**, пор.:

а) ***окрім* (*крім*) + Р. в. // *за винятком* + Р. в.:** *…їй* [квітці] *нічим боронитися,* ***окрім*** *тих* ***чотирьох колючок*** (Жаловський, с. 320) // *…їй нічим захищатися від світу,* ***за винятком*** *тих* ***чотирьох колючок*** (Базилянкька 2, с. 350);

б) ***за винятком* + Р. в. // *опріч* + Р. в.:** *До нього* [Бріана де Буа-Гібера] *пристали, звісно, всі лицарі-заводії турніру,* ***за винятком Ральфа де Віпонта****, який досі не оговтався після свого падіння* (Давиденко, с. 112) // *Його товариші-заводії всі належали до його сторони,* ***опріч****, звісно,* ***Ральфа де Віпонта****, який після падіння з коня ще не міг надягти обладунок* (Лісняк, с. 133);

в) ***окрім*** **+ Р. в. //** ***крім*** **+ Р. в.:** *Та кому,* ***окрім тебе****, можу я вірити?* (Андрущенко 4, с. 96) // *Чи можу я кому-небудь,* ***крім тебе****, довіритись* (Попович 4, с. 128);

г) ***крім*** **+ Р. в. //** ***опріч*** **+ Р. в.:** *На городі,* ***крім маку****,* ***капусти, соняшників****, засівалось щороку дві грядки тютюну* (Хуторян 1, с. 35) // *У городі,* ***опріч маку****,* ***капусти, соняшників,*** *засівалось щороку дві грядки тютюну* (Рильський, с. 263);

ґ) ***окрім*** **+ Р. в. //** ***опріч*** **+ Р. в.:** *…в лісі багато чого може налякати дітей,* ***окрім*** *фізичної* ***небезпеки****…* (Андрущенко 5, с. 15) // *…в лісі чимало такого, що може налякати дітей,* ***опріч*** *фізичної* ***небезпеки****…* (Кононович 2, с. 13).

Зі значенням уточнення корелюють варіантні синтаксеми на зразок: а) ***щодо*** **+ нерозкл. словосп. //** ***стосовно*** **+ Р. в.**: *…вони* [розбійники] *послали мене до цього замку виконати священний обов'язок* ***щодо двох осіб****…* (Лісняк, с. 251) // *…відправили мене в цей замок виконати священний обов'язок* ***стосовно двох осіб****…* (Давиденко, с. 231); б) ***щодо*** **+ Р. в. //** ***відносно*** **+ Р. в.:** *Містер Бранлоу завжди страшенно любить подратувати свого друга його давнім пророкуванням* ***щодо Олівера****…* (Черняхівська, с. 420) // *Постійна й улюблена розвага містера Бранлоу – нагадати містерові Грімвігу його пророцтво* ***відносно Олівера****…* (Пінчевський, с. 413).

Семантику порівняння передають такі конструкції: а) ***подібно до*** **+ Зн. в. //** ***з*** **+ Зн. в.**, пор. *…були шаровари,* ***подібно до Чорного моря завширшки****, з силою складок та зборів* (Ніковський, с. 14) // *…були шаровари* ***завширшки з Чорне море*** *з тисячею складок та зі зборами* (Базилянська 1, с. 19); б) **Р. в. //** ***ніж*** **+ Н. в.:** *…спалахнула* ***яскравіше*** *червоної* ***стрічки*** *на її голові* (Харченко 1, с. 176) // *спалахнула* ***яскравіше****,* ***ніж*** *червона* ***стрічка*** *на її голові* (Хуторян 2, с. 24); в) ***в порівнянні з*** **+ О. в. //** ***проти*** **+ Р. в.:** *Бачиш, Ребекко, як тонка і мала твоя рукавичка* ***в порівнянні з*** *нашими важкими сталевими* ***рукавицями****, – як і твоя справа* ***в порівнянні зі справою*** *Храму Сіонського* (Давиденко, с. 337) // *Бачиш, яка неміцна й мала твоя рукавичка* ***проти*** *наших важких сталевих* ***рукавиць****, – така сама і твоя справа* ***проти справи*** *Сіонського Храму* (Лісняк, с. 393).

Значенням **протиставлення** передає варіантна пара ***на відміну від*** **+ Р. в. //** ***на противагу*** **+ Д. в.**, пор.: *Та Седрик,* ***на відміну від***

свого ***сусіда****, блискавично вихопив свого короткого меча…* (Лісняк, с. 93) // *…****на противагу*** *своєму* ***сусідові****, Седрик зі швидкістю блискавки вхопив свій короткий меч…* (Давиденко, с. 71).

Вторинні синтаксеми зі значенням характеризації (способу дії). Модифікаційні варіанти синтаксем із характеризувальним значенням (традиційно – способу дії) репрезентовані через співвідношення безприйменникової конструкції з прийменниково-відмінковою формою або за допомогою двох прийменниково-відмінкових конструкцій, пор.:

а) ***на*** (у спол. з узгодж. прикм.) **+ Зн. в. // О. в.:** *Цю вуаль при бажанні можна було накинути на обличчя й груди,* ***на іспанський манер****, або ж на плечі* (Давиденко, с. 34) // *...можна було до своєї вподоби накидати або* ***іспанським маніром*** *на обличчя й викот сукні, або на плечі* (Лісняк, с. 59);

б) **О. в. //** ***по*** **+ М. в.:** *… далі* [дід] *ріже* ***шматочками*** *і їсть* (Леся Українка 2, с. 491) // *… далі* [дід] *краяв* ***по шматочку*** *і клав у рот* (Васильченко 2, с. 191);

в) ***за*** **+ О. в. //** ***по*** **+ М. в.:** *З-за куліси вийшла на сцену середнього віку дама, яка одягнена* ***за модою****…* (Білорус, с. 177) // *З куліси вийшла на сцену середніх літ дама, яка вдягнена* ***по моді****…* (Некрутенко, с. 169);

г) ***крізь*** **+ Зн. в. //** ***через*** **+ Зн. в.:** *…чиї слова – йшли вони від серця чи ні – в кожному разі виходили* ***крізь ніс*** (Черняхівська, с. 120) // *…чиї слова – йшли вони від серця чи ні – виходили тільки* ***через ніс*** (Пінчевський, с. 119).

Паралельні переклади тих самих синтаксем на позначення способу виконання дії, здійснені різними перекладачами, доводять, що модифікаційними варіантами можуть бути прийменникові конструкції знахідного, орудного та місцевого відмінків. Часто у співвідношення з прийменниковими моделями знахідного відмінка може вступити форма безприйменникового орудного.

Синтаксеми в адвербіальній позиції міри та ступеня виражають інтенсивність дії та міру її вияву, як-от:

а) ***до*** **+ Р. в. //** ***в (у)*** **+ Зн. в.:** *…усякий зустрічний вклонявся дідові мало не* ***до пояса*** (Васильченко 1, с. 77) // *…всякий, хто було зустрінеться, пошанно вклонявся дідові мало не* ***в пояс*** (Леся Українка 1, с. 480);

б) ***до*** **+ Р. в. //** ***на*** **+ Зн. в.:** *Він* [мій чоловік] *зацілує мене* ***до смерті*** (Рильський 2, с. 257) // *Він* [мій чоловік] *зацілує мене* ***на смерть!*** (Хуторян 1, с. 31);

в) ***до*** **+ Р. в. //** ***по*** **+ Зн. в.:** *Єдині гори, які він* [Маленький принц] *доти знав, то були три вулкани, що сягали йому* ***до колін*** (Жаловський, с. 323) // *Раніше він ніколи не бачив гір, окрім своїх трьох вулканів, які були йому* ***по коліно*** (Базилянська 2, с. 355);

г) ***в*** **+ Зн. в. //** ***на*** **+ З. в.:** *Тільки на тому приємність я не часто собі позволяю,* ***раз в місяць****…* (Маковей, с. 34) // *Але цю насолоду я дозволяю собі не часто,* ***раз на місяць****…* (Вер, с. 43).

Отже, наявність модифікаційних варіантів вторинних предикатних синтаксем уможливлює ієрархізації думки, є засобом збагачення, диференціації, удосконалення граматичної системи української мови. Утворення варіантних пар (рядів) синтаксем здійснено через стилістичну селекцію семантичного вираження.

3.4. Модифікації складних речень в українських перекладах першотексту

Семантичну організацію складного речення зумовлює тісна єдність двох номінацій, що перебувають у певних семантико-синтаксичних відношеннях, експліцитними маркерами яких є сурядні та підрядні сполучники, сполучні слова. Варіантність функтивів з однотипними відношеннями, наявність корелятивних слів, часток, які входять до їх складу, збіг основного лексичного складу предикативних одиниць – основні чинники модифікаційних співвідношень у річищі складносурядних і складнопідрядних речень.

3.4.1. Варіанти на рівні складносурядних речень

Модифікаційна варіантність складносурядних речень у паралельних перекладах українською мовою вихідного тексту здебільшого ґрунтується на: 1) використанні синонімічних функтивів; 2) ускладненні сполучних засобів; 3) багатозначності сполучників; 4) подвійному сполучниковому зв’язку [Гуйванюк 1999, с. 154–161].

На основі використання синонімічних функтивів постають варіантні складносурядні речення з єднальними, зіставно-протиставними, розділовими та градаційними відношеннями.

Єднальні відношення зумовлює семантика сурядних частин, а не значення єднального сполучника. Така природа єднального відношення спричинила різні ступені семантичного зневиразнення єднальних сполучників ***і (й)*** та ***та*** (у значенні ***і***) та їхні неоднакові значеннєві відтінки [Вихованець 1988, с. 83; Городенська 1981, с. 55]. Зокрема, сполучник *і* (*й*) ширший за значенням від сполучника *та,* який може бути вжитий тільки для поєднання тих речень, що розповідають про одночасні, паралельні одна від одної дії або схожі явища, із приєднувальним відтінком [Грищенко 1969, с. 41; Курс 1951, с. 156]. Пор.: ***і // та:*** *...роботи було небагато, годували його добре,* ***і*** *стара була ним задоволена* (Попович 3, с. 47) // *Роботи майже не було, а годували його від пуза,* ***та*** *й стара була дуже задоволена слугою* (Андрущенко 3, с. 8).

Зіставно-протиставні відношення представлено ширшим спектром співвідносних сполучників: ***а*** (виражає найнижчий ступінь категоричності протиставлення), ***але*** (виражає найвищий ступінь категоричності протиставлення), ***та*** (у знач. ***але***) – певною мірою зберігає відтінок приєднання й результату, ***однак*** **(*одначе*)** і ***проте*** – будучи синонімами до сполучників *а*, *але*, маркують обмежувальний відтінок протиставлення, ***зате*** (із протиставно-компенсувальною семантикою), пор.:

1) ***а // одначе // проте***: *Все враз і зникло, як і не було;* ***а*** *хлопці таки довгенько не брались за весла* (Харченко 2, с. 322) // *Усе раптом зникло, мов і не було;* ***одначе*** *довго хлопці не бралися за весла* (Сенченко 2, с. 136) // *Усе раптом зникло, наче і не було;* ***проте*** *довго ще хлопці не брались за весла* (Базилянська 1, с. 364);

2) ***проте // однак:*** *Як жінку капернські чоловіки обходили її десятою дорогою,* ***проте*** *багато хто підозрював, хоча дико й невиразно, що їй давно більше, ніж іншим…* (Андрущенко 5, с. 59) // *Як жінка вона була непопулярна в Каперні,* ***однак*** *багато хто підозрював, хоча дико й невиразно, що їй дано більше, ніж іншим…* (Кононович 2, с. 57);

3) ***та // одначе (однак)***: *Нехай безсмертний образ твій/ Живе на цім просторі,/* ***Та*** *від безсмертя, батьку мій,/ Звільни мене в*

покорі (Шпорта 2, с. 149) // *На чорну вірність ти прирік/ Мене колись… **Одначе**/ Звільни від неї, і навік,/ Мій Отче, буду вдячний* (Колодій, с. 145);

4) ***та* // *зате***: *Люди не згадають, **та** Бог згадає* (Маковей, с. 4) // *Люди не згадають, **зате** бог згадає* (Вер, с. 7);

5) ***але* // *та***: *В ній багато риторики, **але** не має логіки* (Вер, с. 11) // *У ній багато реторики, **та** не має льотіки* (Маковей, с. 7);

6) ***але* // *зате***: *Маленький принц здогадався, що красуня не занадто скромна, **але** вона була така зворушливо гарна* (Жаловський, с. 307) // *Маленький принц, звичайно, здогадався, що дивовижна гостя не має надміру скромності, **зате** вона була така чудова* (Базилянська 2, с. 331);

7) ***але* // *проте***: *Вони були великі й негарні, **але** його власні черевики вже зовсім заносилися* (Попович 3, с. 49) // *Були вони* [черевики] *дуже великі і непоказні, **проте** його власні черевики геть розлізлися* (Андрущенко 3, с. 9).

У паралельних тестах українських перекладів **розділові відношення** автори передають частіше за допомогою варіантних сполучників ***або*, *чи*** – виражають значення «один із двох можливих, запропонованих»*; **чи…, чи…; чи то…, чи то…*** – репрезентують альтернативне значення «може бути і той, і той»*;* пор.:

1) ***або* // *чи***: *…розмахуючи руками, так наче хтось його не підпускав, **або** він продирався крізь людський тиск…* (Зеров, с. 10) // *…розмахуючи руками, ніби хтось його не пускав, **чи** він протискався крізь юрбу* (Вишня, с. 174);

2) ***чи…, чи… // чи то…, чи то…***: *…важко було сказати, **чи** кинджал причеплено до Мука, **чи** Мук причеплений до кинджала* (Попович 3, с. 43) // *…годі було сказати, **чи то** кинджал причеплений до Мука, **чи то** Мук править за доважок до кинджала* (Андрущенко 3, с. 5).

Засобами вираження **градаційних відношень** є синонімічні функтиви ***не тільки…, а й…***; ***не лише…, а й…***; ***не тільки…, але й…; не лише…, але й…***, що доповнюють новим аргументом повідомлюване в першій предикативній одиниці [Городенська 2010]. Закцентуємо: сполучники *не тільки…, але й…; не лише…, але й…* відзначаються більшою експресивністю. Пор.:

1) ***не тільки…, а й…*** // ***не тільки…, але й…***: *І* ***не тільки*** *щасливо* [козаки] *повернулися на Січ,* ***а*** *ще* ***й*** *привезли шиту золотом ризу архимандритові…* (Садовський, с. 80) // *І* ***не тільки*** *що* [козаки] *повернули з достатками на Січ,* ***але ще*** *привезли шиту золотом ризу архимандритови…* (Віль, с. 152);

2) ***не тільки…, а й…*** // ***не лише…, але й…***: *В ті часи на погребових урочистостях щедро частували* ***не тільки*** *небіжчикову рідню, близьких та васалів,* ***а й*** *годували всіх випадкових перехожих* (Лісняк, с. 439) // *Похоронні торжества супроводжувалися тоді щедрим пригощанням* ***не лише*** *близьких родичів покійного і його васалів,* ***але й*** *пригощали всіх випадкових перехожих* (Давиденко, с. 367);

3) ***не тільки…, але й…*** // ***не лише…, але й…***: *Тепер круг Юди у вікнах* ***не тільки*** *блискотіли вогні,* ***але й*** *вже чулися славослів'я* (Некрутенко, с. 319) // *Навколо Іуди у вікнах* ***не лише*** *сяяли вогні,* ***але й*** *вже було чути славослів'я* (Білорус, с. 326).

Модифікаційні варіанти виокремлюємо також серед складносурядних речень, засобами зв'язку в яких є **сполучні засоби, ускладнені факультативними частками, займенниками і прислівниками.** У функції ускладнювачів функтивів у паралельних тестах перекладів українською мовою часто функціюють частки *вже, от, лиш (лише), ось, тим часом, водночас, тим більше, тим паче, тільки*. Кожна з цих часток надає реченню додаткових відтінків, наприклад, частки *ось*, *от* вносять вказівне значення; *вже* – додатковий відтінок часового протиставлення (іноді – невідповідності); *тільки, лиш (лише)* увиразнюють обмежувальний відтінок; *тим більше, тим паче* вказують на міру вияву ознаки або на градацію протиставлення; *водночас, тим часом* маркують відтінок одночасності якоїсь події з тією, про яку йдеться в першій предикативній частині.

Функтиви можуть бути ускладнені співвідносними частками в обох паралельних перекладах, як-от:

1) ***але ось*** // ***а от***: *До печатки, без сумніву, розмова ця могла б вважатися сущою дрібницею,* ***але ось*** *після печатки…* (Білорус, с. 95) // *Перед печаттю, немає сумніву, розмова ця могла б вважатися за цілковиту дурницю,* ***а от*** *після печаті, після печаті…* (Некрутенко, с. 84);

2) ***то вже // то тільки***: *Другі* [козаки] *додали, що коли чорт або москаль украли що-небудь,* ***то вже*** *поминай як звали* (Леся Українка 1, с. 483) // *А інші додали, що коли чорт та москаль що-небудь украдуть,* ***то тільки*** *ти й бачив* (Васильченко 1, с. 80);

3) ***а тим більше // а тим паче***: *Проте природжений здоровий глузд Робіна Гуда вселив йому бажання швидше покінчити з цією гулянкою, поки ніщо ще не порушило загальної злагоди,* ***а тим більше*** *що він бачив, як спохмурнів і почав хвилюватись Вілфред Айвенго* (Давиденко, с. 366) // ***...а тим паче****, що він бачив, як затьмарилось обличчя Вілфреда Айвенго, як відбилося на ньому хвилювання* (Лісняк, с. 436);

4) ***а тим часом // а водночас****: …діти починали пасти голодними очима казан із такою жадобою, немов збиралися з'їсти саму цеглу, якою його обкладено,* ***а тим часом*** *дуже пильно облизували свої пальці…* (Черняхівська, с. 26) // *…вони* [хлопці] *сиділи, втупившись у казан такими пожадливими очима, наче ладні були з'їсти навіть цеглу, якою його обкладено,* ***а водночас*** *вони ретельно обсмоктували собі пальці…* (Пінчевський, с. 30).

Ускладнений частками функтив може бути представлений лише в одну з двох модифікаційних варіантів речення, як-от:

1) ***але // але от***: *Авжеж, тигри мені не страшні,* ***але*** *я жахливо боюся протягів* (Базилянська 2, с. 331) // *Я зовсім не боюсь тигрів,* ***але от*** *протяги не переношу* (Жаловський, с. 307);

2) ***але // а лише***: *Зоря погасла вже давно,/* ***Але*** *в просторі сині/ Проміння йшло, і нам воно/ Засяло тільки нині* (Швець 1, с. 114) // *Можливо, вже давно погас/ Той світ у далечіні,/* ***А лише*** *тепер дістались нас/ Його вогні промінні* (Ігнатенко, с. 230);

3) ***а // а тим часом****: Скромний і тихий Василь Степанович тільки кліпав очима… й зовсім не знав, що йому чинити,* ***а*** *робити щось йому було конче необхідно…* (Білорус, с. 196) // *…і геть не знав, що йому робити,* ***а тим часом*** *робити треба було щось…* (Некрутенко, с. 188).

Речення з неускладненим функтивом може співвідноситися з реченням із функтивом, ускладненим сполученням займенника ***все (все ж)*** та частки ***таки,*** пор.: ***але // але все ж таки***: *Так, учорашній день ліпився з дрібків,* ***але*** *тривога усе не полишала директора Вар'єте* (Некрутенко, с. 82) // *Так, учорашній день ліпився зі*

шматочків, ***але все ж таки*** *тривога не покидала директора* (Білорус, с. 93).

Ускладнюються сурядні функтиви й за допомогою прислівників ***тому*** та ***через те***, які варіюють між собою, надаючи реченню відтінок зумовленості (каузальності), пор.: 1) ***і тому // і через те***: *Кум, хоч завжди перебував у байдужому настрої, не любив поступатися перед нею* [жінкою], ***і тому*** *мало не завжди виходив із дому з ліхтарями під очима* (Хуторян 1, с. 49) // *Кум, незважаючи на ту свою холоднокровність, не любив поступатися перед нею,* ***і через те*** *мало не завсіди виходив із дому з ліхтарями під обома очима* (Рильський 2, с. 286); 2) ***а через те // а тому***: *…їв небіжчик добре;* ***а через те****, не пускаючись у розмову, присунув він до себе миску з накраяним салом…* (Леся Українка 1, с. 486) // *Любив попоїсти, покійник, зі смаком,* ***а тому****, не вдаючись у довгі розмови, він присунув до себе миску з нарізаним салом…* (Васильченко 1, с. 83).

Ускладнені прислівниками функтиви можуть також співвідноситися з неускладненими, пор.: ***і через те // і:*** *Особливо шкарпетки в мене дуже старі, що навіть денщик їх штопав чотири рази,* ***і через те*** *зробилися дуже вузькі* (Вишня, с. 172) // *А надто шкарпетки в мене дуже старі, що навіть денщик штопав їх чотири рази,* ***і*** *дуже вони до того позбігалися* (Зеров, с. 8).

Інколи в українськиз перекладах тексту-джерела натрапляємо на складносурядні речення з неускладненими функтивами та на паралельні конструкції із функтивами, ускладненими другим сполучниковим елементом. За таких умов відбувається поєднання пропозиційних значень обох сполучних засобів, напр.: ***проте*** **(**протиставно-допустове значення) **//** ***а проте*** (зіставно-протиставно-допустове значення): *Якими не були хоробрі його супротивники,* ***проте*** *вони позадкували від могутньої руки…* (Давиденко, с. 357) // *Хоч які відчайдухи були його супротивники,* ***а проте*** *позадкували від могутньої руки…* (Лісняк, с. 426); ***однак*** **(**протиставно-допустове знач.) **//** ***а проте*** **(**зіставно-протиставно-допустове): *Хоч він* [*Тарас*] *був трошки й під чаркою і в голові ще шумував хміль,* ***однак*** *він не забув нічого, жодної дрібниці* (Садовський, с. 8) // *Хоч він був і під чаркою, і в його голові крутило ся від хмелю,* ***а проте*** *не забув нічого…* (Віль, с. 15); ***але // а проте:*** *Веселість була пяна, бучна,* ***але***

то не був чорний шинок… (Віль, с. 39) // *Веселість була п'яна, галаслива,* ***а проте*** *не був то чорний шинок…* (Садовський, с. 21).

Підґрунтям до появи модифікаційних варіантів складносурядних речень є **полісемантичні зв'язки сурядних сполучників**. Семантичну близькість зафіксовано між асемантичними сполучниками – єднальним ***і*** та зіставно-протиставним ***а***, зокрема значення:

1) невідповідності – ***і*** // ***а*****:** *Моя квітка сповнила пахощами всю мою планету,* ***і*** *я не вмів тішитись нею* (Жаловський, с. 307) // *Моя квітка напоїла пахощами всю планету,* ***а*** *я не вмів їй радіти* (Базилянська 2, с. 332);

2) доповнення, приєднання – ***і*** // ***а***: *А по таборах щоп'ятниці баль* ***і*** *майже у кожний день військова музика грає…* (Стадник, с. 4) // *В таборі все, крім п'ятниці, баль,* ***а*** *військова музика майже щодня грає…* (Чайківський, с. 5);

3) одночасності двох подій – ***і*** // ***а***: *А над прірвою страшною виснуть замків сиві мури,/* ***І*** *сміливець лізе вгору по камінні тім похмурім* (М'ястківський 2, с. 78) // *Дзвони жалібні ридання вітер котить по долині…/* ***А*** *сміливець над проваллям в гості виступи камінні/ Упирається коліном…* (Басенко 2, с. 126);

4) часової послідовності – ***і*** // ***а***: *Справді, тільки-но здійнялась метелиця,* ***і*** *вітер почав різати просто в очі* (Хуторян 1, с. 36) // *Справді, тільки-но здійнялася хурделиця,* ***а*** *вітер почав різати просто в очі* (Рильський 2, с. 265);

5) єднально- або протиставно-поширювальне значення – ***і*** // ***а***: *...на його* [узгір'ї] *верху колисалось декілька билин полевого зілля,* ***і*** *над ними стояв на небі місць, мов з яро-червоного золота* (Віль, с. 82) // *На верхів'ї його колихалося кілька билинок польового зілля,* ***а*** *над ними підіймався на небі серп місяця з яро-червоного золота* (Садовський, с. 45);

6) причиново-наслідкове – ***і*** // ***а***: *Може, руді брови старого якось здригнулись,* ***і*** *його глибоко запалі очі примружились…* (Черняхівська, с. 121) // *Мабуть, руді брови старого єврея якось дивно здригнулись,* ***а*** *глибоко запалі очі примружилися…* (Пінчевський, с. 119).

Окрім того, причиною модифікаційної варіантності є багатозначність зіставних і градаційних сполучників, напр.: ***не тільки…, але й… // і***: …[стара вихователька] ***не тільки*** *знала, що корисно*

для діточок, ***але й*** *також вона розуміла, що вигідно для неї самої* (Черняхівська, с. 17) // *… знала, що корисно дітям,* ***і*** *ще краще вона розуміла, що корисно їй самій* (Пінчевський, с. 23);

Отже, основними чинниками появи модифікаційних варіантів серед складносурядних речень є: 1) наявність синонімічних сполучних засобів зв'язку між предикативними одиницями; 2) можливість ускладнення сурядних сполучників частками, займенниками, прислівниками та іншими сполучниками; 3) багатозначність і семантична близькість сурідних сполучників, наприклад, єднальних і зіставних, єднальних і приєднувальних, зіставних і градаційних відтінків значень.

3.4.2. Варіанти на рівні складнопідрядних речень

Різні типи семантико-синтаксичних відношень між граматично нерівноправними частинами в складному реченні передають підрядні сполучники (спеціалізовані /неспеціалізовані, семантичні / асемантичні) та сполучні слова, що беруть безпосередню участь у номінації факту чи події. Модифікаційна варіантність у ділянці складнопідрядних речень передовсім зумовлена характером цих функтивів: 1) за ступенем функційної спеціалізації, тобто закріплення сполучника за певним типом семантико-синтаксичних відношень, підрядні сполучники належать загалом до слабко спеціалізованих і можуть бути транспоновані в інші (вторинні) семантико-синтаксичні сфери; 2) здатність до використання їх у невластивих функціях, або позиційної рухливості; 3) поліфункційність підрядних сполучників (причому такими є цілі семантичні групи сполучників), оскільки, крім своєї семантико-синтаксичної функції, вони виконують ширше чи вужче коло вторинних (транспозиційних) семантико-синтаксичних функцій [Гуйванюк 1999, с. 161–162; Городенська 2010, с. 91–93].

Варіантні складнопідрядні речення нерозчленованого типу, дібрані з паралельних українських перекладів того самого тексту, охоплюють два підтипи: 1) із прислівним передбачуваним підрядним зв'язком та присубстантивною підрядною частиною; 2) із корелятивним неаналогічним підрядним зв'язком і займенниково-співвідносним типом підрядної синтаксичної одиниці.

У структурі присубстантивних складнопідрядних речень функціюють співвідносні функтиви ***що, який, котрий*** (у різних відмінкових, числових та родових формах), пор.:

1) ***що*** // ***який*** **(*яка*, *яке*, *які*)**: *В цю страшну мить Саїд,* ***що*** *безстрашно бився з ворогами в перших лавах, згадав про свою дудочку* (Попович 4, с. 124) // *Цієї страшної хвилини Саїд,* ***який*** *увесь час відважно бився в перших лавах, згадав про свою сопілочку* (Андрущенко 4, с. 93);

2) ***що*** // ***котрий***: *…а до дочки напевне прийде коваль, силань і хлопець хоч куди,* ***що*** *був чортові осоружніший…* (Хуторян 1, с. 28) // *…а до дочки запевне прийде коваль, силач і молодець хоч куди,* ***котрий*** *осоружніший був чортові…* (Рильський 2, с. 252);

3) ***якої*** // ***котру***: *Передусім відкриємо таїну,* ***якої*** *майстер не побажав відкрити Івасикові* (Некрутенко, с. 221) // *Насамперед розкриємо таємницю,* ***котру*** *майстер волів нікому не розкривати* (Білорус, с. 228);

4) препозитивний вказівний займ. ***такий + який*** // препозитивний вказівний займ. ***такий + що*** (у різних відмінкових формах). Наприклад: *…з їхніх дзьобів вирвався* ***такий*** *нестримний регіт,* ***від якого*** *вони ще довго відсапувалися* (Андрущенко 1, с. 19) // *…в них з дзьобів вирвався* ***такий*** *непереборний регіт,* ***що*** *вони довго не могли спинитися* (Попович 1, с. 10); *…треба порадитись* ***з таким*** *чоловіком,* ***якого*** *ще ніколи на світі не було* (Хуторян 3, с. 148) // *…треба порадитись* ***з таким*** *чоловіком,* ***що*** *ще й на світі такого не було* (Ніковський, с. 124);

5) препозитивний вказівний займ. ***такий + котрий*** // препозитивний вказівний займ. ***той + який***: *Не народився іще* ***такий*** *чоловік, хоч би й турок або храмовник,* ***котрий*** *менше, ніж я, цінував би життя* (Лісняк, с. 300) // *Ще не народився* ***той*** *чоловік, хоч турок, хоч тамплієр,* ***який*** *би менше за мене цінував життя* (Давиденко, с. 271).

Серед складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу виокремлено модифікаційні варіанти:

1) із предметно-ототожнювальним значенням, частини яких поєднують співвідносні корелятивні пари:

а) ***ті…, що*** // ***ті…, хто*** (у різних відмінкових формах), пор.: *…чи* ***ті****,* ***що*** *житимуть після нас за сто років, і що їм ми*

промощуємо дорогу, чи згадають вони нас добрим словом? (Маковей, с. 4) // *…чи* ***ті, хто*** *житиме через сто-двісті років після нас і для кого ми тепер проторюємо шлях, чи згадають нас добрим словом?* (Вер, с. 7); ***тим…, що*** // ***тим…, хто****: …й* ***тим, що*** *сидять у країні й тіні смертній, засяяло світло…* (Куліш, с. 5) // *…а* ***тим, хто*** *сидів у країні смертельної тіні, засяяло світло…*(Огієнко, с. 891);

б) ***ті…, хто*** // ***ті…, котрі*** (у різних відмінкових формах): *…****ті, хто*** *змушує плакати щирі серця кухарок і лакеїв, зберіть своїх бродяг* (Андрущенко 5, с. 71) // *…****ті, котрі*** *змушують плакати прості серця кухарок і лакеїв, зберіть своїх волоцюг докупи* (Кононович 2, с. 69);

в) ***тих…, до кого*** // ***тим…, котрим***: *Вона* [стара] *перелічила всіх* ***тих, до кого*** *при ній приходив диявол цього року* (Івченкова, с. 566) // *І почала* [стара] *вичіняти* ***тих, котрим*** *появив ся чорт в сій подобі* (Томашевич, с. 57);

2) із якісно-ототожнювальним значенням, частини яких поєднують співвідносні корелятивні пари ***таке…, якого // таке…, що***: *Залізо поклав* ***таке, якого*** *не клав на сотникову таратайку…* (Хуторян 1, с. 32) // *Залізу на оковку поклав* ***таке, що*** *не клав на сотникову тарадайку…* (Рильський 2, с. 259);

3) із просторово-ототжнювальним значенням, частини яких поєднують співвідносні корелятивні пари:

а) ***там.., де*** // ***там..., куди***, порівн.: ***Де*** *проміння проникає,* ***там****, як крейди, білі плити…* (М'ястківський 2, с. 78) // *І* ***куди*** *проміння впало, –* ***там*** *від крейди все біліше* (Басенко 2, с. 126); ***Де*** *лине він,* ***там*** *меж нема,/ Ні пізнання живого* (Колодій, с. 145) // *Бо* ***там, куди*** *він мчить, нема/ Ніде межі для нього* (Шпорта 2, с. 149);

б) ***там.., відкіля*** // ***там.., де:*** *На галявині* ***там****, рядом,/* ***Відкіля*** *струмки дзюрчать одні,/ Під ожиною ми сядем/ На траву у тишині* (Гончарук 3, с. 78) // ***Там****, над озером, де квіти,/* ***Де*** *про щось трава шепоче,/* ***Де*** *ожини сині очі,/ В парі будемо сидіти* (Пучко 2, с. 58);

4) із якісно-кількісним значенням (фразеологізовані), частини яких поєднують співвідносні корелятивні пари на позначення міри, інтенсивності, порівняння:

а) ***так..., ніби*** // **[*так*]..,** ***начеб***: *І рвонулись знову козаки* ***так, ніби*** *й утрат ніяких не зазнали* (Хуторян 3, с. 138) // *І рвонулись знову козаки,* ***начеб*** *і втрати ніякої не зазнали* (Ніковський, с. 110);

б) ***так..., якби*** // ***так..., неначе***: *…і закричав* [*мрець*] ***так, якби*** *хтось пиляв його жовті кості* (Харченко 2, с. 322) // *…і закричав* ***так, неначе*** *хтось почав пиляти його жовті кістки* (Сенченко 2, с. 136);

в) ***так…, наче б то*** // ***так..., ніби.*** Напр.: *…обидві панії* ***так*** *розговорилися між собою,* ***наче б то*** *вік були знайомі* (Зеров, с. 28) // *…обидві дами* ***так*** *розговорилися між собою,* ***ніби*** *вік були знайомі* (Вишня, с. 186);

г) ***так.., наче*** // ***так.., немов***: *Він* [Майстер] *дивився на мене* ***так, наче*** *в мене щока булла роздута флюсом…* (Білорус, с. 155) // *Він* [Майстер] *дивився на мене* ***так, немов*** *щока мені була набрякла флюсом…* (Некрутенко, с. 145);

ґ) ***так..., як ніби*** // ***так..., неначе***: *Було* ***так, як ніби*** *так і мало бути* (Некрутенко, с. 335) // *Було* ***так, неначе*** *так йому й належало бути* (Білорус, с. 342);

д) ***так…, що*** // ***до такої міри…, що***: *Ти* ***так*** *знахабнів,* ***що*** *наказав на вербі груш* (Андрущенко 4, с. 98) // *…ти знахабнів* ***до такої міри, що*** *верзеш неймовірне* (Попович 4, с. 135);

е) ***так…, що*** // ***до того…, що***: *Рюхін* ***так*** *зніяковів,* ***що*** *не насмілювався звести очі на ввічливого лікаря* (Білорус, с. 81) // *Рюхин зніяковів* ***до того, що*** *не насмілився підвести очей на чемного доктора* (Некрутенко, с. 70);

ж) ***так…, що*** // ***настільки…, що***: *Поведінка кота* ***так*** *вразила Івана,* ***що*** *він нерушно завмер коло бакалійної крамниці…* (Білорус, с. 64) // *Поведінка кота* ***настільки*** *вразила Івана,* ***що*** *він у безруху закляк біля бакалійного магазина…* (Некрутенко, с. 53);

к) ***так…, наскільки*** // ***так…, як.*** Напр.: *…борода підстрижена* ***так*** *коротко,* ***наскільки*** *це допускалося його саном…* (Давиденко, с. 30) // *…борідка була підстрижена* ***так*** *коротенько,* ***як*** *лишень дозволяли правила…* (Лісняк, с. 53);

л) ***настільки…, що*** // ***такою мірою…, що***. Напр.: *Тут жах* ***настільки*** *пойняв Берліоза,* ***що*** *він заплющив очі* (Некрутенко, с. 10) // *Тепер жах* ***такою мірою*** *опосів Берліоза,* ***що*** *він заплющив очі* (Білорус, с. 22);

м) ***настільки…, наскільки* // *так…, як***. Напр.: *…**настільки** спокійно, **наскільки** можливо в ці неспокійні часи* (Давиденко, с. 259) // *…**так** спокійно, **як** тільки можна в неспокійні часи…* (Лісняк, с. 283);

н) ***настільки…, що* // *до того…, що.*** Напр.: *Сподобався він* [журналіст] *мені **настільки**, уявіть, **що** я його й досі згадую* (Некрутенко, с. 148) // *Сподобався він мені **до того**, уявіть, **що** я досі деколи згадую про нього* (Білорус, с. 157).

5) уміщувальні, частини яких поєднує співвідносна корелятивна пара: займенникове вказівне слово ***тому*** + спол. ***що*** // займенникове вказівне слово (***через***) ***те*** + спол. ***що:*** *І кохали вони* [Айвенго й Ровена] *одне одного ще більше **тому, що** подолали стільки перепон на шляху до свого шлюбу* (Давиденко, с. 396) // *Й кохали вони одне одного ще дужче **через те, що** подолали стільки перепон до свого єднання* (Лісняк, с. 479).

Закцентуємо: у дібраному фактичному матеріалі зафіксовано модифікаційну варіантність складнопідрядного присубстантивного речення з антецедентом *той* у головній частині та складнопідрядного займенниково-співвідносного (просторово-ототожнювального) із корелятивною парою ***туди..., звідки,*** пор.: *Саїд сів на коня і помчав **туди**, **звідки** вирушав караван до Мекки* (Андрущенко 4, с. 92) // *Саїд скочив і сів на коня й подався **до того місця, куди** сходилися каравани* (Попович 4, с. 121).

Модифікаційні варіанти **складнопідрядних речень розчленованого типу** в паралельних українських перекладах тексту-джерела належать до таких підтипів: 1) із детермінантним підрядним зв'язком (часові, причинові, мети, умови, допусту, наслідку, порівняння, відповідності); 2) із корелятивним підрядним зв'язком і супровідною підрядною частиною.

У паралельних українських перекладах вихідного тексту ***часові (темпоральні) семантико-синтаксичні відношення*** передає різноманітний арсенал співвідносних функтивів, надаючи варіантним конструкціям таких семантичних відтінків:

1) значення одночасності перебігу подій, пор.: ***як* // *коли:*** *Моя любов згасне разом зі мною, **як** перестане бити моє бідне серце* (Чайківський, с. 7) // *Моя любов згасне враз зі мною, **коли** моє бідолашне серце перестане битись* (Стадник, с. 6);

2) часової послідовності, пор.: ***до того як* // *перед тим як***: *…безперечно, він* [філософ-експериментатор] *зробив би з неї баского скакуна, якби вона* [*коняка*] *не здохла за день,* ***до того як*** *мала перейти на споживання самого тільки свіжого повітря* (Пінчевський, с. 23) // *…він, безперечно, зробив би її найціннішою та найжвавішою твариною в світі, якби вона йому не здохла за одну добу,* ***перед тим як*** *мала одержати на обід свою першу порцію повітря* (Черняхівська, с. 18);

3) початку дії, пор.: а) ***відтоді як* // *відколи***: *Минуло зо три тижні або й цілий місяць,* ***відтоді як*** *Олівер оселився в трунаря* (Черняхівська, с. 46) // *Минуло зо три тижні,* ***відколи*** *Олівер оселився у трунаря* (Пінчевський М., с.49); б) ***як // відколи:*** *Через весь час,* ***як*** *ми з тобою знайомі, не було в мені нї одного свобідного дня* (Маковей, с. 3) // *За весь час,* ***відколи*** *ми з тобою знайомі, у мене жодного дня не було вільного* (Вер, с. 6);

4) швидкого настання дії або стану, пор.: а) ***щойно* // *ледве***: *Нарешті одного ранку,* ***щойно*** *сходило сонце, вона показалася* (Жаловський, с. 306) // *І ось одного ранку,* ***ледве*** *зійшло сонце, пелюстки розпустилися* (Базилянська 2, с. 306); б) ***лиш* // *як***: ***Лиш*** *торкнусь тебе рукою – починаю в мислях снить* (Басенко, с. 130) // *Я цей сон чарівний бачу,* ***як*** *торкнусь тебе рукою* (М'ястківський 2, с. 82); в) ***як тільки* // *тільки-но: Як тільки*** *баба куди-небудь ішла з дому, так усі коти починали скакати по кімнаті…* (Олександр Олесь) // ***Тільки-но*** *господиня за двері – вони зразу же давай гасати по кімнатах* (Андрущенко 3, с. 8); г) ***як тільки* // *щойно: Як тільки*** *баба рипне дверима у сінях, вони в ту ж хвилину заспокоювалися* (Олександр Олесь) // *І* ***щойно*** *стара зачовгах на сходах – кішки миттю пострибують на перину* (Андрущенко 3, с. 8); ґ) ***тільки-но* // *щойно: Тільки-но*** *голова облишив квартиру, зі спальні пролунав низький голос* (Білорус, с. 113) // ***Щойно*** *голова залишив квартиру, зі спальні пролунав низький голос* (Некрутенко, с. 103);

5) обмеженого часу, пор.: ***доки* // *(аж) поки:*** *Так летіли в безмові довго,* ***доки*** *й сама місцевість унизу не стала мінятися* (Некрутенко, с. 384) // *Так летіли в мовчанці довго,* ***аж поки*** *і сама місцевість не почала мінятися* (Білорус, с. 390);

6) часової зіставленості, пор.: ***тоді як* // *тим часом як:*** *Звелів і сурмити, і корогви підняти,* ***тоді як*** *ми присутні тут самі і ніяких*

розпоряджень не віддавали! (Лісняк, с. 351) // *Наказувати і в сурми сурмити, і прапор розгортати,* ***тим часом як*** *ми самі присутні й жодних наказів з цього приводу не віддавали!* (Давиденко, с. 310).

Виразниками ***причинових (каузальних) семантико-синтаксичних відношень*** між причиновою підрядною та головною частинами є підрядні сполучники. Вони маркують власне-причинові та невласне-причинові відношення [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 551–568]. Власне-причинові – установлюють зовнішню та внутрішню причини, невласне-причинові – пряме та непряме обґрунтування. Дослідники виокремлюють такі значеннєві відтінки зовнішньої причини, як: спонукальна причина, причина-відплата, причина-джерело, причина-відповідність, причина-перешкода, причина-результат, причина-наслідок тощо [Леміш 1999, с. 7]. Ці причинові значення виражають сполучники *бо; тому що; через те що; від того, що; з тієї причини, що; тим більше, що; оскільки; позаяк; адже; з огляду на те, що; зважаючи на те, що; у зв'язку з тим, що* та ін., які вможливлюють появу модифікаційних синтаксичних варіантів. Наприклад:

1) ***бо*** **//** ***тому що:*** *Живе оця вобла в маєтку своєї першої дружини, живе проти волі,* ***бо*** *жити в місті не по його грошах* (Вер, с. 9) // *Живе той голопас в маєтку своєї першої жінки, живе по неволі,* ***тому що*** *жити в місті не на його кишеню* (Маковей, с. 6);

2) ***бо*** **//** ***оскільки:*** *Він був непритомний,* ***бо*** *втратив багато крові* (Давиденко, с. 276) // *Був без тями,* ***оскільки*** *втратив багато крові* (Лісняк, с. 255);

3) ***бо*** **//** ***адже*** (здебільшого з відтінком логічного обґрунтування дії): *…сам він похмурий і відлюдькуватий,* ***бо*** *його «мордують докори злочинної совісти»* (Кононович 2, с. 11) // *…сам він похмурий і відлюдкуватий,* ***адже*** *його тепер «гризе нечисте сумління»* (Андрущенко 5, с. 13);

4) ***бо*** **//** ***що*** (у разі стилізації під народну мову)*: Я люблю себе,* ***бо*** *знаю – ним кохана, ясновида…* (Басенко 2, с. 125) // *Я тому для себе люба,* ***що*** *мене він полюбив* (М'ястківський 2, с. 81);

5) ***бо (ж)*** **//** ***позаяк:*** *…він* [Грей] *не може уявити, яка вона, Ассоль, у душі,* ***бо ж*** *навіть не говорив з нею* (Андрущенко 5, с. 76) // *…він не може уявити внутрішню Ассоль,* ***позаяк*** *навіть не говорив з нею* (Кононович 2, с. 74);

5) ***бо* // *тим більше що*:** *…проводирів не дуже засмучувала ця затримка, **бо** вона давала змогу Ульріці надати обложникам обіцяну допомогу…* (Лісняк, с. 309) // *…ватажки не дуже шкодували про це, **тим більше що** воно давало можливість Ульріці виконати свою справу* (Давиденко, с. 277);

6) ***оскільки* // *позаяк*:** *Співати постановили під час обідньої перерви, **оскільки** уся решта часу була забрана Лермонтовим та шашликами* (Некрутенко, с. 197) // *Співати вирішили в обідню перерву, **позаяк** весь інший час був розподілений між Лермонтовим і шашликами* (Білорус, с. 205);

7) ***від того що* // *через те що*:** *…все більше шаріючись, **від того що** їй не йматъ віри* (Білорус, с. 233) // *…ще більше жевріючи, **через те що** їй не вірять* (Некрутенко, с. 225);

8) ***з тієї причини що* // *з огляду на те що*:** *…заслати його* [Канта] *до Соловків неможливо, **з тієї причини що** він вже сто років з гаком перебуває у місцях, набагато більш віддалених, ніж Соловки…* (Некрутенко, с. 15) // *…запроторити його до Соловків неможливо, **з огляду на те що** він уже сто років з гаком перебуває в місцях набагато віддаленіших…* (Білорус, с. 28);

9) ***зважаючи на те що* // *з огляду на те що*: *Зважаючи на те що** пан Волянд нізащо не бажає жити в готелі, а жити він звик просторо, то от чи не здасть житлотовариство на тиждень… йому всю квартиру…* (Некрутенко, с. 100) // *…**з огляду на те що** добродій Воланд нізащо не хоче жити в готелі, а жити він призвичаєний просторо, то ось чи не винайме житлотовариство на якийсь тиждень… йому всю квартиру…* (Білорус, с. 110).

У процесі перекладу складних конструкцій **із цільовими семантико-синтаксичними відношеннями** письменники найчастіше вдаються до основного виразника цих відношень – сполучника ***щоб*** – та його семантико-стилістичних варіантів, зокрема сполучників ***аби*** (обмежений говірковим мовленням і фольклором; виражає обмежувальний відтінок) і ***для того щоб*** (обмежений розмовним і художнім стилями). Пор.: 1) ***щоб* // *аби*:** *Це чаклун хоче настрашити людей, **щоб** ніхто не добрався до нечистого гнізда його* (Харченко 2, с. 322) // *Це чаклун хоче настрашити людей, **аби** ніхто не добрався до нечистого гнізда його* (Сенченко 2, с. 136); 2) ***щоб* // *для того щоб*:** *Слідство відбуло, **щоб** вести*

далі свою роботу в іншому місці… (Некрутенко, с. 191) // *Слідство відбуло, **для того щоб** продовжити свою роботу в іншому місці…* (Білорус, с. 199).

Семантико-синтаксичні відношення умови між головною та підрядною частинами складного речення в українськомовних текстах перекладів найчастіше виражено за допомогою співвідносних сполучників зі значеннями 1) реальної (потенційної) умови – *якщо, коли, коли…, то, як, з тією умовою, що*; 2) нереальної (гіпотетичної) умови – *якби, коли б, коли б…, то, коли ж…, то*. Наприклад:

1) ***якщо* // *коли***: *Поганий той купець і поганий той крам, **якщо** вони самі себе не покажуть* (Попович 4, с. 138) // *Поганий той купець і погані його товари, **коли** вони самі за себе не говорять* (Андрущенко 4, с. 101);

2) ***коли* // *як***: *І як чудово буде, **коли** ти мене приручиш!* (Базилянська 2, с. 360) // *І це буде чудово, **як** ти мене приручиш!* (Жаловський, с. 325);

3) ***коли…, то* // *як…, то***: ***Коли** Микола Михайлович винен вам гроші, **то** само собою, я заплачу* (Стадник, с. 7) // ***Як** Микола Михайлович вам винен, **то**, розуміють ся само собою, я заплачу…* (Чайківський, с. 8);

4) ***коли б то…, а то* // *ще якби…, а то***: ***Колиб то** не було гарних людей, **а то** в цілім уїзді повно…* (Чайківський, с. 5) // ***Ще якби** гарних людей не було, **а то**, бач, повен повіт панів…* (Стадник, с. 4);

5) ***з тією умовою, що* // *якщо***: *Гаразд, я вибачаю тобі **з тією умовою, що** ти покажеш мені дорогу до будинку Седрика* (Давиденко, с. 16) // *Я пробачу тобі твої жарти, **якщо** покажеш мені дорогу до Седрикової оселі* (Лісняк, с. 40);

6) ***коли б* // *якби***: *І я б його задушила, **коли б** не відтягли мене за волосся* (Підмогильний, с. 289) // *І я б його порішила, **якби** тільки мене не відтягли за волосся* (Терещенко, с. 338);

7) ***коли б…, то* // *якби…, то***: ***Коли б** кум був не сказав цього, **то** Чуб, мабуть, зважився б зостатись…* (Рильський 2, с. 256) // ***Якби** кум не сказав цього, **то** Чуб, мабуть, наважився лишитися…* (Хуторян 1, с. 30);

8) ***коли ж…, то* // *як…, то: Коли ж*** *він* [птах-людина] *захоче знову прийняти людську подобу,* ***то*** *хай тричі вклониться обличчям на схід…* (Андрущенко 1, с. 18) // ***Як*** *схоче він знову набути людської подоби,* ***то*** *нехай тричі поклониться на схід сонця…* (Попович 1, с. 8).

Наслідкові семантико-синтаксичні відношення між головною частиною та підрядною наслідковою, специфіка яких полягає у визначенні результату дії або стану, виражених у головній частині, передає нерозчленований сполучник *так що*, який уважають єдиним спеціалізованим засобом вербалізації цього відношення [Вихованець, Городенська 2004, с. 350]. Однак у досліджуваному фактичному матеріалі зафіксовано його кореферентні варіанти, як-от:

1) ***так що* // *тож*** (із відтін. пояснення попередньої думки): *Мухи й ґедзі тому цілком обсіли його,* ***так що*** *обличчя його зникло під чорною рухомою масою* (Некрутенко, с. 185) // *Мухи й ґедзі через це повністю обліпили його,* ***тож*** *обличчя Ієшуа щезло під чорним ворушким місивом* (Білорус, с. 193);

2) ***отож*** **(**розм.**)** **//** ***от*** (рідко, у знач. результативного сполучника)*: «Ти ж кликала всіх на вечерю, – відказав Маленький Мук, – а в мене й ріски в роті з ранку не було,* ***отож*** *і я вирішив завітати на гостину»* (Андрущенко 3, с. 7) // *«Ти ж усіх запрошувала на обід, – відповів Маленький Мук, – а я дуже голодний,* ***от*** *я й прийшов»* (Попович 3, с. 46);

3) ***то*** (із відтін. наслідковості, результативності **//** ***тому*** (із відтінком пояснення)*: Я хотів був пустити йому вслід стрілу, вже й луки напнув, та побоявся влучити ненароком у дівчину,* ***то*** *так і не вистрелив* (Лісняк, с. 341) // *Я хотів був пустити йому навздогін стрілу, вже й лук натягнув, та побоявся ненароком влучити в дівчину,* ***тому*** *й не вистрілив* (Давиденко, с. 304).

Досліджуючи складні конструкції з **допустовими семантико-синтаксичними відношеннями**, коли дія в головній частині відбувається всупереч обмеженню дією підрядної частини, у паралельних українськомовних перекладах того самого тексту-оригіналу ми виявили наступні співвідносні функтиви зі значенням:

1) допустово-обмежувальним, пор.: а) ***хоч* (*хоча*) // *дарма що*** (із відтін. розм.): *…серйозний тон і виснаженість дитини справили на нього певне враження,* ***хоч*** *він* [містер Бамбл] *бачив чимало таких*

картин на своєму віку (Черняхівська, с. 138) // *…поважний тон і виснажений вигляд дитини все ж таки справили певне враження,* ***дарма що*** *він давно вже звик до таких видовищ* (Пінчевський, с. 135); б) ***хоч*** **//** ***незважаючи на те, що: Хоч*** *Айвенго і втратив чимало крові, обличчя його густо зашарілося…* (Лісняк, с. 282) // ***Незважаючи на те, що*** *Айвенго втратив дуже багато крові, обличчя його спалахнуло яскравим рум'янцем…* (Давиденко, с. 258);

2) допустово-протиставним // допустово-обмежувальним, пор.: ***хоч…, проте*** **//** ***дарма що***: ***Хоч*** *вона* [дівчина] *ще не виходила зі своєї кімнати і вечірніх прогулянок не було, – хіба що вряди-годи недалекі проходки з місіс Мейлі, –* ***проте*** *Олівер зовсім не занудився* (Черняхівська, с. 263) // *Оліверові ніколи було нудьгувати –* ***дарма що*** *дівчина не виходила із своєї кімнати й вечірніх променадів не було, за винятком хіба що кількох коротеньких прогулянок* (Пінчевський, с. 258);

3) допустово-умовним, пор.: ***хоч як // хай як***: *…****хоч як*** *тяжко він дихав, насилу розгинаючи спину, посмішка зневаги не полишала його лиця* (Кононенко 2, с. 36) // *…****хай як*** *важко хлопець дихав, насилу розгинаючи спину, посмішка презирства не полишала його обличчя* (Андрущенко 5, с. 38);

4) допустово-умовним // кількісно-допустовим, пор.: ***хоч як // як не***: *Бульба,* ***хоч як*** *наставляв свої вуха, нічого не міг відгадати…* (Хуторян 3, с. 148) // *Бульба,* ***як не*** *наставляв вуха, нічого не міг угадати…* (Ніковський, с. 124);

5) допустово-умовним **//** допустово-обмежувальним, пор.: ***хоч би // хай***: *…я з нього голову зніму,* ***хоч би*** *в цю хвилину сам Ричард був біля воріт міста Йорка* (Давиденко, с. 315) // *…я йому голову зітну,* ***хай*** *навіть у ту хвилину сам Річард стоятиме біля брами Йорка* (Лісняк, с. 358).

У паралельних українських перекладах того самого тексту спостережено модифікаційну варіантність функтивів, що, поєднуючи підрядну частину з головною, виражають **порівняльні семантико-синтаксичні відношення** з відтінком неточності, припущення, гаданості. Наприклад:

1) ***як // мов // наче***: *Все враз зникло,* ***як*** *і не було* (Харченко 2, с. 322) // *Усе раптом зникло,* ***мов*** *і не було* (Сенченко 2, с. 136) // *Усе раптом зникло,* ***наче*** *й не було* (Базилянська 1, с. 364);

2) ***наче* // *мовби***: *Сну не було,* ***наче*** *Ассоль геть не засинала* (Андрущенко 5, с. 60) // *Сну не було,* ***мовби*** *вона й геть не засинала* (Кононович 2, с. 58);

3) ***наче* // *начебто***: *…дід уже ходить по баштану,* ***наче*** *нічого й не сталося…* (Васильченко 2, с. 193) // *…дід уже ходить по баштану,* ***начебто*** *нічого й не було…* (Леся Українка 2, с. 493);

4) ***наче* // *ніби***: *Страшно простяг він руки догори,* ***наче*** *хотів сягнути місяця…* (Харченко 2, с. 322) // *Страшно звів він руки вгору,* ***ніби*** *хотів дістати місяця…* (Сенченко 2, с. 136);

5) ***неначе* // *буцімто***: «*Я готовий*», *– сказав пан Данило, сміливо перехрестивши повітря шаблею,* ***неначе*** *знав, навіщо її гострив* (Сенченко 2, с. 139) // «*Я готовий*», *– одмовив пан Данило, легко розтявши повітря шаблею,* ***буцімто*** *знав, нащо її гострив* (Харченко 2, с. 326);

6) ***немовби* // *неначе***: *Старий слуга глянув їй услід з такою гордістю й захопленням,* ***немовби*** *вона* [молода леді] *була його власною дочкою* (Черняхівська, с. 222) // *Старий слуга подивився їй услід з такою гордістю й любов'ю,* ***неначе*** *вона була його рідна дочка* (Пінчевський, с. 216);

7) ***неначе би* // *немов***: *Вона* [стара] *ішла скоро дрібним кроком, він знова витягав свої ноги,* ***неначе би*** *хотів перескочити через потік* (Томашевич, с. 53) // *Вона дріботіла швидко, а він витягав свої довгі ноги,* ***немов*** *щоразу збирався переступати через рівчак* (Івченкова, с. 563).

Семантико-синтаксичні відношення відповідності в складнопідрядних реченнях, що передбачає зіставлення чогось у кількісному або якісному планах, виражають парні кореферентні сполучники ***що…, то; чим…, тим*** [Вихованець 1993, с. 32; Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 591]. Пор.: ***що…, то // чим…, тим:*** *Але ж бо* ***що*** *заможніший нормандський купець,* ***то*** *більше він страждає з усякої жертви* (Підмогильний, с. 279) // *Та* ***чим*** *нормандський комерсант багатший,* ***тим*** *сильніше він страждає від найменшого збитку* (Терещенко, с. 329).

Супровідні (відносно-поширювальні) відношення репрезентують складнопідрядні речення розчленованої структури з підрядним корелятивним зв'язком, у яких підрядна частина поширює головну з погляду наслідку, оцінки, принагідних зауважень. Основним засобом

зв'язку між предикативними одиницями є відносний займенник ***що*** (у відмінкових формах), який уміщує зміст головної частини. У картотеці ілюстративного матеріалу зафіксовано лише одну варіантну модель – ***від чого*** // ***через що***: *Римський спробував виобразити на обличчі усмішку,* ***від чого*** *воно зробилося кислим і злим* (Білорус, с. 132) // *Римський силкувався зробити на обличчі усмішку,* ***через що*** *воно зробилося кисле* (Некрутенко, с. 123).

Отже, модифікаційна варіантність складнопідрядних речень зумовлена постійним вдосконаленням їхньої структури, пошуком нових точніших засобів вираження найрізноманітніших відтінків його семантико-синтаксичних відношень. Маркерами цих відношень слугує розгалужена система кореферентних засобів – функтивів, корелятивів, антецедентів. Взаємозамінними є як сполучники високого ступеня функційної спеціалізації (напр., причинові), так і сполучники з широкими транспозиційними перспективами (асемантичні).

Висновки до розділу 3. У паралельних перекладах українською мовою вихідного тексту спостережено *модифікації предикатних синтаксем* на рівні присудків – простих дієслівних і складених іменних. Актуалізаторами їхніх часткових граматичних значень (у позиції координованих / некоординованих, неускладнених / ускладнених простих дієслівних присудків) є особові закінчення дієслів, частки. У сфері засобів вираження іменної частини складеного присудка виокремлено такі основні типи модифікаційної варіантності: 1) взаємозамінні форми Ор. в. // Н. в.; 2) Н. в. // Ор. в. // Зн. в. із прийменником ***за***; 3) Н. в. // Ор. в. // М. в. множини з прийменником ***в*** (***у***); 4) взаємозамінні форми Ор. в. // Н. в. // порівняльного звороту. Найважливішим чинником варіювання відмінкових форм іменників як предикатів кваліфікаційного стану та прикметників як предикатів якості є семантика імені та його лексико-морфологічний тип у складі іменного присудка. Проте вибір того чи того засобу оформлення іменної частини зумовлений і спеціалізацією дієслова-зв'язки: її експліцитним / імпліцитним характером, часовим значенням тощо.

Серед субстанційних мінімальних одиниць виокремлено модифікації на рівні суб'єктних, об'єктних і локативних синтаксем. У паралельних перекладах українською тексту-оригіналу модифіковані *суб'єктні синтаксеми* посідають формально-синтаксичну пози-

цію підметів у формі нерозкладних словосполучень, що пов'язані з поняттям власне-кількості, збірності та міри. Семантична якість суб'єкта змінюється під впливом семантичної диференціації базового предиката.

Варіантність *об'єктних синтаксем* у формально-синтаксичній позиції прямого / непрямого об'єкта зумовлена передовсім семантикою дієслівного предиката – дії, процесу, стану; первинною семантико-синтаксичною функцією Зн. в. і транспозиційною природою Р. в.; сполучувальними можливостями цих відмінків – лише з дієсловами (для Зн. в.), із дієсловами, прикметниками та прислівниками – для Р. в.; архаїзацією та орозмовленням варіантних форм.

Основними умовами модифікаційної варіантності *локативних синтаксем*, що вказують на відтінки загального значення напряму, шляху руху чи місця перебігу дії, є: 1) багатий репертуар синонімічних прийменників; 2) наявність семантичних і стилістичних відтінків у значенні співвідносних форм; 3) можливість взаємосубституції без порушення семантики конструкції. У формально-синтаксичній структурі речення локативні синтаксеми посідають позицію обставинного поширювача.

Модифікаційна варіантність у паралельних українських перекладах того самого тексту притаманна вторинним предикатно-адвербіальним і предикатно-атрибутивним синтаксемам. *Атрибутивні мінімальні одиниці* охоплюють варіанти посесивних атрибутів (виявляють ознаки предмета через належність його людині або тварині) і відносних (виражають ознаку за відношенням до інших предметів, дій, процесів, станів, кількості, обставин). Актуалізаторами часткових граматичних значень слугують суфікси присвійних і присвійно-відносних прикметників, а також флексія безприйменникового Р. в. належності й синонімічні прийменники. У формально-синтаксичному плані посесивні атрибути виконують роль узгоджених і неузгоджених означальних поширювачів. Відносні атрибути (формально-синтаксичному плані – неузгоджені означальні поширювачі) представлені такими морфолого-синтаксичними варіантами: 1) безприйменниковим Р. в., що модифікує синтаксичний субстантив на синтаксичний ад'єктив; 2) відмінково-прийменникові форми іменників, семантично співвіднесені з прикметниками.

У паралельних українських перекладах вихідного тексту функціюють варіантні *адвербіальні синтаксеми*, що репрезентують зв'язки між ситуаціями, подіями, явищами та мають широкий спектр семантичних відтінків і специфічні форми вираження – прийменникові та безприйменникові конструкції. Продуктивними з них є часові, причинові, цільові, умовні та допустові, а також адвербіальні синтаксеми, що виражають зіставно-виокремлювальні відношення, значення відповідності / невідповідності, якісної характеристики дії, міру та ступінь. У формально-синтаксичному плані вторинні предикатно-адвербіальні синтаксеми посідають позицію детермінантів і обставинних поширювачів.

Модифікаційні варіанти виокремлено також і серед *сполучникових складних речень*. Варіантність поліфункційних функтивів з однотипними семантико-синтаксичними відношеннями, наявність корелятивних слів, часток, які входять до їх складу, збіг основного лексичного складу предикативних одиниць – основні чинники модифікаційних співвідношень у річищі складносурядних речень (із єднальними, зіставно-протиставними, розділовими та градаційними відношеннями) і складнопідрядних (із прислівним, детермінантним і корелятивним зв'язками).

Поява численних модифікаційних варіантів відображають активні динамічні процеси в синтаксисі сучасної української мови.

РОЗДІЛ 4

ТРАНСПОЗИЦІЙНА ВАРІАНТНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ВИХІДНОГО ТЕКСТУ

4.1. Ономасіологічна близькість частин мови як основа транспозиційної варіантності

Транспозиція на синтаксичному рівні зумовлює появу функційно співвідносних синтаксичних одиниць для реалізації певного значення. Саме референційний підхід у вивчені семантики синтаксичних одиниць пов'язаний насамперед «із ономасіологічною функцією мови, ономасіологічними характеристиками мовних знаків і з процесом номінативної деривації» [Гуйванюк 2009, с. 116]. На думку Н. В. Гуйванюк, в основу кореферентності покладений віртуальний (потенційний) характер семантики мовних одиниць, що передбачає наявність кількох актуалізованих варіантів у конкретних актах мовлення [там само, с. 117].

Синтаксичні транспозиційні кореляції ґрунтуються на семантичній та функційній опозиції співвідносних форм – непохідних (первинних) та похідних від цих основ (вторинних), що належать до різних частин мови в тій самій синтаксичній позиції [Безпояско 1984; Вихованець 1997; Вихованець, Городенська 2004; Габай 2011; Городенська 1991; Городенська 1995; Загнітко 2010; Карпіловська 2010; Клименко 1978; Мельник 2015; Пасічник 2006 та ін.].

Визначаючи частини мови, автори «Теоретичної морфології української мови» І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська констатують, що іменники «репрезентують будь-які явища як предмети»; дієслова «представляють у вигляді дії різні явища – стани, зміни станів, прояви будь-яких властивостей», прикметник «називає статичні ознаки предметів», а «прислівник – ознаки інших ознакІ [Вихованець, Городенська 2004, с. 44–45, 122–123]. Проте слова різної частиномовної належності здатні взаємодіяти на основі своїх «похідних» («твірних») відношень, утворюючи варіантні ряди в

структурі речення (як-от: *синій – синь – синіє – синьо*; *потреба – треба – потребувати – потрібно*).

«В основу виокремлення іменника покладено *ономасіологічну категорію предметності*. Іменники поширюються на найменування того, що ми визнаємо предметом» [там само, с. 47]. Іменники охоплюють два типи – *непредикатні* знаки (*зі значенням реальної предметності, речовості*) і *предикатні* (тобто *ознакóві*). Подібне ономасіологічне розрізнення іменників зумовлює їхню специфічну «поведінку» у структурі речення, використання в позиції головного члена речення чи поширювача. Предикатна (ознакова) сутність характерна для іменників-дериватів (віддієслівних та відприкметникових): *написати – написання, довіряти – довір'я, сміливий – сміливість, новаторський – новаторство*. Проміжну групу між предикатними і непредикатними іменниками становлять іменники складної семантичної структури на зразок *будівельник, працівник, учитель*. Саме завдяки такому ономасіологічному розрізненню семантичних характеристик предикатні іменники в конкретних висловленнях можуть вступати в кореферентні співвідношення з дієсловами. Наприклад: *Брат* ***учителює*** *// Брат* ***учитель****. Довіряти – це незаперечно* ***вірити*** *// Довір'я – це незаперечна* ***віра***.

Основним чинником, що уможливлює транспозитивну варіантність, є ономасіологічна близькість різних частин мови: 1) іменника і прикметника; 2) іменника й дієслова; 3) іменника та прислівника; 4) прикметника й прислівника; 5) дієслова і прикметника (дієприкметника); 6) дієслова та прислівника (дієприслівника); 7) дієслова й вигуку тощо. «Ономасіологічний підхід характеризується насамперед встановленням частиномовного і словотворчого статусу у зв'язку з лексичним значенням, що формує загалом семантику номінативного компонента (синтаксеми) у складі висловлення» [Гуйванюк 2009, с. 114–115].

Отже, різне лексико-морфологічне оформлення кореферентних форм забезпечує семантичні, емоційно-експресивні та стилістичні відтінки значення внаслідок специфіки їхньої ономасіологічної характеристики, а також через зміни типу семантико-синтаксичних відношень і зв'язку між елементами висловлення.

4.2. Варіантні транспозити на рівні простого речення

Транспозиційна варіантність у синтаксисі сучасної української мови ґрунтується передовсім на функційній тотожності мінімальних синтаксичних одиниць, виражених різними частинами мови, зокрема: 1) *базових* (суб'єктних і предикатних) – у простому елементарному реченні; 2) *вторинних* (предикатних в об'єктній позиції, атрибутивних у предикатно-адвербіальних позиціях, адвербіальних) – у простому неелементарному реченні.

4.2.1. Транспозиційні варіанти у сфері базових синтаксем простого речення

У простому елементарному реченні варіантні базові синтаксеми, виражені різними частинами мови (здебільшого непохідними, первинними й похідними від тих самих основ, що їх уживають у спільній синтаксичній позиції), репрезентують два основні типи семантико-синтаксичних відношень: 1) «Суб'єкт дії – предикат дії» // «Суб'єкт кваліфікативного стану – предикат кваліфікативного стану», напр.: *Ти справді дуже* ***шануєш*** *мене?* (Жаловський, с. 313) // *Ти й справді мій* ***шанувальник****?* (Базилянська 2, с. 339); 2) «Суб'єкт стану – предикат стану» // «Суб'єкт кваліфікативного стану – предикат кваліфікативного стану», напр.: *Часом їй здавалося, наче годинник зіпсувався й стрілки* ***не рухаються*** (Некрутенко, с. 234) // *Час від часу їй починало здаватися, що годинник зламався і стрілки* ***нерухомі*** (Білорус, с. 241).

«Кожна синтаксична функція має звичайно спеціалізований морфологічний елемент» [Вихованець 1987, с. 188]. У простому двоскладному реченні первинна синтаксична позиція підмета характерна для непредикатних іменників, а первинна синтаксична позиція присудка – для особових форм дієслів, тоді як у вторинній синтаксичні позиції підмета можуть функціювати інфінітиви, тоді як у вторинній синтаксичній позиції присудка – предикатні (ознакóві) іменники, прикметники (дієприкметники), прислівники.

У простому односкладному реченні варіантні предикатні синтаксеми у формальній позиції головного члена речення

виражають семантику стану, що постає поза волею чи бажанням людини. Варіантні пари утворюють інфінітиви, дієвідмінювані дієслова, аналітичні дієслова стану (форми на *-но* / *-то*), безособові дієслова, іменники.

Слова у вторинній синтаксичній позиції набувають функційних ознак тієї частини мови, для якої ця позиція є первинною.

Варіанти суб'єктних і предикатних синтаксем у формально-синтаксичній позиції головних членів простого двоскладного речення. Типовим морфологічним засобом вираження суб'єктної синтаксеми є номінативна форма зі значенням реальної предметності, що перебуває в первинній позиції. Зокрема, іменник може корелювати з інфінітивом (у найновіших граматичних дослідженнях його кваліфіковано як напівморфологізований синтаксичний іменник, який є наслідком транспозиції особово-часових та особово-способових форм дієслова [Вихованець, Городенська 2004, с. 283; Балли 1955, с. 326]). Пор.: ***Чекання*** *було нудне...* (Підмогильний, с. 277) // ***Чекати*** *так страшно...* (Терещенко, с. 327); *…чи не є* ***чесне життя*** *найкращим життям* (Пінчевський, с. 413) // *…чи не краще зрештою* ***жити чесно*** (Черняхівська, с. 421); ***Життя*** *було хороше!* (Васильченко 2, с. 189) // ***Жити*** *було добре!* (Леся Українка 2, с. 490). Інфінітивна синтаксема та її номінативний відповідник – девербатив «відбивають відповідно початковий і завершальний ступені субстантивної морфологізації форм дієвідмінюваного дієслова» [Вихованець, Городенська 2004, с. 285], наприклад: *чекає → чекати → чекання*. Іменникове функціювання інфінітива ґрунтується на синтаксичній позиції лише двох відмінків – називного та знахідного, до того ж суб'єктна й об'єктна позиції в нього семантично ускладнені, що зумовлено його предикатною природою.

Спостереження над синтаксичним уживанням інфінітива дає підстави дещо ширше інтерпретувати його інтенційний статус, а саме як означення дії, у стосунку до якої виявляємо позитивне чи негативне спрямування суб'єкта, що його визначають сам суб'єкт, або зовнішні чинники, а також оцінка мовця [Кульбабська 2011, с. 424]. У цьому аспекті речення із суб'єктно-інфінітивною синтаксемою при предикатах у формі оцінних іменників, прислівників, категорії стану – це висловлення оцінної (з утилітарного, естетичного, етично-

го, логічного, психологічного чи модального, прагматичного погляду) семантики. Базовий предикат таких висловлень, відокремлений від попереднього складу речення предикативною паузою, по-перше, називає стан певної особи внаслідок виконаної дії або вчинку, а по-друге, містить суб'єктивну оцінку мовця щодо певної дії, вчинку, процесу, стану.

Наведені приклади доводять думку Г. Золотової, що «в мовленні, за допомогою лексико-синтаксичних засобів, за підтримки інтонації, інфінітив завжди означає модально-забарвлену дію» [Золотова 2001, с. 260], оскільки за шкалою *добре / погано* мовець оцінює не безвідносну дію, а дію узагальненого суб'єкта. Таке функційне вживання інфінітива у висловленнях зі значенням стосунку мовця до дії тлумачать як **суб'єктно-інтенційне** [Кульбабська 2011, с. 425].

Форма предикатної синтаксеми безпосередньо пов'язана зі значенням дієслова чи іншої частини мови в ролі присудка. Наприклад, дієслівні та субстантивні предикативні синтаксеми співвідносяться на основі спільного для них референтного значення або тотожного денотата. Однак дієслово в первинній предикатній функції виражає загальне значення процесуальності (динамічну ознаку в процесі її становлення, тривання чи розгортання), тоді як іменні синтаксеми виражають пряму назву-характеристику предмета і дають йому певну кваліфікацію за процесуальним станом, якістю та властивістю [Гуйванюк 1999, с. 174]. Якщо, описуючи те саме референтне значення, дієслова в позиції простого дієслівного присудка виражають процесуальне значення безпосередньо (за допомогою особових закінчень), то граматичне значення часу, особи, модальності в складеному присудку репрезентують зв'язкові компоненти на зразок *бути, стати, становити собою, зробитися, уявлятися, називатися* тощо, а «речове» – іменна частина присудка.

У паралельних перекладах українською мовою першотвору зафіксовано варіантну пару дієслів на *-увати* зі значенням діяльності особи та модель складеного іменного присудка «бути (працювати) + іменник в Ор. в.». Пор.: *Хто б із парубків не захотів* ***головувати***! (Рильський 1, с. 60) // *Хто б із парубків не захотів* ***бути головою***! (Васильченко 3, с. 209) // *Хто б із парубків не захотів працювати головою*! (Білорус, с. 241).

Інколи транспозиційно корелятивними є предикатна модель «*бути* + іменник в Ор. в.» та предикатні синтаксеми в позиції простого дієслівного присудка, що позначають: 1) авторизовану характеристику дії або стану, пор.: *Каліфових дружину та дітлахів ця вистава неабияк* ***тішила*** (Андрущенко 1, с. 23) // *Для дружини каліфа та його діток ці сцени* ***були*** *великою* ***втіхою*** (Попович 1, с. 19); 2) рух, переміщення (від початкового пункту до кінцевого), пор.: ***Прибули*** *Вілфред Айвенго верхи на кобилі ботольфського абата, і Гурт на бойовому коні…* (Давиденко, с. 363) // ***Прибульцями були*** *Вілфред Айвенго верхи на кобилі ботольфського абата і Гурт на бойовому коні…* (Лісняк, с. 432); 3) каузацію, пор.: ***Спричинилася*** *до приїзду Максиміліана Андрійовича одержана ним позавчора пізно ввечері телеграма…* (Білорус, с. 207) // ***Причиною*** *приїзду Максиміліана Андрійовича* ***була*** *одержана ним позавчора пізно увечері телеграма…* (Некрутенко, с. 200).

Окрім варіантних пар предикатних синтаксем, виражених особовою формою дієслова та відмінковою формою іменника, у двоскладних реченнях частовживаними є дієслівно-особові форми на означення стану як процесу та аналітичні дієприкметникові форми з нерозчленованою семантикою результативного стану, пор.: *Хай що хочуть, те й говорять про чуття дівчат в народі,/ А вона сама у себе* ***закохалася****, та й годі* (М'ястківський 2, с. 80) // *Хай палкі чуття красуні розуміє хто як хоче,/ Та* ***закохане*** *у себе* ***було*** *серденько дівоче…* (Басенко 2, с. 128); *Альберт Мальвуазен не на жарт* ***збентежився*** (Лісняк, с. 372) // *Альберт Мальвуазен* ***був*** *украй* ***збентежений*** (Давиденко, с. 325); *Костюм* ***поринув*** *у роботу…* (Білорус, с. 201) // *Костюм* ***був поринутий*** *в роботу…* (Некрутенко, с. 193); *Міська видовищна філія* ***розташовувалася*** *в облупленій від часу віллі…* (Білорус, с. 203) // *Міська видовищна філія* ***була розташована*** *в облупленій від часу кам'яниці…* (Некрутенко, с. 195); *Прокинувшись уранці, Олівер неабияк* ***здивувався****…* (Пінчевський, с. 155) // *Прокинувшись уранці, Олівер* ***був*** *неабияк* ***здивований****…* (Черняхівська, с. 158). Аналітичні форми пасивних дієприкметників виконують функцію присудка у складі пасивних конструкцій, що формують опозицію з активними конструкціями. Вони перебувають у сфері дієслова, у яку їх переводять форми морфеми-зв'язки *бути*.

Із морфологічними дієсловами зі значенням набуття або ж становлення власне-ознаки можуть також варіювати: 1) відкомпаративно-прикметникові синтаксеми (виражають зміну ступеня вияву ознаки) й 2) прикметникові (на позначення власне-якісної ознаки). Їхню кореферентність зумовлюють, по-перше, формально-граматичне закріплення прикметника у вторинній (присудковій) позиції, а по-друге, здатність якісних прикметників набувати граматичної процесуальності в разі поєднання з морфемами напівзв'язками *стати, зробитися*, *стати ще, зробитися ще*, утворюючи з ними синтаксичну аналітичну форму. Закцентуємо: ступінь вияву міри ознаки (для прикметників) та стану (для дієслів) може бути виявлений у синтаксичній конструкцій за допомогою прислівників способу дії, міри та ступеня, порівняльної конструкції. Пор.:

1. *Прохід трохи* ***поширшав****, тож Андрій міг випростатися* (Садовський, с. 45) // *Ходник* ***став*** *трохи* ***ширший****, так що Андрій міг трохи розігнути ся* (Віль, с. 84); *Олівер* ***був*** *дуже* ***радий*** *чимсь прислужитись…* (Черняхівська, с. 145) // *Олівер страшенно* ***зрадів*** *цій несподіваній нагоді прислужитись…* (Пінчевський, с. 142); *Вона* [Пампушка] ***почервоніла****, як вишня…* (Терещенко, с. 339) // *Вона* ***стала червонішою*** *од вишні…* (Підмогильний, с. 290); *Ту ж мить він* [Римський] *сахнувся від неї і* ***побілів****, як крейда* (Білорус, с. 165) // *Відразу він відсахнувся і* ***став білішим*** *від паперу* (Некрутенко, с. 156); *Нетовариській з природи, він, після смерті дружини, ще більше* ***замкнувся****…* (Андрущенко 5, с. 8) // *Нетовариський за натурою, він після смерті дружини* ***став*** *іще більш* ***замкнений****…* (Кононович 2, с. 6); *Геть почорнілі дерев'яні будинки з силою-силенною вистромлених із вікон жердок,* ***іще побільшували*** *той морок* (Садовський, с. 92) // *Зовсім почорнілі деревяні хатки, з силою протягнулих з вікон жердок,* ***робили*** *темряву* ***ще більшою*** (Віль, с. 173).

2. *У нас є прикмета, що той, кого не впізнали,* ***збагатіє*** (Білорус, с. 325) // *В нас є прикмета, що той, кого не впізнають,* ***стане багатим****…* (Некрутенко, с. 318); *...якби я виріс, став дорослим і* ***постарів****, моя маленька сестричка, яка вже на небі, забула б мене…* (Пінчевський, с. 135) // *… якби я виріс і* ***став старим****, моя маленька сестричка, котра живе тепер на небі, мене б забула…* (Черняхівська, с. 138); *Після другої випитої склянки*

майстрові очі ***ожили*** *і проясніли…* (Білорус, с. 297) // *Після того, як майстер вихилив другу склянку, його очі* ***стали живими*** *і притомними…* (Некрутенко, с. 290).

У предикатній позиції функціюють варіантні пари «дієслова, пов'язані зі зміною кольору, внутрішнього почуття особи, зовнішнього стану тощо // напівзв'язки перетворення *стати, зробитися* + прикметники, що передають стан природи чи людини в процесі переходу від одного стану до іншого», пор.: *Маленький принц аж* ***побілів*** *од гніву* (Жаловський, с. 305) // *Маленький принц* ***став білим*** *від гніву* (Базилянська 2, с. 328); *Денеде червонїла між ними цегляна стїнка, але й вона в багатьох місцях вже зовсїм* ***почорніла*** (Віль, с. 173) // *Де-не-де червонів поміж ними цегляний мур, та й той у багатьох місцях* ***зробився*** *вже зовсім* ***чорний*** (Садовський, с. 92). Дієслова, що вказують на зміну кольору, передають вияв тимчасового стану суб'єкта як наслідок певної причини, яка спричинила цей стан. Отже, у більшості контекстів, коли прикметникова форма, утворена за допомогою напівзв'язок *стати, робитися*, співвідноситься з відприкметниковим дієсловом у предикативній позиції, помічаємо, що новий стан, приписаний суб'єктові, є нетривалим, оскільки був зумовлений певними тимчасовими причинами.

У позиції присудка префіксований дієслівний предикат із вмотивованою прикметниковою основою є варіантом до прикметникових предикатних синтаксем на позначення ознаки, що її сприймають органи чуття (при експліцитній або імпліцитній зв'язці *бути*, що констатує наявність ознаки чи властивості, а не перетворення). Пор. співвідносні конструкції, що виражають такі ознаки:

а) смак: *А оскільки дичина* ***не*** *дуже* ***смакує*** *на сухе горло…* (Лісняк, с. 431) // *А оскільки дичина* ***не*** *дуже* ***смачна*** *всухом'ятку…* (Давиденко, с. 362);

б) колір: *Очі в неї запухли й* ***почервоніли*** (Пінчевський, с. 341) // *Очі її* ***були червоні*** *й зовсім запухли від сліз* (Черняхівська, с. 344);

в) зовнішній вияв стану, пор.: *Але ж змилуйтеся, як менї* ***не сердитися****?* (Чайківський, с. 8) // *Та як же ж тут* ***не бути сердитим****?* (Стадник, с. 21); *…але ось що* ***дивувало****: звідки ж ялтинський містифікатор знає Воланда…* (Білорус, с. 119) // *…та от що* ***було дивне****: звідки ж ялтинський містифікатор знає*

Волянда… (Некрутенко, с. 109); *Я* ***занедужаю*** *щоразу, коли доводиться сюди приїздити!* (Білорус, с. 315) // *Я* ***буваю недужим*** *щоразу, як мені доводиться сюди приїжджати* (Некрутенко, с. 308); *Олівер страшенно* ***зрадів*** *цій нагоді прислужитись…* (Пінчевський, с. 142) // *Олівер* ***був*** *дуже* ***радий*** *чимсь прислужитись…* (Черняхівська, с. 145);

г) фізичної якості людей та предметів: *…де вал* ***знижав ся****, там висували ся камінні стіни…* (Віль, с. 70) // *…де вал* ***був нижчий****, там виступали муровані стіни…* (Садовський, с. 38); *Хлопчик страшенно змарнів і* ***зблід****, щоки йому глибоко позападали, а очі* ***були*** *великі й* ***блискучі*** (Черняхівська, с. 137) // *Хлопчик* ***був*** *худий і* ***блідий****, щоки в нього позападали, а великі очі хворобливо* ***блищали*** (Пінчевський, с. 134); *…мовби ми всї тому виноваті, що ти* ***постарів ся*** (Маковей, с. 16) // *…начебто всі ми винні, що ти* ***старий*** (Вер, с. 21); *Тобі перший я* ***остогид****…* (Маковей, с. 16) // *Тобі ж першій я* ***огидний*** (Вер, с. 21**).**

Спостережено: морфологізація відприкметникових синтаксичних дієслівних транспозитів можлива завдяки використанню префіксів *ви-, по-, з-, о-* та за умови модифікації вихідної семантики якісного стану. Отже, формально-граматичними варіантами аналітичних синтаксичних морфем-напівзв'язок *стати, робитися* є зазначені вище префікси, уживання яких зумовлено значенням і структурою вихідних прикметників.

Дієслівна відприкметникова форма може ускладнюватися, крім префіксальних засобів, і за допомогою таких суфіксів, як *-і-, -ну-, -о-*. Особливу продуктивність серед афіксів виявляє суфікс *-і-*, який може поєднуватися з великою кількістю твірних прикметникових основ як непохідних, так і похідних [Городенська 1981, с. 44]. Як зауважує В. О. Богородицький (1935, с. 188), відприкметникові дієслова із суфіксом *-і-* виражають не початок дії, а передають набуття певного якісного стану, тобто тих якісних ознак, які названі твірними прикметниковими основами. Пор.: *Чи* ***хворів*** *хто на щось, зараз кликав Пацюка* (Хуторян 1, с. 44) // *Як* ***бував*** *хто* ***хворий*** *чимось, зараз кликав Пацюка* (Рильський 2, с. 276).

Отже, кількість зафіксованих прикладів засвідчує, що прикметники семантично найбільш зближені з дієсловами. Цю семантичну близькість помітив ще О. М. Пєшковський, який писав: «…і

прикметник, і дієслово можуть бути в одному пункті об'єднані один з одним і паралельно протиставлені іменникові: і *чорний*, і *чорніє* позначали для нас щось несамостійне, щось таке, що спонукає нашу думку до пошуку того, що чорне й що чорніє, – іншими словами, на пошуки іменника. Оскільки іменник означає предмет, то і прикметник, і дієслово означають те, що ми приписуємо предметам. А предметам ми приписуємо, звичайно, їхні ознаки» [Пешковский 1959, с. 75]. І. К. Кучеренко вбачав спільність цих частин мови в тому, що вони «обидві виражають відповідно дію і якість-властивість у віднесенні їх до предмета, у їх належності предметові» [Кучеренко 2003, с. 309]. Проте дієслівні ознаки «постають унаслідок діяльності предмета», а прикметникові ознаки – «закладені в природі предмета».

У предикативній позиції присудок, виражений прикметниковою формою, може співвідноситися не тільки з дієсловами, а й з іменниками оцінної семантики. На відміну від переходу прикметника в дієслово, трансформація прикметника в іменник відбувається набагато рідше.

Іменникових транспозиційних змін зазнають прикметники на позначення:

а) внутрішніх якостей, зокрема розумових, пор.: *Ну, моя дорога розкоше,* ***будьте розумні*** (Маковей, с. 31) // *Ну, люба моя, розкіш,* ***будьте розумницею!*** (Вер, с. 39); «*Ти не можеш зі мною сперечатися з тієї причини, про яку я вже згадав: – ти* ***глупий***», *– відповів Волянд…* (Некрутенко, с. 363) // «*Ти не можеш зі мною сперечатися через те, про що я вже згадував: ти –* ***глупа***», *– відповів Воланд…* (Білорус, с. 371);

б) внутрішніх відчуттів, пор.: *Ся дивна республіка* ***була потрібна*** *в той вік* (Віль, с. 40) // *Ця дивовижна республіка* ***була потребою*** *саме того часу* (Садовський, с. 21);

в) зовнішніх якостей, зокрема фізичних, пор.: *…верхня губа в нього* [в жида] ***була*** *просто таки* ***страхітлива*** (Садовський, с. 94) // *…верхня губа у нього* ***було*** *якесь* ***страхіттє*** (Віль, с. 177).

До цієї ж групи варіантів можна уналежнити прикметники та іменники в присудковій позиції, що передають ступінь досконалості предмета за допомогою використання часток *як, наче, ніби* тощо, пор.: *Весь вівтар в своїй далекій заглибині* ***здавав ся мов***

осяяний (Віль, с. 87) // *Весь вівтар у своєму віддаленому заглибленні* ***здавався немов сяйво*** (Садовський, с. 46).

Варіантні прикметниково-іменникові транспозити збагачуються завдяки розширенню їхнього арсеналу позиційно стійкими словосполученнями плеонастичного типу, які охоплюють плеонастичний іменник на зразок *чоловік, хлопець, дівчина* тощо, та прикметник на позначення:

а) розумових здібностей особи, пор.: «*То ти ще* ***мудрий чоловік****», – відказав Джон, гучно засміявшись…* (Лісняк, с. 92) // «*Ну, ти* ***мудрець***!» *– сказав принц із масним реготом…* (Давиденко, с. 70); *Стьопа* ***був хитрою людиною****…* (Некрутенко, с. 81) // *Стьопа* ***був хитруном****…* (Білорус, с. 91); *Стравінський –* ***людина розумна*** *і славнозвісна…* (Білорус, с. 128) // *Стравинський* ***розумаха*** *й знаменитість…* (Некрутенко, с. 118);

б) фізичних якостей, пор.: *Ви знаєте, що я* ***чоловік небагатий*** (Івченкова, с. 562) // *А знаєте, що я* ***не богач*** (Томашевич, с. 52); *…людина з Каліафу –* ***молода людина*** (Некруте, с. 311)// *…чоловік з Каліафа –* ***молодик*** (Білорус, с. 318); *…він* [принц Джон] ***заслабка людина****, щоб стати рішучим монархом…* (Давиденко, с. 143) // *…він надто* ***слабкий*** *як на рішучого державця…* (Лісняк, с. 164); *Я –* ***старий чоловік****, бідний, злиденний, а тепер, боронь Боже, що й дитину втратив!* (Лісняк, с. 332) // *Я бідний, убогий* ***старий****, боюсь, що тепер навіть і бездітний!* (Давиденко, с. 296);

в) внутрішніх якостей осіб, пор.: *Ти* ***сміливий хлопчина****!* (Черняхівська, с. 75) // *А ти у нас* ***сміливець****, Олівере!* (Пінчевський, с. 76); «*Значить, ви просто* ***дивна людина****», – мовив лікар* (Черняхівська, с. 272) // «*Тоді, виходить, ви просто* ***дивак****», – зауважив лікар* (Пінчевський, с. 268); *Стравінський* ***гуманна людина*** *і просто хоче втішити мене* (Білорус, с. 162) // *Стравинський* ***гуманний*** *і просто хоче втішити мене* (Некрутенко, с. 153). Подібні варіантні транспозиції залежать від «постійного чи тимчасового характеру предикативно-авторизованої ознаки суб'єкта», від «ступеня відмінності лексичного значення прикметника та іменника», а також від «наявності словотвірно співвідносного слова» [Гуйванюк 1999, с. 178].

У зазначених вище прикладах іменникам властиві суфікси на позначення особи за її характерною ознакою, напр.: *розумн****ица****, мудр****ець****, сміливе****ць****, молоди****к****, бага****ч****, дива****к,*** проте *понурий –*

понура. Інколи перекладачі взагалі вдаються до стилістично забарвленої лексики, напр.*: глупак, розумаха, хитрун* тощо. У транспозиційному процесі варіанти будь-якої синтаксичної одиниці можуть набувати більшого або меншого поширення, де регулярні тлумачать як нормативні, стилістично нейтральні, менш поширені – як стилістично марковані.

Варіантними формами присудка, вираженого плеонастичним словосполученням прикметника з іменником, можуть іноді бути прикладкові словосполучення, пор.: *Та це ж* – ***загальна думка*** (Некрутенко, с. 75) // *Але це* – ***думка-загальник*** (Білорус, с. 86).

Отже, за референційним значенням із прикметниками у вторинній предикативній позиції найчастіше співвідносяться відприкметникові дієслова із семантикою: кольорової гами, внутрішніх почуттів особи чи персоналізованого предмета та зовнішніх виявів стану, об'єкта чи суб'єкта. Дієслова цих семантичних груп виявляють певну динаміку, показуючи, що суб'єкт змінив свій попередній вигляд, стан на новий. Рідше корелюють прикметники у предикативній функції із іменниками, плеонастичними та прикладковими (апозитивними) словосполученнями.

У функції предикатних синтаксем в авторизованих структурах вжито стійкі іменні прийменниково-відмінкові форми зі значенням оцінки та стану, оскільки вони корелюють із дієсловами, іменниками або прикметниками, зокрема, найчастіше виформовують кореферентні зв'язки з дієсловами, яким притаманна первинна предикативна позиція. Цей тип відношень з'явився «у зв'язку з певними обставинами умови чи, точніше, на основі «переосмислення» обставинних відношень умови» [Гуйванюк 1999, с. 180].

У текстах українськомовних перекладів першотвору транспозиційну варіантність зафіксовано серед співвідносних предикатів-дієслів (рідше дієприкметників) та фразеологізованих чи адвербіалізованих іменних прийменниково-відмінкових конструкцій у предикатній позиції, що:

а) указують на стан через відношення однієї людини до іншої: *…з матінкою вони* [тітка] ***були посварилися***… (Вишня, с. 171) // *…з матінкою вона* ***була у сварці***… (Зеров, с. 7); *…якось* [невідомий чоловік] *дуже хутко* ***зазнайомився*** *зі мною* (Некрутенко, с. 148) //

…якось незнайомець дуже споро ***зайшов*** *зі мною* ***в знайомство*** (Білорус, с. 157);

б) виражають оцінку або ж характеристику внутрішнього стану суб'єкта: *Нехай тільки добре помічу, хто їй* ***подобається*** *більше за мене…* (Хуторян 1, с. 33) // *Нехай-но тільки помічу запевне, хто їй більше* ***до вподоби*** *за мене…* (Рильський 2, с. 261); *…синам Тараса Бульби,* ***не подобалося*** *таке життя* (Садовський, с. 39) // *…синам Тараса Бульби* ***не до вподоби було*** *таке життя* (Віль, с. 71); *А тепер мій батько* ***розгнівався****…* (Лісняк, с. 284) // *А зараз мій батько* ***в гніві****…* (Давиденко, с. 260); *Містер Бамбл глибоко* ***задумався****…* (Пінчевський, с. 270) // *Містер Бамбл* ***був у*** *глибокій* ***задумі****…* (Черняхівська, с. 274);

в) маркують оцінку або ж характеристику зовнішнього стану суб'єкта: *…якраз цієї ночі чаклуни* ***зберуться*** *на своє збіговисько* (Андрущенко 1, с. 22) // *…уже цієї ночі чарівники* ***будуть у зборі*** (Попович 1, с. 17); *Блазень… так забився, що* ***не міг*** *ані тікати, ані боронитися* (Лісняк, с. 427) // *Блазень… так сильно забився, що* ***був не в змозі*** *ні тікати, ні чинити опір* (Давиденко, с. 358); *Нічна прохолода* ***буде*** *мені* ***корисна*** (Жаловський, с. 309) // *Нічна прохолода* ***буде*** *мені* ***на користь*** (Базилянська 2, с. 334);

г) репрезентують стан, що пов'язаний із діяльністю суб'єкта: *…і вона* ***почала танцювати****, побрязкуючи весело підківками…* (Хуторян 2, с. 28) // *…і вона* ***ставала в танець****, побрязкуючи підківками…* (Харченко 1, с. 175); *Чи пам'ятаєте ви, місіс Менн, що ви, так би мовити,* ***служите*** *парафії…* (Пінчевський, с. 25) // *Чи розумієте ви, місіс Менн, що ви, так би мовити,* ***на службі*** *у нашій парафії…* (Черняхівська, с. 19);

ґ) фіксують стан, пов'язаний із перебуванням суб'єкта в певних умовах: *І географія, правду кажучи, мені дуже* ***пригодилася*** (Жаловський, с. 294) // *І географія, правду кажучи, мені дуже стала* ***в пригоді*** (Базилянська 2, с. 312); *…половина запорожців* ***погналася*** *за тими татарами* (Садовський, с. 74) // *…половина запорожців* ***виступила в погоню*** *за татарами* (Віль, с. 140); *…сам* [Аркадій Аполлонович] *…****прогостював*** *в неї близько чотирьох годин* (Некрутенко, с. 133) // *…сам Аркадій Аполлонович* ***пробув*** *у неї* ***в гостях*** *близько чотирьох годин* (Білорус, с.142);

д) надають оцінки або ж характеристики предмета за наявністю якоїсь супровідної оцінки: *Цілий* ***запорошений****, чоботи* ***заболочені****, не митий, не чесаний, на камізельці солома…* (Чайківський, с. 11) // *Увесь* ***у поросі****, чоботи* ***з болотом****, немитий, нечесаний, на камізелі солома…* (Стадник, с. 11); *…нерви його геть-чисто* ***розладнані*** (Білорус, с. 224) // *…нерви в нього* ***у*** *геть цілковитому* ***розладі*** (Некрутенко, с. 216).

Отже, до складу стійких іменних прийменниково-відмінкових конструкцій насамперед входять факультативний негатор, прийменники *в* (*у*), *на*, *до*, *при*, *без* та віддієслівні або відприкметникові іменники з абстрактним чи переосмисленим конкретним значенням, які виражають стан суб'єкта через сприймання мовця. Зазвичай ці варіантні форми є експресивно забарвленими та мають розмовний колорит.

До аналітичних предикатів зараховують фразеологічні дієслівно-іменні словосполучення, у яких відбувається «семантична орієнтованість імені і десемантизація дієслова» [Леута 2008, с. 93]. Фразеологічні дієслівно-іменні словосполучення співвідносяться з однослівними дієслівними предикатами. Проте не всі вони можуть вступати у варіантні зв'язки із простими дієсловами, а отже, бути кваліфіковані як варіантні форми спільного референційного значення (див., напр.: [Гуйванюк 1999, с. 183]). Варіанти створюють лише ті словосполучення, до складу яких входить допоміжне дієслово *мати*. Пор.: *…монастир* ***мав назву*** *абатства святого Ботольфа…* (Лісняк, с. 414) // *…монастир той* ***називався*** *абатством святого Ботольфа…* (Давиденко, с. 352); *…він* [Айвенго] *аж ніяк* ***не має бажання*** *завдавати нового клопоту своїм благодійникам* (Лісняк, с. 281) // *…Айвенго зовсім* ***не бажає*** *завдавати своїм рятівникам клопоту* (Давиденко, с. 257); *…тепер я* ***не маю*** *жодного* ***сумніву****…* (Білорус, с. 41) // *…тепер я* ***не сумніваюся****…* (Некрутенко, с. 30); *…він* [іноземець]*, власне,* ***має намір*** *сьогодні показувати у ввіреному Стьопі Вар'єте?* (Некрутенко, с. 85) // *…він* ***наміряється*** *сьогодні показувати в довіреному Стьопі Вар'єте?* (Білорус, с. 95); *…він* [Рюхин] *цілковито байдужий до долі Бездомного і* ***не має*** *до нього ані крихти* ***жалю*** (Білорус, с. 87) // *…Рюхин є байдужісіньким до долі Бездомного і анітрохи його* ***не жаліє*** (Некрутенко, с. 76);

…країна ***має потребу*** *в ній* [у валюті]… (Некрутенко, с. 169) // *…країна* ***потребує її*** [валюти]… (Білорус, с. 177).

У реченні морфеми-зв'язки, або так звані дієслова-компенсатори (термін Г. О. Золотової) у складі аналітичного предиката, беруть участь у «транспозиції засобів прямої номінації в засіб опосередкованої номінації, компенсуючи відсутній категорійно-синтаксичний елемент значення» [Золотова 2001, с. 158]. Пор.: *…хто* ***виявить бажання*** *взяти участь у поховальній тризні* (Лісняк, с. 328) // *…хто* ***побажає*** *взяти участь в тризні* (Давиденко, с. 291); *Варенуха* ***втратив притомність****…* (Некрутенко, с. 116) // *Тоді Варенуха* ***знепритомнів****…* (Білорус, с. 126); *Кур'єр Карпов* ***дав до відома,*** *що…* (Білорус, с. 198) // *Кур'єр Карпов* ***повідомив*** *про…* (Некрутенко, с. 191); *…коли честолюбний хлопець* ***бере*** *собі* ***за дружину*** *дівчину із заплямованим іменем, …то частіше колотимуть йому нею очі і* ***братимуть на глум*** (Черняхівська, с. 259) // *…коли вразливий, запальний, честолюбний хлопець* ***одружується*** *з дівчиною, ім'я якої – не з її вини – заплямоване, …то частіше* ***будуть*** *з нього* ***глумитися*** (Пінчевський, с. 255); *…за кілька хвилин Оліверові брови й волосся* ***взялися памороззю*** (Пінчевський, с. 170) // *…за кілька хвилин брови та волосся Оліверові геть-чисто* ***пообмерзали*** (Черняхівська, с. 173).

Кожна з варіантних форм предикатів відрізняється значеннєвими відтінками, наприклад, у словосполученні *мав бажання* констатовано наявність бажання, а вже в конструкції *виявив бажання* вказано лише на початковий момент до настання цього бажання. Гадаємо, що в процесі творчого перекладу письменники здебільшого не замислюються, яку з варіантних форм обрати, а радше суб'єктивно використовують саме ту, що найкраще б пояснила потрібне їм референційне значення з вихідного тексту.

Варіанти предикатних синтаксем у формально-синтаксичній позиції головного члена односкладного простого речення. У паралельних українських перекладах того самого тексту регулярними є транспозиційні варіанти предикатних синтаксем зі значеннями стану природи та сприймання-виявлення, морфологічним засобом вираження яких є аналітичні дієслова стану (у традиційній граматиці – слова категорія стану, предикативні прислівники, присудкові слова тощо), інфінітиви, дієвідмінювані дієслова, без-

особові дієслова, іменники, пор.: *Надворі* ***було темно*** (Черняхівська, с. 202) // *Надворі* ***стояла темрява*** (Пінчевський, с. 197); *Зайнявся день, і надворі вже досить* ***розвиднялося****…* (Черняхівська, с. 364) // *Вже займався ранок і* ***було*** *досить* ***видно****…* (Пінчевський, с. 360).

Спостережено, що при статальних предикатах у формально-синтаксичній позиції головного члена односкладного речення функціюють зв'язкові компоненти *бути* (вказує на наявність, констатацію екзистенційного стану), *стати*, *ставати*, *робитися*, *зробитися* (виражають семантику становлення, перетворення одного стану в інший чи набуття стану), що можуть збігатися або різнитися у варіантних парах. Напр.: *Завтра* ***буде вітряно!*** (Леся Українка 2, с. 493) // ***Буде*** *завтра* ***вітер*** *великий* (Васильченко 2, с. 192); *Смійтесь; одначе* ***не до сміху було*** *нашим дідам* (Сенченко 1, с. 50) // *Смійтесь; одначе* ***не смішно було*** *нашим дідам* (Ревуцький Д., с. 198); *…чи* ***не послано буде*** *на дворі чогось, що надасть сили* (Ніковський, с. 64) // *…чи* ***не пошлеться*** *в повітрі чого-небудь, що живить сили* (Хуторян 3, с. 106); *Чи від сліз їй* ***стало легше****, чи перед очима розкрилася вся безнадійність її становища…* (Черняхівська, с. 301) // *Може, від плачу їй* ***полегшало****, а може, вона збагнула безнадійність становища…* (Пінчевський, с. 297); *Але на небі й під небом так* ***зробилося темно****, що нічого не можна було вже бачити…* (Хуторян 1, с. 29) // *Але на небі й під небом так* ***стемніло****, що нічого не можна було вже побачити…* (Рильський 2, с. 254) тощо.

Варіантні кореляції утворюють предикати безособових речень, побудовані за моделлю «фазове дієслово + інфінітив», і такі, у яких маркерами часових меж у процесі розгортання динамічної ознаки слугують префікси *до-*, *за-*, *од- / від-*, *віді-*, *пере-*, *по-*, *про-*. Напр., префікси *за-* і *по-* вказують на початок розгортання дії: *У цю хвилину в кабінетику якось нагло* ***почало сутеніти*** (Білорус, с. 124) // *У кабінетику якось хутко* ***засутеніло*** (Некрутенко, с. 115); *На балконі* ***почало темніти*** (Некрутенко, с. 22) // *...на балконі* ***потемніло*** (Білорус, с. 35).

Уживання різних морфологічних засобів вираження предикативної ознаки в односкладних реченнях дає підставу для констатації транспозиційної варіантності предикатів:

1) в особовій формі дієслова (мин. час, множ.) у неозначено-особових реченнях // у незмінних формах на ***-но, -то*** зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії, – у безособових, пор.: *Діти приїхали до дому, більш як рік їх* ***не бачили****, а він вигадав незнать що…* (Віль, с. 4) // *Діти додому приїхали, більше як рік їх* ***не бачено****, а він вигадав казна-що…* (Садовський, с. 4); *І от для цієї подорожі, на яку записалося десять чоловік,* ***найняли*** *великого на четверо коней диліжанса* (Підмогильний, с. 280) // *Для цієї подорожі, на яку записалося десять чоловік,* ***було найнято*** *великий диліжанс з четвернею коней* (Терещенко, с. 329); *Чи правду кажуть, ніби його* ***вбили****?* (Давиденко, с. 270) // *То правда, ніби його* ***вбито****?* (Лісняк, с. 299);

2) у формі інфінітивів (*видати, чути*) – в інфінітивних реченнях // аналітичних дієслів стану (*видно, чутно*) – у безособових, пор.: *Нічого* ***не видати*** (Ревуцький, с. 187) // *Нічого* ***не видно*** (Сенченко 1, с. 43); *Темно і глухо, як у винному склепі; тільки* ***чути було****, як… гуляє холодний вітер у верховітті* (Васильченко 1, с. 81) // *Темно та глухо, як у півниці; тільки* ***чутно було****, що… вітер гуляв по верховітті* (Леся Українка 1, с. 484).

Варіантами до односкладних речень можуть бути деякі формально двоскладні речення, у яких, на відміну від односкладних, суб'єкт і предикат виражено різними синтаксемами: *…у голові* ***стояв туман*** *од надмірної порції пива…* (Черняхівська, с. 15) // *…в голові якої* ***туманилося*** (Пінчевський, с. 20); ***Впали сутінки****…* (Черняхівська, с. 124) // *Вже* ***сутеніло****…* (Пінчевський, с. 122).

Отже, транспозиційна варіантність предикатів у семантико-синтаксичній структурі односкладних речень зумовлена такими чинниками: 1) синтаксичною похідністю предикатних синтаксем та збереженням загального синтаксичного значення предикативності; 2) ономасіологічними характеристиками співвідносних частин мови як морфолого-синтаксичних варіантів предикатів; 3) наявністю деривацій співвідносних слів, що належать до різних частин мови або до різних форм однієї частини мови.

На основі авторського вибору можна створити об'єктивну оцінку варіантів, за потреби скорегувати певну синтаксичну норму або увиразнити її прескриптивний чи дескриптивний характер.

4.2.2. Транспозиційні варіанти в системі вторинних синтаксем простого речення

Варіантні транспозиційні відношення як результат переміщення одного засобу вираження у сферу значень іншого характерні не лише для базових синтаксем у простому елементарному реченні, а й для вторинних у простому неелементарному реченні. У тестах українських перекладів того самого тексту зафіксовано трансформаційні кореляції, які з'являються в системі *об'єктних, локативних, атрибутивних* та *адвербіальних* синтаксем, ускладнених предикатною семантикою. Зазвичай, взаємосубституція однопозиційних синтаксем притаманна морфологізованими та неморфологізованими формами. Наприклад, у системі предикатних синтаксем в об'єктній позиції варіюють девербативи з об'єктними інфінітивами; у ділянці атрибутивних синтаксем у предикатно-адвербіальних позиціях – іменники з прикметниками, прислівники з іменниками, інфінітиви з девербативними формами; у сфері адвербіальних мінімальних одиниць – прислівники з іменниками, інфінітиви з відмінково-прийменниковими формами, дієприслівники з прислівниками та іменниками.

Морфологічні варіанти предикатних синтаксем в об'єктній позиції. Об'єктно-предикатне значення в семантико-синтаксичній структурі простого неелементарного речення найчастіше репрезентують вторинні синтаксеми, формально виражені варіантними морфологічними формами – т. зв. придієслівними об'єктними інфінітивами та їхніми функційними еквівалентами – віддієслівними іменниками (девербативами).

Інфінітивно-девербативні варіанти в досліджуваних текстах зафіксовано при базових предикатах, виражених:

1) власне-ілокутивними дієсловами зі значенням передавання / усунення чого-небудь і конкретної адресованої дії (*дати, подати, взяти, принести, зварити*): а) **інфінітив // Зн. в.**, пор.: *Тут усе місто знає, що я варю* ***обідати*** *лише для моїх гарненьких кішечок…* (Олександр Олесь) // *Усе місто знає, що я варю* ***обід*** *тільки для моїх любих кицьок…* (Попович 3, с. 47); б) **інфінітив // *на* + Зн. в.**: *Менї бачить ся, що архимандрит не давав їм* ***нюхати*** *горівки*

(Віль, с. 9) // *Гадаю, архимандрит горілки й* ***на понюх*** *вам не давав* (Садовський, с. 7);

2) дієсловами зі значенням одночасного передавання або набуття навичок (*вчити, навчити, привчити*) і семантикою «утратити або позбутися навичок внаслідок довготривалої відсутності попередньої дії» (*відучити*): **інфінітив // Р. в.**, пор.: *Після чаю вона* [старенька] *почала вчити Олівера* ***грати*** *в крибедж…* (Черняхівська, с. 109) // *Після чаю вона почала вчити Олівера* ***гри*** *в крибедж…* (Пінчевський, с. 107);

3) каузативними дієсловами зі значенням наказу, примусу, спонукання, прохання, поради, заборони (*змусити, зобов'язати, просити, казати* (у знач. *веліти*), *наказати, наполягати, рекомендувати, радити* тощо): а) **інфінітив // Зн. в.**, пор.: *…не в моїй волі заборонити тобі* ***увійти*** (Давиденко, с. 344) // *…мені не вільно заборонити тобі* ***вхід*** (Лісняк, с. 402); б) **інфінітив // *до* + Р. в.**,: *…із галасом запросив* ***вечеряти*** (Пінчевський, с. 73) // *…з галасом запросив* ***до вечері*** (Черняхівська, с. 73).

Поліфункційність інфінітива як у залежній, так і в незалежній синтаксичній позиції спричинена синкретизмом лексико-граматичних властивостей та його двоїстої дієслівно-іменникової природи. Цим пояснюємо варіантність односуб'єктних синтаксичних одиниць з інфінітивним предикатом-присудком і придієслівним девербативом (безприйм. або прийм.) в об'єктній позиції, пор.: *Усі покинули* ***лаштувати*** *човни…* (Садовський, с. 34) // *Всї миттю кинули беріг і* ***лаштованнє*** *човнів…* (Віль, с. 62); *…дід не любив довго* ***збиратися*** (Леся Українка 1, с. 482) // *…дід не любив довгих* ***зборів*** (Васильченко 1, с. 78); *Якби він* [Губерт] *зі скромності не відмовився* ***змагатись****, то влучив би у верболозину так само, як і я* (Лісняк, с. 153) // *Якби Губерт зі скромності не відмовився* ***від змагання****, він би так само поцілив у прутик, як і я* (Давиденко І., с. 131); *…поквапився гнівно* ***відповісти*** *Бездомний на це* (Некрутенко, с. 16) // *…вихопився сердито* ***з відповіддю*** *Бездомний на це* (Білорус, с. 28).

І. І. Слинько слушно зауважив, що інфінітив в об'єктній позиції «найчастіше заміняє знахідний і родовий відмінки, іноді давальний». Проте мовознавець закцентував, що не може «навести жодного прикладу заміни орудного відмінка і дуже мало випадків місцевого від-

мінка» [Слинько 1961, с. 27]. Інфінітив не замінює орудний відмінок, оскільки йому властиве спеціальне інструментальне значення, а інфінітив «може бути наближеній тільки до найзагальнішого і безпосереднього значення об'єкта» [там само]. Місцевий відмінок передає обставинні відношення, а інфінітив може «передати тільки значення мети, що якраз не властиве місцевому відмінку» [там само]. Виходячи з цього інфінітив, на противагу іменнику, в об'єктній позиції є далеко обмеженішим засобом вираження.

Отже, в предикатно-об'єктній позиції певні відмінкові та прийменниково-відмінкові форми девербативів корелюють з інфінітивами здебільшого при дієслівних предикатах зі значенням каузації (причини).

Варіанти атрибутивних синтаксем із неелементарним значенням. В українській мові атрибутивні синтаксеми репрезентовані різними морфологічними та морфолого-синтаксичними варіантами – прикметниками, дієприкметниками, відмінковими та прийменниково-відмінковими формами, інфінітивами, прислівниками. Однак первинною атрибутивна функція є для прикметників, які виражають значення статичної ознаки. І. Р. Вихованець зауважив, що в узагальненій ознаці предмета об'єднано частковіші значення, а саме значення власне ознаки предмета, значення ознаки за дією, значення присвійності, значення суб'єкта при девербативах [Вихованець 1993, с. 89].

Н. В. Гуйванюк зазначала, що «більшість співвідносних неформалізованих засобів вираження атрибутивних відношень витворилося пізніше під діянням нових атрибутивних процесів у синтаксисі» [Гуйванюк 1999, с. 186]. Головна формально-семантична умова появи неморфологізованих засобів – це залежність означальних поширювачів від іменника, тобто його присубстантивна позиція. Такі атрибутивні синтаксеми мають неелементарне значення, ускладнене субстанційно-предикатними, адвербіально-предикатними або посесивними відтінками.

У паралельних українських перекладах тексту-джерела атрибутивно-об'єктні відношення виражають морфолого-синтаксичні варіанти: 1) **прикм. (дієприкм.) // безприймен. Р. в** (рідко) пор.: *…знову з'явився* [на обличчі] ***стурбований, стривожений*** *вираз* (Пінчевський, с. 194) // *…натомість з'явився вираз* ***стурбованості***

й ***тривоги*** (Черняхівська, с. 199); 2) **прикм. // приймен.-відм. форми**, як-от:

а) ***з* (*із, зі*) + Р. в.:** *…під'юдив з дурного розуму старого хріна двері* ***хатні*** *одчинити* (Ревуцький, с. 184) // *…напоумив здуру старого хріна відчинити двері* ***з хати*** (Сенченко 1, с. 40); *…вже давно в* ***заґратоване*** *широке вікно дивився ранок* (Садовський, с. 49) // *…уже давно крізь широке вікно* ***з ґратами*** *заглядав ранок* (Віль, с. 92); *…Фагот не припинив* ***грошовий*** *дощ…* (Некрутенко, с. 127) // *…Фагот не припинив дощ* ***з грошей****…* (Білорус, с. 136);

б) ***в* (*у*) + Р. в.**: *Вони* [люди] *казали, що батько його ще й тепер на Запоріжжі, був у неволі* ***турецькій****…* (Ревуцький, с. 182) // *Вони казали, що батько його тепер на Запоріжжі, був у полоні* ***в турків****…* (Сенченко 1, с. 39);

в) ***до* + Р. в.**: *В голові їй* [тітки] *громадилися самі лишень* ***весільні*** *приготування* (Зеров, с. 26) // *У голові в неї нагромаджувались самі тільки готування* ***до весілля*** (Вишня, с. 185).

Спостережено синкретичні – атрибутивно-інструментальні й атрибутивно-суб'єктні – відношення у варіантних конструкціях за умови транспозиції морфологічних засобів у співвідносних висловленнях, як-от: *…були зображені епізоди* ***псового*** *й* ***соколиного*** *полювання* (Давиденко, с. 50) // *…вигаптувані сцени полювання* ***з собаками та соколами*** (Лісняк, с. 71).

Морфолого-синтаксичними варіантами прикметникової синтаксеми з предикатно-атрибутивно-фабрикативним значенням є: приймениково-відмінкова конструкція «***з* (*із, зі*) + Р. в.**»*: На стінах шаблі, нагайки, …і пута з* ***срібними*** *бляхами* (Хуторян 3, с. 65) // *По стінах – шаблі, нагаї, …і путо з бляхами* ***зі срібла*** (Ніковський, с. 6); *…на голові у джури була чорна норманська* ***хутряна*** *шапка* (Давиденко, с. 94) // *…майже все обличчя прикрив (джура) норманською шапчиною* ***з*** *чорного* ***хутра*** (Лісняк, с. 115).

Прикметникова атрибутивно-локативна семантика корелює з приймениково-відмінковими формами:

а) ***над* + О. в.**: *…випроставши весь рівний, як* ***надрічковий*** *явір, стан свій* (Хуторян 3, с. 112) //*…стрункий, як явір* ***над річкою****, стан свій випроставши* (Ніковський., с. 72);

б) ***в* (*у*) + М. в.**: *Тиша покинутості стояла тут, як* ***ставкова*** *вода* (Андрущенко 5, с. 33) // *Тиша покинутості стояла тут, наче*

вода ***у ставку*** (Кононович 2, с. 42); *Зирк, а замість кішки баба, з обличчям* ***зморщеним****, як печене яблуко*… (Сенченко 1, с. 43) // *Зирк, замість кішки, стара баба з обличчям* ***у зморшках****, як печене яблуко*… (Ревуцький, с. 188);

в) ***при*** **+ М. в.**: *Кожен визирав у вікно, сподіваючись побачити який-небудь* ***придорожній*** *шинок*… (Терещенко, с. 334) // *Кожен визирав у віконце, чи не зустрінеться де шинок* ***при дорозі***… (Підмогильний, с. 284). Отже, ознакові синтаксеми з локативним відтінком у значенні виявляють ту саму властивість і утворюють такі ж системні зв'язки, що й синтаксеми з вихідним локативним значенням.

Синтаксеми в **предикатно-атрибутивно-адвербіальних позиціях** найчастіше бувають виражені відносними прикметниками, що варіюють із родовим безприйменниковим, прийменниково-відмінковими формами із семантикою:

1) функційного призначення предмета: ***для*** **+ Р. в.**: *…Олівер відзначав його* [день дев'ятиліття] *у* ***вугільному*** *льосі*… (Пінчевський, с. 24) // *…він святкував* [*дев'я*ті роковини] *у льосі* ***для вугілля***… (Черняхівська, с. 18);

2) порівняльно-асоціативну чи авторизовану ознаку: ***подібно до*** **+ Р. в.:** *Маленький чоловік… з* ***грушкуватим*** *малиновим носом*… (Некрутенко, с. 121) // *Невеличкий чоловік… з* ***подібним до груші*** *малиновим носом*… (Білорус, с. 130);

3) темпоральну ознаку: *…****нічна*** *темрява нагадала йому про ті лінощі* (Рильськ. 2, с. 255) // *Темрява* ***ночі*** *нагадала йому про ті лінощі* (Хуторян 1, с. 30);

4) каузальну ознаку: *…під* ***ніжним*** *впливом його годованки*… (Лісняк, с. 472) // *…під впливом* ***ніжності*** *його вихованки*… (Давиденко, с. 391).

Додаткову семантику чіткіше виявляємо в атрибутивних позиціях де означення виражається вторинною прийменниково-відмінковою конструкцією.

Якщо вторинна синтаксема з неелементарним значенням виражена родовим належності, то атрибутивні відношення набувають посесивного відтінку, що доводить варіантна форма присвійного прикметника, пор.: *…рідна* ***дідова*** *тітка* (Ревуцький, с. 181) // *…рідна тітка* ***діда*** (Сенченко 1, с. 39); *…завітали до* ***Бульбиної***

світлиці … (Садовський, с. 7) // *…занесені в світлицю* ***Бульби*** *…* (Хуторян, с. 69); *…**доччине** личко* (Харченко 1, с. 146) // *…личко* ***дочки*** (Хуторян 2, с. 5); *…у нас бере городину сам* ***герцогський*** *кухар* (Попович 2, с. 86) // *У нас кухар самого* ***герцога*** *купує!* (Андрущенко 2, с. 47); *…повернулися до таємничих* ***материних*** *слів* (Попович 4, с. 122) // *…замислився над таємничими словами* ***матері*** (Андрущенко 4, с. 92); *…здобуте добро ще не перейшло до* ***крамарських*** *та* ***шинкарських*** *рук* (Садовський, с. 31) // *…здобуте добро не перейшло ще в руки* ***крамарів*** *та* ***шинкарів*** (Хуторян 3, с. 81); *…ніщо не привертало уваги, крім звичайного* ***прочанського*** *одягу* (Лісняк, с. 53) // *…не було нічого примітного, крім одягу* ***прочанина*** (Давиденко, с. 30); *…здіймався грубий* ***монастирський*** *мур* (Садовський, с. 45) // *…піднимав ся грубий мур* ***монастиря*** (Віль, с. 83); *…представляв* ***орлеаністську*** *партію департаменту* (Терещенко, с. 332) // *…репрезентував партію* ***орлеаністів*** *у департаменті* (Підмогильний, с. 282); *…виконувати святий закон* ***товариський****…* (Садовський, с. 68) // *…дотримуватися святого закону* ***товариства****…* (Віль, с. 127); *Несподівано розчахнулися двері* ***Іванової*** *кімнати…* (Білорус, с. 101) // *Несподівано розчинились двері до кімнати* ***Івана****…* (Некрутенко, с. 91).

В атрибутивній позиції посесивно-суб'єктні відношення передають також варіантні форми присвійних прикметників та прийменниково-відмінкові форми:

а) ***в (у)+ Р. в.***, пор.: *…друга ціла половина його трималася на* ***Черевиковій*** *голові* (Харченко 1, с. 168) // *…друга ціла половина якого трималася на голові* ***в Черевика*** (Хуторян 2, с. 18);

б) ***з боку* + Р. в.**, пор.: *…не чекаючи* ***євреєвих*** *подяк…* (Лісняк, с. 63) // *…не чекаючи подяки* ***з боку єврея****…* (Давиденко, с. 40).

Атрибутивне значення за певних умов здатні передавати інфінітиви, а саме, коли «виступають при іменниках недієслівного походження або таких, що втратили зв'язок із дієсловами, бо в інфінітивах при таких іменниках «означальність переважає» [Слинько 1961, с. 31]. У такому разі інфінітив часто варіює з формою родового відмінка іменника (без або з прийменником): *…спершу зродило в Ребекки надію на можливість* ***утечі****…* (Лісняк, с. 234) // *…першої миті дало Ребецці надію на можливість* ***утекти*** *звідси…* (Давиден-

ко, с. 213); ***до*** **+ Р. в.**: *…келих після півночі вартий трьох після знаку* ***гасити*** *світло* (Лісняк, с. 70) // *…склянка вина після опівночі коштує трьох після сигналу* ***до гасіння*** *вогнів* (Давиденко, с. 49).

Інколи у вторинній атрибутивній функції як варіантні форми з відносними прикметниками можуть функціювати прислівники, наприклад, із предикатно-атрибутивно-темпоральною семантикою, пор.: ***Вечорове*** *повітря до того ж і солодке й свіже після грози* (Білорус, с. 128) // *Повітря* ***ввечері*** *до того ж і солодке й свіже після грози* (Некрутенко, с. 119). Якщо власне означальне значення прикметникових синтаксем – це вираження первинної, безпосередньо властивої предмету ознаки, то атрибутивно-обставинне – вказує на ознаку вторинну для предмета, ситуативно зумовлену.

Отже, варіантні атрибутивні номінації за допомогою різноманітних морфологічних засобів вираження репрезентують відтінки субстанційного типу (суб'єктного, об'єктного, інструментального та локативного) й адвербіальної семантики (темпоральної, причинової, цільової, порівняльно-асоціативної), що є активним процесом сучасного етапу мовотворення.

Варіанти адвербіальних мінімальних одиниць. Адвербіальні синтаксеми, крім прислівників («обставинників», за І. Р. Вихованцем [43, с. 7]), для яких обставинна позиція є первинною, охоплюють ще й відмінкові та прийменниково-відмінкові форми іменників, а також інфінітиви у вторинній функції. У певних адвербіальних позиціях усі ці синтаксеми можуть співвідноситися та виформовувати транспозиційні варіантні пари (або варіантні ряди).

У паралельних текстах перекладів прислівники вторинного походження, що постали «внаслідок адвербіалізації різних відмінкових та прийменниково-відмінкових форми іменників, прикметників, займенників, числівників, колишніх дієприкметників» [Мойсієнко 2010, с. 143], найчастіше співвідносяться із прийменниково-відмінковими формами, дієприслівниками, інфінітивами та нерозкладними словосполученнями.

Найуживанішими є **варіанти вторинних синтаксем із характеризувальним значенням**, що вказують на ознаку, спосіб чи якість дії / стану, або означають різні способи й деталі здійснення дії чи вияву ознаки, або презентують дію, інші обставини, ознаки з погляду інтенсивності чи міри їх вияву. Зазначена підгрупа репрезентує

співвідношення морфологізованих і неморфологізованих засобів вираження семантики характеризації, з-поміж яких вирізняються прислівники, відмінкові й прийменниково-відмінкові форми, як-от:

прислів. // О. в., напр.: *...якось* ***уголос*** *гукнувши…* (Білоус, с. 405) // *...якось гукнувши* ***голосом****…* (Некрутенко, с. 398);

прислів. // *з (із)* + О. в., напр.: *Багато з подорожніх поглядали* ***заздрісно*** *на високого гончара…* (Базилянська 1, с. 208) // *Багато з подорожніх поглядали* ***з неприхованою заздрістю*** *на високого гончара…* (Хуторян 2, с. 4);

прислів. // *без* + Р. в.: *Він, можна сказати, чхав на своє минуле і* ***безжурно*** *віддавався волі й товариству…* (Садовський, с. 21) // *Він* [козак], *як то кажуть, чхав на свою минувшину і* ***без журби*** *віддавав ся товариству…* (Віль, с. 39);

прислів. // *у (в)* + М. в., напр.: *Я* ***зажурено*** *сказав густому бору:/ «Ждати вже мені не сила»* (Засенко, с. 126) // *Відповів я* ***у зажурі****:/ «Не прийде вона до тебе,/ Любий ліс!»* (Гончарук 1, с. 92);

прислів. // *до* + Р. в., напр.: *«Лонгрене!» – закричав* ***смертельно*** *наляканий Меннерс* (Андрущенко, с. 11) // *«Лонгрене!» – заволав переляканий* ***до смерті*** *Меннерс* (Кононович 2, с. 9);

прислів. // *на* + З. в., напр.: *Вирішила* [жінка] *спробувати* ***востаннє****…* (Сенченко 1, с. 48) // ***На останнє*** *вже зважилась…* (Ревуцький, с. 195);

прислів. // *по* + М. в., напр.: *Все здіймалося з місця й розбігалось, як* ***звичайно*** *бувало тієї безладної, безпечної доби…* (Садовський, с. 36) // *Все піднімало ся й розбігало* ***по звичаю*** *того небезпечного віку…* (Віль, с. 66).

У структурі речення адвербіальні синтаксеми способу дії, що безпосередньо визначають спосіб виконання дії, тривання процесу чи вияву стану, морфологічно представлено прислівниками з компонентом *по-*. Вони здатні варіювати з формами орудного відмінка прикметника, пор.: *Йому* [принцу Джону] *переказали зміст Седрікових слів* ***по-французькому*** (Лісняк, с. 113) // *Йому передали зміст промови Седрика* ***французькою*** (Давиденко, с. 91); *Говорили вони* [Пілат та в'язень] ***по-грецькому*** (Білорус, с. 48) // *Розмова ця велася* ***грецькою*** (Некрутенко, с. 37); *Ну, трохи ще читаю* ***по-італійському*** (Білорус, с. 149) // *Ну, трішечки ще читаю* ***італійською*** (Некрутенко, с. 140).

Другу підгрупу утворюють варіантні прислівники й дієприслівники недоконаного виду, пор.: *Святі сестри… засунувши руки в свої широкі рукави, сиділи* ***нерухомо****…* (Підмогильний, с. 285) // *Черниці… заховавши руки в широкі рукави, сиділи* ***не рухаючись****…* (Терещенко, с. 335); *«Та не може бути!» –* ***вражено*** *шептав маленький* (Білорус, с. 233) // *«Та не може бути», –* ***вражаючись****, шепотів маленький* (Некрутенко, с. 227).

Із дієприслівниками недоконаного та доконаного виду досить часто корелюють прийменниково-відмінкові форми:

1) **дієприслівн. // *у (в)* + М. в.**, пор.: *...закричав адміністратор,* ***лютуючись*** (Білорус, с. 124) // *…закричав адміністратор* ***у люті*** (Некрутенко, с. 114); *Декілька відвідувачів стояли* ***зациpенівши****…* (Білорус, с. 203) // *Декілька відвідувачів стояли* ***в оціпенінні****…* (Некрутенко, с. 195);

2) **дієприслівн. // *з* (*із, зі*) + О. в.**, пор.: *«Бачиш, яких захотіла!» – закричали,* ***сміючись****, дівчата юрбою* (Хуторян 1, с. 38) // *«Бач, яких захотіла!» – закричали* ***зі сміхом*** *дівоча юрба* (Рильський 2, с. 268).

У позиції адвербіальних синтаксем способу дії із прислівниками співвідносяться також позиційно стійкі словосполучення з плеонастичними компонентами, пор.: *Так я жив* ***самотнім життям****…* (Жаловський, с. 295) // *Отак я й жив* ***самотою*** (Базилянська 2, с. 313); *…під'юдив* ***з дурного розуму*** *старого хріна…* (Ревуцький, с. 184) // *…напоумив* ***здуру*** *старого хріна…* (Сенченко 1, с. 40); *А ти таким* ***важким духом*** *дихаєш* (Харченко 2, с. 320) // *Але ти так* ***важко*** *дихаєш* (Сенченко 2, с. 135); *…почала вже говорити з нею таким* ***тихим голосом****…* (Зеров, с. 28) // *…почала говорити з нею так* ***тихо****…* (Остап Вишня, с. 186); *…деякий час* ***тихими голосами*** *перелічували одна одній їхні вигоди* (Підмогильний, с. 281) // *…деякий час* ***стиха*** *розповідали одна одній про їхні якості* (Терещенко, с. 330); *Солдати… сунули* ***млявою ходою****, без прапорів, розбродом* (Підмогильний, с. 277) // *…йшли вони* [солдати] ***мляво****, без прапорів, вроздріб* (Терещенко, с. 326); *…герольд* ***гучним голосом*** *тричі оповістив…* (Давиденко, с. 383) // *…герольд тричі* ***гучно*** *проголосив…* (Лісняк, с. 465).

Окрему групу транспозиційної варіантності в системі адвербіальних відношень становлять **обставинні синтаксеми із фіналь-**

ним значенням, морфологічно виражені прийменниково-відмінковими іменниками (у т. ч. девербативами) зі значенням мети та інфінітивами, якщо вони позначають додаткову дію, заради якої відбувається основна дія, зокрема при дієсловах:

1) конкретної дії (*дати, віддати, поставити* тощо), пор.: ***на*** **+ Зн. в. // інфінітив**: *…потім дав нам* ***на забавку*** *диню…* (Леся Українка 2, с. 492) // *…потім дав нам* ***бавитися*** *диню…* (Васильченко 2, с. 192);

2) із відтінком примусу (*залишати, відпустити, посолити, покласти, привчити, підняти*): ***до*** **+ Р. в. // інфінітив**: *Взяв він з собою і брата трьох літ, заздалегідь привчити* ***до чумакування*** (Васильченко 2, с. 190**) //** *Взяв він з собою і брата трьох літ, бачите, щоб привчився зарані* ***чумакувати*** (Леся Українка 2, с. 491);

3) волевиявлення суб'єкта, вплив на об'єкт (*кликати, звати, запросити*), пор.: ***на*** **+ Зн. в. // інфінітив**: *Щира сповідь карлика так уподобалась бабі, що вона не тільки нагодувала його, а й закликала* ***на службу…*** (Олександр Олесь) // *...вона* [стара] *сказала йому:* «*Знаєш що, Мук, залишайся в мене* ***служити***…» (Попович 3, с. 47); *…Василина Кашпаровна попрощалася з старою і з паннами, хоч і як запрошували її залишатися* ***на ніч*** (Зеров, с. 29) // *…Василина Кашпорівна попрощалася із бабусею і панночками, незважаючи на всі запрошення залишатися* ***ночувати*** (Остап Вишня, с. 187).

У проаналізованих прикладах спостережено і суб'єктний інфінітив у функції обставинних поширювачів мети, проте частіше в контактній позиції до дієслів із семантикою цілеспрямованого руху (*йти, їхати, летіти*): ***на*** **+ Зн. в. // інфінітив**: *Я вирушаю* ***на прогулянку*** *аж до самого виноградника* (Базилянська 2, с. 362) // *Я йду* ***прогулятись*** *аж до виноградника* (Жаловський, с. 326); ***в*** **+ Зн. в. // інфінітив**: *Коли приїдеш до мене* ***в гості*** *до веселого Лондона…* (Давиденко, с. 366) // *Коли приїдеш* ***гостювати*** *до мене у веселий Лондон…* (Лісняк, с. 437).

І. Г. Чередниченко зазначав, що інфінітив у функції мети можна перевірити, поєднавши інфінітивну форму зі сполучником *щоб*, проте попереджував, що така сполука можлива не в усіх випадках. Учений запропонував вважати інфінітив зі сполучником *щоб* обставиною мети у структурі речення тільки за відсутності підмета

[Чередниченко 1949, с. 197]. Такі конструкції варто класифікувати як метатаксичні, оскільки інфінітивна синтаксема як мінімальна синтаксична одиниця простого речення переходить у підрядну предикативну частину складного речення: *прийшли поговорити// прийшли, щоб поговорити.*

Прийменниково-девербативні форми іноді співвідносяться із прислівниками в позиціях **адвербіальних причинових синтаксем**. Пор.: **присл. (дієприсл.) // *з* + Р. в.,** пор.: *…скрикнув **з переляку** Іван Федорович* (Зеров, с. 29) // *…закричав, **перелякавшись,** Іван Федорович* (Вишня, с. 187); *…сказав Тарас Бульба, відступивши **з дива** кілька кроків назад* (Хуторян 3, с. 64) // *…сказав Тарас Бульба, **здивовано** відступивши кілька кроків назад* (Базилянська 1, с. 9).

Варіантними синтаксемами в адвербіальній позиції **зі значенням часу** є: 1) **О. в. // прислівн.**, пор.: ***Ранком** я буду в тебе* (Некрутенко, с. 152) // ***Вранці** я буду в тебе* (Білорус, с. 161); 2) **по + М. в. // дієприсл.**, пор.: *«Чого тобі тут треба?» – суворо крикнув **по виході** коваль* (Рильський 2, с. 265) // *«Чого тобі тут треба?» – суворо крикнув, **вийшовши**, коваль* (Хуторян 1, с. 36).

Отже, адвербіальні синтаксеми репрезентують зв'язки між ситуаціями, подіями, явищами та мають широкий спектр семантичних відтінків і специфічні морфолого-синтаксичні форми вираження. Продуктивними з них є часові (темпоральні), причинові (каузальні), цільові, а також адвербіальні синтаксеми, що виражають якісну характеристику дії, міру та ступінь (тобто із характеризувальним значенням). Зауважимо, що транспозиційними варіантами є морфологічні засоби вираження відповідної синтаксеми. У паралельних українських перекладах того самого тексту вторинні синтаксеми предикатно-адвербіального типу охоплюють багато семантичних, морфологічних і морфолого-синтаксичних варіантів.

4.3. Транспозиційні варіанти на рівні складних речень

У паралельних тестах перекладів вихідного тексту-джерела спостерігаємо трансформаційні процеси не тільки на рівні мінімальних синтаксичних одиниць, а й у сфері складних речень. Суть транспозиційних співвідношень на рівні складних речень полягає насам-

перед у «кореляції складносурядних і складнопідрядних речень на основі їх функціональної еквівалентності» [Гуйванюк 1999, с. 191].

Вступають у кореферентні зв'язки зі складнопідрядними реченнями тільки складносурядні речення закритої структури, які характеризуються двокомпонентністю та закритістю змістового ряду поєднуваних предикативних частин. Для складносурядних речень закритої структури характерне як уживання сполучників із широким та узагальненим значенням (*і, та, а, але*), так і сполучників на позначення вузьких диференційованих значень (*не тільки… але й, не лише… а й, а саме*). Єднальні та протиставні асемантичні сполучники *і* (*й*), *та* (в знач. *і*), *а*, *та* (в знач. *а*), *але*, *та* (в знач. *але*) вирізняються «усталеними закономірностями сполучення з різноманітними займенниковими прислівниками, модальними словами, частками, що разом із ними утворюють цілісні одиниці поєднання предикативних частин» [Загнітко 2011, с. 669].

Недиференційований сполучник ***і*** вживається не тільки у власне-єднальних реченнях, а й у яких «єднальне значення ускладнюється відтінком послідовності, причинно-наслідкової зумовленості, протиставлення, допустовості, приєднання» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 606]. Щоб точніше увиразнити всі ці відтінки в значенні, до сполучника ***і*** додають різні частки, прислівники, модальні слова – так звані конкретизатори [там само, с. 608]. Тому й з'являються такі сполучникові поєднання, як *і тому, і тоді, і через те, і від того, і отже, і тут, і зразу, і раптом, і лише, і вже* тощо. Наведені сполучні засоби у складносурядних реченнях виконують «роль функтивів, подібних до тих сполучних слів, які вживаються у складнопідрядних реченнях» [Гуйванюк 1999, с. 192]. Напр., значення послідовності, раптовості передають такі сполучникові поєднання, як *і раптом, і тут, і тільки, і вже* тощо. Варіантними до них є часові функтиви *тільки-но, як тільки, як лише*. Сполучникові поєднання *і тому, і від того, і через те, і внаслідок, і отже* виражають причиново-наслідкові відношення. Їм відповідають причинові функтиви на зразок *оскільки; бо; через те що; від того, що* та наслідкові *так що, тому, тим-то, отже, тож(отож)*. Умовно-результативний відтінок надає сполучення *і тоді*, варіантне підрядним функтивам умови *якби, якщо, коли* (*коли ж, коли же*) тощо.

У паралельних текстах українських перекладів вихідного тексту-джерела активно функціюють складносурядні речення закритої структури зі сполучниками ***і*** (***й***), ***та*** (у знач. ***і***), що допускають другий сполучниковий елемент, і вказують на відношення: темпоральні (здебільшого різночасності), умовно-результативні, причиново-наслідкові та поширювальні. До цих складносурядних речень варіантними структурами постають різні типи складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним зв'язком.

Складносурядні речення із семантико-синтаксичними відношенням **одночасності** можуть виражати повну або часткову одночасність: повна – вказує на те, що події в обох предикативних частинах складносурядного речення тривають паралельно, а за часткової (неповної) одночасності події відбуваються майже одночасно, проте з деякою дистанцією в часі перебігу однієї події щодо іншої. Обидва типи речень співвідносяться зі складнопідрядними часу. Проте якщо для складносурядних речень із повною та неповною одночасністю ключовим постають сполучники *і, та* (в знач. ***і***), то для кореферентних їм складнопідрядних часу характерні різні часові сполучники. Корелюють із складносурядними повної одночасності складнопідрядні часу, що мають сполучні засоби ***коли, в той час як***, пор.: *Принцеса Амарца махнула своєю вуаллю,* ***і*** *бігуни полетіли лугом, мов ті стріли* (Андрущенко 3, с. 10) // ***Коли*** *нарешті принцеса Амарза махнула своїм шарфом, обидва бігуни зірвались з місця і, як стріли, пущені з лука, полетіли вперед* (Попович 3, с. 52), а із складносурядними часткової одночасності – складнопідрядні часу з функтивами ***як, коли, доки***, пор.: *Заграли труби й ріжки,* ***і*** *супротивники помчали один на одного* (Давиденко, с. 78) // ***Як*** *заграли гучно дударі та сурмачі, вони* [супротивники] *рушили навстріч один одному* (Лісняк, с. 100).

У дослідженому фактичному матеріалі зі складнопідрядними часу співвідносяться також складносурядні з відношенням **різночасності події**, або часової послідовності, оскільки одна подія відбувається послідовно за іншою. Залежно від того, якого відтінку набуває значення послідовності в семантиці речення, можна виокремити власне-послідовність, миттєву та логічну часу послідовність.

Темпоральне значення **власне-послідовності** передається завдяки «стандартним, плавним» змінам події (тобто нерізким), пор.: *Нарешті трапилась нагода, **і** я виїхала* (Підмогильний, с. 288) // ***Тільки-но** трапилась нагода, я виїхала* (Терещенко, с. 338); *...свічка погасла, **і** трохи далі засвітилась друга* (Васильченко 2, с. 192) // *Свічка згала, **як тільки** ще трохи далі зайнялась друга* (Леся Українка 2, с. 493).

Відтінок **миттєвості послідовних подій** з'являється за допомогою прислівників ***раптом, зразу, тут*** тощо й часток ***тільки, лише, вже, же (ж),*** пор.: *Досить хоч би з далеку побачити мені поетичне створіння, **і зразу** від гніву жижки танцюють* (Стадник, с. 10) // ***Як** я **лише** здалека побачу таке поетичне створіння, то мені зі злости аж лидки трясуть ся* (Чайківський, с. 10); *Тільки мене одзволять, **і зразу ж** найму підводчика* (Зеров, с. 8) // ***Як тільки** одержу звільнення, найму візника* (Вишня, с. 172); *…леді Ровена сиділа у своїй кімнаті, **і аж тут** служниця Ельгіта доповіла їй…* (Лісняк, с. 473) // *…леді Ровена сиділа в своїй кімнаті, **коли** Ельгіта доповіла їй…* (Давиденко, с. 392).

Логічна послідовність подій указує на те, що вони змінюються в певному порядку, не порушуючи логічно-змістових зв'язків із реальністю. Таким конструкціям притаманна негнучка структура, так само як і складнопідрядним реченням, пор.: *Містер Браунлоу запросив його зайти, **і** хлопець опинився у невеликій, заповненій книжками кімнаті…* (Пінчевський, с. 108) // ***Коли** містер Браунлоу гостинно запросив його зайти, він* [хлопчик] *одчинив двері й опинився у невеличкій, переповненій різними книгами кімнаті…* (Черняхівська, с. 110).

Складносурядні речення **з умовно-результативним значенням** варіантні до складнопідрядних умови. У складносурядних реченнях відтінок умовності підсилюється через поєднання сполучника ***і*** з часткою ***тоді***, пор.: *Тільки подивитись, як високо стрибало бісове поріддя, **і тоді** в хрещеної людини мороз піде поза спиною* (Васильченко 1, с. 82) // *Дрижаки пройняли б хрещеного чоловіка, **якби** тільки побачив, як високо скаче бісівське кодло* (Леся Українка 1, с. 485). Цей тип речень іноді корелює зі складнопідрядними займенниково-співвідносними зі сполученнями *так – що*, *настільки – що* на позначення ступеня інтенсивності й наслідку:

Хрущ зчинив жахливий шум, ***і тоді*** *я зробив чотири помилки у додаванні* (Базилянська 2, с. 341) // *Він* ***так*** *жахливо гудів,* ***що*** *я зробив чотири помилки в підрахунках* (Жаловський, с. 314); *Юному Бейтсові ця відповідь видалася страшенно смішною,* ***і*** *він удруге зареготав* (Пінчевський, с. 77) // *Бейтсу ця відповідь здалася* ***настільки*** *кумедною,* ***що*** *він знову зареготався* (Черняхівська, с. 76).

Значення умови швидкого здійснення чогось реалізують складносурядні речення, одна з предикативних частин якого містить такі слова, як ***варто, варто тільки, варто лиш, досить, досить тільки, досить лиш***, пор.: ***Варто*** *було б зараз Еглеві скривити лице або щось крикнути,* ***і*** *дівчина помчала б геть, заплакавши і тремтячи від страху* (Андрущенко 5, с. 20) // ***Якби*** *зараз Егль скорчив гримасу або закричав що-небудь,* ***то*** *вона помчала б геть...* (Кононович 2, с. 18); ***Варто тільки*** *було Лонгренові заглибитись у подробиці,* ***як*** *рай видався йому трохи світлішим за якусь дровітню…* (Андрущенко 5, с. 7) // ***Коли*** *Лонгрен дізнався про подробиці, рай видався йому трохи світлішим од повітки для дров…* (Кононович 2, с. 5). У наведених реченнях, окрім єднального сполучника ***і***, у ролі функтивів можуть бути ще такі сполучні слова – ***як, як тільки***.

Складносурядні речення закритої розчленованої структури **з причиново-наслідковим значенням** характеризують «рух від причини до наслідку» [Гуйванюк 1999, с. 194]. Такий тип складносурядних речень вступає в кореферентні зв'язки зі складнопідрядними причини й наслідку, що об'єднують дві групи: з експліцитним та імпліцитним другим сполучниковим елементом. Більшість складнопідрядних речень із причиново-наслідковими відтінками не мають другого сполучникового елемента, пор.: *Маленькому Муку сподобався котячий обід,* ***і*** *він погодився залишитись* (Попович 3, с. 47) // ***Оскільки*** *котячий обід Мукові сподобався, він погодився залишитись* (Андрущенко 3, с. 7); *Сльози душили Олівера,* ***і*** *кілька хвилин він не міг спромогтися на слово…* (Черняхівська, с. 112) // *Олівер не зразу спромігся на мову,* ***бо*** *його душили сльози…* (Пінчевський, с. 110); *Стара пила багато,* ***і*** *водоноси мали неабиякий клопіт* (Попович 2, с. 90) // *А води пила вона* [стара] *дуже багато,* ***так що*** *роботи у водоносів було по горло* (Андрущенко 2, с. 49).

Підсилюється відтінок наслідку за допомогою додавання до єднальних сполучників других сполучникових елементів на зразок ***тому, від того, через те, внаслідок, отже, значить,*** пор.: *Матрос знав, що в цю мовчанку не слід вставляти слів,* ***і тому****, й собі замовкнувши, почав чимдуж гребти* (Кононович 2, с. 41) // *Матрос знав, що вставляти слова в цю мовчанку не випадає,* ***тож****, і собі замовкнувши, заходився чимдуж гребти* (Андрущенко 5, с. 43); *Невеликий шматок хліба, що вона* [татарка] *з'їла, викликав тільки біль в жолудку, що відвик від їди,* ***й від того*** *вона ставала часто без руху по кілька хвилин на однім місці* (Віль Ст., с.85)// *Невеличкий шматочок хліба, який вона* [татарка] *з'їла, викликав тільки біль у животі, що давно відвик від страви,* ***тож*** *вона часто стояла нерухомо на однім місці по кілька хвилин* (Садовський, с. 46); *Сьогоднішній читач небагато зрозумів би з їхньої розмови, якби ми відтворили її тут,* ***і через те*** *подаємо її в перекладі* (Лісняк, с. 30) // *Однак наводити їхню* [давню англосаксонську] *розмову в оригіналі було б даремним для читача, не знайомого з цим діалектом,* ***отож*** *ми дозволимо собі подати її в дослівному перекладі* (Давиденко, с. 5); *Увесь почет виказував до нього знаки уваги й пошани,* ***і отже*** *вхід його вийшов дуже урочистим* (Некрутенко, с. 91) // *Весь почет виявляв йому пошану й увагу,* ***отож*** *його поява була вельми врочистою* (Білорус, с. 101).

Складносурядні речення закритої структури набувають **єднально-поширювального відтінку** тоді, «коли друга предикативна частина виражає доповнення, додаткове повідомлення до того, яке передається у першій предикативній частині» [Гуйванюк 1999, с. 195]. Варіантними конструкціями складнопідрядних речень з єднально-поширювальними відношеннями найчастіше є складнопідрядні означальні, пор.: *То за таку пораду дісталося йому обухом по голові,* ***і*** *все перевернулося в очах* (Ніковський, с. 142) // *Але за таку пораду дістався йому тут-таки удар обухом по голові,* ***який*** *повернув все в його очах* (Хуторян 3, с. 160); *Тут обернувся він до одного з гребців,* ***і*** *той, вибивши зі своєї люльки жар, почав перекладати його до люльки свого пана* (Харченко 2, с. 320) // *При цій мові обернувся він до одного з гребців,* ***який****, вибивши з своєї люльки гарячий попіл, став перекладати його в люльку*

свого пана (Сенченко 2, с. 135); *У дворі лежало на землі багато ряден з пшеницею, просом та ячменем* ***і*** *сушилися на сонці* (Зеров, с. 13) // *На дворі лежало на землі багато ряден з пшеницею, з просом і ячменем,* ***що*** *сушилися на сонці* (Остап Вишня, с. 176); *Не знаю, скільки пройде років, – тільки в Каперні розцвіте одна казка,* ***і*** *пам'ятатимуть її довго* (Андрущенко 5, с. 21) // *Не знаю, скільки мине років, тільки в Каперні розцвіте одна казка,* ***яку*** *довго пам'ятатимуть* (Кононович 2, с. 19); *Одна зі служниць подала срібний келих гарячого вина з пряноща-ми,* ***і*** *Ровена піднесла його до губів* (Лісняк, с. 73) // *Одна з дівчат принесла срібний келих гарячого вина з прянощами,* ***до якого*** *Ровена ледь торкнулася губами* (Давиденко, с. 52); *Прочанин сів у сідло не так квапливо, а рушаючи, подав Гуртові руку,* ***і*** *той поцілував її якнайшанобливіше* (Лісняк, с. 78) // *Прочанин сів на мула менш поспішно і, їдучи, простягнув Гурту руку,* ***яку*** *той поцілував із найбільшою повагою* (Давиденко, с. 57).

У кореферентні співвідношення із складнопідрядними вступають зіставлювальні складносурядні речення [Грищенко 1969, с. 97], предикативні частини яких поєднані за допомогою зіставного сполучника ***а***, що допускають другий сполучниковий елемент. Корелюють вони зі складнопідрядними **часу** «в яким лексично виражений відтінок протиставлення» [Гуйванюк 1999, с. 195], пор.: *З переляку я зомліла,* ***а*** *він* [чаклун] *заніс мене аж сюди* (Попович 1, с. 15) // ***Коли*** *я від переляку знепритомніла, він переніс мене сюди* (Андрущенко 1, с. 20); *Цей джентльмен читав книжку,* ***а тим часом*** *протилежним боком вулиці чимчикувало троє хлопців…* (Черняхівська, с. 89) // *…троє хлопців… тинялися по той бік вулиці,* ***поки*** *цей джентльмен стояв і читав книжку* (Пінчевський, с. 89) та зі складнопідрядними **причини**, пор.: *Полісмени відбивалися, як змії,* ***а то б*** *старого пошматували на клоччя* (Черняхівська, с. 389) // *Полісмени відбивалися, мов дияволи,* ***бо*** *інакше старого розірвали б на шматки* (Пінчевський, с. 383).

Парадигма протиставних речень утворюється за допомогою сполучників ***але, та*** (в знач. ***але***) та прийменниково-займенникових, прислівникових утворень і модальних слів (на зразок ***проте, зате, однак, одначе, все ж, все-таки, між тим, лише, тільки, навпаки, не те що***), які функціюють як самостійні сполучники чи

як «конкретизатори у сполучникових поєднаннях», додаючи різні відтінки в протиставне значення, а саме допустове, компенсаційне, обмежувальне, протилежності [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 619]. Наприклад, у другій предикативній частині **протиставно-допустових** речень ідеться про явища, які з'явилися наперекір повідомленого в першій предикативній одиниці. У разі додавання до першої предикативної частини допустових сполучників ***хоча, незважаючи на що*** ці речення можна легко трансформувати в складнопідрядні допустові, пор.: *Маленький принц полюбив прекрасну квітку і радий був її доглядати,* ***але*** *незабаром у душі його прокинулись сумніви* (Базилянська 2, с. 331) // ***Хоча*** *Маленький принц полюбив чудову квітку і радий був її доглядати, незабаром у душі його прокинулись сумніви* (Жаловський, с. 307); *Ребеку навчили хибно тлумачити Святе Письмо, і вона скривлено розуміла обіцянки, що їх дав Бог обраному народові ізраїльському;* ***та*** *вона не помилялась, вважаючи, що теперішність – то година їхнього випробування…* (Лісняк, с. 234) // *Ребекка,* ***хоч*** *і була навчена помилково тлумачити Священне Письмо, і перекручено розуміла обіцянки, дані Богом обраному народові ізраїльському, не помилялась, вважаючи тодішній період часом випробування для євреїв…* (Давиденко, с. 213); *Його* [будинку] *розміри свідчили про багатство господаря,* ***однак*** *вони дуже відрізнялися від високих, обнесених кам'яними стінами й захищених зубчастими вежами замків…* (Давиденко, с. 20) // ***Хоча*** *її розміри свідчили про господареве багатство, вона* [оселя] *разюче відрізнялась від високих, захищених вежами й мурами замків…* (Лісняк, с. 44); *Хлопець і так і сяк виправдовується,* ***проте*** *господиня більше вірить своїм кішкам, аніж слузі* (Андрущенко 3, с. 8) // ***І хоч*** *як він* [Мук] *виправдовувався, вона більше вірила хитрим кицькам, ніж йому* (Попович 3, с. 48).

Вивчення транспозитів унаочнює закономірності та особливості моделювання динамічних механізмів у текстах українських перекладів, демонструє мовленнєві компетенції мовців.

Висновки до розділу 4. Варіантність на основі транспозиційних змін притаманна мінімальним синтаксичним одиницям різних рангів: 1) *базовим* (суб'єктним і предикатним) – у простому елементарному реченні, формально двоскладному й односкладному;

2) *вторинним* (предикатним в об'єктній позиції, атрибутивним у предикатно-адвербіальних позиціях, адвербіальним) – у простому неелементарному реченні, а також функційним еквівалентам – складносурядним реченням закритої структури та складнопідрядним нерозчленованої структури (присубстантивно-означальним) і розчленованої структури (часових, причинових, допустових тощо).

Зокрема, синтаксеми-транспозити – синтаксичні форми, що належать до різних частин мови, проте водночас об'єднані ономасіологічною близькістю, спільністю категорійного значення різних частин мови, однотипністю їхньої семантико-синтаксичної функції. Репертуар таких синтаксем охоплює різні морфологізовані (типові) та неморфологізовані (нетипові) засоби, співвідносні між собою в предикативних та різних непредикативних позиціях. Варіантні пари утворюють: дієслово й іменник, іменник і прикметник, прикметник та дієслово, дієслово й дієприкметник, іменник і прислівник, дієслово та прислівник.

Транспозиційні корелятиви зберігають спільну конструктивну схему речення, оскільки вони охоплюють первинні та вторинні мовні знаки, що мають той самий референт (денотат). Проте різне лексико-морфологічне оформлення варіантних форм змінює тип синтаксичного зв'язку між елементами речення.

У складному реченні транспозиційні співвідношення спостережено серед складносурядних закритої структури і складнопідрядних речень. Вони постають як на основі різнотипних синтаксичних зв'язків між предикативними частинами й різних формальних засобів їх вираження, так і на ґрунті функційної еквівалентності сполучникових складних речень, що репрезентують часову, умовно-результативну, причиново-наслідкову, допустову семантику.

РОЗДІЛ 5

ІНТЕРВЕРСИВНА ТА МЕТАТАКСИЧНА ВАРІАНТНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРАЛЕЛЬНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

5.1. Інтерверсивні варіанти як маркери видозмін внутрішньосхемного характеру простих і складних речень

У реальному мовленні речення постає як інтенційно зорієнтоване висловлення, у якому мовець (оповідач) через репрезентацію моделі світу, якогось фрагмента дійсності представляє свої Я-концепції, утілює важливі для нього мовленнєві наміри. До таких інтенційно зорієнтоване висловлень належать конструкції, побудовані на опозиції агентивності / деагентивності актантів (аргументів), що відбивають різний ступінь актуалізації інформації, почерпнутої мовцем із реальності. «Мовець, прагнучи бути зрозумілим, актуалізує висловлення в дискурсі, будує його так, щоб воно сприймалося слухачем як умовний знак строго визначеного набору пресупозицій» [Вінтонів 2013, с. 68].

Ієрархічна структура інформації часто змінюється в разі транспозиції логічного суб'єкта у формально-синтаксичну позицію непрямого об'єктного або обставинного поширювачів, тоді як логічний об'єкт посідає позицію підмета. Зміна синтаксичних позицій суб'єкта та об'єкта спричинює зміни актантної структури висловлення, до того ж дієслово-присудок із форми активної діатези переходить у пасивну. Подібні трансформації розглядають як кореляцію активних і пасивних конструкцій, що безпосередньо пов'язані з планом актуалізованості / неактуалізованості інформації (див., напр.: [Даниленко 2003; Перепелица 1985; Теньер 1988, с. 123–125 та ін.]).

Інтреверсивні варіантні пари, так само як і транспозиційні, з'являються на основі ономасіологічної близькості первинних та вторинних (похідних) форм, міжпозиційної функційної еквівалентності різних членів речення (підметів, присудків, головних членів односкладних речень, прислівних поширювачів і детермінантів)

[Костусяк 2012; Висоцький 20011; Коваль 2015]. Варіюється насамперед інформативне значення окремих компонентів, що спричинює переміщення їх з однієї синтаксичної позиції в іншу, видозмінюючи в такий спосіб «ієрархізацію інформативно-референційної структури висловлення» [Гуйванюк 1999, с. 201].

За Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999, с. 201], основним чинником інтерверсивних співвідношень є історичні зміни, що зумовили перебудову формальної та семантичної структури речення, зокрема, кореляція активності / неактивності семантичного суб'єкта, конверсивність предикатних актантів, «розщеплення» семантики компонентів із синкретичними значеннями, варіювання комунікативної перспективи за ступенем інформативної важливості того чи того компонента.

Залежно від того, які саме чинники зумовили зміни в структурі речення, виокремлюємо інтерверсивні варіанти на рівні інформативно-референційно співвідносних: 1) простих речень (двоскладних – якщо не змінюється характер предикативності; двоскладних / односкладних – у разі зміни характеру предикативності); 2) складнопідрядних речень гнучкої структури, у яких можливе переміщення предикативних одиниць.

5.1.1. Варіанти суб'єктних синтаксем у простих елементарних реченнях

Основним морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми в сучасній українській мові є називний відмінок, тобто він є суб'єктною домінантою в системі відмінків, «очолює» суб'єктну семантико-синтаксичну відмінкову парадигму [Вихованець 1987]. Проте під впливом актуального членування (закріплення за називним відмінком функції теми, або даного) суб'єктну позицію можуть посідати всі непрямі відмінки та деякі прийменниково-відмінкові форми іменників, набуваючи вторинної для них функції суб'єкта.

У безособових, інфінітивних та деяких двоскладних конструкціях називний суб'єкта стану корелює із **давальним суб'єкта стану (Н. в. // Д. в.)**. «Якщо зіставити називний суб'єкта дії і давальний суб'єкта, що ґрунтується на називному, то з функцією суб'єкта дії

пов'язана ознака активності, а з функцією давального – трансформована з активності ознака деміактивності» [Межов 2012, с. 135].

Суб'єкт стану в давальному відмінку типовий для речень із дієслівними предикатами зі значенням:

1) фізичної дії: *Бодай* ***я*** *похлинувся за акахвистом* (Леся Українка 1, с. 480) // *От щоб* ***мені*** *похлинутися за акафіст*ом (Васильченко 1, с. 77);

2) фізіологічного стану особи: *Та, тіль-тіль уздріла кота, що лізе до трамваю, із люттю, з якої аж* вона [кондукторша] *тряслася, заверещала* (Некрутенко, с. 53) // *Та, тільки-но побачила кота, що ліз у трамвай, з люттю, що аж тряслося* ***їй*** [кондукторші]*, заволала* (Білорус, с. 64);

3) процесів мислення, інтелектуальної діяльності, бажання та волі суб'єкта: *Маленький* ***принц*** *згадав як, колись, переставляючи свій стілець, він шукав місце, звідки було б видно захід сонця* (Жаловський, с. 317) // *Маленькому* ***принцові*** *згадалося, як він колись переставляв стілець з місця на місце, щоб зайвий раз подивитися на захід* (Базилянська 2, с. 346); ***Я*** *б вас дуже хотіла бачити на його місці, саме вас* (Підмогильний, с. 289) // *Хотілося б* ***мені*** *побачити вас на його місці* (Терещенко, с. 339); *…тож подумав* ***моряк****, що вогонь звичайної лампи – коли б вони наразі були разом, утрьох – правив би за незамінну втіху для жінки, яка відбула до незнаного краю* (Андрущенко 5, с. 7) // *…і* ***морякові*** *подумалося, що вогонь простого каганця, були б вони всі разом, утрьох, для жінки, що подалася в недовідомий край, був би незамінною розрадою* (Кононович 2, с. 112); *Хотів би* ***я*** *провчити їх* (Лісняк, с. 200) // ***Мені*** *хотілося б провчити їх як слід* (Давиденко, с. 180);

4) негативного, небажаного впливу на суб'єкт: *Але й* ***Гусак*** *не мав талану!* (Віль., с. 150) // *Але не поталанило й* ***Гусці!*** (Садовський, с. 80). Якщо в тих самих позиціях співвідносяться конструкції, у яких предикати є синонімами (тобто не однокореневими словами), то варто вести мову про синонімічне співвідношення, напр.: *…я* ***думаю****, кури так не виглядають того часу* (Ревуцький, с. 187) // *…мені* ***гадається****, кури так не дожидають тієї години* (Сенченко 1, с. 42).

Перехід суб'єкта стану в позицію суб'єктного детермінанта у формі давального відмінка відбувається в разі кореляції форм дієслів зі словами категорії стану (предикативними прислівниками, що виражають фізичний або психоемоційний стани осіб) *весело, сумно, соромно, нудно, шкода, змарновано* тощо, наприклад: ***Я*** *трохи засоромився* (Базилянська 2, с. 327) // ***Мені*** *стало трохи соромно* (Жаловський, с. 304); *Ціле місто знає, що куховарю я тільки для моїх любих котиків, а щоб* ***вони*** *не нудьгували, кличу до них хвостатих сусідів* (Андрущенко 3, с. 7) // *Тут усе місто знає, що я варю обідати лише для моїх гарненьких кішечок і кличу їхніх друзів, щоб не було* ***їм*** *нудно* (Олександр Олесь); «*Шкодую* ***я****, – сказав він, – високоповажний пріоре…*» (Давиденко, с. 30) // «***Мені*** *дуже шкода, велебний отче, – мовив він до абата…*» (Лісняк, с. 54); *…****я*** *знудилася* (Білорус, с. 325) // *…****мені*** *стало нудно* (Некрутенко, с. 318).

У реченнях із дієслівними предикатами *потребувати, могти, вартувати* суб'єкт перебуває в підметовій позиції, проте за умови переходу в позицію суб'єктного детермінанта, змінюється і тип предиката внаслідок додавання допоміжних модальних компонентів на зразок *треба, потрібно, необхідно*. До того ж предикат якісної ознаки може бути виражений формами повних та коротких прикметників *потрібний, потрібен, вартий, варт* тощо, напр.: *Людина особисто була знайома з Понтієм Пілатом, чого ж* ***ви*** *ще потребуєте цікавішого?* (Некрутенко, с. 119) // *Людина особисто була знайома з Понтієм Пілатом, чого же* ***вам*** *ще цікавішого потрібно* (Білорус, с. 129); *…чи не знаєте ви часом когось,* ***хто*** *потребував би учня?* (Пінчевський, с. 42) // *…чи не знаєте ви часом когось,* ***кому*** *потрібен хлопчик?* (Черняхівська, с. 38).

Родовий партитивного суб'єкта функціює в експресивних варіантах двоскладних речень (або односкладних квантитативно-ґенітивних (див.: [Рабанюк 1998]), що належать до класу простих неелементарних, оскільки відмінкове суб'єктне значення родового супроводжується невідмінковим партитивним значенням – великої кількості предметів: *…з Німеччини наїхали французькі* ***інженери*** (Віль, с. 171) // *…з Німеччини наїхало французьких* ***інженерів*** (Садовський, с. 90).

Номінативний суб'єкт у формально-синтаксичній позиції підмета двоскладного речення корелює з родовим суб'єктним прийменниковим у заперечних односкладних реченнях із предикатами відсутності / неіснування чогось / когось, як-от:

1) **Н. в. // «*у* + Р. в.»**: *Ніякого вміння особливого **я** не маю* (Некрутенко, с. 59) // *...особливого якогось уміння **в мене** немає* (Білорус, с. 71); *...ви хотіли поклястися Богом, що **ви** не маєте валюти* (Некрутенко, с. 167) // *...ви хотіли поклястися Богом, що **у вас** немає валюти* (Білорус, с. 175).

2) **Н. в. // «*про* + Зн. в.»**: *...у підготовленому контракті ані словом не згадувався **жоден помічник*** (Білорус, с. 132) // *...у контракті абсолютно нічого не згадувалося **про жодного помічника*** (Некрутенко, с. 123).

Варіантність суб'єктних синтаксем **Н. в. // «*у* + Р. в.»** часто трапляється в простих двоскладних реченнях із предикатами *бути / мати*. Ще Л. Теньєр характеризував дієслово *мати* як «перевернуте дієслово *бути*, до якого можна додати ще значення володіння» [Теньер 1988, с. 85]. Пор.: *...я **мав** прекрасного сірого костюма* (Некрутенко, с. 141) // *...у мене **був** прекрасний костюм* (Білорус, с. 151); *Батько безталанної Агнеси **мав** двох дочок* (Черняхівська, с. 406) // *У батька бідолашної Агнеси **було** дві дочки* (Пінчевський, с. 399). Закцентуємо: у варіантних парах вжито діалектні, розмовні форми *мав **костюма*** / ***двох дочок***.

Нульове вираження дієслова *бути* в теперішньому часі також корелює з експліцитною формою дієслова ***мати***, напр.: *У тебе прекрасне волосся* (Вер, с. 40) // *Ти **маєш** чудне волосся* (Маковей, с. 32); *Чин на тобі вже **хороший*** (Зеров, с. 29) // *Чин ти вже **маєш хороший*** (Вишня, с. 187).

Інтерверсивна варіантність суб'єктних синтаксем у простих елементарних реченнях ґрунтується на співфункційності їхніх різних формально-синтаксичних позицій – підмета і суб'єктного детермінанта в двоскладних і односкладних реченнях. Зміна синтаксичної позиції компонента висловлення пов'язана з вибірковою їх актуалізацією та семантичною транспозицією в структурі інформативно-референційного смислу.

5.1.2. Варіанти складних субстанційних синтаксем у простих реченнях

Інтерверсивні співвідношення виходять за межі синтаксичної синонімії (у традиційному її розумінні), оскільки це співвідношення компонентів речення, відмінних (а не однакових) за граматичним значенням [Гуйванюк 1999, с. 200].

Відомо, що підмет – лише один із можливих способів вираження суб'єкта в семантико-синтаксичній структурі простого речення [Вихованець 1983, с. 8; Вихованець 1992, с. 112–117]. Наприклад, до номінативного суб'єкта в простому елементарному реченні варіантними є складні субстанційні одиниці із синкретичним значенням, що можуть утворюватися внаслідок об'єднання суб'єктних і об'єктних значень у простих неелементарних реченнях [Вихованець 1993, с. 266; Межов 2012, с. 344; Кульбабська 2003, с. 113].

В українських перекладах тексту-джерела на основі конверсивності утворено варіантні пари, що охоплюють тричленні **активні конструкції** (суб'єкт – предикат – об'єкт) і **пасивні звороти з називним об'єктного суб'єкта** в двоскладних реченнях. «Перетворення базових активних конструкцій у похідні пасивні відбувається за такою схемою: називний суб'єкта дії + предикат дії + знахідний об'єкта дії → називний об'єктного суб'єкта + предикат результативного стану + [орудний суб'єкта]» [Межов 2012, с. 344]. Істотну роль у цьому процесі відіграє семантика дієслівного предиката у формально-синтаксичній позиції присудка, його категорійні ознаки, насамперед опозиція категорії стану. Наприклад, у конструкціях з активним / деміпасивним суб'єктом предикат може бути вираженим дієсловом із значенням:

1) процесуальної дії: *Членів команди шкіпер* ***обирав*** *сам особисто…* (Андрущенко 5, с. 35) // *Сама команда* ***добиралася*** *ним* [шкіпером] *особисто…* (Кононович 2, с. 33);

2) сприймання, уявлення, усвідомлення чогось: *…виразно* ***помічав*** *він усі натяки й підказки дійсності* (Андрущенко 5, с. 69) // *…чітко* ***помічалися*** *ним усі натяки й підказки дійсності* (Кононович 2, с. 67);

3) кваліфікативної ознаки: *Змалку Ребекку* ***вирізняли*** *непохитна воля, спостережливість і кмітливість* (Лісняк, с. 233) // *З*

раннього дитинства вона [Ребекка] ***вирізнялася*** *твердою волею, спостережливістю і кмітливістю* (Давиденко, с. 212);

4) каузативного впливу на суб'єкт: *Маршалів така відповідь цілком* ***задовольнила****…* (Лісняк, с. 107) // *Маршали цілком* ***задовольнилися*** *цією відповіддю…* (Давиденко, с. 85); *…рум'янець* ***украсив*** *Ассоль, а голоси серця сказали віще «так»* (Кононович 2, с. 58) // *…Ассоль* ***закрасилася*** *рум'янцем, а голоси серця сказали віще «так»* (Андрущенко 5, с. 64) тощо.

Н. В. Гуйванюк звернула увагу, що значення об'єкта каузативного впливу, який зумовлює певний стан суб'єкта, по суті, є водночас причиною його стану [Гуйванюк 1999, с. 204]. Тому часто об'єкт каузативного впливу в простому реченні посідають позицію детермінанта (або обставинного поширювача) в таких прийменниково-відмінкових формах, напр.: **«*через* + Зн. в.»**: ***Через ці думки*** *важені він не може навіть вмерти* (Шпорта 1, с. 16) // ***Ці думки****, чорніші ночі, не дають йому померти* (Пучко 1, с. 49); **«*з* + Р. в.»**: *Проте* ***не з добродушності*** *зумовилися ті слова* (Рильський, с. 65) // *Проте ж* ***не добродушність*** *зумовила ті слова* (Васильченко 3, с. 216); **«*від* + Р. в.»**: *Піски Палестини побіліли* ***від кісток*** *його лицарського війська…* (Давиденко, с. 142) // ***Кістки*** *його хороброго війська біліють у пісках Палестини* (Лісняк, с. 163).

Окрім дієслівних предикатів, у варіантних простих неелементарних реченнях зафіксовано співвідношення дієслівних предикатів дії з предикатами якості, що їх морфологічно представляють пасивні дієприкметники доконаного виду, напр.: *На тій хустці вона* [Катерина] *сама* ***повишивала*** *червоним шовком листя й ягідки* (Харченко 2, с. 320) // *На хустці* ***були вишиті*** *нею* [Катериною] *червоним шовком листя та ягоди* (Сенченко 2, с. 135); *Здорові, рум'яні їхні лиця* ***укривав*** *ніжний пух…* (Садовський, с. 4) // *Міцні, здорові обличчя їх* ***були вкриті*** *першим пухом…* (Хуторян 3, с. 63); *Коваль* ***порозмальовав*** *і всі миски, з яких диканські козаки сьорбали борщ* (Рильський 2, с. 252) // *Всі миски, з яких диканьські козаки сьорбали борщ,* ***були розмальовані*** *ковалем* (Хуторян 1, с. 28). Отже, за транспозиції знахідного відмінка прямого об'єкта в називний об'єктного суб'єкта відбуваються лексичні заміщення власне-іменників (на позначення істот і неістот).

Синтаксеми в знахідному відмінку, варіантні до номінативного суб'єкта, функціюють також у **безособових структурах із знахідним об'єктного суб'єкта**: *Усі походи зоставався він* [козак] *удома на Січі, а цього разу розібрався* ***старий*** (Садовський, с. 68) // *На всї походи оставав ся дома на Сїчі, а сей раз розібрало* ***старого*** (Віль, с. 129); ***Будинок*** *називався «Домом Грибоєдова»…* (Некрутенко, с. 57) // ***Будинок*** *названо «Домом Грибоєдова»…* (Білорус, с. 68); *Шофер злував на те, що змарнувалася* ***ніч*** (Некрутенко, с. 74) // *Шофер злостивився на те, що* ***ніч*** *змарновано…* (Білорус, с. 85); ***Щітка*** *стояла в кутку* (Некрутенко, с. 241) // ***Щітку*** *було поставлено в кутку* (Білорус, с. 249).

Заміну пасивного дієприкметника доконаного виду незмінною предикативною формою на *-но, -то* супроводжує перетворення пасивної конструкції на безособову із знахідним об'єктного суб'єкта, як-от: ***Він*** [роман] *був дописаний в серпні місяці…* (Некрутенко, с. 145) // ***Його*** *було дописано в серпні місяці…* (Білорус, с. 154); ***Світлиця*** *була прибрана за тогочасними смаками* (Шкляр, с. 4) // ***Світлицю*** *було вбрано за звичаєм тих часів* (Садовський, с. 5); *За квартирним питанням відкривався розкішний плакат, на якому зображена була* ***скеля****…* (Некрутенко, с. 58) // *За квартирним питанням відкривався розкішний плакат, на якому зображено було* ***скелю*** (Білорус, с. 69).

Іноді при предикатах на *-но, -то*, крім характерного знахідного об'єктного суб'єкта, уживають ще й орудний суб'єкта, що не відповідає основному призначенню таких конструкцій – акцентувати на завершенні дії, її результаті, а не на виконавцеві дії [Межов 2012, с. 346]: *…верхів'я яких засипав іглистий* ***іней*** (Віль, с. 127) // *…вершечки яких засипано голчастим* ***інеєм*** (Садовський, с. 68; *Пробували* [ляхи] *зробити вилазку, але половину смільчаків тут таки* ***козаки*** *перебили* (Віль, с. 140) // *...половину сміливців було враз перебито* ***козаками*** (Садовський, с. 74).

Односкладне безособове речення (або предикативна частина того самого типу) може співвідноситися з двоскладним неповним реченням (або предикативною частиною): *…голосним своїм жваканням виводив її з задуми, за що раз-у-раз і бито* ***його*** *кочергою* (Зеров, с. 26) // *…своїм голосним жваканням виводив її з задуми, за що й* [собака] *бував завжди битий кочергою* (Вишня, с. 185).

Синтаксема у знахідному відмінку зазвичай позначає особу чи предмет, які зазнають фізичного впливу (є об'єктами дії) й унаслідок цього впливу перебувають у певному стані (суб'єкти результативного стану), тобто знахідний відмінок має складне значення суб'єкта стану – об'єкта дії. Це засвідчують і такі трансформації: просте двоскладне речення з імпліцитним суб'єктом в Ор. в. // неозначено-особове просте речення, що вказують на якийсь неозначений суб'єкт: *Агафия* (*так* ***звалася стара***) *мала двох найміліших котиків* (Олександр Олесь) // *У пані Агавці* (*так* ***звали стару***) *було два котики* (Попович 3, с. 47); ***Заява*** *дбайливого чоловіка* *була зустрінута* *реготом* (Некрутенко, с. 131) // ***Заяву*** *турботливого мужа* *зустріли* *реготом* (Білорус, с. 141).

У безособових односкладних конструкціях суб'єктно-інструментальна синтаксема в **орудному** відмінку на означення стихійних сил, предметів довкілля, знарядь утворює варіантну пару з називним відмінком суб'єкта дії, напр.: *…там прив'язували до боків інших човнів, за звичаєм козацьким, в'язки довгого очерету, щоб не топила човна* ***хвиля*** *морська* (Ніковський, с. 40) // *…там прив'язували до боків інших човнів, за козацьким звичаєм, в'язки довгого очерету, щоб не затопило човнів морською* ***хвилею*** (Хуторян 3, с. 89); *У тій мальовничій окрузі веселої Англії, що її зрошує* ***річка*** *Дон…* (Лісняк, с. 25) // *У мальовничому куточку веселої Англії, який зрошується* ***річкою*** *Дон...* (Давиденко, с. 2). Суб'єктно-інструментальна функція орудного відмінка постає внаслідок перетворення активної конструкції на пасивну.

Корелює із позицією підмета в називному відмінку об'єктний локалізатор дії у формі орудного відмінка при неперехідних дієсловах із загальною семантикою «пахнути», напр.: *В комнаті пахтів* ***чад*** *від погаслої свічки…* (Віль, с. 92) // *Пахтіло* ***чадом*** *від згаслої свічки…* (Садовський, с. 49). Заслуговує поцінування думка І. Р. Вихованця: «...транспозиція орудного відмінка знаряддя або засобу в називний інструментального суб'єкта передбачає у граматичній структурі речення істотне перегрупування відмінкових форм, передусім обов'язкове вилучення називного суб'єкта дії, після чого можливе пересування орудного відмінка в позицію називного-підмета із семантико-синтаксичною функцією інструментального суб'єкта» [Вихованець 1992, с. 171].

При предикатах, що виражають стан довкілля, у лівобічній суб'єктній позиції перебуває прийменниковий місцевий відмінок. Він зберігає семантику локативності, тому його прийнято кваліфікувати як **суб'єкт-локатив**. Пор.: **Н. в. // «*в (у)* + М. в.»**,: ***У церкві*** *ще до схід сонця* *було повно* *людей* (Рильський 2, с. 300) // ***Вся церква*** *ще до схід сонця* *була повна* *людей* (Хуторян 1, с. 60); ***В коридорі*** *було темно, хоч в око стрель* (Пінчевський, с. 124) // ***Коридор*** *був темний, хоч око з лоба вийми* (Черняхівська, с. 126).

Регулярна співвіднесеність місцевого відмінка з варіантною синтаксемою в називному відмінкові виявляє превалювання суб'єктного значення, як-от: *У Пампушки була дитина, яка* *виховувалась* *в Івето* ***у селян*** (Терещенко, с. 351) // *У товстухи була дитина, яку* *виховували* ***селяни*** *з Івето* (Підмогильний, с. 300); *...****в діліжанс*** *запрягли шестеро коней замість чотирьох* (Підмогильний, с. 282) // *...****діліжанс*** *був запряжений шістьма кіньми* (Терещенко, с. 331); *...після чого* ***в*** *її* ***грудях*** *щеміло, немов од удару* (Андрущенко 5, с. 59) // *...після чого її* ***груди*** *щеміли, наче від удару* (Кононович 2, с. 57); *Скільки пишноти й солодкої знемоги* ***в українському літі!*** (Базилянська 1, с. 208) // *Яке повне розкошів і солодкої знемоги* ***українське літо!*** (Хуторян 2, с. 4).

Певний локалізований стан суб'єкта виражає конструкція ***«на* + М. в.».** Пор.: співвідносні двоскладні речення певною мірою ґрунтуються на персоніфікації просторових реалій, напр.: *Тяжко розказати, що* *відобразилося* ***на смаглявому личку*** *чудової дівчини* (Рильський 2, с. 259) // *Важко сказати, що* *виявляло* ***смагляве личко*** *чарівної дівчини* (Хуторян 1, с. 32); ***На душі*** *в Ноя Клейпола, може, й* *стало спокійніше* *після таких запевнень* (Пінчевський, с. 323) // *Може, Ноєва* ***душа*** *і* *заспокоїлася* (Черняхівська, с. 327).

Отже, формальна структура простого двоскладного речення за інтерверсивних співвідношень називного суб'єкта зі складною субстанційною синтаксемою (суб'єкт-об'єкт, суб'єкт-інструмент, суб'єкт-локатив) залишається не змінною або зазнає змін: двоскладне речення трансформується на односкладне.

Інтерверсивні варіанти наслідком видозмін внутрішньосхемного характеру простих і складних речень, про які йтиметься в наступному підрозділі.

5.1.3. Інтерверсивні варіанти на рівні складнопідрядних речень

Інтерверсивна варіантність притаманна лише складнопідрядним (т. зв. взаємопідрядним [Чередниченко 1959, с. 120]) реченням завдяки конверсивності 1) його головної та підрядної частин; 2) характеру предикативної одиниці.

У тестах українських паралельних перекладів першотвору зафіксовано варіантні **складнопідрядні часу** зі взаємною конверсивністю предикативних одиниць (перший вияв інтерверсивних співвідношень), що охоплюють два підтипи із семантикою:

1) одночасності, паралельності подій, маркерами якої є сполучники *тим часом як, у той час як, тоді коли, тоді як* (з відтінком зіставлення / протиставлення): ***В той час як*** *його висока, міцна та енергійна жінка з гучним голосом і крутим норовом була втіленням звітності, порядку в їхньому торговельному домі, сам Люазо оживляв його своєю живо радісною метушнею* (Підмогильний, с. 282) // *Його дружина, висока, дужа, енергійна жінка з грубим голосом і рішучою вдачею, була душею порядку і рахівництва в торговельній фірмі,* ***в той час як*** *сам Луазо оживляв її своєю життєрадісною жвавістю* (Терещенко, с. 332);

2) послідовності подій, швидкого настання другої з них (сполучники *тільки...як, тільки-но...як, ледве...як, тільки що...як, ледве тільки...як, лише тільки...як*): ***Ледве*** *я встиг вихилити кухлик вина, щоб покріпитися після мороки з нечестивим, і збирався разом із моїм бранцем вилізти з склепу,* ***як*** *тут розлігся страшенний гуркіт…* (Лісняк, с. 331) // ***Ледве*** *встиг я перехилити скляночку вина для покріплення сил після метушні з нечестивцем і збирався разом з полоненим вилізти з пивниці, раптом пролунав страшний гуркіт* (Давиденко, с. 295).

Обидва елементи складеного сполучного засобу мають часове значення, тому можуть функціювати самостійно, поєднуючи підрядну частину до головної, напр.: ***Тільки-но*** *шофери трьох авто узріли пасажира, що поспішав до стоянки з туго напханим портфелем,* ***як*** *усі троє з-під носа йому поїхали порожніми…* (Некрутенко, с. 191) // ***Тільки-но*** *шофери трьох машин забачили пасажира, який поспішав на стоянку з туго набитим портфелем, усі троє з-під носа в нього*

від'їхали порожняком… (Білорус, с. 199); ***Тільки-но*** *подав Олівер цей перший доказ справжньої діяльності своїх легенів,* ***як*** *клаптяна ковдра, недбало накинута на ліжко, заворушилась…* (Черняхівська, с. 15) // *Олівер подав цей перший доказ справжньої діяльності своїх легенів,* ***як*** *клаптяна ковдра, абияк накинута на металеве ліжко, заворушилася…* (Пінчевський, с. 21). Парний сполучник *тільки-но…, як* указує на те, що «дія головного речення настає одразу після завершення дії підрядного речення» [СУМ, т. 10, с. 141].

Взаємопідрядними є **складнопідрядні умови** з відтінком зіставлення, для яких характерні такі парні сполучники: *якщо…то, коли…то, як…то, тим…чим*, напр.: ***Якщо*** *євреїці ні на що було сподіватись, окрім грубощів,* ***то*** *саксонська спадкоємниця могла сподіватися на певну ввічливість щодо неї* (Давиденко, с. 212) // ***Якщо*** *високородна саксонка могла ще сподіватися хоча б на якусь чемність у ставленні до неї,* ***то*** *євреїці уготована була сама брутальність* (Лісняк, с. 233).

На основі конверсії зі зміною характеру предикативної частини (другий тип інтерверсивних співвідношень) постають варіантні пари **складнопідрядних речень із причиново-наслідковими відношеннями**, у яких головна предикативна одиниця виражає подію, а підрядна – причину або її наслідок, напр.: ***Через те що*** *щит був у чохлі з червоного сукна, не можна було побачити написане на ньому гасло* (Давиденко, с. 12) // *Щит обтягало червоне сукно,* ***так що*** *девіза не можна було прочитати* (Лісняк, с. 36); *Я не став їй перечити і замовк,* ***оскільки*** *вона* [мати Саїда] *була надто змучена* (Попович 4, с. 120) // *Вона була слаба,* ***так що*** *я не став сперечатися і замовк* (Андрущенко 4, с. 92). Отже, у наведених складних реченнях підрядні предикативні частини причини та наслідку трансформовано в головні одиниці.

Зі складнопідрядними причини (1), наслідку (2) займенниково-співвідносними (фразеологізованими) (3) корелюють **складнопідрядні речення з підрядною супровідною частиною**, головна частина яких із формального та семантичного погляду є цілком завершеною, а підрядна репрезентує додаткову інформацію до повідомлюваного в головній та «містить у собі синтаксичний показник несамостійності – сполучне слово *що* в будь-якій відмінковій формі» [Шульжук 2004, с. 298]. Наприклад:

1) *…спритно розпорошила юрбу навколо всього пагорба,* ***від чого*** *та опинилася поміж піхотним кордоном угорі та кавалерійським унизу* (Білорус, с. 185) // *…розсіяла натовп кругом усього пагорбка,* ***через що*** *він опинився між піхотною облогою зверху та кіннотною знизу* (Некрутенко, с. 177);

2) *І чоловік почав розповідати Саїдові одну за одною дивовижні історії,* ***від чого*** *в юнака зовсім у голові замакітрилось* (Попович 4, с. 123) // *Потім старий заходився розповідати Саїдові купу різних історій про чудеса,* ***так що*** *замакітрив хлопцю голову своїми історіями* (Андрущенко 4, с. 93);

3) *Та Ґрей мовчки дивився йому в лоба,* ***від чого*** *крамар трохи набрався панібратства* (Кононович 2, с. 67) // *Та Ґрей мовчки дивився йому в лоба,* ***що аж*** *крамар дещо посміливішав і знахабнів* (Андрущенко 5, с. 69).

Інтерверсивна варіантність зумовлена також вибірковою актуалізацією окремих компонентів головної частини, що спричинює зміну опорного компонента, підтипу підрядного зв'язку й водночас семантико-синтаксичних відношень між підрядною та головною частинами. Більшість таких ускладнювальних компонентів референційного змісту (спеціальний функтив, антецедент) мають імпліцитне вираження і за потреби можуть бути вербалізовані.

Пор. варіантні пари займенниково-співвідносних речень із підрядним корелятивним зв'язком та складних речень із підрядним детермінантним зв'язком:

1) уміщувальних із займенниковим словом ТЕ $_2$ у різних відмінкових формах // причини: *А на хлопців ти не зважай: їх просто завидки беруть* ***за те, що*** *з ними він не водиться* (Пінчевський, с. 294) // *Не вважай на них: вони* [хлопці] *тобі заздрять,* ***бо*** *він не хоче з ними водитися* (Черняхівська, с. 299);

2) фразеологізованих // наслідкових: *Спалю старого чаклуна* ***так, що*** *й воронам не буде на поживу* (Харченко 2, с. 320) // *Спалю старого чаклуна,* ***так що*** *й воронам нічого буде розкльовувати* (Сенченко 2, с. 135);

3) фразеологізованих // мети: *Містер Браунлоу пересунув лампу* ***так, щоб*** *краще бачити обличчя незнайомого…* (Черняхівська, с. 140) // *Містер Браунлоу пересунув лампу,* ***щоб*** *краще бачити обличчя бидла…* (Пінчевський, с. 137);

4) фразеологізованих // причини: *Нас **так** мало, **що** немає змоги обороняти кожен пункт* (Давиденко, с. 271) // *Ми не маємо змоги боронити кожен закуток, **бо** нас дуже мало* (Лісняк, с. 300).

Зауважимо: співвідношення складнопідрядного фразеологізованого речення зі складнопідрядним причини відбувається на основі конверсії зі зміною характеру предикативних частин. На основі конверсії предикативних частин ґрунтується варіантність складнопідрядних речень **причини та умови**, напр.: *…вас не запросили б у цю подорож, **якби** на те не було істотних і поважних причин* (Пінчевський, с. 132) // *…для цієї невеликої подорожі є свої поважні причини, **бо** інакше вас не запросили б туди помандрувати* (Черняхівська, с. 135), а також складнопідрядних речень з детермінантним зв'язком **мети й умови**: *До того ж він* [Олівер] *завжди ладен був зробити послугу ближньому своєму, **аби** тільки робилася вона чесним шляхом* (Пінчевський, с. 142) // *Він завжди з охотою допомагав чим міг своїм ближнім, **коли** тільки можна було зробити це чесним шляхом* (Черняхівська, с. 145).

Посилюють загальне атрибутивне значення підрядної частини антецеденти *той*, *такий*, тоді як семантичних відтінків додають опорні (стрижневі) іменники в головній предикативній одиниці та сполучні засоби, як-от:

1) означально-часові: *В лісі живуть цигани і виходять із своїх шатрів кувати залізо в таку ніч, **в яку** тільки самі відьми їздять на своїх кочергах* (Леся Українка 1, с. 484) // *У лісі живуть цигани і виходять із своїх нір кувати залізо такої ночі, **коли** тільки самі відьми літають на своїх кочергах* (Васильченко 1, с. 80);

2) означально-локальні: *Я так жагуче хочу побачити долину, / **В якій** струмок сріблистий крізь трави протіка* (М'ястківський 1, с. 25) // *О, як мені б хотілось побачити долинку, / **Де** дзюркотить у травах прозоре джерело* (Басенко 1, с. 62); «*Ну й навіщо це я запитав, з дурного розуму, чим він мастить чоботи?*» – *промовив Чуб, поглядаючи на двері, **в які** вийшов голова* (Рильський 2, с. 289) // «*Навіщо це я запитав здуру, чим він мастить чоботи!*» – *промовив Чуб, поглядаючи на двері, **куди** вийшов голова* (Хуторян 1, с. 52); *Всі обернулися в той бік, **із якого** пролунало це несподіване запевнення* (Лісняк, с. 65) // *Всі погляди звернулися в той бік, **звідки** пролунало це неочікуване твердження* (Давиденко, с. 44);

3) означально-цільові: «*А хіба у вас нема сина, **який** міг би вам допомогти?*» – *запитав Якоб* (Андрущенко 2, с. 51) // «*А хіба у вас нема синочка, **щоб** потроху допомагав вам?*» – *розпитував далі хлопець* (Попович 2, с. 94);

4) означально-причинові: *Іван, **якого** ніхто не перепиняв, говорив щодалі запальніше і переконливіше…* (Білорус, с. 103) // *Іван, **оскільки** його не перебивали, говорив із щодалі то більшим запалом та переконливістю…* (Некрутенко, с. 93);

5) означально-допустові: *Зірки гарні, бо десь там є квітка, **якої** не видно звідси* (Жаловський, с. 330) // *...десь там є квітка, **хоч** її й не видно звідси* (Базилянська 2, с. 366);

6) означально-порівняльні: *…мовив трунар тоном, **що** водночас і припускав і заперечував таку можливість* (Пінчевський, с. 41) // *…промовив той тоном, **немов** водночас і визначав, і заперечував можливість цієї події* (Черняхівська, с. 38);

7) означально-з'ясувальні: *Можу тільки потвердити чутки, **що** з Саладіном укладено перемир'я* (Лісняк, с. 60) // *Можу лише підтвердити чутки **про те, що** з Саладином укладено перемир'я* (Давиденко, с. 36).

Наведені приклади увиразнюють думки дослідників про перехідність як універсальну властивість мовної системи загалом і в проєкції на синтаксичний лад мови зокрема, що вмотивовує прагнення уникнути однозначності й категоричності в процесі кваліфікації синтаксичних одиниць [Шитик 2014].

Отже, інтерверсивна варіантність складнопідрядних речень спричинена насамперед із конверсивністю, тобто зміною синтаксичної позиції компонентів складного висловлення – предикативних частин. З-поміж чинників, що вможливлюють інтерверсивні співвідношення, релевантними є такі:

1) вільний порядок (синтаксична позиція) їхніх частин – головної та підрядної;

2) вибіркова актуалізація та семантична транспозиція компонентів висловлення;

3) видозміна синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень за допомогою введення асемантичних функтивів, різноманітної комбінації їхніх складників.

5.2. Метатаксична кореляція різноструктурних функційно еквівалентних синтаксичних одиниць в українських перекладах вихідного тексту

У сучасній українській мові варіантні пари (ряди) постають на ґрунті метатаксичних (від грец. *meta* – зміна, перетворення, переміщення та *taxis* – побудова, порядок, розміщення) співвідношень синтаксичних одиниць, які належать до різних рівнів. Проблемам метатаксису в процесі зіставлення мови оригіналу та мови перекладу присвятив належну увагу Л. Теньєр у праці «Основи структурного синтаксису»: «У процесі перекладу з однієї мови на іншу часто доводиться замінювати одну структуру іншою. Ми будемо називати це структурне перетворення терміном «метатаксис». Очевидно, що метатаксис здебільшого з'являється тільки в разі переходу з однієї мови на іншу, тобто в процесі перекладу тексту» [Теньер 1988, с. 297].

Н. В. Гуйванюк, досліджуючи метатаксичні кореляції одиниць у синтаксисі української мови, визначила їх як «співвідношення різноструктурних функціонально еквівалентних поліпредикативних висловлень» [Гуйванюк 1999, с. 225], тобто «конструкцій різної будови (різних рівнів), що мають спільне референтне значення» [там само, с. 224].

Метатаксичні відношення між різноструктурними варіантними одиницями ґрунтуються на поліпропозитивності неелементарного простого речення, що функційно наближує його до складного. Маркерами інформативного ускладнення простого речення є вторинні утворення (ознако́ві слова) – інфінітив, дієприкметник, дієприслівник, девербатив, а також деякі прикметникові та субстантивні безприйменникові та прийменниково-відмінкові форми, які завдяки характерній для них вторинній предикації надають реченню додаткової пропозитивності [Гуйванюк 1999, с. 226–227; Кульбабська 2011, с. 378]. Конструкції вторинної предикації не утворюють самостійного простого речення, а є лише його сегментами, що на денотативному рівні співвідносяться із цілою ситуацією та репрезентують потенційні предикатно-суб'єктні відношення.

5.2.1. Метатаксичні видозміни вторинних предикатних синтаксем

Метатаксичних видозмін у паралельних українських перекладах першотвору регулярно зазнають прості речення, формально елементарні, але семантично ускладнені (з детермінантними, обставинними, означальними поширювачами й дуплексивами), а також прості речення формально ускладнені напівпредикативними і пояснювально-уточнювальними конструкціями, вставними та вставленими одиницями, що водночас утворюють згорнуту пропозицію. Отже, обидва типи речень у семантико-синтаксичному плані є неелементарними, оскільки містять вторинні предикатні синтаксеми з предикатно-адвербіальною, предикатно-атрибутивною, предикатно-апозитивною та предикатно-модальною семантикою. Поставши внаслідок згортання предиката підрядної частини складних речень, вони маркують вторинні предикатні семантико-синтаксичні відношення, тотожні або суміжні до відношень між елементарними частинами складних речень, та відзначається лексичним паралелізмом із співвідносною формою.

Ускладнення простого речення напівпредикативними конструкціями, вставними та вставленими одиницями пов'язане з поняттям відокремлення, змістового й інтонаційного виокремлення сегментів простого речення.

Вторинні синтаксеми предикатно-атрибтивного, предикатно-апозитивного і предикано-адвербіального типів. У паралельних українських перекладах оригіналу зафіксовано метатаксичні співвідношення різноструктурних одиниць: 1) *означальних* та *обставинних поширювачів*, *дуплексивів*, виражених дієприкметниками, девербативами й інфінітивами, що в семантико-синтаксичній позиції речення посідають позицію вторинних предикатних синтаксем атрибутивного або адвербіального типів; 2) *напівпредикативних конструкцій*, що в семантико-синтаксичному аспекті утворюють згорнуту пропозицію, у центрі якої перебувають вторинні предикатні синтаксеми атрибутивного типу (дієприкметники), вторинні предикатні синтаксеми адвербіального типу (дієприслівники), апозитивного типу (іменники); 3) *пояснювально-уточнювальні конструкції*, здатні розгортатися в самостійне просте елементарне ре-

чення завдяки вторинній предикатно-адвербіальній синтаксемі із зіставно-виокремлювальною семантикою.

Актуалізація дієслівної ознаки, що її виражає **дієприкметниковий** означальний поширювач, співвідноситься з підрядною предикативною частиною складнопідрядного речення означального типу, пор.: *…він* [єврей] *із жадібністю взявся до* ***паруючої*** *юшки…* (Давиденко, с. 41) *//…він нетерпляче повернувся до поставленої для нього миски,* ***що*** *спокусливо* ***парувала****…* (Лісняк, с. 64); *…****згадані*** *ним зараз-таки свої власні вірші здалися чомусь неприємними* (Некрутенко, с. 92) // *…його власні вірші,* ***які пригадались*** *йому цієї миті, здалися чомусь неприємними* (Білорус, с. 102); *…він* [Левій Матвій] *і з'явився вперше й до того ж як людина вочевидь* ***спізніла*** (Некрутенко, с. 179) // *…він і вигулькнув уперше і притому як людина,* ***що*** *явно* ***запізнилася*** (Білорус, с. 187); *Коли відстебнув шолом, він поклав його на стіл, з хвилину стояв мовчки і ніби не наважувався оголосити* ***перевезену*** *звістку* (Давиденко, с. 310) // *Відстебнувши шолом, він поклав його на стіл і якусь мить стояв мовчки, начебто не зважуючись ознайомити звістку,* ***що*** *її він* ***привіз*** (Лісняк, с. 351).

Дієприкметник у позиції дуплексива співвідноситься з двома дієслівними присудками, що в семантичному плані виконують функцію предикатів, які виражають ознаку одного суб'єкта (формального підмета), пор.: *Полковники* ***підбадьорені готувалися*** *до бою* (Садовський, с. 74) // *Полковники* ***були підбадьорені*** *звісткою і* ***готувались*** *до бою* (Віль, с. 141); *Я* ***ліг прихворілим****, а прокинувся хворим* (Некрутенко, с. 151) // *Я* ***лягав, бо*** *трохи* ***прихворів****, а прокинувся вже хворим* (Білоус, с. 158).

Уживання речень із напівпредикативними дієприкметниковими та дієприслівниковими конструкціями зумовлене необхідністю вказати на додаткову ознаку (дію) предмета як другорядну, потенційно предикативну, що її встановлюють у певному модально-часовому плані та з опертям на граматичне значення головних членів речення.

У дієприкметників та дієприслівників «самою ономасіологічною природою центральних компонентів закладене значення дії, стану, якості» [Гуйванюк 1999, с. 249], тому їх часто тлумачать як «скорочені підрядні речення» [М. І. Греч 1834; Ф. І. Буслаєв 1959]

«другорядні присудки» [Брицин 1980, с. 31–39; Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 335]; «згорнені вторинні предикати» [Загнітко 1996, с. 41; Кульбабська 2009, с. 70–75] тощо. Їм, по-перше, притаманний високий ступінь потенційної предикативності (порівняно з іншими напівпредикативними одиницями), а по-друге, саме у цих вторинних утвореннях на напівпредикативні відношення нашаровуються різноманітні обставинні й атрибутивні значення [Кульбабська 1998]. Ці релевантні ознаки уможливлюють варіантність напівпредикативних дієприкметникових і дієприслівникових конструкцій із складнопідрядними реченнями та простими реченнями, ускладненими сурядними рядами словоформ.

У паралельних українських перекладах вихідного тексту прості неелементарні речення з дієприкметниковими вторинними предикатами утворюють варіантні пари з підрядними присубстантивними (означальними) частинами складних речень, пор.: *…перехожі тулилися та товпилися попід домами,* ***винизаними*** *каганцями* (Рильський 2, с. 291) // *…пішоходи тулились і тиснулись попід домами,* ***які винизані були*** *каганцями* (Хуторян 1, с. 53); *З грошей,* ***залишених Лонгреном****, добряча половина пішла на лікування…* (Андрущенко 5, с. 7) // *З грошей,* ***що їх залишив Лонгрен****, добра половина пішла на лікування…* (Кононович 2, с. 5).

Співвіднесеність дієприкметникових синтаксем з означальними частинами складнопідрядних речень зумовлена постпозицією дієприкметників щодо опорного іменника, здатністю поширюватися залежними іменниками, утворюючи напівпредикативну конструкцію. У варіантних парах дієприкметник корелює з простим дієслівним присудком або складеним іменним, побудованим за моделлю «абстрактна зв’язка бути + пасивний дієприкметник».

Темпоральність дієприкметника контекстуально зумовлена, залежить від часового значення присудка в основному складі речення. А отже, вторинна дієприкметникова предикатна синтаксема, що характеризує предмет із боку його атрибутивно-предикативної суті, має такі таксисні значення в досліджуваних текстах:

1) передування: *…оповідала безрадісну повість зла й страждання,* ***заподіяних*** *жорстокими людьми* (Черняхівська, с. 228) // *…скаржилась на муки та страждання,* ***які*** *їй* ***заподіяли*** *жорстокі люди* (Пінчевський, с. 223);

2) одночасності: *У цій країні воєн і кровопролиття,* ***оточеній*** *ворогуючими сусідами і* ***змученій*** *внутрішніми розбратами, мандрівний Ізраїль не може сподіватися на відпочинок і спокій* (Давиденко, с. 394) // *У цій країні війн і кровопролить,* ***яку оточують*** *ворожі їй сусіди і яку* ***шматують*** *внутрішні чвари, народ мандрованого по світу Ізраїлю не може сподіватися на відпочинок і спокій* (Лісняк, с. 475).

Без сумніву, сама семантична і граматична природи **дієприслівника** як вторинної предикатної синтаксеми зумовлює зв'язки з базовими синтаксемами – суб'єктом і предикатом. Зокрема, важливим є темпоральний зв'язок із предикатом, що реалізується в таксисі (див.: [Бондар 1991; Барчук 2011]), подібно до складнопідрядних часових речень і простих речень із сурядним рядом словоформ.

Вторинна дієприслівникова предикатна синтаксема має такі таксисні значення в досліджуваних текстах:

1) збіг дієприслівникової недоконаної дії з основною, напр.: *Недарма,* ***надягаючи*** *її* [свитку]*, почувала, що її душить щось* (Хуторян 2, с. 17) // *Недарма ж ото,* ***коли*** *вона* [перекупка] ***часом одягала*** *її* [свитку]*, то все здавалось, ніби щось її душить* (Харченко 1, с. 166);

2) настання дієприслівникової недоконаної дії після основної, напр.: *Там, де шлях скінчився,* ***переходячи у глуху стежину****, біля ніг Ассоль м'яко заметушився чорний пес …* (Кононович 2, с. 58) // *Там, де шлях* ***скінчився і перейшов*** *у глуху стежину, біля ніг Ассоль м'яко завертівся чорний пес…* (Андрущенко 5, с. 61);

3) передування доконаної дієприслівникової дії основній – дієслівній, напр.: *…своєю волею піднялися, без жодного заклику,* ***тільки-но почувши****, до чого йдеться* (Ніковський, с. 51) // *…самі піднялися своєю волею, без ніякого заклику,* ***як тільки почули****, в чім річ* (Хуторян 3, с. 97);

4) збіг дієприслівникової доконаної дії з основною, напр.: *Містер Бамбл сидів,* ***насупивши*** *брови* (Пінчевський, с. 179) // *Містер Бамбл* ***сидів і насупив*** *брови* (Черняхівський, с. 182).

У паралельних українських перекладах того самого тексту зафіксовано заміну дієприслівників особовою формою дієслова, що паралельно з присудком основного складу речення утворює сурядні ряди словоформ:

1) з єднальними семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *Петро,* ***поплювавши*** *в руки, вихопив заступа…* (Ревуцький, с. 190) // *Петро* ***поплював*** *на руки* ***і схопив*** *заступ…* (Сенченко 1, с. 44);

2) протиставно-зіставлювальними, напр.: *Меннерс приніс пляшку,* ***лизнувши*** *перед тим язиком кінчик відклеєної наліпки* (Кононович 2, с. 47) // *Меннерс* ***приніс*** *пляшку,* ***але*** *спершу* ***лизнув*** *язиком кінчик відклеєної наліпки* (Андрущенко 5, с. 49);

3) приєднувальними, напр.: *Іван, чомусь* ***не образившись*** *на слово «дурень», але навіть приємно вразившись йому, всміхнувся…* (Некрутенко, с. 120) // *Іван чомусь* ***не образився*** *на слово «дурень»,* ***ба, навіть*** *приємно* ***вразився*** *йому,* ***всміхнувся****…* (Білорус, с. 130).

Варіантні пари виформовують також напівпредикативні дієприслівникові конструкції зі значенням способу дії та девербативні прийменниково-відмінкові форми: ***без*** **+ Р. в:** *Я* ***без*** *подальших* ***вагань*** *і* ***запитань*** *покладаюся на твою майстерність…* (Давиденко, с. 258) // *Я,* ***не вагаючись*** *і ні про що більше* ***не допитуючись****, віддаю себе в руки твого цілющого мистецтва…* (Лісняк, с. 282); ***з*** **+ О. в.:** *У цей час вбігла до них* ***з*** *радісним* ***криком*** *татарка…* (Хуторян 3, с. 112) // *У цей час вбігла до них татарка,* ***кричачи*** *з радощів…* (Ніковський, с. 72); *…****з*** *переможним* ***гуком*** *вилетіла у вікно* (Білорус, с. 303) // *…переможно* ***гукнувши****, вилетіла у вікно* (Некрутенко, с. 295).

Ускладнення супровідними обставинними відтінками значень, що посилюється морфологічними (вид) і словотвірними категоріями, синтаксичними (порядок слів) та лексичними засобами, є передумовою варіантності дієприслівникових компонентів і певних типів підрядних одиниць складного речення, а саме:

1) причиновими, пор.: *Козаки всї стояли з понуреними головами,* ***почувавши*** *свою провину…* (Віль, с. 104) // *Козаки всі стояли, похиливши голови,* ***бо почували*** *свою провину…* (Садовський, с. 54);

2) цільовими, пор.: *…допомагає тяжкохворому,* ***полегшуючи*** *його страждання* ***й рятуючи*** *від смерті* (Лісняк, с. 279) // *…з'явилась на допомогу важкохворому,* ***аби полегшити*** *його страждання* ***і врятувати*** *від смерті* (Давиденко, с. 256);

3) наслідку, пор.: *…дорога йшла поза селом, повз вітряку, повз кладовище,* ***обминаючи*** *яр* (Хуторян 1, с. 28) // *…дорога йшла поза*

селом, проз вітряки, проз цвинтар, ***так що огинала*** *яр* (Рильський 2, с. 257);

4) порівняльними, пор.: *…листя старого дерева сумно шелестіло під нічним вітром,* ***мов заколисуючи*** *мерців* (Пінчевський, с. 166) // *…листя старого дерева стиха шелестіло в м'яких подихах вечірнього вітру,* ***мов уколисувало*** *воно тихою музикою мертвих* (Черняхівська, с. 169).

Напівпредикативне значення здатні виражати й **іменники в називному відмінку**, що є маркерами вторинних предикатно-апозитивних семантико-синтаксичних відношень (інколи їх тлумачать як атрибутивні в широкому сенсі). Речення з такими конструкціям утворюють варіантні пари з простими реченнями з невідокремленими прикладками, пор.: ***Балабаш, отаман курінний****, скоро після того теж гримнувся на землю* (Ніковський, с. 108) // ***Курінний отаман Балабаш*** *незабаром після того гримнувся теж на землю* (Хуторян 3, с. 137); ***Вальдемар Фіцурс, його хитрий і спритний помічник****, таємно керував зібранням…* (Давиденко, с. 308) // ***Його хитрий і спритний помічник Вальдемар Фіц-Урс*** *таємно орудував серед гостей…* (Лісняк, с. 349); а також співвідносяться з підрядними предикативними частинами складнопідрядного речення означального типу, пор.: «*Це так*», *– визнав уважний* ***слухач Іван*** (Некрутенко, с. 141) // «*Це правда*», *– визнав* ***Іван, що*** *уважно* ***слухав*** (Білорус, с. 150); *Джерело її* [річки]*,* ***величезний коминок****, живив її далі* (Некрутенко, с. 273) // *Джерелом річки* ***був величезний камін****, що безперестанно живив її* (Білорус, с. 280).

Аналізуючи семантичні основи синтаксемного аналізу **інфінітива** в придієслівній позиції, І. А. Казимирова дійшла висновку, що у складі дієслівно-інфінітивної конструкції залежний інфінітив як предикатний знак має стабільну інтенцію до набуття конкретизації за допомогою особового дієслова [Казимирова 1992, с. 57]. Напр., суб'єктний інфінітив може вказати на мету попередньої дії при дієсловах *спрямованого руху* чи *стану* (на зразок *іти, прийти, сісти, зупинитись, вийти* та ін.). У цьому разі він стає кореферентним із підрядною предикативною частиною мети складнопідрядного речення, пор.: *…дівчинка* <u>*сіла*</u> *біля шляху* ***з'їсти*** *шмат пирога…* (Кононович 2, с. 14) // *…дівчинка* <u>*присіла*</u> *край дороги,* ***щоб з'їсти*** *шматок пирога…* (Андрущенко 5, с. 16); *…вона* [Ассоль]

квапилася минути болісну перепону і, знову вгледівши корабель, зупинялася полегшено ***зітхнути*** (Кононович 2, с. 86) // *…вона квапилася минути болісну перепону і, знову вгледівши корабель,* ***зупинялася, щоб*** *з полегкістю* ***звести дух*** (Андрущенко 5, с. 88); *Вони* [Айвенго і Ричард] *прийшли* ***розділити*** *твою печаль* (Давиденко, с. 371) // *Вони прийшли,* ***щоб розділити*** *твоє горе* (Лісняк, с. 443); *Швейцар, котрий саме в цю хвилину вийшов з дверей ресторанного гардероба у двір* ***попалити****, затоптав цигарку…* (Білорус, с. 76) // *Швейцар, який вийшов у цей момент із дверей ресторанної роздягальні надвір,* ***щоб попалити****, затоптав цигарку…* (Некрутенко, с. 65).

Девербативам у позиції обставинних прислівних і неприслівних поширювачів-детермінантів притаманний широкий спектр кореферентних співвідношень, що їх увиразнюють варіантні складнопідрядні речення, напр.:

1) часові: ***після*** **+ Р. в.:** ***Після настання*** *темряви промкнувся поглядом у вікно, та нічого не побачив з причини занавіски* (Кононович 2, с. 71) // ***Коли запала*** *темрява, прозирнув поглядом вікно, та нічого не побачив через фіранку* (Андрущенко 5, с. 73); ***з*** **+ О. в.:** *…сумніви зникли зовсім, разом* ***з настанням*** *ранку* (Харченко 1, с. 169) // *…сумніви зникли зовсім,* ***як тільки настав*** *ранок* (Хуторян 2, с. 19); ***по*** **+ М. в.:** ***По виході*** *батька свого, Оксана ще довго причепурилася…* (Хуторян 1, с. 31) // ***По тому, як*** *батько* ***вийшов*** *з хати, вона довго ще чепурилася…* (Рильський 2, с. 257); ***при*** **+ М. в.:** *…лише губи його ворушились ледь-ледь* ***при вимові*** *слів* (Некрутенко, с. 22) // *…лише губи його ворушилися ледь-ледь,* ***коли*** *він* ***вимовляв*** *слова* (Білорус, с. 34);

2) умовні: ***при*** **+ Д. в.:** *Та ще дивніше, ще нерозгаданіше почуття зродилося б у глибині душі* ***при споглядданні*** *на старих отих бабів…* (Харченко 1, с. 177) // *Та ще дивніше, ще нерозгаданіше почуття вродилося б у глибині душі,* ***якби поглянути*** *на старих баб…* (Хуторян 2, с. 24);

3) причинові: ***через*** **+Зн. в.:** *Ми чули, що він затримався в Палестині* ***через хворобу****…* (Давиденко, с. 51) // *Ми тут чули, що він і після відплиття англійського війська залишився в Палестині,* ***бо хворів****…* (Лісняк, с. 72); ***О. в.*** (без прийм.): *Хлопчик ще дуже кволий і знесилений великою* ***втратою крові****, казав він* [лікар]*…* (Черняхів-

ська, с. 228) // *Хлопчик, сказав він, ще дуже кволий і знесилений,* ***бо втратив багато крові****…* (Пінчевський, с. 223);

4) мети: ***для* + Р. в.:** *Я ледве встиг перехилити скляночку вина* ***для покріплення*** *сил після метушні з нечестивцем…* (Давиденко, с. 295) // *Тільки-но я встиг вихилити кухлик вина,* ***щоб покріпитися*** *після мороки з нечестивим…* (Лісняк, с. 331); ***задля* + Р. в.:** *…яких тримали на Січі* ***задля співу*** *в церкві та вихваляння козацьких звитяг* (Садовський, с. 27) // *… яких держали на Січі,* ***щоб співали*** *в церкві та славили запорожські подвиги* (Віль, с. 50); ***заради* + Р. в.:** *Я прийшов сюди* ***заради порятунку*** *свого господаря* (Лісняк, с. 253) // *Я прийшов* ***задля того, щоб урятувати*** *свого господаря* (Давиденко, с. 234); ***на* + Зн. в.:** *Я не можу відкинути закони гостинності вам* ***на догоду*** (Лісняк, с. 62) // *…я не можу порушити закони гостинності,* ***щоб догодити*** *вам* (Давиденко, с. 39);

5) допустові: ***попри* + Зн. в.:** *Ательстан… надумав викрасти дівчину* ***попри*** *її відчайдушний* ***опір*** (Давиденко, с. 283) // *Ательстан… надумав її вкрасти,* ***хоч би як*** *вона одчайдушно* ***опиралася*** (Лісняк, с. 318);

6) займенниково-співвідносні (фразеологізованого підтипу)***: до* + Р. в.:** *Мисочки ніколи не доводилося мити, бо хлопці вискоблювали їх ложками* ***до блиску*** (Пінчевський, с. 30) // *Мити посуд зовсім не доводилося, бо хлопці виполіровували його своїми ложками* ***так, що він блищав****, як сонце* (Черняхівська, с. 26).

У позиції атрибутивної синтаксеми найчастіше **функціюють синтаксично нерозкладні словосполучення з іменниками**, позначені різним ступенем синсемантичності, що її виявляємо через прямий зв'язок з основним номінатом, який називає референт дійсності і посідає в реченні синтаксичну позицію суб'єкта чи об'єкта [Максим'юк 2006, с. 11]. Так, конструкції із субстантивованими частинами мови співвідносяться з підрядними частинами складних речень, до складу яких уведена субстантивована займенникова форма *той* (у різних відмінках) та функтиви *хто, що*, пор.: *Отже не диво, що* ***усякий зустрічний*** *вклонявся дідові мало не до пояса* (Васильченко 1, с. 77) // *То ж то нічого й дивуватись, що* ***всякий, хто було зустрінеться****, вклонявся дідові мало не в пояс* (Леся Українка 1 с. 480); ***Ніхто з сидячих*** *не звернув увагу новоприбулого*

глядача (Некрутенко, с. 166) // ***Ніхто з тих, що сиділи,*** *не звернули увагу на новоприбулого глядача* (Білорус, с. 174).

Члени речення, виражені «семантичною неподільністю» сполученнями займенників *хтось (щось)* та прикметниковими формами, корелюють із складнопідрядними реченнями, у яких у головних предикативних частинах наявний означальний займенник *таке*, а підрядна предикативна одиниця приєднується до головної за допомогою сполучного слова *що*, пор.: *Се загальне бенкетуваннє мало в собі* ***щось чаруючого*** (Віль, с. 39) // *Це загальне бенкетування мало в собі* ***щось таке, що чарувало*** (Садовський, с. 20); *…зробивши руками так, якби хотів виявити йому* ***щось таємниче****…* (Віль, с. 65) // *…склавши руки так, мовби хотів довірити йому* ***щось таке, що було*** *великою* ***таємницею****…* (Садовський, с. 35).

Синтаксеми із зіставно-виокремлювальним значенням у структурі простого неелементарного речення обґрунтовують виокремлення певного факту, звуження / розширення обсягу означуваного поняття або його уточнення та конкретизацію, зокрема внаслідок зіставлення. На формально-синтаксичному рівні вони структурують пояснювально-уточнювальні конструкції на основі опосередкованого синтаксичного зв'язку (за допомогою пояснювальних сполучників або інтонації), а на семантико-синтаксичному – є результатом згортання окремих самостійних речень у компоненти реченнєвої структури через редукцію тотожної семантики.

А. П. Загнітко констатував, що «..логічну основу уточнювально-пояснювальних відношень становить думка про тотожність певного явища, ознаки чи обставини. Дві різні номінації віднесені до того самого об'єкта дійсності, але репрезентують цей об'єкт кожна у своєму аспекті» [Загнітко 2011, с. 567]. Наприклад: *…їхню розмову перебив грубий голос Урфріди,* ***тобто тієї старої, що жила в усамітненій вежці*** (Лісняк, с. 256) // *…їхня бесіда була перервана грубим голосом Урфриди –* ***тієї старої, що жила у відокремленій баштоцці*** (Давиденко, с. 236). Речення з пояснювально-уточнювальними конструкціями перебувають у відношеннях функційної еквівалентності насамперед зі складнопідрядними та складносурядними реченнями.

Конструкції зі значенням **власне-уточнення** (звуження обсягу означуваного поняття) корелюють насамперед із підрядною части-

ною складнопідрядного речення означального типу, пор.: *Майдан,* ***квадратової форми****, був зовсім порожній…* (Ніковський, с. 62) // *Майдан,* ***що мав квадратну форму****, був зовсім порожній…* (Хуторян 3, с. 105); *Другого,* ***над подив схожого на першого****, чоловіка зустріли біля шостого під'їзду* (Некрутенко, с. 253) // *Другого чоловіка,* ***що був на диво подібний до першого****, зустріли коло шостого під'їзду* (Білорус, с. 260).

Часто уточнення потребують співвідносні слова з неозначеною семантикою, до яких належать особово-вказівні займенники та прислівники на зразок *там, тут, тоді* і под. За нашими спостереженнями, зазначений перший член конструкції зі значенням **уточнення та конкретизації** у варіантних конструкціях опущено, тобто уточнювальну семантику знівельовано. Наприклад: *Само собою зрозуміло, що сьогоднішня страта виявилася справжнісіньким непорозумінням – бо ж ось* ***він****,* ***філософ****, що видумав таку неймовірну безглузду річ, нібито всі люди добрі, йшов поруч, отже, він був живий* (Некрутенко, с. 323) // *Звичайна річ, сьогоднішня страта виявилася чистісіньким непорозумінням – адже ось* ***філософ****, що вигадав таку неймовірну нісенітницю, як те, що всі люди добрі, йшов поряд, отож він був живий* (Білорус, с. 330); *До того ж, один московський брехач розповідав, що ніби* ***отут****,* ***у другому поверсі, у круглій залі з колонами,*** *славетний письменник читав уривки з* «*Лиха з розуму*»… (Некрутенко, с. 57) // *Більше того, один московський брехун розповідав, що начебто* ***на другому поверсі, в круглій залі з колонами*** *славетний письменник читав уривки з* «*Лиха з розуму*» *Грибоєдова*… (Білорус, с. 68).

Уточнювальні звороти з **видільно-приєднувальною** семантикою, маркером якої є сполучники на зразок *і особливо, і зокрема* тощо вказують на виокремлення частини із загального та приєднання її до основного висловлення. До цього типу уточнювальних конструкцій варіантними є складнопідрядні видільно-означальні речення, пор.: *…в його кімнаті вже зібралось багато слуг, яким хотілося б послухати розповіді про Святу Землю,* ***і особливо про лицаря Айвенго*** (Давиденко, с. 48) // *…багато челядників у домі залюбки послухають новини, які він привіз зі Святої Землі,* ***а надто ті, котрі стосуються лицаря Айвенго*** (Лісняк, с. 70).

Пояснювальні-уточнювальні конструкції зі значенням винятку / внесення певних предметів щодо інших (*за винятком*, *крім* тощо) співвідносяться із предикативними частинами складносурядного речення з протиставними відношеннями, пор.: *…побачивши, що нікого не було,* ***за винятком тільки мішків****, що лежали серед хати, вилізла з печі…* (Рильський 2, с. 262) // *…побачивши, що нікого не було,* ***а тільки мішки лежали серед хати****, вилізла з печі* (Хуторян 1, с. 34).

Отже, у паралельних текстах перекладів українською мовою вихідного іншомовного твору напівпредикативні дієприкметникові конструкції, стрижневим семантичним компонентом яких є вторинна предикатно-атрибутивна синтаксема, і напівпредикативні апозитивні одиниці з центральною іменниковою синтаксемою, функційно еквівалентні до підрядних означального частин складних речень, а напівпредикативні дієприслівникові звороти (семантично організовані вторинною предикатно-адвербіальною синтаксемою) корелюють із підрядними одиницями часу, мети, причини, наслідку та порівняння, а також простими реченнями, ускладненими сурядними рядами словоформ. Прості неелементарні речення з пояснювально-уточнювальними конструкціями (синтаксеми із зіставно-виокремлювальним значенням, морфологічно представлені субстантивами) утворюють варіантні пари зі складнопідрядними означальними та складносурядними з протиставною семантикою. Вторинні предикатно-атрибутивні й предикатно-адвербіальні синтаксеми у формально-синтаксичних позиціях означальних, обставинних і детермінантних поширювачів, дуплексивів, виражених дієприкметниками, девербативами й інфінітивами, уможливлюють утворення варіантних пар із складнопідрядними реченнями нерозчленованої та розчленованої структур, а також простих речень із сурядним рядом словоформ.

Варіантність вторинних предикатно-модальних синтаксем. Потенційну здатність до метатаксичних видозмін виявляють також прості речення зі вставними та вставленими конструкціями. Ще Ф. І. Буслаєв [1959, с. 552] дійшов висновку, що речення можуть не тільки «скорочуватися» чи «стягатися», а й «вставлятися». До того ж вставлення речень ґрунтується на підрядності, тобто замість складнопідрядного речення утворюється просте із вставним.

У сучасних граматичних працях панує думка, що вставні компоненти (у семантико-синтаксичному плані – предикатно-модальні синтаксеми) є похідними від колишніх самостійних речень та постають скороченим варіантом реченнєвих структур, тому легко можуть бути перетворені в самостійні речення [Вихованець 1993, с. 276; Гуйванюк 1999, с. 256; Шульжук 2004, с. 203; Шинкарук 2002, с. 23]. Синтаксична похідність конструкцій із вставними та вставленими компонентами та семантична близькість до складних речень зумовлює їх кореферентні співвідношення з складносурядними, складнопідрядними та складними безсполучниковими реченнями [Гуйванюк 1999, с. 256].

У паралельних українських перекладах того самого тексту прості речення зі вставними компонентами, що виражають значення 1) невпевненості, припущення, можливості (*може, ймовірно, видно, здається, здавалося, видається* тощо); 2) вірогідності, впевненості, достовірності повідомлення (*само собою зрозуміло, немає сумніву, сказати по правді, правду кажучи* тощо); 3) переповідної модальності (*кажуть, як кажуть, як говорять, як то кажуть* тощо) утворюють варіантні пари зі складнопідрядними реченнями (з'ясувальними, відповідності), пор.: *Сонце,* ***здавалось****, не заглядало сюди ніколи* (Віль, с. 173) // ***Здавалось, що*** *сонце наче й не заглядало сюди ніколи* (Садовський, с. 92); ***Кажуть****, став мовчазним і цурається жінок* (Некрутенко, с. 393) // ***Кажуть, що*** *став мовчазний і цурається жіноцтва* (Білорус, с. 400); *І тут,* ***правду кажучи****, серце містера Браунлоу… нагнало в його очі сльози* (Пінчевський, с. 95) // ***Якщо казати всю правду, то*** *серце містера Брауелоу… нагнало в очі сльози…* (Черняхівська, с. 96).

Якщо конструкції зі вставними компонентами «містять, окрім пропозиційної семантики повідомлення про реальну подію, факт, фрагмент чи ситуацію об'єктивної дійсності, ще й власну пропозицію мовця, його ставлення до висловленого» [Гуйванюк 1999, с. 256], то вставлені конструкції відрізняються від вставних насамперед характером інформативного смислу додаткового повідомлення, що має виразний відтінок доповнення, уточнення основного повідомлення [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 396; Кулик 1965, с. 175]. Пор.: ***Три*** *найближчі дерев'яні містки вгиналися під вагою людських тіл* (Черняхівська, с. 394) // *Кожен місток –* ***а їх***

було три поблизу *– вгинався під вагою натовпу* (Пінчевський, с. 389). Отже, вставлені одиниці характеризують той самий денотат з якогось іншого боку, модифікуючи (розширюючи, уточнюючи, звужуючи тощо) його семантику відповідно до інтенцій мовця.

Варіантними до вставлених конструкцій, що потенційно реалізовані за схемою як двоскладних, так і односкладних речень, найчастіше є підрядні частини складних речень:

1) означальні: *Вулиця – **а їх тоді ще не брукували** – була суцільною купою засохлої багнюки* (Садовський, с. 46) // *Вулиця, **яких тоді не брукували**, була одною купою висохлого болота* (Віль, с. 87);

2) причинові: *Робив це він* [старий] *не з цікавості, ні – **він бував тут не раз**, – а через властиву йому підозрілість і неспокійну свою вдачу* (Черняхівська, с. 152) // *…старий озирався довкола – не з цікавості, **бо не раз він тут бував,** а з властивої йому сторожкості й підозрілості* (Пінчевський, с. 148);

3) відповідності: *Тапер він* [Сауербері] *не міг не покарати Олівера, до того ж якнайсуворіше. Бо якби він хоч на мить завагався, він **(це, мабуть, зрозуміє кожен досвідчений читач)**, як то ведеться в подружніх сварках, здобув би звання тварюки, нелюдка…* (Пінчевський, с. 64) // ***Хай би** він* [Соуербері] *зрадив себе і на одну мить завагався покарати Олівера якнайсуворіше, **то кожен досвідчений читач зрозуміє,** що одразу він став би – як це завжди буває в подружніх сварках – тварюкою, жахливим негідником…* (Черняхівська, с. 62).

У досліджуваному матеріалі зафіксовано: вставлені конструкції можуть наближатися за структурою:

1) до простих ускладнених речень, варіантних до складнопідрядних означальних, напр.: *Серед різних громадянських будівель одного міста (**з деяких причин я не наводжу його справжньої назви, а вигадувати якоїсь іншої не бажаю**) є будинок, що здавна подибується по всіх великих і малих містах, а саме робітний дім* (Черняхівська, с. 14) // *Серед громадянських закладів одного міста, **яке з багатьох причин я краще не називатиму ні його справжньою, ні вигаданою назвою**, є заклад, що віддавна існує майже у всіх містах, великих та малих, а саме – робітний дім…* (Пінчевський, с. 20);

2) до складносурядного протиставного, варіантного до складного багатокомпонентного речення з підрядним і сурядним зв'язками (в обох варіантах збережено вставне слово), напр.: *…в лісі багато чого може налякати дітей, окрім фізичної небезпеки* ***(її, щоправда, важко зустріти так близько біля міста, проте на оці матитаки не завадить)*** (Андрущенко 5, с. 15) // *…в лісі чимало такого, що може налякати дітей, опріч фізичної небезпеки,* ***яку, щоправда, важко зустріти на такій близькій відстані від міста, але все ж таки не завадить мати на увазі*** (Кононович 2, с. 13);

3) до складного багатокомпонентного речення з підрядним зв'язком, варіантного до аналогічного речення (в обох варіантах збережено вставну конструкцію), напр: *У цьому робітному домі одного дня й числа* ***(яких я теж не збираюся наводити – бо це не має, принаймні поки що, жодного значення для читача)*** *народився той смертний, що його ймення стоїть у назві цього розділу* (Черняхівська, с. 14) // *…у цьому робітному домі, дня, місяця й року,* ***що їх я теж не збираюся повідомити, бо для читача вони, принаймні поки що, не мають ніякого значення,*** *народився смертний...* (Пінчевський, с. 20).

Отже, на противагу вставним компонентам (словам, словосполученням, реченням), вставлені одиниці не мають регулярного відтворення, оскільки є текстовою категорією. Їхню поліпропозитивну природу увиразнюють варіантні конструкції – різнотипні складні речення.

5.2.2. Варіанти складних синтаксем перехідного типу

У структурі простого семантично ускладненого речення часто функціюють синтаксеми з неелементарним (синкретичним) значенням. Зокрема, вторинні синтаксеми, формально виражені віддієслівним, відприкметниковим або відприслівниковим іменниками, перебувають у валентній рамці іншого предиката (у синтаксичній позиції присудка двоскладних речень або головного члена односкладних). Такі **предикатні синтаксеми** посідають **суб'єктну позицію**, пор.: *…до слуху його долетіли щораз ближчий частий цокітливий* ***тупіт*** *коней і* ***гук*** *сурми* (Білорус, с. 55) // *…до слуху його долетіло,* ***як***

дрібно ***тупають*** *коні, цокітний звук,* ***що ближчав,*** *і сурма* (Некрутенко, с. 44).

Інші вторинні синтаксеми, засобом вираження яких є т. зв. придієслівні об'єктні інфінітиви та їхні функційні еквіваленти – девербативи, репрезентують **об'єктно-предикатне значення**. Оскільки інфінітиви означають дію особи, не ототожнюваної з базовим суб'єктом дії (за традиційним формально-синтаксичним тлумаченням – це підмет), то прості речення, до складу яких вони входять, є варіантними до складнопідрядних з'ясувального типу.

Пропозитивний об'єктний інфінітив функціює в реченнях із базовими предикатами двох типів:

1) конкретної дії, зокрема, зі значенням одночасного передавання або набуття навичок (*вчити, навчити, привчити*) і семантикою «утратити або позбутися навичок внаслідок довготривалої відсутності попередньої дії» (*відучити*): *…ти навчив мене належно* ***цінувати*** *чесноти твого ордену* (Давиденко, с. 217) // *…ти сам навчив мене,* ***як належить цінувати*** *чесноти твого ордену* (Лісняк, с. 238);

2) каузативними – зі значенням наказу, примусу, спонукання, прохання, поради, заборони: *змусити, зобов'язати, просити, казати* (у знач. *веліти*), *наказати, наполягати, рекомендувати, радити* тощо: *Татарка вернулася і сказала йому* ***увійти*** (Ніковський, с. 66) // *...сказала,* ***щоб*** *він* ***увійшов*** (Хуторян 3, с. 108); *Я не насмілююся просити вас* ***заїхати*** *до мого родича Зарета* (Давиденко, с. 58) // *…не наважуся просити вас,* ***щоб заїхали*** *зі мною до мого родича Зарета* (Лісняк, с. 81); *Багато хто в натовпі умовляв його* ***не торкатися*** *нечестивої писанини* (Давиденко, с. 340) // *Багато хто з юрби умовляв його,* ***щоб*** *він* ***не торкався*** *нечестивої записки* (Лісняк, с. 397); *Тоді прокуратор загадав легатові* ***виділити*** *з римської когорти дві кентурії* (Некрутенко, с. 36) // *Тоді прокуратор наказав,* ***щоб*** *легат* ***виділив*** *з римської когорти дві кентурії* (Білорус, с. 47); *…*[Маргарита] *нарадила мені* ***друкувати*** *уривок* (Білорус, с. 158) // *…вона* [Маргарита] *радила мені,* ***щоб*** *я* ***надрукував*** *уривок* (Некрутенко, с. 149); *Біля дверей він* [єврей] *зупинився й попрохав* ***присвітити*** *йому на темних сходах* (Черняхівська, с. 345) // *Біля дверей він озирнувся і попрохав,* ***щоб*** *йому* ***посвітили*** *на темних сходах* (Пінчевський, с. 341).

Волевиявлення одного суб'єкта стосовно потенційної (інфінітивної) дії другого суб'єкта репрезентують і базові предикати *заборонити, дозволити, доручити, запланувати* тощо, які означають модальне відношення бажаності / небажаності, можливості / неможливості, пор.: *…у нас ніяким гостям не дозволяють* ***вшиватися*** *крадькома в таку ранню годину* (Лісняк, с. 77) // *У нас не дозволяється,* ***щоб*** *гості* ***вшивалися*** *потайки, та ще такої ранньої години* (Давиденко, с. 56); *Для лицаря було особливо важливо заборонити ворогові* ***провести*** *вилазку* (Давиденко, с. 277) // *Лицареві щонайважливіше було заборонити,* ***щоб*** *супротивник* ***провів*** *вилазку* (Лісняк, с. 309); *Ті, що стояли далі, кричали переднім* ***підпалити*** *будинок, інші вимагали,* ***щоб*** *поліція* ***застрелила*** *злочинця на місці* (Черняхівська, с. 393) // *Одні кричали тим, хто стояв ближче,* ***щоб*** *вони* ***підпалили*** *злодійське кубло, інші вимагали від полісменів* ***застрелити*** *вбивцю на місці* (Пінчевський, с. 387).

Девербативи, деад'єктиви та іменники подвійної семантики в родовому, знахідному та орудному відмінках, за нашими спостереженнями, найчастіше стають репрезентантами об'єктно-предикатної семантики у простому неелементарному реченні, якщо в основній пропозиції функціює базовий предикат судження (*знати, думати, сприймати, слухати* тощо), сприйняття, думки, мовлення (*відчути, зрозуміти, говорити* тощо). Напр.: *…* ***назв*** *яких Олівер навіть не знав* (Пінчевський, с. 75) // *…Олівер навіть і не знав,* ***як*** *вони* ***називаються*** (Черняхівська, с. 74); *Раптом вони* [Мейлі з Олівером] *почули її* ***схлипування*** (Черняхівська, с. 249) // *Мейлі з Олівером почули,* ***що*** *вона* ***схлипує*** (Пінчевський, с. 244); *…грізно сказав Іван і відчув* ***холод*** *під грудьми* (Некрутенко, с. 51) // *…грізно сказав Іван і відчув,* ***як*** *під грудьми в нього* ***похололо*** (Білорус, с. 63); *…не знаходив слів, щоб пояснити* ***мету*** *свого* ***приходу*** (Давиденко, с. 214) // *…не міг здобутися на слова, що мали пояснити,* ***з якою метою він прийшов*** *сюди* (Лісняк, с. 234); *За таку жорстокість абат пригрозив йому* ***відлученням*** *від церкви…* (Давиденко, с. 391) // *За таку жорстокість абат погрожував,* ***що відлучить*** *його від церкви…* (Лісняк, с. 472).

Отже, девербативи й деад'єктиви в наведених прикладах стають носіями додаткових нереченнєвих пропозицій та репрезентують систему вторинної предикації. Оскільки досліджувані компоненти стосуються номінативного аспекту речення, то й актуалізуються лише в реченні.

Об'єктно-предикатне значення виражають і відмінково-іменникові форми: **«*про* + Зн. в.»**: *…покоївка, збігши сходами, сповістила* ***про прихід*** *містера Грімвіга* (Черняхівська, с. 112) // *…покоївка, збігши сходами, доповіла,* ***що прийшов*** *містер Грімвіг* (Пінчевський, с. 110); **«*за* + Зн. в.»:** *Я чекав тільки нагоди, щоб висловити тобі і твоїм хоробрим побратимам мою подяку* ***за врятування*** *нашого життя і честі* (Лісняк, с. 323) // *Я чекав лише можливості подякувати тобі та твоїм хоробрим товаришам* ***за те, що врятували*** *наше життя та честь* (Давиденко, с. 288).

Предикатно-атрибутивно-об'єктні відношення репрезентують іменниково-інфінітивні конструкції, що унаочнюють деривaційні перетворення складнопідрядних означальних речень. Опорний іменник у таких конструкціях – здебільшого субстантивований девербатив або аналітична конструкція, а залежний – інфінітив, пор.: *Нехай він* [чернець] *віднесе листа від імені де Брасі з наказом його вільній дружині* ***поспішити*** *сюди* (Давиденко, с. 232) // *Нехай він віднесе листа з наказом,* ***щоб*** *вільний загін де Брасі* ***поспішив*** *сюди* (Лісняк, с. 251); *…юрба ринула на передмістя з бажанням* ***перерізати*** *всіх євреїв* (Хуторян 3, с. 91) // *…юрба ринула в передмістя з бажанням,* ***щоб перерізати*** *всіх жидів* (Ніковський, с. 42); *Та нічого не сказав* [Товкач]*, тільки посварився на нього пальцем і дав знак* ***мовчати*** (Садовський, с. 86) // *Але не промовив ні слова, погрозив пальцем і дав знак,* ***щоб мовчав*** (Віль, с. 162); *Виконавши цей благочестивий обряд, Седрик подав їм знак* ***іти*** *за ним…* (Давиденко, с. 370) // *Виконавши цей побожний обряд, Седрік дав їм знак,* ***щоб ішли*** *за ним…* (Лісняк, с. 443).

Подібне значення можуть виражати й прийменниково-відмінкові конструкції в присубстантивній позиції, до складу яких входять девербативи. Наприклад: ***на* + Зн. в.:** *Не тому, що досі він* [єврей] *плекав якусь певну надію* ***на помилування****…* (Пінчевський, с. 407) // *Ні, він не мав якоїсь певної надії* ***на те, що його помилують****…* (Черняхівська, с. 413). Варіантною одиницею в цьому разі є

складнопідрядне займенниково-співвідносне речення, частини якого поєднує корелятивна пара *те...що*.

Своєрідний спосіб згортання власне локативного предиката в підрядній означальній частині складного речення на зразок *бути*, *перебувати*, *знаходитися*, *міститися*, *розташовуватися*, *опинятися* та локативно-процесуальних предикатів (*сидіти*, *стояти*, *лежати, висіти*) спостережено в простих неелементарних реченнях із синтаксемами з **предикатно-атрибутивно-локативним** значенням. Наприклад: *Вони* [Андрій та татарка] *перейшли церкву, ніким не помічені, вийшли потім на* ***майданчик перед нею*** (Ніковський, с. 62) // *Вони перейшли через церкву, не помічені ніким, і вийшли потім на* ***майдан***, ***що був перед нею*** (Хуторян 3, с. 105); ***Надвівтарне*** *вікно з різнобарвним склом засвітилося рожевим світлом ранку…* (Садовський, с. 46) // *Вікно з ріжнобарвним склом,* ***що було над вівтарем****, освітило ся рожевим румянцем ранку…* (Віль, с. 86).

Предикатно-атрибутивно-обставинні відношення (з відтінком теми оцінюваної ситуації) репрезентує девербативна прийменниково-відмінкова конструкція в **(у) + М. в.**, варіантна означальній підрядній частині складного речення, пор.: *На новому Буагільберовому щиті красувався чорний крук* ***у леті****…* (Лісняк, с. 104) // *На новому щиті де Буа-Гільбера зображений був ворон (крук),* ***що летить****…* (Давиденко, с. 81).

Отже, варіантність притаманна простим реченням, семантично ускладненим складними мінімальними одиницями – компонентами з неелементарним значенням, які об’єднують дві або більше елементарних синтаксем (предиката і суб’єкта; предиката й об’єкта; предиката, атрибута й об’єкта; предиката, атрибута й локатива). Другим складником варіантної пари є складнопідрядні нерозчленованої структури з’ясувального та означального типів, а також складнопідрядні займенниково-співвідносні речення.

Висновки до розділу 5. Варіантність синтаксичних одиниць, що ґрунтуються на інтерверсивних і метатаксичних співвідношеннях, зумовлена видозмінами комунікативної перспективи висловлення, інформативною вагомістю окремих компонентів, здатних переміщатися з однієї позиції в іншу.

Варіантні пари на основі інтерверсивних співвідношень утворюють двоскладні й односкладні (безособові та інфінітивні) речення, що відбивають ту саму ситуацію дійсності з різною тематизацією референційного змісту (суб'єкта у формально-синтаксичній позиції підмета або суб'єктного детермінанта). У співвідносних варіантах називний суб'єкта корелює з давальним стану суб'єкта, родовим партитивного суб'єкта без прийменника або з прийменником *у*, а також знахідним відмінком із прийменником *про*.

На основі конверсивності утворено варіантні пари, що охоплюють тричленні активні конструкції (S–P–O) та пасивні конструкції з називним об'єктного суб'єкта в двоскладних реченнях. Істотну роль у цьому процесі відіграє семантика дієслівного предиката у формально-синтаксичній позиції присудка, його категорійні ознаки, насамперед опозиція категорії стану – активний / пасивний, а також транспозиція знахідного відмінка прямого об'єкта в називний об'єктного суб'єкта.

У безособових односкладних реченнях субстанційна синтаксема в орудному відмінку із семантикою стихійного реалізатора дії передає складне суб'єктно-інструментальне значення та утворює варіантну пару з називним відмінком суб'єкта дії. Суб'єктно-інструментальна функція орудного відмінка постає внаслідок перетворення активної двоскладної конструкції на пасивну.

Прийменниковий місцевий відмінок у лівобічній суб'єктній позиції при предикатах на означення стану довкілля зберігає семантику локативності, тому його кваліфікують як суб'єкт-локатив, регулярна співвіднесеність якого з варіантною синтаксемою в називному відмінку виявляє превалювання суб'єктного значення.

Варіантні пари серед складнопідрядних речень можливі за двох умов: 1) взаємна конверсивність головної та підрядної частин (часу, умови) без зміни характеру предикативної одиниці; 2) конверсивність зі зміною характеру предикативної одиниці (причини, наслідку, означальної, фразеологізованої займенниково-співвідносної, супровідної). Інтерверсивна варіантність зумовлена також вибірковою актуалізацією окремих компонентів головної частини, що спричинює зміну опорного компонента, підтипу підрядного зв'язку й водночас семантико-синтаксичних відношень між підрядною та головною частинами. Більшість таких ускладнювальних компонентів референційного змісту (спеціальний функ-

тив, антецедент) мають імпліцитне вираження і за потреби можуть бути вербалізовані.

Метатаксичні відношення між різноструктурними варіантними одиницями ґрунтуються на поліпропозитивності простого неелементарного речення, що функційно наближує його до складного речення. Маркерами інформативного ускладнення простих речень є вторинні утворення (ознако́ві слова) – інфінітив, дієприкметник, дієприслівник, девербатив, а також деякі прикметникові та субстантивні безприйменникові та прийменниково-відмінкові форми, які надають реченню додаткової семантичної складності, завдяки притаманній їм вторинній предикації.

Ознако́ві слова у варіантних конструкціях посідають позицію детермінантних, обставинних, означальних поширювачів й дуплексивів, або входять до складу напівпредикативних і пояснювально-уточнювальних комплексів, вставних та вставлених одиниць. Вони з'явилися внаслідок згортання предиката підрядної частини складних речень і маркують вторинні предикатні семантико-синтаксичних відношення, тотожні або суміжні до відношень між елементарними частинами складних речень та відзначаються лексичним паралелізмом зі співвідносною формою.

Синтаксеми з неелементарним (синкретичним) значенням, формально виражені віддієслівним, відприкметниковим або відприслівниковим іменниками, постають за умови переміщення предикатного (ознакового) слова в субстанційну позицію (найчастіше – суб'єктну, об'єктну, локативну та інструментальну), у якій вони набувають функцій субстанційних синтаксем, з одного боку, і зберігають властивості предикатних слів і семантику відношень між елементарними простими реченнями – з іншого. Прості неелементарні речення зі складними синтаксемами утворюють варіантні пари зі складнопідрядними з'ясувального та означального типів, а також складнопідрядними займенниково-співвідносними.

РОЗДІЛ 6

НАУКОВІ ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ «СЛОВНИКА СИНТАКСЕМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

6.1. Концепція, структура й основні лексикографічні параметри «Словника синтаксем української мови»

Прикметна ознака кінця XX – початку XXI ст. – створення словників активного типу на ґрунті сучасних лінгвістичних технологій, що охоплюють увесь цикл опрацювання фактичного матеріалу за допомогою комп'ютера: від формування корпусу мовного матеріалу до структурованого на його основі нового словника. Повернення через словники, писемну практику до обігу слів, фразем, зворотів, ширших наративів, що є джерелами пізнання певної епохи, соціуму, – невідкладне завдання української лексикографії: такі мовні одиниці здатні передавати поліфонію, лад і дух народного мовомислення, відтак «закарбовані в щоденному й звичному мовленні широкі світи поза людиною і людину як центр світобудови» [Гриценко 2018, с. 7].

Інша тенденція сучасної лексикографії – її наближення до теоретичної та експериментальної лінгвістики – оприявнена, по-перше, у використанні «методів лексикографії для опису будь-яких змістових одиниць мови» (Ю. Д. Апресян), а по-друге, у лексикографічній параметризації результатів, отриманих унаслідок вивчення словникового складу й граматичного ладу будь-якої мови. До того ж сучасні лексикографічні концепції часто проходять апробацію як експериментальні словники (Подвійне наголошування : експериментальний словник-довідник / О. Гриджук, 2010) фрагменти чи матеріали словників (Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач, 1998; Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / А. А. Сагаровський, 2009), або проспекти словників (Украинский семантический словарь : Проспект / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская и др., 1990) тощо.

Порівняно нова галузь української та й загалом слов'янської лексикографії, що має неабияку перспективу використання словників у науковому та освітньому просторах, – *граматична прикладна лексикографія*. Утім, і в цій ділянці вже нині маємо певні успіхи («Граматичний словник української мови: Сполучники» К. Г. Городенської [Городенська 2007], «Словник українських прийменників» за заг. ред. А. П. Загнітка [Сл. УП 2007], «Граматичний словник української літературної мови. Словозміна» (відп. ред. Н. Ф. Клименко) [ГСУЛМ], словники лексем, що постали внаслідок словотвірних процесів в українській мові протягом 1991–2016 років, за заг. ред. Анатолія Нелюби [СНУ] тощо.

Проблеми формалізації й типології явищ синтаксису зумовили потребу створення й інноваційних *синтаксичних словників*, яких, на жаль, взагалі не представлено в сучасних типологіях лексикографічних праць (див., зокрема: [Дубічинський 2004; Перебийніс 2009], що, очевидно, спричинено: 1) складністю речення як об'єкта лексикографічного опису в силу його багатовимірності; 2) неналежним рівнем опрацювання концепцій лексикографічного опису синтаксичних одиниць різних типів (синтаксем, словосполучень, речень тощо); 3) поодинокими спробами практичного втілення інноваційних лексикографічних стратегій опису мови. Усвідомлення того, що властивості синтаксичних одиниць та валентно-дистрибутивний потенціал предикатів як їхніх визначальних компонентів можуть і мають бути лексикографічно описані, прийшло тільки на початку 80-х – у кінці 90-х рр. XX ст. Саме у цей час, за образним висловлюванням С. О. Важніка, спостережено «своєрідний лексикографічний бум» [Важнік 2008, с. 228], унаслідок якого на матеріалі різних слов'янських мов укладено валентнісні або дистрибутивні словники дієслів [СДК; Попова 1987; ИСР; Kawka 1980; Słownik тощо], а також двомовні словники [CPS] (пізніше опубліковано працю [UPS]). Принципи створення та структуру словникових статей лексикографічних праць зазначеного типу докладно проаналізовано в низці досліджень Сергія Важніка, Марії Кобилянської, Лариси Колібаби, Валентини Фурси та ін.

Ґрунтовною спробою лексикографічного подання моделей речень став експериментальний синтаксичний словник дієслівних

речень за редакцією Л. Г. Бабенко, у якому реченнєві моделі розташовано за польовим принципом, відповідно до входження базового дієслівного предиката до складу трьох великих полів (дії і діяльності; буття, стану і якості; відношення) з подальшою диференціацією у їх межах на підполя, лексико-семантичні групи, мікрогрупи. Укладачі словника прагнули врахувати різні аспекти речення, зокрема, особливості будови, семантики, можливості їх варіювання, ускладнення поширювачами, перетину з моделями інших семантичних класів або підкласів. Особливу увагу приділено регулярним парадигматичним реалізаціям базової (нефразеологізованої) моделі, зокрема, розмежовано три типи: основні лексичні варіанти моделі, контаміновані семантичні моделі та образні семантичні моделі речення.

Цілком умотивованими, на нашу думку, є теоретичні основи створення «Словника синтаксичних фразеологізмів української мови», що їх запропонувала Г. В. Ситар [Ситар 2010]. У перспективі ця лексикографічна праця покликана компактно й доступно подати відомості про семантику, структуру, варіювання й парадигму всього обширу фразеологізованих речень української мови.

Концепція **«Словника синтаксем української мови»** (*далі* – Словника), випрацювана граматистами Чернівецького національного університету [Гуйванюк 2008; Гуйванюк 2011; Кульбабська 2011; Кульбабська 2019 а], ґрунтується на понятті *слова* як сфери взаємодії лексичних і граматичних значень. Ідея та концепція Словника належить доктору філологічних наук, професору Ніні Гуйванюк, яка запропонувала опис репертуару мінімальних семантико-синтаксичних одиниць української мови в лексикографічних параметрах з опертям на репрезентовані синтаксемами семантико-синтаксичні відношення та з огляду на семантичну й морфолого-синтаксичну варіантність (кореферентність) засобів їх вираження.

Новизна репрезентованої лексикографічної праці полягає в установленні типології та систематизації ономасіологічних характеристик, морфологічних парадигм класів слів, їхніх категорійних ознак, семантико-синтаксичних параметрів, функцій і особливостей використання в мовленнєвій діяльності. Словник є *першим* в українському мовознавстві семантико-функційним описом елемен-

тарних одиниць – синтаксем, які структурують словосполучення та різнотипні речення.

Концепція Словника є спробою лексикографічної інтерпретації взаємодії лексики та синтаксису. *Уперше* в лексикографічній практиці синтаксичні ресурси української мови репрезентовано науково систематизованими і формалізованими параметрами словникової статті.

Практичне значення «Словника синтаксем української мови» полягає в тому, що він може бути використаний як нормативний семантико-граматичний довідник, у тому числі і під час вивчення української мови як іноземної. Теоретичні засади цього нормативного семантико-граматичного словника-довідника, аналогів якого немає в українському мовознавстві, можуть бути використані в практиці укладання словників нового типу, для написання підручників та навчальних посібників (у т. ч. сучасних електронних) та комп'ютерних словників (онлайн-словників), а також у викладанні курсів сучасної української мови, стилістики та культури мовлення, перекладознавства, лінгвопрагматики у закладах вищої освіти.

У слов'янському мовознавстві концепцію словника репрезентує лексикографічна праця Г. О. Золотової «Синтаксичний словник» (1988, 440 с.), що встановлює репертуар елементарних одиниць синтаксису в російській мові. Пізніше, 2003 року, за редакцією Ореста Співака й Мар'яна Юрківського побачив світ двомовний словник «Ukrainsko-polski slownik syntaktyczny», адресований передовсім для поляків, які вивчають українську мову як іноземну. Праця демонструє відмінності в синтаксичній сполучуваності близько 1700 слів і словосполучень із прикладами, дібраними з класичної та сучасної літератури й преси [UPS]. Проте останні напрацювання в галузі функційного синтаксису української мови (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, О. В. Кульбабська, О. Г. Межов, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ, М. І. Степаненко та ін.) дають підстави переглянути зазначені вище концепції, доповнити їх і змінити структуру синтаксичного словника, випрацювати дещо інші лексикографічні параметри комплексного опису синтаксем.

Об'єкт опису лексикографічної праці – синтаксемний склад української мови. Нині ні в кого не викликає заперечень твердження, що відомості про будову, семантику та функційні особливості синтаксем тісно пов'язані з питанням про предмет і об'єкт синтаксису. Визначення вихідного поняття, першоелемента різнорангових синтаксичних побудов, самостійної мінімальної конструктивної (конститутивної) одиниці – одна з основних умов розпрацювання синтаксичної теорії.

Поняття синтаксеми як мінімальної (неподільної, що не членується на синтаксичні одиниці нижчого рангу) семантико-синтаксичної одиниці, утвореної внаслідок взаємодії форми, категорійного значення та функції, відповідає науковій передумові вихідного елемента, який пояснює організацію та членування складніших побудов. Підвищуючи індивідуально-лексичне значення слова на категорійно-семантичний щабель (який і відповідає значенню компонентів, або членів, речення), синтаксема є мовним забезпеченням абстрагованого процесу, переходу від одиниці лексичної до одиниці синтаксичної [Мірченко 2004, с. 35; УМ, с. 546].

Беручи до уваги семантико-синтаксичне навантаження синтаксичної одиниці й традиційно виділюваного нею значення, І. Р. Вихованець виокремив, з одного боку, опозитивні парадигматичні ряди (членами цих рядів є синтаксеми, об'єднані спільністю тієї або тієї семантико-синтаксичної ознаки), з іншого, – еквіполентні парадигматичні ряди (членами цих рядів є варіанти тієї самої синтаксеми) [Вихованець 1992, с. 8]. У цьому аспекті Н. В. Гуйванюк поділила синтаксеми за характером відношень на предикативні (предикативні та предикувальні), напівпредикативні (потенційно предикативні) і непредикативні (об'єктні, означальні, обставинні та синкретичного типу) [Гуйванюк1999, с. 15].

К. Г. Городенська з огляду на деривaційні процеси в українському синтаксисі визначила речення як базову одиницю для синтаксеми [Городенська 1991, с. 99–140]. У праці «Деривація синтаксичних одиниць» автор виявила специфіку основних предикатних синтаксем, а також обґрунтувала думку, що вторинні предикатні синтаксеми є конденсатами згорнених речень і семантико-синтаксичних відношень між елементарними реченнями. Це важливе теоретичне твердження поглибив І. Р. Вихованець, зазначивши, що

синтаксеми як мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, крім того, мають зовнішнє спрямування, відображаючи стосунки між предметами та явищами позамовного світу. Вони утворюють різні класи в межах простого елементарного / неелементарного речень [Вихованець 1993, с. 245; 250–264].

Отож вихідним поняттям граматичної теорії є участь синтаксем у передаванні семантико-синтаксичних відношень між компонентами речення.

6.1.1. Мета, завдання й засадничі принципи Словника

Мета Словника – здійснити функційно-семантичну типологію синтаксем української мови та апробувати концепцію укладання граматично-лексикографічних праць активного типу на ґрунті інтеграції теоретичних напрацювань у ділянці категоризації української дієслівної лексики, семантичного синтаксису й найновіших ідей теоретичної та прикладної лексикографії.

Реалізація мети передбачала розв'язання комплексу теоретичних і практичних **завдань**:

1) установити типологію мінімальних синтаксичних одиниць у семантико-синтаксичному, формально-синтаксичному, морфологічному й комунікативному аспектах на матеріалі української літературної мови;

2) узагальнити типи семантико-синтаксичних відношень, що їх виражають синтаксеми в сучасній українській мові;

3) виявити й описати сукупність відмінків, прийменниково-відмінкових та інших граматичних форм української мови як морфологічних варіантів синтаксем;

4) схарактеризувати мінімальні семантико-синтаксичні одиниці як систему номінативних знаків, що перебувають у формально-семантичних співвідношеннях на формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному й комунікативно-актуалізаційному рівнях;

5) репрезентувати в лексикографічних параметрах особливості структури та змістового наповнення граматичних, прагматичних і стилістичних фрагментів до словникових статей.

У Словнику запроваджено *новий підхід* до витлумачення обраного ключового поняття лексикографічного опису: **синтаксема** –

одиниця не лише функційного синтаксису, але й мінімальна семантико-синтаксична одиниця, яка водночас є носієм елементарного змісту, конструктивним компонентом речення, що має відповідний набір синтаксичних функцій, як і конструктивних ролей у побудові певних комунікативних одиниць.

За *вихідну тезу* встановлення типології витворюваних смислів послужила властивість граматичних форм і лексем української мови репрезентувати різноманітні семантико-синтаксичних відношення. Під час аналізу обширу відношень автори взяли до уваги ономасіологічні ознаки слів, що складають ліво- і правобічну дистрибуції конструкції, особливості лексичного значення синтаксем, а також прагматичне поняття «конситуація» для з'ясування специфіки їх уживання в реченнєвих структурах та мовленнєвих актах. У силу цього створено класифікацію семантико-синтаксичних відношень, що їх виражають синтаксеми в сучасній українській мові. На основі узагальнення виокремлено 31 тип семантико-синтаксичних відношень, які виформовують релятивну семантику синтаксеми відповідно до синтаксичної позиції в реченні та її функції.

Ідея лексикографічного проєкту – тестотвірний потенціал синтаксем, що охоплюють різноманітні вияви внутрішньотекстової кореферентності, реалізацію різноманітних площин текстових категорій адвербіальності, атрибутивності, апозитивності, модальності, кількості, суб'єктності, об'єктності, інструментальності, локативності, адресатності, апелятивності.

Мета й завдання систематизації нового для лексикографічної практики матеріалу, зумовили необхідність установлення лексикографічних принципів, першим з яких є *принцип наступності* в описі словникового матеріалу, опертя на лексикографічні традиції [Дубічинський 2004].

Інший важливий принцип Словника – *принцип системності*, зумовлений необхідністю упорядкування мовного матеріалу відповідно до зовнішнього та внутрішнього структурування. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць ґрунтується на: 1) їхній ядерній / периферійній позиції в когнітивно-семантичній структурі пропозиції; 2) типі семантико-синтаксичних відношень; 3) ономасіологічних параметрах засобів вираження; 4) внутрішній

та зовнішній ієрархіях у простому елементарному / неелементарному реченні; 5) співвідносній із синтаксемами типовій ситуації.

Синтаксеми, виокремлені за цими ознаками, утворюють певні блоки різного рівня ієрархії на основі опозиції або еквівалентності, наприклад: елементарні / неелементарні синтаксеми; предикатні / субстанційні синтаксеми; базові (дії, процесу, стану, якості, кількості, локативності) / вторинні (адвербіальні, атрибутивні, апозитивні, модальні, кількісні) предикатні синтаксеми; базові (суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні) / вторинні (суб'єктно-об'єктні, суб'єктно-адресатні, суб'єктно-інструментальні, суб'єктно-локативні) субстанційні синтаксеми.

Для опису компонентів базової семантичної моделі простого елементарного речення в Словнику використано узагальнені універсальні категорії: предикат, суб'єкт, об'єкт, адресат, інструмент або знаряддя, локатив, що дає змогу зреалізувати *принцип доступності* (про інші класифікації мінімальних семантико-синтаксичних одиниць див.: [Межов 2013, с. 37—48]). Натомість в основу номінації вторинних синтаксем покладено тип семантико-синтаксичних відношень, напр.: синтаксема *синку* на означення **апелятивних відношень (**звернення мовця до співрозмовника, адресата мовлення) **– апелятивема**; синтаксема *жінка-**водій***, що виражає **апозитивні відношення** (друга назва особи є характеристикою першої), – **апозитивема** тощо.

Репрезентація синтаксем української мови в Словнику відповідає *принципові уніфікації* за схемою: «семантико-синтаксичні відношення → формальний засіб вираження → семантичні, морфолого-синтаксичні варіанти → стилістичний коментар → ілюстрації з текстів художньої літератури, публіцистики, офіційно-ділового, наукового та розмовного стилів української літературної мови».

Принцип комплексного опису вокабул, зі свого боку, є результатом реалізації *принципу повноти*, що зумовили випрацювання системи складників «лексикографічного портрета» (за Ю. Д. Апресяном) словникових статей, представлених різними типами інформації: 1) морфологічної, що увиразнює тип парадигми; 2) синтаксичної, яка репрезентує місце кожної синтаксеми в позиційній структурі речення; 3) семантичної, що містить змістове наповнення словоформ; 4) стилістичної, репрезентованої традиційними позначч-

ками сфери вживання словоформи, її експресивності, функційно-стилістичної забарвленості; 5) прагматичної, яка охоплює характеристику комунікативної ситуації та учасників мовленнєвого акту.

6.1.2. Теоретична база Словника та вихідні твердження

Теоретичною базою Словника послужили фундаментальні теоретичні положення лексикології та семантичного синтаксису.

1. ***Ідея взаємодії лексики та синтаксису.*** У сучасному мовознавстві глибинну семантику речення зазвичай досліджують з опорою на лексику й синтаксис, виявляючи в такий спосіб особливості лексико-семантичного складу речення [Арват 1982, с. 12–17. Бацевич, Космеда 1997; Вихованець 1983; Загнітко 1996 а тощо]. Дослідники дійшли висновку, що правила побудови синтаксичних конструкцій детерміновані лексико-семантичними характеристикам їхніх компонентів, зокрема синтаксем.

2. ***Проблеми дослідження мінімальних синтаксичних одиниць у сучасній граматичній теорії.*** Відомості про структуру, семантику та функційні особливості синтаксем тісно пов'язані з питанням про предмет та об'єкт синтаксису. Визначення вихідного поняття, першоелемента різних синтаксичних побудов, самостійної мінімальної конструктивної (конститутивної) одиниці – одна з основних умов формування та поглиблення синтаксичної теорії.

Термін «синтаксема» як основний для найменування мінімальної одиниці синтаксису запровадила Г. О. Золотова у праці «Про синтаксичний словник російської мови» (1980). До того граматисти послуговувалися термінами «словоформа», «синтаксична форма слова», «синтаксичне слово», «мінімальна синтаксична одиниця».

В українській граматиці синтаксема як мінімальна (неподільна на синтаксичні одиниці нижчого рангу) синтаксична одиниця, структурно-семантичний компонент синтаксичної будови речення постала внаслідок досліджень так званої відмінкової граматики (Є. Курилович, І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, М. Я. Плющ, та ін.).

Диференційними ознаками синтаксеми є: 1) категорійно-семантичне наповнення слова, від якого вона утворена; 2) відповідна морфологічна форма; 3) здатність синтаксично реалізуватися в певній позиції в реченні; 4) на відміну від членів речення, що їх визна-

чають на основі синтаксичних зв'язків (вони належать до формально-синтаксичної структури речення), синтаксему виокремлюють на рівні семантико-синтаксичних відношень для означення певних явищ дійсності.

Синтаксеми в простому реченні «поєднують лексичні значення та позиційну ланку речення», – зазначає М. В. Мірченко [Мірченко 2004, с. 36]. Тобто в реченні вони реалізують *реляційну семантику*, яку виформовують категорійні значення слова, його лексичне значення, а також синтаксичні зв'язки з іншими словами чи з реченням загалом, синтаксична позиція та синтаксична функція в ролі головного члена речення або поширювача структурної схеми.

Терміном «синтаксема» активно послуговуються українські дослідники синтаксису, зокрема І. Р. Вихованець у праці «Нариси з функціонального синтаксису української мови» [Вихованець 1992], О. Г. Межов – «Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць» [Межов 2013] та ін. Сучасний синтаксемний аналіз «спрямований на представлення синтаксичного рівня відмінкових словоформ як підсистеми, що охоплює однопорядкові взаємозалежні елементи мови та розкриття їхньої внутрішньої природи і функціонального значення», – зауважує М. Я. Плющ [Плющ 2011, с. 21].

3. ***Критерії семантики синтаксем та проблема їх типології.*** Виокремлення функційної синтаксичної одиниці (синтаксеми) «ґрунтується на сукупності її диференційних семантико-синтаксичних ознак, на опозитивних і еквівалентних відношеннях певної синтаксеми з іншими одиницями» [Вихованець 1993, с. 8]. Тому велику увагу нині дослідники приділяють проблемі системного підходу до семантики синтаксем, адже саме вони формують семантико-синтаксичну (глибинну) структуру речення та її взаємозв'язки з поверхневою структурою. У зв'язку з цим надзвичайної важливості набуває питання про встановлення критеріїв семантики синтаксеми та проблема типології синтаксем за семантикою [Гуйванюк 1999; Гуйванюк, 2008; Гуйванюк 2011; Кульбабська 2011; Слинько, Гуйванюк, Кобилянська, 1994].

На нашу думку, мовнореферентне значення словоформи (синтаксеми, вираженої відмінковою формою іменника, займенника, прикметника чи дієприкметника) є своєрідним семантичним комплексом лексичного (денотативного, власне референтного) значення

слова, а також морфологічного (частиномовного) і синтаксичного (функційного) значення словоформи. Відмінкова форма іменника (займенника) під впливом синтагматичних та дистрибутивних особливостей реалізує свої структурні та смислові потенції у відповідній синтаксичній функції. По-перше, на референтне (денотативне, речове) значення словоформи нашаровується її морфологічне (частиномовне значення), а по-друге, – значення синтаксично-зумовлене.

І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко та інші дослідники відмінків в українській мові відзначають певну «спеціалізацію» значень відмінкових форм [Вихованець 1987; Загнітко 2011]. Наприклад, у вираженні суб'єктно-об'єктних відношень в українській мові беруть участь називний, родовий, знахідний, давальний та орудний відмінки. Крім того, як відомо, називний відмінок – це єдина форма, що виражає активного діяча (*суб'єкта активної дії*). Знахідний і давальний здатні виражати лише *суб'єкта сприймання* або *відношення* чи *носія стану*. Орудний виражає деміактивного суб'єкта діяча тощо.

Значення *прямого об'єкта* в українській мові виражено при прямоперехідних дієсловах знахідним і родовим відмінками. «Основна функція відмінка, що вказує на його спеціалізацію і спектр вторинних функцій, одні з яких пов'язують відповідний відмінок з тотожними функціями відмінкових елементів, а інші – з тотожними функціями невідмінкових елементів, досить повно характеризують семантико-синтаксичний статус відмінкової форми та її динаміку», – констатує І. Р. Вихованець [Вихованець 1992, с. 3].

Відмінкові закінчення іменників Л. Теньєр називав «аглютинованими транслятивами», що мають граматичні значення [Теньєр 1988, с. 96]. Список синтаксем спирається на концепції синтаксичних ролей Люсьєна Теньєра, а також на теорії глибинних відмінків Ч. Філлмора. У відмінковій (рольовій) граматиці (Ч. Філлмор, У. Чейф, Дж. Андерсен, У. Кук, Дж. Грубер, Ст. Староста, У. Фолі, Р. ван Валін) синтаксичні ролі є універсальними елементами системи смислів будь-якої мови й можуть мати різні мовні репрезентації. Набір ролей, або глибинних відмінків, може бути обмежений (напр., 7 елементів у Ч. Філлмора – агентив, датив, інструменталіс, фактитив, локатив, об'єктив; пізніше – агентив, експерієнтив, інструмент, мета, локатив, об'єктив, включене речення

із функцією модальності мовця). Із розвитком концепцій рольової граматики, семантичного синтаксису, фреймової семантики кількість ролей зросла до 100 (наприклад, Р. Шенк виокремлює 5 актантів події, позначеної елементарним реченням, В. Богданов – 14, Ю. Апресян – 25, Н. Леонтьєва – 100) [ЛЕ, с. 650]. Причинами такої розбіжності у визначенні кількості семантичних ролей, як справедливо зауважує О. О. Селіванова, є різні завдання й обсяг матеріалу досліджень, ступінь дроблення граматичних відмінків і значень синтаксичних одиниць (наприклад, локатива, темпоратива, медіатива, об'єкта, суб'єкта тощо), а також уведення до складу ситуації комунікативних і модальних показників як семантичних відмінків (перформативності, оцінки, фігури спостерігача, статусних ролей комунікантів тощо) [там само, с. 651]. Отже, питання про структуру і семантику синтаксеми, як і про її функційне навантаження, залишаються поки що дискусійними.

Одні синтаксеми є конструктивними компонентами структури висловлення, інші – неконститутивними. І. Р. Вихованець поділяє базові синтаксеми на предикатні й субстанційні. Серед **предикатних** виокремлює синтаксеми – *предикати дії*, *предикати процесу*, *предикати стану*, *предикати якості*, *локативні предикати* та *предикати кількості*. **Субстанційні** синтаксеми відповідно охоплюють: *суб'єктні* (із семантикою суб'єкта дії, суб'єкта процесу, суб'єкта стану, суб'єкта локативного стану, суб'єкта якісної ознаки), *об'єктні*, *адресатні*, *інструментальні*, *локативні*.

Солідаризуємося з думкою, що синтаксема може бути **формально елементарною**, тобто складатися з однієї морфологічної форми (синтетичної чи аналітичної), напр.: *працюватиму*, *буду працювати*, *нехай заспіває*, *більш зручний*, *зручніший* тощо, або **формально неелементарною**, утвореною з кількох (двох і більше) морфологічних форм, що посідає позицію одного члена речення і «характеризується власним парадигматичним статусом» [Загнітко 2011, с. 357], порівн.: *хочу вишивати, був студентом*, *повернулася стомленою*, *поїздка з Києва до Львова* тощо.

Уважаємо, що за характером зв'язку з іншими синтаксемами в реченні й тими відношеннями, у передаванні яких бере участь та чи та синтаксема, їх можна поділити на предикативні, напівпредикативні (потенційно предикативні) і непредикативні. До **предика-**

тивних належать *предикована* і *предикувальна* синтаксеми. **Напівпредикативні** – синтаксеми в актуалізовані (зазвичай відокремленій) позиції. **Непредикативні** – синтаксеми *об'єктного, означального, апозитивного, обставинного* і *синкретичного типів*. Безперечно, семантику синтаксем зумовлює також синтаксична позиція: 1) предикованого компонента речення (носія предикативної ознаки); 2) предикувального компонента речення; 3) поширювача; 4) напівпредикативного ускладнювача речення, якою в простому реченні є, наприклад, детермінанта позиція та позиція дуплексива.

4. ***Типологія семантико-синтаксичних відношень, що здатні виражати синтаксеми.*** В основі семантичної класифікації синтаксем лежать передусім семантико-синтаксичні відношення, сформовані на зв'язках словорми з іншими в реченнєвій структурі. Ми визначили такі основні види семантико-синтаксичних відношень та відповідно семантико-функційні типи синтаксем:

1) **адресатні відношення** (між дією, предметом та його одержувачем) – а д р е с а т и в е м а;

2) **апелятивні відношення** (відношення звернення мовця до співрозмовника, адресата мовлення) – а п е л я т и в е м а;

3) **апозитивні відношення** між двома іменниками (друга назва є характеристикою першої) – а п о з и т и в е м а;

4) **атрибутивні відношення** (між предметом та його ознакою) – а т р и б у т и в е м а;

5) **дестинативні відношення** (між дією, предметом та його призначенням) – д е с т и н а т и в е м а;

6) **директивні відношення** (виражають напрямок руху, спрямування об'єкта) – д и р е к т и в е м а;

7) **відношення відповідності / невідповідності** – к о р е л я т и в е м а в і д п о в і д н о с т і;

8) **відношення входження** (прилучення предмета чи особи до виконуваної дії іншими об'єктами чи суб'єктами) – к о р е л я т и в е м а в х о д ж е н н я;

9) **відношення винятку** (відношення винятку, вивключення предмета чи особи, не прилучення його до виконуваної дії іншими об'єктами чи суб'єктами) – к о р е л я т и в е м а в и к л ю ч е н н я;

10) **відношення заміщення** (відношення заміщення предмета чи особи іншими об'єктами чи суб'єктами) – к о р е л я т и в е м а з а м і щ е н н я;

11) **директивні відношення** (відношення спрямування, напряму руху) – д и р е к т и в е м а;

12) **дистрибутивні відношення** (розподільні відношення між дією та кількома об'єктами) – д и с т р и б у т и в е м а;

13) **інтенсивні та градаційні відношення** (виражають значення міри та ступеня дії) – і н т е н с и в е м а;

14) **інструментальні відношення** (між дією і пристроєм, засобом чи способом її виконання дії) – і н с т р у м е н т и в е м а;

15) **каузальні відношення** (вказують на причину, стимул чи перешкоду дії чи стану) – к а у з а т и в е м а;

16) **квантитативні відношення** – (відображають значення кількості предметів чи осіб) – к в а н т и т а т и в е м а;

17) **комітативні відношення** (відношення супровідності між кількома суб'єктами чи об'єктами) – к о м і т а т и в е м а;

18) **компаративні відношення** (зіставні, порівняльні відношення між предметом та об'єктом порівняння) – к о м п а р а т и в е м а;

19) **кондиційні відношення** (виражають умову виконання дії чи реалізації стану) – к о н д и ц і о н е м а;

20) **концесивні відношення** (допустові відношення, виражають умову, всупереч якій дія відбувається чи реалізується або не реалізується певний стан) – к о н ц е с и в е м а;

21) **локальні відношення** (виражають вказівку на розташування предмета) – л о к а т и в е м а;

22) **об'єктні відношення** (відношення між дією та об'єктом (предметом), на який вона переходить чи з яким вона пов'язана) – о б' є к т и в е м а;

23) **посесивні відношення** (відношення між предметом і його власником – особою чи істотою взагалі) – п о с е с и в е м а;

24) **пояснювально-уточнювальні відношення** (відношення уточнення, пояснення до попереднього компонента речення) – к о м е н т а р е м а;

25) **предикативні відношення** (виражають предикат дії чи стану, який пов'язаний із певним суб'єктом як виконавцем дії чи носієм стану) – п р е д и к а т и в е м а;

26) **суб'єктні відношення** (відношення між предикатом і виконавцем дії (суб'єктом) чи носієм стану, указують на суб'єкта-виконавця дії чи носія стану) – с у б'є к т и в е м а;

27) **суб'єктивно-модальні відношення** (вставні компоненти) – с и н т а к с е м а-п а р е н т е з а;

28) **сурсивні відношення** (указують на джерело руху чи походження предмета / інформації) – с у р с и в е м а;

29) **темпоральні відношення** (виражають вказівку на час дії чи стану) – т е м п о р а т и в е м а;

30) **транзитивні відношення** (виражають шлях руху об'єкта) – т р а н з и т и в е м а;

31) **фінітивні** (цільові) **відношення** (виражають мету дії чи руху) – ф і н і т и в е м а.

Отже, відбиваючи взаємовідношення предметів і явищ дійсності семантико-синтаксичні відношення демонструють значеннєву ієрархію поєднаних певним синтаксичним зв'язком одиниць, зокрема і синтаксем. Маркерами вторинних семантико-синтаксичних відношень у сучасній українській мові слугують: прийменники у сполученні з відпредикатними іменниками, сполучники та зв'язкові дієслова, які розглядаємо як пропозиційні предикати з темпоральною, причиново-наслідковою, допустовою та ін. валентністю. Уможливлюють конкретизацію семантико-синтаксичних відношень також лексичне значення вторинних синтаксем і конситуація (лексико-граматичне оточення, синтаксична позиція, порядок слів, синтагматичне членування тощо).

5. ***Проблема вариантности та кореферентності синтаксем***. Проблема вияву інваріантної семантичної моделі та її семантичних варіантів – одна з актуальних проблем семантичного синтаксису. Її розв'язання вможливить з'ясування природи парадигматичних змін семантичної моделі в процесі реалізації мовлення. Наприклад, у базовому елементарному реченні функціює лише одна предикатна синтаксема, що моделює одну типову ситуацію та визначає функції субстанціальних синтаксем. Відзначимо, що сутність предикатного слова з-поміж усіх частин мови найяскравіше відбивають дієслова як основні носії валентності в реченні, напр.: *Дівчинка* (суб'єкт) *виводила* (предикат) *пером* (інструмент) *букви* (об'єкт).

Утім, базові предикати не лише не можуть мати у валентній рамці жодного аргумента-пропозиції, а й повинні стосуватися елементарного значення та ґрунтуватися на первинному для них лексичному наповненні, порівн.: ***Удар*** *сокири оживив цілий ліс* (О. Кобилянська) // *Ліс ожив, бо хтось уда**рив** сокирою*. Усі морфологічні та морфолого-синтаксичні різновиди предикатних синтаксем формують предикатну парадигму речення [Вихованець 1993, с. 164]. Теоретичні узагальнення дають підстави виокремити такі релевантні ознаки первинних (базових) синтаксем:

1. Первинна предикатна синтаксема – центральний компонент семантично елементарного простого речення, що виформовує його структуру та вказує на тип, а також є визначальним у простих неелементарних реченнях.

2. Первинна предикатна синтаксема відповідає двом основним вимогам: має семантичну автономність та самодостатність.

3. У простому елементарному реченні функціює лише одна предикатна синтаксема, що моделює одну типову ситуацію.

4. Своєю семантико-синтаксичною валентністю первинна предикатна синтаксема зумовлює кількісно-якісний склад субстанційних синтаксем (що передають значення реальної предметності) та визначає їхні функції.

5. Семантична природа предиката й кількісно-якісний склад його актантів визначає тип пропозицій.

6. Первинні предикатні синтаксеми ґрунтуються на первинному для них лексичному наповненні.

7. Сутність предикатного слова відбивають дієслова як основні носії валентності в реченні.

8. Первинні предикатні синтаксеми класифікують або за їхньою семантикою (дії, стану, процесу, якості, локативні, кількості), або за частиномовною належністю (дієслова, прикметники, прислівники, числівники, іменники), або за валентним потенціалом (шести – одновалентні), або за характером валентності (активні / статальні предикати), або за будовою (синтетичні / аналітичні).

9. Усі різновиди предикатних синтаксем формують предикатну парадигму речення.

«Синтаксеми, що ускладнюють просте речення та є показниками похідності (згортання) вихідної реченнєвої структури, виража-

ючи відношення між ситуаціями, репрезентують вторинні предикати» [Кульбабська 2009, с. 71]. Основні ознаки вторинних предикатних синтаксем такі:

1. Вторинні предикатні синтаксеми – це синтаксеми, що ускладнюють просте речення.

2. До семантичної структури простого неелементарного речення входить щонайменше одна вторинна предикатна синтаксема. Кореляція первинного й вторинного предикатів моделює мікроситуацію певного типу.

3. Вторинність предикатних синтаксем зумовлена тим, що вони не функціюють у семантично елементарному простому реченні, репрезентуючи вторинну пропозицію.

4. Вторинні предикатні синтаксеми здебільшого не зумовлені валентністю первинного предиката, попри те, можуть цілком або частково зберігати свою валентність чи зазнавати редукції та інших видозмін.

5. У семантиці вторинних предикатних синтаксем домінує семантика відношень, супроводжувана первинною для предикатів семантикою дії, процесу, якості і под.

6. Вторинні предикатні синтаксеми утворені внаслідок трансформацій вихідних семантично елементарних простих речень і здебільшого зберігають тип семантико-синтаксичних відношень між елементарними простими реченнями.

7. Вторинні предикатні синтаксеми походять від підрядних частин складних речень та корелюють із ними в плані формально-семантичних співвідношень.

8. Вторинні предикатні синтаксеми набувають сполучувальних властивостей унаслідок переміщення в первинну для дієслова предикативну позицію.

9. На вторинні предикатні синтаксеми може поширюватися частковозаперечне значення.

10. Вторинні предикатні синтаксеми класифікують за семантичними відношеннями (адвербіальні, модальні, атрибутивні, апозитивні, кількості) та морфологічним виявом (відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, прикметники, інфінітив, девербативи, деад'єктиви, дієприслівники, дієприкметники, прислівники.

Одне з основних завдань нашого Словника полягає в дослідженні семантичних і морфолого-синтаксичних варіантів первинних і вторинних синтаксем і репрезентації їх у лексикографічних параметрах. Наприклад, з-поміж морфологічних та морфолого-синтаксичних виявів причинових синтаксем виокремлено відмінкові форми, як-от: *Він був стомлений* ***роботою*** (Б. Грінченко); прислівники: *Батько* ***зозла*** *стиснув кулаки* (З часопису); інфінітиви: *Нам страшно навіть* ***подумати*** *про збитки*; дієприслівники: ***Очманівши*** *від кулака, Денис на мить спинився* (Б. Грінченко); дієприкметники, вжиті в певному контексті: *Перший парубок,* ***натомлений****, скоро кинув танець* (Б. Грінченко); числівниково-іменні сполуки (зрідка), як-от: *Діти зраділи* ***від двох подяк***; нерозкладні синтаксичні словосполучення: *Микола нудьгував* ***від нічого робити***.

Причинові синтаксеми реалізуються не лише в морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантах, а й у семантичних, тому посутнім є з'ясування арсеналу конструктивних засобів вираження причинових відношень, їх семантичне наповнення. Семантичне варіювання зумовлене відтінковими нашаруваннями на загальне причинове значення. Інваріантний зміст об'єднує причинові форми у відповідну підсистему, а варіантний зміст диференціює їх. У сучасній українській літературній мові засобом-домінантою вираження найзагальнішого причинового значення є прийменник *через* зі знахідним відмінком, напр.: *Він* [Роман] *зазнав такого соромá перед цілим селом* ***через*** *цього клятого* ***Дениса***! (Б. Грінченко).

Інші прийменниково-відмінкові форми, спеціалізовані на маркуванні причинових семантико-синтаксичних відношень, надають загальному значенню причини специфічного семантичного відтінку. Зокрема, значення причинової зумовленості об'єднано навколо таких інваріантних семантичних різновидів:

1) причини-джерела, або походження явища, що виражають прийменниково-відмінкові форми;

2) причини-результату, причини-наслідку;

3) причини, що сприяє розвиткові дії, появі позитивного наслідку;

4) причини, що не сприяє розвиткові дії або уможливлює дію чи стан негативного плану;

5) відплати;

6) імперативної, обов'язкової причини;

7) підстави, урахування причини або обґрунтування;

8) приводу-мотиву;

9) взаємозв'язку явищ.

На варіюванні одиниць синтаксису ґрунтується явище кореферентності, що пов'язане з еволюцією мовних засобів та є результатом взаємовідношення традиційних форм, збережених мовою, і нових, що постійно з'являються. Зокрема, кореферентність однопозиційних чи різнопозиційних омосемічних синтаксем спостережено на семантико-синтаксичному рівні.

Посідаючи ту чи ту позицію в реченні (предикативну, непредикативну чи напівпредикативну), синтаксема є засобом називання певного предмета, властивості, стану, процесу тощо. Завдяки потенційній поліфункційності синтаксем як віртуальних знаків номінації мова виконує свої функції (репрезентативну, комунікативну, емотивну тощо), володіючи порівняно невеликою кількістю формальних засобів. У кореферентні співвідношення вступають як однопозиційні синтаксеми (**модифікаційні** й **транспозиційні** співвідношення, напр.: *Оксанин лист // лист Оксани // лист від Оксани*), так і різнопозиційні – **інтерверсивні** (наприклад, при інтерверсії суб'єкта / об'єкта: *Вітер зламав березу // Березу зламано вітром*). Окрім того, синтаксема може співвідноситися і з окремим висловленням (**метатаксична** кореляція), здебільшого тоді, коли виражена формою, експліцитно чи імпліцитно позначеною предикативністю (тобто девербативом, інфінітивом, деад'єктивом, дієприкметником, дієприслівником, предикативом на *-но, -то*). Дослідження формально-семантичних співвідношень висвітлює досить цікавий аспект синтаксису як динамічної системи функційних одиниць, взаємопов'язаних різними відношеннями (деривацій-ними, трансформаційними, парадигматичними та ін.).

Отже, Словник синтаксем української мови, як і будь-яка інша лексикографічна праця, є «не лише мовним вмістищем різнопланової упорядкованої мовної інформації, а й імпульсом формулювання нових проблем, стимулом до наступних наукових пошуків» [Гриценко 2011, с. 238].

6.1.3. Тип Словника

Типологія словників охоплює насамперед характер репрезентованого в словнику матеріалу та його призначення [Дубічинський 2004; Перебийніс 2009; Украинский 1990; Активні ресурси 2013 тощо].

Якщо за цими параметрами схарактеризувати «Словник синтаксем української мови», то, по-перше, він належить до граматичних словників нового типу, по-друге, його можна кваліфікувати як комплексний словник-довідник. Наведемо аргументи зазначеної констатації.

Презентований Словник уналежнено до словників нового типу, оскільки в його реєстровій частині систематизовано різнорангові мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, а об'єктом безпосереднього лексикографічного опису послужили семантичні, морфологічні та семантико-синтаксичні с варіанти синтаксем сучасної української мови, що сгруповано на ґрунті семантико-синтаксичних відношень у простому елементарному / неелементарному реченні. У такий спосіб здійснено лексикографічну параметризацію досягнень теоретичного функційного синтаксису: *уперше* установлено типологію синтаксем як мінімальних синтаксичних одиниць і конструктивних елементів речення української мови; у реєстрі Словника системно подано основні засоби вираження предикативних, об'єктних, означальних, апозитивних, обставинних, модальних, кількісних і контамінованих відношень, проілюстровані реченнєвими контекстами, дібраними з текстів художньої літератури, публіцистики, офіційно-ділового, наукового та розмовного стилю української літературної мови.

У Словнику збережено *принцип системно-ідеографічного опису* лексики (як у СУМі), який доповнено *принципом системного опису* елементарних і ускладнених синтаксем, визначених на основі семантико-синтаксичних відношень, що мають зовнішнє спрямування, на валентних можливостях предиката і явищі кореферентності. Отже, за способом вияву інформації, репрезентованої як тлумачення семантики типових реалізацій базових синтаксем простого елементарного речення та вторин-

них синтаксем предикатного й субстанційного типів у неелементарному простому реченні, послідовного опису їхніх варіантів, підготовлену лексикографічну працю можна кваліфікувати як *словник-довідник*. Окрім того, словник має чітку функційну спрямованість, оскільки в ньому закумульовано інформацію про синтаксеми з пропозитивною та непропозитивною семантикою, що є омосемічними засобами (різноструктурними одиницями, які мають однакове значення) вираження інформативно-референційних характеристик висловлення з опертям на ментальний зв'язок із реальним світом (див.: [Гуйванюк 2000, с. 118–126]). Наприклад: «*Я пишу*» і «*Пишу*»; «*Вечір вечоріє*» та «*Вечір*», «*Вечоріє*»; «*материна хустина*» і «*хустина матері*»; «*народитися в тисяча дев'ятсот тридцятому році*» й «*народитися тисяча дев'ятсот тридцятого року*»; «*бігти стежиною*» *та* «*бігти по стежині*» тощо.

Усі зазначені вище типологійні характеристики Словника дають підстави для констатації: він виконаний у річищі ідей активної (ідеографічної, функційної) граматики і належить до *словників активного типу*, оскільки в ньому формалізовано лексичну й синтаксичну семантику (від значення – до структури) для активізації процесу навчання української мови.

Оскільки репрезентована лексикографічна праця належить до розряду *антропоцентричних*, то її основною теоретичною засадою є послідовна орієнтація на потреби уявного користувача. У цьому аспекті «Словник синтаксем української мови» призначений для філологів широкого профілю, викладачів, перекладачів, журналістів. Зрозуміло, що мотивації до використання Словника, обсяг знань, життєвий досвід, лінгвістичний рівень, знання української мови тощо у виокремлених категорій користувачів різняться. Якщо для науковців і викладачів важливо мати добре структуровану та системно організовану інформацію, що забезпечує науково обґрунтовану презентацію функційного діапазону мінімальних семантико-синтаксичних одиниць, то студентам-філологам, перекладачам і журналістам Словник допоможе передати національну специфіку синтаксичного оформлення думки з усіма нюансами, відтінками, відповідно до конкретнго комунікативного задуму мовця, сприятиме засвоєнню як стандартних способів репрезентації знань про

денотативні ситуації дійсності, так і асоціативних (індивідуально-авторських). Зокрема, відтворення синтаксичної рівнозначності та функційної еквівалентності забезпечить той рівень знань, який потрібен нині кожному, хто прагне пізнати синтаксичне багатство рідної мови (а це ознака *навчальних словників-довідників*).

Отже, «Словник синтаксем української мови» – багатовимірна, поліфункційна праця, що охоплює багатоаспектний лексикографічний матеріал, зокрема в ділянці лексичної семантики, ономасіологічних параметрів слова, глибинної синтаксичної семантики, морфологічних та морфолого-синтаксичних репрезентацій синтаксем на означення певного типу семантико-синтаксичних відношень тощо.

Словник мінімальних семантико-синтаксичних одиниць української мови – *комплексний словник нового активного типу*, що має ознаки *функційно-мовного, пояснювального, антропоцентричного* та *навчального словника-довідника.*

6.1.4. Структура Словника (макроструктура)

Концепція синтаксичного словника полягає в тому, що це словник нового типу, уперше у практиці граматичного осмислення й опису мови він подає систематизований перелік синтаксем із характеристиками та ілюстраціями їхніх комбінаторних властивостей, у складі всіх можливих моделей словосполучень і речень, у яких кожна із синтаксем здатна функціювати.

У нашому Словнику не буде традиційних для більшості словників лівої та правої частин (див.: [Украинский 1990]). Він ґрунтується на принципах системності, ієрархії, які В. В. Дубічинський визначає як лексикографічні універсалії [Дубичинский 2008]. Укладений «Словник синтаксем української мови» – лексикографічний портрет типових семантико-синтаксичних відношень (а не словоформ, відмінкових форм) за деривацією ною ознакою (похідністю), що їх виражають елементарні / неелементарні синтаксеми на означення конкретних виявів семантико-синтаксичних відношень, які в сучасній українській мові репрезентовані численними семантичними, морфологічними та морфолого-синтаксичними варіантами, розташованими як парадигма класифікувального

типу, в певній системі. Такий широкий підхід лексикографування має право на апробацію, оскільки в Словнику послідовно зреалізовано принцип ієрархічності організації мовного матеріалу.

6.2. Структура словникової статті (мікроструктура) «Словника синтаксем української мови»

Універсальні функції та принципи макроструктури Словника зумовлюють такі універсальні риси будь-якої словникової статті (мікроструктури):

1. Чітка адресація (довідкова функція).
2. Опис валентного потенціалу слова (принцип економності, вичерпності, ефективності).
3. Установлення змістових зв'язків слова в лексичній системі мови (функція систематизації).
4. Добір ілюстративного матеріалу, різностильових контекстів (принцип вичерпності, ефективності, традиційності).

У структуруванні словникової статті ми взяли до уваги міркування В. В. Дубичинського: мікроструктура словника є «побудовою словникової статті як особливої різнопланової системи всередині всього словника – складної самостійної системи» [Дубичинський 2008, с. 56].

Інтеграція системно-структурного та функційно-семантиного підходів дала змогу випрацювати структуру словникової статті «Словника синтаксем української мови», одиницями опису в якому стали мінімальні семантико-синтаксичні одиниці в системі їх семантичних, морфологічних і морфолого-синтаксичних варіантів (з опорою на конкретні вияви семантико-синтаксичних відношень у простих елементарних / неелементарних (ускладнених) реченнях).

У Словнику зреалізовано теоретичний принцип: *синтаксема* як найменша номінативна одиниця – складник (компонент) висловлення – досить часто представлена низкою співвідносних (кореферентних) словоформ, які можна визначити як її лексико-комбінаторні і синтаксико-комбінаторні варіанти (услід за А. Мухіним, 1980, с. 251).

На синтаксемному рівні простежуємо формально-семантичні (кореферентні) співвідношення внаслідок взаємодії лексичної та граматичної семантики компонентів речення. Згальна умова кореферентних співвідношень синтаксем – їх однозначне використання в тій чи тій синтаксичній функції. Функціювання вільних синтаксем не зумовлене моделлю словосполучення або речення (наприклад: *іти полем* / *по полю; по гриби / за грибами*). Для зв'язаних синтаксем (у формально-синтаксичному плані – керованих синтаксичних форм) характерне вживання кількох варіативних форм, що залежать від того самого стрижневого слова в словосполученнях, наприклад: *кинути камінь* і *каменем; купити хліба* і *хліб*. Особливо активно співвідносяться зв'язані відмінкові та відмінково-прийменникові форми в системі дієслівних словосполучень, у яких ці синтаксеми зумовлені валентнісними потенціями дієслів і є функційно-однорідними лінгвістичними елементами.

Отже, склад одиниць лексикографування в Словнику суттєво розширився регулярними варіантами (семантичними, морфологічними і морфолого-синтаксичними) інваріантної синтаксеми.

Логіку лексикографічному опису зумовив *принцип пріоритетної стратегії*. У **заголовку словникової статті** відбито тип семантико-синтаксичних відношень за деривацією ознакою *первинні / вторинні*, а також роллю в пропозиційній структурі речення *предикатні / субстанційні*, що їх відтворюють синтаксеми.

Підзагаоловок словникової статті містить указівку на семантичний тип синтаксеми (напр., базова предикатна / базова субстанційна, вторинна предикатна / вторинна субстанційна) та її підтип (напр., предикат дії, суб'єкт дії, причинова синтаксема, об'єктна синтаксема зі значенням суб'єкта). До того ж словникова стаття містить вказівку на функційну спеціалізацію синтаксеми.

Третій складник словникової статті узагальнено окреслює морфолого-синтаксичні та морфологічні варіанти синтаксем, а також їхні семантичні різновиди (подає їх загальний перелік).

Четвертий елемент словникової статті – своєрідний модуль, що охоплює: а) номінацію синтаксеми; б) список формалізованих засобів її вираження; в) стилістичну характеристику інваріанта синтаксеми та кожного її морфолого-синтаксичного варіанта;

г) набір реченнєвих ілюстрацій із різних функційних стилів української мови.

Важливо, що всередині рубрик кожний новий складник типології синтаксем має однотипну інтерпретацію.

«Словник синтаксем української мови» доповнюватимуть **Додатки** – узагальнювальні таблиці, додані в кінці Словника, що допоможуть користувачам краще зорієнтуватися в пошуках необхідної інформації.

6.3. Стилістичні параметри словникових статей сучасної української граматичної лексикографії

Мова не лише є ефективним засобом інформаційного обміну, а й «інструментом адаптації відомостей, повідомлень до конкретних людей, моменту, теми, акту спілкування тощо. Те саме повідомлення можна подати по-різному, за допомогою різноманітних словесних контекстів, емоційного навантаження, волюнтативного впливу тощо» [Федик 2000, с. 56]. Такі синтаксичні конструкції, що «відзначаються специфікою граматичної форми в передаванні інваріантного логічного змісту, допомагають розкрити природу стилістичної семантики синтаксичних одиниць», уперше ґрунтовно описала в монографії «Синтаксис і стилістична семантика» С. Я. Єрмоленко, увівши до наукового обігу поняття семантичних варіантів. Цінною для нас є думка дослідниці, що «мова не могла б виконувати своєї основної функції спілкування, якби між логічним змістом і формою його вираження існувала однозначна відповідність: тоді для кожного нового логічного змісту, для кожного відтінку треба було б запам’ятовувати окрему форму, що зробило б неможливим мовленнєве поєднання смислів в одному реченні» [Єрмоленко 1982, с. 8].

Утім, «Не заперечуючи важливості вивчення так званих глибинних структур у пізнанні семантичного аспекту мови, – справедливо зауважує В. Кононенко, – не можна ігнорувати поверхневі структури, оскільки саме вони реально існують у мові, знаходять вияв у конкретних граматичних формах, дають змогу розмежувати близькі за семантикою, але різні за структурою

синтаксичні утворення, зокрема синтаксичні паралелі (синоніми, варіанти тощо)» [Кононенко 1976, с. 15], а також стилістичні параметри функційних еквівалентів. Доведемо цю думку у подальшому викладі.

Варіантність у системі простих присудків спостережено на рівні координованих / некоординованих, ускладнених / неускладнених підтипів. Наприклад, дієслова доконаного виду майбутнього часу замість минулого, ускладнені препозитивною часткою ***як***, співвідносяться з однокореневими дієслівними вигуками, пор.: *Я поліз у гаман, а звідти бджола – **як шпигне** у палець*! (М. Білорус) // *Лізу до гаманця, а звідти бджола – **шпиг** у палець*! (Ю. Некрутенко). Такі присудкові форми передають разовий вияв дії з відтінком раптовості, інтенсивності, а паралельно – усно-розмовну експресію.

Присудки ускладненої форми, репрезентовані сталими дієслівно-іменними сполученнями, функційно еквівалентні з простими дієслівними присудками, вираженими особовими формами дієслів (*дав назву – назвав, взяв під захист – захистив* тощо). Збігаючись у визначенні спільного поняття, ці форми різняться способами його вираження: дієслово в аналітичному словосполученні не лише репрезентує час, особу й модальність, а й бере участь у реалізації категорійного значення процесуальності, тоді як іменник є носієм основної семантичної інформації. Такий спосіб вираження речового значення в словосполученні ніби зосереджує увагу читача на самому факті дії, а не на особливостях її перебігу: *Голос Воланда був так низьким, що на деяких словах **давав відтяг** у харчання* (Ю. Некрутенко) // *Голос Воланда був настільки низький, що на деякотрих складах його **відтягувало** на хрип* (М. Білорус).

Між однослівними дієслівними присудками й дієслівно-іменними сполученнями немає повної відповідності. Вони можуть відрізнятися відтінками значень, сферою вживання, сполучуваністю з певними залежними компонентами. Зокрема, завдяки своїм структурно-смисловим можливостям «втягувати» в свою орбіту стилістично забарвлену, емоційну лексику аналітичні присудки посилюють стилістичну настанову висловлення, уяскравлюють його колорит (книжності, урочистості, іронічності, комізму тощо).

Варіантні присудки в паралельних перекладах постають також за умови транспозиційних переходів форм наказового способу у сферу реальних із погляду мовця дій, процесів або станів, пор.: *…вони* [кішки] *зараз же* ***давай гасати*** *по кімнатах, як скажені* (І. Андрущенко) // *…вони* ***гасають****, мов шалені, по кімнатах* (Є. Попович). Поєднання інфінітивних форм із багатим арсеналом засобів вираження модального значення волевиявлення, з-поміж яких вигуки ***ну*** (*ану*), ***нум*** (*нумо, нуте*), віддієслівні частки ***знай*** (собі), ***дай, давай, гайда, мов, мовляв*** тощо, додають повідомленню відтінку розмовності й неочікуваного початку інтенсивної дії, увиразненого часовими конкретизаторами (*зараз же*): ***Ну****, часу дарма* ***не гай****,/ Ти нас швидше доганяй!* (Олександр Олесь) // ***Нумже****, хлопче,* ***не дрімай****,/ Нас швиденько упіймай!* (І. Андрущенко).

У присудковій позиції неускладнена дієвідмінювана форма регулярно співвідноситься з відмінювано-особовою формою, ускладненою часткою дієслівного походження ***взяти***, що вможливлює вираження значень несподіваності, невмотивованості й непідготовленості дії (паралельно з приєднувальними сполучниками ***і, й, та й***; прислівниками відповідної семантики (*зненацька, раптом*) або вільної дії (із підсилювальною часткою ***собі***), пор.: *…хтозна чого зненацька* ***візьме й послизнеться та й потрапить*** *під трамвай* (Ю. Некрутенко) // *…невідь чому раптом* ***послизнеться*** *і* ***втрапить*** *під трамвай* (М. Білорус); *А тепер вона* [жінка] ***взяла й померла****, і нам доведеться ховати її!* (М. Пінчевський) // *А тепер маєте, вона* ***собі померла****, а ми мусимо її ховати* (В. Черняхівська).

Якщо один із варіантних дієслівних присудків ускладнюють порівняльні частки на зразок ***наче, начебто, буцімто***, то адресат сприймає повідомлюване як непевне, сумнівне, з авторизованою оцінкою, пор.: *Спочатку скороход* ***наче переганяв*** *Мука…* (Олександр Олесь) // *Спочатку скороход* ***переганяв*** *карлика…* (І. Андрущенко); *...Андрієві* ***начебто причувся*** *якийсь кволий стогін* (М. Садовський) // *...Андрієві* ***причувся*** *якийсь слабий стогін* (Ст. Віль); *А то раптом снилося йому…* ***буцімто*** *він у Могилеві* ***заходить*** *до купця в крамницю* (М. Зеров) // *…він у Могилеві* ***заходить*** *у крамницю до крамаря* (Остап Вишня).

У паралельних текстах перекладів подекуди зафіксовано **тавтологічні звороти**, коли дієслово відкриває обставинну позицію

спільнокореневому десемантизованому компонентові, пор.: *Так я **жив** самотнім **життям**, і не було нікого, з ким міг би по-справжньому поговорити* (А. Жаловський) // *Отак я й **жив** самотою, і ні з ким було мені відвести душу* (І. Базилянська). Простий дієслівний присудок, виражений особовою формою, може також ускладнюватися повторенням однокореневого інфінітива для маркування додаткового значення достовірності, переконання: ***Танцював** він так, що хоч би й з гетьманшею* (С. Васильченко) // *Ну, нічого сказать, **танцювати** він **танцював** так, що хоть би й з гетьманшею* (Леся Українка).

За розгляду в стилістичному плані **іменного складеного присудка** увагу привертають синтаксичні варіанти з експліцитними / імпліцитними дієслівними зв'язками. Напр., регулярно варіюють форми іменних присудків із формально вираженою та нульовою власне-зв'язкою *бути*. «В іменних реченнях при нульовій зв'язці здійснюється пряма номінація «постійної» ознаки, яка приписується суб'єкту-підмету в момент мовлення» [Гуйванюк 1999: 125], пор.: *Так і оторопів Тарас, як побачив, що то **був Андрій*** (Ст. Віль) // *Так і остовпів Тарас, як уздрів, що то **Андрій*** (М. Садовський); *Похитнувся Шило й відчув, що рана **була смертельна*** (А. Хуторян) // *Похитнувся Шило й відчув, що рана **смертельна*** (А. Ніковський); *…різкий прояв почуттів **є ознакою божевілля*** (І. Давиденко) // *…несподіваний прояв почуттів – **ознака божевілля*** (Ю. Лісняк, Г. Лозинська).

Другий чинник утворення варіантів іменних присудків – особливості керування дієслів-зв'язок, як-от у конструкції ***на* + З. в. // О. в.:** *…зелені пляшки й чарки на столах у шинкарок **перетворилися на огненні*** (Харченко) // *…зелені пляшки і чарки на столах у шинкарок **стали огненними*** (А. Хуторян).

Основні типи модифікаційної варіантності відмінкових форм у складеному іменному присудкові зумовлюють семантика імені та його належність до лексико-морфологічного типу. Зокрема, серед засобів вираження іменної частини складеного присудка виокремлено такі співвідносні форми відмінків:

1) називного (найчастіше з нульовою абстрактною зв'язкою *бути*) // орудного (зі значенням постійної або тимчасової ознаки), як-от: *…коли ж ти **дурень**, то вже не прогнівайся…* (С. Василь-

ченко) // *…коли ж* ***зостанешся дурнем****, то не прогнівайся…* (Леся Українка);

2) називного // орудного (з дієсловом-зв'язкою *бути*, рідше *служити, правити*) // знахідного з прийменником ***за*** (здебільшого вказує на тимчасову, непостійну, нехарактерну ознаку**)**, пор.: *Згідні ви, щоб оцей козак* ***був*** *нашим* ***кошовим****?* (М. Садовський) // *…згодні ви, щоб сей козак* ***був*** *у нас* ***за кошового****?* (Ст. Віль); *…нижче досить вдале зображення стріли* ***слугувало підписом*** *йомена Локслі* (І. Давиденко) // *…нижче досить-таки точне зображення стріли* ***правило за підпис*** *йомена Локслі* (Ю. Лісняк, Г. Лозинська)[1];

3) називного // орудного // місцевого множини з прийменником ***в*** (***у***) на позначення роду діяльності або джерела інформації, пор. ***в*** **+ М. в. // О. в.**: *Усі вони* [козаки] ***бували в бувальцях****, ходили по анатолійських берегах, по кримських солончаках…* (М. Садовський) // *Всї* [козаки] ***були бувальці****: ходили по анатолійських берегах, по кримських солончаках …* (Ст. Віль).

І нарешті, акцентуємо увагу на здатності синсемантичного іменника (*людина*, *чоловік*, *жінка* тощо) поєднуватися в складеному іменному присудку з постпозитивним прикметником в нерозкладних словосполученнях, в основі яких лежить семантична тавтологія, притаманна усно-розмовному мовленню. Наприклад: *А тож маєш вже скакати, бо ти вже* ***чоловік жонатий*** (М. Зеров) // *Так, ти мусиш стрибати, бо ти вже тепер* ***жонатий*** (Остап Вишня); *До того ж я* ***старий****, а ви* ***людина молода*** *і* ***неодружена*** (І. Андрущенко) // *Та й до того я вже, хвалити Бога,* ***старий чоловік****, а ви, мій паночку, нівроку вам,* ***молоді й нежонаті*** (Є. Попович).

Прикметно, що на ґрунті функційно-змістової спільності в паралельних перекладах українською мовою виформовуються варіантні пари присудків у межах різних структурних типів (простий –

[1] Відома й інша думка, згідно з якою форма знахідного з прийменником ***за*** в цій позиції не рівнозначна формам називного та орудного відмінків, вона відрізняється від них значенням тимчасовості, непостійності ознаки, пор.: *Вона – мати; Вона була матір'ю* та *Вона була дітям за матір.*

складений і навпаки). Наприклад, корелюють між собою прості присудки, виражені відприкметниковими або відіменниковими дієсловами, та іменні присудки, репрезентовані предикативними прикметниками або іменниками, що дериваційно пов'язані з простими присудками-дієсловами: *Ту ж мить він* [Римський] *сахнувся від неї і* ***побілів****, як крейда* (М. Білорус) // *Відразу він відсахнувся і* ***став білішим*** *від паперу* (Ю. Некрутенко). Кожен із варіантів відрізняється семантико-синтаксичними відтінками: дієслівні присудки виражають появу або зміну ступеня ознаки; складені – передають набуту якість.

Наявність у паралельних формах відповідних змістових відтінків дає змогу перекладачеві вибрати форми, найдоцільніші для конкретного висловлення. У разі переносного вживання, наприклад, перевагу надають дієслівним присудкам як виразнішим, експресивнішим, динамічнішим: *Геть почорнілі дерев'яні будинки з силою-силенною вистромлених із вікон жердок, іще* ***побільшували*** *той морок* (М. Садовський) // *Зовсім почорнілі дерев'яні хатки, з силою протягнулих з вікон жердок,* ***робили*** *темряву ще* ***більшою*** (Ст. Віль).

В українськомовних паралельних перекладах тексту-оригіналу зафіксовано також **варіантність підметів**, що набули форми нерозкладних словосполучень із семантикою власне кількості, збірності та міри. Зокрема, співвідносними є такі моделі, як «власне-кількісний числівник + називний відмінок іменника» та «збірний числівник + родовий відмінок іменника», пор.: ***Два козаки*** *виїхали наперед із запорозьких рядів…* (Ст. Віль) // ***Двоє козаків*** *виїхало наперед із запорозьких рядів…* (М. Садовський); *Хоча година була рання, в загальній залі трактирчика сиділо* ***три чоловіки*** (Л. Кононович) // *Хоча був ранок, в загальній залі трактиру сиділо* ***троє чоловіків*** (І. Андрущенко).

Предметне значення в нерозкладних словосполученнях із комплетивними відношеннями виражає іменник у родовому відмінку, а головний компонент – кількісну ознаку, утім, із деякими відмінностями. Наприклад, основна функція власне-кількісних числівників – позначення точно окресленої кількості предметів, тому вони поєднуються лише з іменниками-об'єктами лічби, індивідуально розташованими, дискретними особами чи предметами. Натомість збірні

числівники вказують на неподільну множину однотипних предметів. Отож «У сукупності означено-кількісних числівників сучасної української мови спостерігаємо поступову втрату протиставлення змісту кількісних відношень, колись передаваних власне-кількісними і збірними числівниками в парах на зразок *два* і *двоє* /…/ . Ці протиставлення рухаються в напрямку дедалі більшої нейтралізації, нерозрізнення генетично відмінних із функціонального погляду назв кількостей» [Вихованець, Городенська 2004, с. 160].

Модифікаційними варіантами є також моделі «збірний числівник + родовий відмінок імені (без прийменника)» і «числівник (займенник) + (*з, із*) + родовий відмінок імені», пор.: *Та ось* ***двоє чоловіків*** *упізнали один одного…* (Р. Терещенко) // *Та* ***двоє з них*** [із чоловіків] *впізнали один одного…* (В. Підмогильний). Друга з варіантних конструкцій набуває відтінку вибірковості: головний компонент певною мірою обмежує коло (число, об'єм, склад) предметів чи осіб, позначених залежним компонентом. У перекладах зазначений тип модифікацій частіше виявляємо в синонімічних конструкціях, пор.: *…до Мука підбіг* ***один песик****…* (І. Андрущенко) // *…до Мука підбігла* ***одна із*** *маленьких* ***собачок****…* (Є. Попович). Відтінок вибірковості подекуди увиразнює також і варіантний інтерпозиційний прийменник ***серед*** із значенням внутрішньої локалізації, пор.: *…говорив* ***один серед натовпу*** (А. Харченко) // *…говорив* ***один з натовпу*** (А. Хуторян); *…і* ***ніхто серед дітей*** *не хотів з ним гратися* (А. Харченко) // *…і* ***ніхто з дітей*** *змалечку не хотів гратись з ним* (І. Сенченко).

У підметовій позиції кількісно-іменникова сполука без прийменника (з власне-кількісним значенням) співвідноситься з іншою кількісно-іменниковою сполукою з прийменником *по*, що виражає розподільні відношення між суб'єктами, спосіб їх об'єднання, пор.: *Біля кожних воріт стояли* ***два герольди, шість сурмачів*** *і* ***шість вістівників****…* (І. Давиденко) // *Біля кожних* [воріт] *стояли* ***по два герольди, по шестеро сурмачів*** *та* ***по шестеро вісників****…* (Ю. Лісняк, Г. Лозинська). Модифікаційна варіантність підметів пов'язана з утворенням взаємозамінних форм без зміни їх синтаксичної позиції та частиномовного статусу й зумовлена як значенням присудка, так і семантичним розрядом числівників.

Отже, адекватність вербального вираження думки суб'єктами текстової діяльності забезпечена осмисленням потенціалу варіантності в текстах паралельних перекладів тексту-джерела, зокрема, речення, що передають той самий референційний зміст фрагмента оригіналу та мають однакову пропозитивну структуру з реченнями в перекладі, функціюють як кореферентні. На вибір одного з можливих варіантів синтаксичних засобів у текстах українських перекладів вихідного тексту впливає чимало різнопланових чинників: 1) екстралінгвальних (комунікативний задум і мовленнєвий досвід автора висловлення, обставини породження тексту, його жанрово-стилістичне спрямування, тип читацької аудиторії тощо); 2) лінгвальних, зокрема: а) синтаксичних (зміна синтаксичної моделі речення внаслідок згортання або розгортання компонентів, відокремлення, дублювання тощо); б) морфологічних (здатність морфологічних форм як варіантів вираження різних синтаксичних позицій репрезентувати парадигматичні й синтагматичні відношення); в) лексичних (чим точніше лексема в певній синтаксичній позиції відповідає семантичним параметрам, тим вільніше вона у виборі варіантної форми – морфологізованої або неморфологізованої); г) стилістичних (належність першотвору до певного функційного стилю, сфера вживання та емоційно-експресивне забарвлення синтаксичних одиниць тощо) [Кульбабська 2016, с. 12–18].

Проаналізований ілюстративний матеріал дає підстави для висновку про вдосконалення на синхронному зрізі граматичної будови української мови, збагачення її лексичних, службових та інтонаційно-комунікативних ресурсів, а також незавершеність, безперервність процесу стандартизації української літературної мови, що актуалізує потребу лексикографічної фіксації варіантних одиниць. Спробуємо узагальнити функційний діапазон причинових (каузальних) синтаксем та оприявнити їхній «словниковий портрет».

6.3.1. Функційний діапазон причинових синтаксем у сучасній українській мові (загальна характеристика)

Причинові синтаксеми віддзеркалюють причиново-наслідкові відношення у структурі простого ускладненого (неелементарного)

речення: 1) поліпропозитивного, поліпредикатного, моносуб'єктного (такі конструкції здебільшого відображають буття людини, єдність її душі й тіла, зовнішнього та внутрішнього стану), як-от: ***Захоплений*** *краєвидом, я на мить застиг* (І. Чендей) / / *Я* [на мить] *застиг* + (Бо) *Я захопився краєвидом*; 2) поліпропозитивного, поліпредикатного, полісуб'єктного, як-от: *Вівси зав'яли* ***без дощу*** (І. Франко) / / *Вівси зав'яли* + (Бо) *Дощу не було*.

Звернемо увагу, що вторинна предикатна синтаксема, виражена номіналізованим компонентом, похідним прислівником, інфінітивом, дієприслівником або дієприкметником, зберігає семантику вихідного предиката, набуваючи імпліцитного каузального значення.

Якщо ж причинова синтаксема вторинна містить трансформований у субстантивний компонент вихідний предикат буття, то показником семантико-синтаксичних відношень причини стає *прийменник як аналітична синтаксична морфема*.

Членами причиново-наслідкових відношень стають не лише предмети чи явища дійсності, а факти, події, у яких «беруть участь» ці предмети та явища. Саме тому причинові, або причиново-інтерпретаційні, відношення, порівняно з просторовими й часовими, мають вищий ступінь абстрактності, складнішу внутрішню (семасіологічну) природу, яка далеко не завжди піддається безпосередньому спостереженню, і є національно детермінованими. Просте неелементарне речення з вторинними причиновими синтаксемами варто розглядати як цілісні одиниці, у яких один складник (наслідок) неможливий без другого (причини), а відповідно, не можна дати коректну характеристику причини й наслідку як ізольованим подіям, якщо розглядати їх, не враховуючи комунікативних завдань мовця. Отже, функції причини – це бінарна опозиція «породжувальна реальна подія – породжена реальна подія», або «причина – наслідок», яким притаманна незворотність і односпрямованість (наслідок ніколи не може передувати своїй причині).

Причина завжди зумовлена видозмінами (із динамікою), оскільки вона пояснює появу тих чи тих дій, станів, ознак і трансформації в їх розвиткові. Сутність причиново-наслідкових зв'язків не зводиться до закріпленості за одними явищами, які відбуваються в реальному світі, лише причини, а за іншими тільки наслідку: причина й наслідок мають здатність ніби мінятися місцями [Степа-

ненко 2000, с. 122]. Суб'єктом каузальної ситуації можуть бути не лише істоти чи неістоти, а й абстрактні імена.

Вторинні предикатні мінімальні семантико-синтаксичні одиниці здебільшого містять трансформований у субстантивний компонент вихідний предикат або предикатно-аргументну структуру й аналітичну синтаксичну морфему-прийменник як показник семантико-синтаксичних (каузальних) відношень між вихідними елементарними простими реченнями [Городенська 1991, с. 133], напр.: *Кожна травинка шумить,* ***бо холодно*** → ***Через холод*** *кожна травинка шумить* (В. Вознюк); *Він жінку сховати захоче,* ***адже починається злива*** → *Він жінку* ***од зливи*** *сховати захоче* (В. Вознюк). *Усі* [подруги] *брали* [ласощів] *потроху, оскільки соромились* (Б. Грінченко) → ***Через сором'язливість*** *усі брали* [ласощів] *потроху*. Оскільки іменні каузативні синтаксеми, утручаючись у будь-яку модель речення, перетворюють його на каузативну конструкцію, то це дає підставу кваліфікувати їх як центральні каузативні синтаксеми.

У реченнях на зразок *Діти* $_{S1}$ *раді* $_{P1}$ ***приїзду*** $_{P2}$ *батька* $_{S2}$ вторинна предикатна синтаксема *приїзд* походить від акціонально-локативного предиката *приїхати*, виражаючи причиново-наслідкові відношення, наявні у вихідному складнопідрядному реченні зі значенням зумовленості: *Діти раділи,* ***бо*** *приїхав батько.* Отже, причинові синтаксеми перебувають у безпосередньому деривайному зв'язку з підрядною причиновою частиною складнопідрядного речення, центральним компонентом вертикального структурування категорії причини. Складне речення є експліцитною формою вираження причини, оскільки в ньому чітко визначені антецедент і консеквент як складники причиново-наслідкової ситуації, марковані системою формантів відповідної семантики. У простому ускладненому реченні причинові відношення мають імпліцитний характер. Тут двочленна причиново-наслідкова ситуація згортається у формально монопредикативну одиницю за допомогою механізму номіналізації пропозиції.

До того ж номіналізоване вираження має лише означення події-причини, що його вводить прийменник, а значення події-наслідку оформлено предикативно, напр.: *Дитина прокинулася* ***від гуркоту*** *машини*. У номіналізованому вираженні події-причини можна ви-

користовувати імена визначеної категорійної семантики, а саме абстрактні іменники, здатні своїм подійним потенціалом компенсувати відсутність самостійного предиката.

Морфолого-синтаксичними засобами вираження причинових синтаксем найчастіше слугують віддієслівні або відприкметникові іменники, проте вони можуть бути представлені конкретними іменниками за умови їх метафоричного усвідомлення («предмети, особи → вчинки, дії, вплив, поведінка, сприйняття чого-небудь») або конотативного забарвлення, або метонімічного вживання, наприклад: *Я втомилась* ***від*** *цілого* ***товариства*** (О. Кобилянська); *Тільки старі ноги труджу* ***через дурнів*** (О. Кобилянська); ***Через великі гроші*** *сльози ллють* (Б. Грінченко). Імпліцитні предикати у складі вторинної предикатеми виражають екзистенційне чи посесивне значення, порівн.: *дурні є, мають гроші* тощо.

У реченнях із конденсованими структурами (нейтралізованим лексично тотожним предикатом) відсутня вказівка на дію, процес, а ситуацію означає конкретний іменник як маркер непрямої номінації, порівн.: *Я не зміг прийти* ***через те, що*** *до мене* ***прийшов Петро*** *→ Я не зміг прийти* ***через Петра***. Породжувальна ситуація в каузативному значенні може отримувати аксіологічну оцінку, позитивну чи негативну, унаслідок чого базова семантика набуває суб'єктивного ускладнення, що маркує взаємодію категорії причини з категоріями об'єктивної та суб'єктивної модальності. «Участь мовця, його активність, спрямованість, його роль в організації структури каузативної ситуації зумовлена констатацією причиново-наслідкового зв'язку, при цьому продуцент цілком спирається на свої та загальнолюдські знання екстралінгвістичної дійсності й апелює до адресата відповідно до власних інтенцій» [Дубовик 2005, с. 4]. Оскільки досліджувані причинові синтаксеми реалізують свої потенції виражати каузативну семантику лише за певних комунікативних умов, то їх, на нашу думку, варто розглядати як периферійні.

За ступенем логічності поведінки суб'єкта можна виокремити усвідомлені дії (***Через любов*** *до театру дівчина переглядала всі вистави // тому що дівчина любила театр*) та неочікувані, зокрема помилкові (***Від неуважності*** *я залишила кран відкритим // бо я не*

була уважною) чи рефлексивні, здійснені у стані афекту (***Із переляку*** *дитина заплакала / / бо дитина перелякалася*).

За кореляцією причинової ситуації із суб'єктом варто говорити про внутрішню та зовнішню каузацію. Найчастіше причинові синтаксеми виражають семантику з о в н і ш н ь о ї (сприятливої / несприятливої) к а у з а ц і ї, коли зумовлює дію або стан один суб'єкт, а наслідку зазнає інший суб'єкт, напр.: *Кожна травинка шумить, бо холодно* → ***Через холод*** *кожна травинка шумить* (В. Вознюк); *Він жінку сховати захоче,* ***бо триває злива*** → *Він жінку* ***од зливи*** *сховати захоче* (В. Вознюк); рідше – зі значенням в н у т р і ш н ь о ї (усвідомленої / неусвідомленої) к а у з а ц і ї, якщо той самий суб'єкт спричиняє дію або стан і сам зазнає певного наслідку, напр.: *Під старою коліна трясуться,* ***бо вона настрашилася*** → *Під старою коліна тряслися* ***зо страху*** (І. Франко). Утім, зовнішня каузація означає таку причину, яка є джерелом дії, стимулює її, зумовлює зміни стану, якості, тобто є спонукальною [Бурдаківська 1990, с. 85].

Формальний вияв суб'єкта знахідним відмінком іменника також маркує стан суб'єкта всупереч його волі, напр.: *Хлопчика нудило*. Спостереження над матеріалом доводить, що в такому разі причиною стану є інша денотативна ситуація: *Хлопчика нудило* ***від спеки*** (*від голоду* тощо). До того ж поліпропозитивні речення репрезентують каузальний зв'язок (у його ретроспективній версії) між денотативними ситуаціями.

З-поміж морфологічних та морфолого-синтаксичних виявів причинових синтаксем назвемо відмінкові форми, прислівники, дієприслівники, числівниково-іменні сполуки (зрідка), нерозкладні синтаксичні словосполучення.

Речення, ускладнені компонентами з каузальною семантикою, – складні судження лінійної структури, у яких відношення кон'юнкції містить указівку на причину повідомлюваного («*p*, тому що *q*»); або наслідок: «*p*, так що *q*».

І. Р. Вихованець виокремив сукупність диференційних семантико-синтаксичних ознак вторинних предикатних синтаксем з причиновим значенням: похідність від складного речення [Вихованець 1992, с. 147], передування у плані часової перспективи, реальну модальність, а також пов'язану з певним явищем властивість поро-

джувати наслідок [Вихованець 1993, с. 273], (див. також: [Мірченко 2004, с, 139–140]). Аналіз мовного матеріалу доводить, що таксисні відношення між причиною та наслідком можна визначити як *передування – поступ*.

Окрім того, вихідне елементарне речення, «приймаючи» до свого семантичного контуру причинову синтаксему, модифікується: каузативне ускладнення супроводжується фазовою модифікацією вихідної структури. Це пояснюємо характером відношень, що їх виражає причинова синтаксема, оскільки причиновий вплив зумовлює певні зміни в існуванні суб'єкта. Українська мова має значний арсенал засобів вираження цих змін: фазові дієслова, дієслівні префікси, ступені порівняння прикметників. Здатність фазових модифікацій притаманна реченням із загальним динамічним значенням. Наприклад: *Ну, але ми принаймні п о ч а л и с м і я т и с я* ***з*** *панської* ***брудноти*** (І. Франко); *В і д с л у ж и л и йому* [Богові] ***із вдячності*** *за стільки сотворених ним радощів, за красу світу, за нескінчимі Його дари й милосердя…* (Наталена Королева); *Капрал* ***зо злості*** *в з я в с я р о з м и к а т и колоду* (І. Франко); *При світлі місяця берегова смуга с т а л а б і л і ш а* ***од піни*** (М. Коцюбинський). Фазове значення буває не вираженим лише в тому разі, якщо автор подає ситуацію з позиції спостерігача та відзначає результати причинового впливу: *Денисові груди б о л і л и* ***від*** *Романового* ***коліна*** (Б. Грінченко).

Заперечні модифікації деяких моделей мають більший потенціал каузативного ускладнення, ніж стверджувальні, порівн.: 1). *У мене – автомобіль*. *****Через батька*** *у мене автомобіль*; 2). *У мене немає автомобіля*; ***Через батька*** *у мене немає автомобіля*.

Загальна семантика простих неелементарних речень із вторинними причиновими предикатемами – ствердження існування в світі (або його фрагменті) деякого об'єкта, субстанції, які мають предикативні ознаки, зумовлені ознаками ситуації буття іншого класу: «Явище *q* зумовлює явище *p*», напр.: *І в тяжкій розпуці він* [Ежен] *хопився за голову*, ***боячись*** *надмірного болю* (І. Франко). Причиново-наслідкові відношення реалізують речення із семантикою «Явище *p* зумовлює явище *q*», точніше – «Явище *q* не передбачене, проте з'являється явище *p*, а отже, постає і *q*», напр.: *Наталя*

завсіди казала якусь кумедну нісенітницю, ***звеселяючи*** *тим самим нудну лекцію* (Б. Грінченко).

Причинові синтаксеми реалізуються не лише в морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантах, а й у семантичних, тому посутнім є з'ясування арсеналу конструктивних засобів вираження причинових відношень, їх семантичне наповнення. Семантичне варіювання зумовлене відтінковими нашаруваннями на загальне причинове значення. Інваріантний зміст об'єднує причинові форми у відповідну підсистему, а варіантний зміст диференціює їх [Вихованець 1992, с. 147; Гуйванюк 2008, с. 12; Кульбабська 2011, с. 288–290]. У сучасній українській літературній мові засобом-домінантою вираження найзагальнішого причинового значення є прийменник *через* зі знахідним відмінком, напр.: *Він* [Роман] *зазнав такого соромá перед цілим селом* ***через*** *цього клятого* ***Дениса***! (Б. Грінченко).

Інші прийменниково-відмінкові форми, спеціалізовані на маркуванні причинових семантико-синтаксичних відношень, надають загальному значенню причини специфічного семантичного, як-от:

1) причини-джерела, або походження явища, що виражають прийменниково-відмінкові форми, побудовані за такими поширеними моделями: а) «***від*** **(*од*) + Р. в.»**.: ***Від*** *березневих* ***дощів*** *земля квітне* (Нар. тв.); *Двері відчинилися* ***від штурханця*** *ногою* (Б. Грінченко); *Ну, тепер скрутно людям жити, а дедалі – все скрутніше, все скрутніше буде… Що ж тоді робити людям*? *Хоч* ***од голоду*** *гинь* (Б. Грінченко); б) **«*з* (*із*) + Р. в.»**: *– А тепер уже бач* [писар] *у які достатки* ***з*** *тих* ***баришів*** *убився* (Б. Грінченко); ***З голоду*** *та* ***холоду*** *півень співає, а від тепла й ситості і курка закукурікає* (Нар. тв.); *Чоловік застогнав* ***із страху*** (О. Кобилянська); *Криве* ***од природи*** *не випрямиш і волами* (Нар. тв.); в) **«*ради* (*заради*) + Р. в.** (лише для абстрактних імен.)»: *Секретарка тільки* ***ради*** *першої* ***зустрічі*** *і втрималася* (В. Винниченко); г) **«*за подання* + Р. в.»**: *Нагородження призерів Олімпіади відбулося* ***за подання Президента*** (З часопису); д) **«*за починанням* + Р. в.»**: *Прибирання паркової зони було здійснено* ***за починанням мерії*** (З часопису);

2) причини-результату, причини-наслідку: а) **«*внаслідок* (*унаслідок*) + Р. в.»**: ***Унаслідок аналізу*** *встановлено іллокутивну*

силу висловлення (З підручника); б) «***у зв'язку з*** **+ Ор. в.»**: *Сьогодні мала бути гулянка за містом* ***у зв'язку із закінченням університету*** (Н. Зборовська). Специфікою вторинних прийменників зі значенням результативної причини є те, що вони корелюють не з причиновими, а з часовими сполучниками, які передають значення наступності (порівн.: *після того як*; *як тільки* тощо);

3) причини, що сприяє розвиткові дії, появі позитивного наслідку: а) «***завдяки*** **+ Д. в.»**: ***Завдяки доброму чоловікові****, я, поснідавши, спромігся додому доплентатись* (Г. Квітка-Основ'яненко); б) «***за підтримки*** **+ Р. в.»**: *Фестиваль вишиванок відбувся* ***за підтримки міського голови*** (З часопису); в) «***з ласки*** **+ Р. в.»**: *Лікування хворої дитини організовано* ***з ласки доброчинців*** (З часопису);

4) причини, що не сприяє розвиткові дії або уможливлює дію чи стан негативного плану: а) «***через*** **+ Зн. в.»**: ***Через таке порядкування*** *над людьми ні в одному товаристві злодійському на всю округу не було такого ладу* (Б. Грінченко); ***Через*** *бабині* ***телята*** *не можна вовкові в город подивитися* (Нар. тв.); б) «***із-за*** **+ Р. в.»**: *Під чорною* ***із-за сажі*** *стелею висіла поганенька лампа* (Б. Грінченко); ***Із-за діла*** *голова біла* (Нар. тв.); в) «***за*** **+ Ор. в.»**: ***За співом*** *вона* [дівчина] *почула його кроки не відразу* (Б. Грінченко); г) «***на*** **+ Зн. в.»**: ***На згадку*** *про сина нижня губа дідуся почала тремтіти* (І. Франко); *Вовчук помер* ***на сухоти*** (Б. Лепкий); д) «***без*** **+ Р. в.»**: ***Без сонця*** *вмерла дівчина* (Б. Грінченко); е) «***по*** **+ М. в.»**: ***По*** *своїй майже дитячій* ***наївності*** *він було здивувався* (І. Чендей); ж) «***за браком (через відсутність)*** **+ Р. в.»**: *Учень не розв'язав задачу* ***за браком знань***;

5) відплати: «***за*** **+ Зн. в.»**: ***За золото коси*** *він називав її Златою* (З часопису); *То велике село Дорожів, і жиють там великі вушобийники, великі палії та великі злодії. Все сваряться* ***за м о є*** *і* ***т в о є*** (І. Франко);

6) імперативної, обов'язкової причини: а) «***в / у силу*** **+ Р. в.»**: *Кожне речення спрямоване на реалізацію певного мовного завдання спілкування.* ***У силу цього*** *варто говорити про комунікативно-інтенційний зміст речення* (З підручника); б) «***силою (волею)*** **+ Р. в.»**: ***Силою розуму*** *було розв'язано складну проблему*; в) «***за велінням*** **+ Р. в.»**: *Сестра стала вчителем* ***за велінням***

серця; г) **«*за наказом* + Р. в.»**: *Робочі дні перенесено* ***за наказом ректора***; д) **«*за дорученням* + Р. в.»**: ***За дорученням Президента*** *багатодітні родини з Дніпропетровщини отримають житло* (Із часопису); ж) **«*з волі* + Р. в.»**: *Саме* ***з волі людини*** *організовано тупик для осетрових риб* (Із часопису); з) **«*під впливом* + Р. в.»**: *Однак мала Яринка,* ***під впливом оточення****, мало-помалу оговталася* (М. Коцюбинський); е) **«*під дією* + Р. в.»**: *Бджоли* ***під дією кокаїну*** *поводяться як люди* (Із часопису); к) **«*під тиском* + Р. в.»**: *Монета* ***під натиском шила*** *розкололася на дві половини* (І. Франко); л) **«*під натиском* + Р. в.»**: ***Під натиском*** *більшовицьких* ***військ*** *уряд УНР змушений був евакуюватися до Житомира* (Із підручника); м) **«*під подувом* + Р. в.»**: З *Сімонового лиця* ***під подувом*** *сеї* ***бесіди*** *поволі збігала кров* (І. Франко); н) **«*у нагороду за* + Зн. в.»**: *Учень отримав золоту медаль* ***у нагороду за старанність***; п) **«*у надії на* + Зн. в.»**: *Сім'ї моряків чекають* ***у надії на звільнення*** *екіпажу з піратського полону* (Із часопису); р) **«*через вплив* + Р. в.»**: «*Альбіна*» *стане переможцем конкурсу на реконструкцію НСК* «*Олімпійського*» ***через вплив Суркіса***? (Із часопису); с) **«*з вини* + Р. в.»**: ***З вини іноземців*** *стається кожна 10-та ДТП в Україні* (Із часопису);

7) підстави, урахування причини або обґрунтування: а) **«*з огляду на* + Зн. в.»**: *Статус утворення визначають* ***з огляду на*** *функціонально-семантичну* ***корелятивність*** *із відповідною синтаксичною формою* (З підручника); б) **«*зважаючи на* + Зн. в.»**: ***Зважаючи на ту біду*** *Грицько змовчав та й пішов собі* (Панас Мирний); в) **«*на підставі* + Р. в.»**: ***На підставі*** *відмінкової* ***синтетичності / аналітичності*** *можна розмежовувати відмінкове прилягання* (З підручника); г) **«*на ґрунті* (*на основі*) + Р. в.»**: ***На основі концепції*** *дворівневої номінації розмежовують узуальні вторинні значення...* (З підручника);

8) приводу-мотиву: а) **«*з приводу* + Р. в.»**: *Редакція висловлює співчуття колезі* ***з приводу*** *передчасної* ***смерті*** *його батька*; б) **«*з нагоди* + Р. в.»**: *Ректор привітав колектив* ***з нагоди Дня науки***;

9) взаємозв'язку явищ: а) **«*згідно з* + Ор. в.»**: ***Згідно з чинним законодавством,*** *підприємцям потрібно сплатити податки до 1 квітня* (З часопису); б) **«*залежно від* + Р. в.»**: ***Залежно від*** *денотативної* ***структури*** *речення-висловлення ряд лінгвістів встанов-*

лює номінативну модель останнього (З підручника); в) **«*з причини* + Р. в.»**: *Роботу дитячого табору призупинено* ***з причини*** *харчового* ***отруєння*** *дітей* (З часопису); г) **«*у світлі* + Р. в.»**: *Підмет може бути кваліфікований* ***у світлі*** *категорійної* ***семантики*** (З підручника); д) **«*у дусі* + Р. в.»**: *Дослідження виконано* ***у дусі*** *найновіших* ***концепцій***; ж) **«*у розрізі* + Р. в.»**: ***У розрізі*** *останніх* ***подій*** *потрібно сподіватися на краще* (З часопису); з) **«*у плані* + Р. в.»**: ***У плані референції*** *істотними постають напрями індивідуалізації самої номінації* (З підручника); е) **«*у колі* + Р. в.»**: ***У колі*** *аналітичних морфологічних* ***форм*** *слід розмежовувати відносні та абсолютні їх вияви* (З підручника); к) **«*за наявності* +Р. в.»**: *Контракт підписано* ***за наявності вакансій***.

Додатково можемо виокремити ще такі семантичні відтінки причинових синтаксем, ужитих при предикатах-релятивах: 1) причина належності чогось комусь за правовими документами, суспільними нормами чи індивідуальними уподобаннями, етичними нормами поведінки індивідуума: **«*за* + Ор. в.»**, як-от: *Будинок належить Сергієві* ***за заповітом***; 2) причина об'єднання або розподілу описуваних предметів: **«*за* + Ор. в.»**, як-от: ***За уподобаннями*** *діти об'єднуються в гуртки*; 3) причина поширення відповідного почуття: **«*за* + Зн. в.»**, як-от: *Ромів не любили* ***за погану славу***.

6.3.2. Лексикографічний портрет причинових синтаксем у «Словнику синтаксем української мови» (зразок словникової статті)

Теоретичні узагальнення та дібраний ілюстративний матеріал дають змогу представити синтаксичні ресурси української мови науково систематизованими і формалізованими параметрами словникової статті, що охоплює такі характеристики: 1) назва семантико-синтаксичних відношень, у передаванні яких беруть участь синтаксеми; 2) визначення семантичних підтипів синтаксем та окреслення формалізованих засобів їх вираження (іменникові форми без прийменників; прийменниково-відмінкові форми; прикметникові форми, числівники; нерозкладні словосполучення; прислівники,

інфінітиви та інші дієслівні форми); 3) набір реченнєвих ілюстрацій із різних функційних стилів української мови.

Наприклад:

ВТОРИННІ ПРЕДИКАТНІ
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ

СИНТАКСЕМИ ПРЕДИКАТНО-АДВЕРБІАЛЬНОГО ТИПУ

ПРИЧИНОВІ СИНТАКСЕМИ (каузативеми)

Причинова синтаксема виражає каузальні семантико-синтаксичні відношення і вказує на причину, стимул або перешкоду дії, процесу, стану.

Морфолого-синтаксичні та морфологічні варіанти каузативем:

1) прийменниково-відмінкові форми (див.: *семантичні різновиди*);

2) відмінкові форми (найчастіше віддієслівних або відприкметникових іменників в Ор.в.): *Він був стомлений* ***роботою*** (Б. Грінченко). *І враз щоки дитини спалахнули* ***соромом*** (Розм.).

3) морфологізовані прислівники *зопалу*, *знічев'я* / *знечев'я*, *зозла*, *згарячу*, *здуру*, *нехотя* / *знехотя*, *зосліпу*, *зостраху*, *сп'яну*, *спрожогу*, *спохвату*, *мимоволі*, *мимохіть*, *мимохідь*, *ненароком*, *спересердя*, *спросоння*: ***Спересердя*** *штовхне її* [Докію] *батько* (Б. Грінченко). *Харитя* ***мимохідь*** *зривала дорогою квіточки* (М. Коцюбинський). *Комусь та й лучалось* ***ненароком*** *зблизитися до того озера* (Г. Квітка-Основ'яненко);

4) дієприслівники, дієприкметники та субстантиви у складі напівпредикативних конструкцій: ***Очманівши*** *від кулака, Денис на мить спинився* (Б. Грінченко). *І в тяжкій розпуці він* [Ежен] *хопився за голову*, ***боячись*** *надмірного болю* (І. Франко). *Валентин*, ***відчуваючи*** *себе не зовсім добре*, *почервонів* (М. Хвильовий). ***Захоплений*** *краєвидом*, *я на мить застиг* (І. Чендей). ***Зроду хоровитий***, *він* [Бенедьо] *був вразливий на всяку кривду* (І. Франко). *Перший парубок*, ***натомлений***, *скоро кинув танець* (Б. Грінченко). ***Настрашена***, *вона* [Даруся] *довго озиралася* (М. Матіос).

***Справдешня дитина свого люду**, він шукав полегші у співі* (О. Кобилянська).

5) числівниково-іменні сполуки (зрідка): *Учень засмутився **від кількох помилок*** (Розм.).

6) нерозкладні словосполучення(зрідка): *Микола нудьгував **від нічого робити*** (Розм.).

Семантичні різновиди каузативем:

1) синтаксеми зі значенням причини-джерела;

2) синтаксеми зі значенням причини-результату, причини-наслідку;

3) синтаксеми зі значенням причини, що сприяє розвиткові дії, появі позитивного наслідку;

4) синтаксеми зі значенням причини, що перешкоджає розвиткові дії або спричиняє дії чи стани негативного плану;

5) синтаксеми зі значенням відплати;

6) синтаксеми зі значенням імперативної, обов'язкової причини;

7) синтаксеми зі значенням підстави, урахування причини або обґрунтування;

8) синтаксеми зі значенням приводу, мотиву;

9) синтаксеми зі значенням взаємозв'язку явищ.

1. Синтаксеми зі значенням причини-джерела

«*від* (*од*) + Р. в.», «*з* (*із, зо*) + Р. в.», «з причини + Р. в.», «*ради* (*заради*) + Р. в.», «*за подання* + Р. в.», «*за починанням* + Р. в.»

«*Від* (*од*) + Р. в.» – основний засіб вираження причини-джерела в усіх функційних стилях сучасної української мови. Уживають для позначення причини, що є зовнішнім або внутрішнім джерелом дій, станів.

Наприклад: *Щохвилини «Ісмет» міг полетіти **від міни** в повітря* (Ю. Яновський). *Загинуло моє село не **від води**, а **від вогню**…* (О. Довженко). *Думав, що не витримаю **від цікавості*** (О. Копиленко). *Притупилися його відчуття **від старості*** (П. Заг-

ребельний). *Сим виданням ми нині ратуємо заслуженого письменника* ***від забуття*** (Юл. Романчук). *Як та квітка* ***від росиці***, ***від*** *живучої* ***водиці*** *серце відживає* (С. Воробкевич). ***Від*** *березневих* ***дощів*** *земля квітне* (Нар. тв.). *Двері відчинилися* ***від штурханця*** *ногою* (Б. Грінченко). *Полягла козацька, молодецька голова, як* ***од вітру*** *у степу трава*! (Нар. тв.). *Що ж тоді робити людям?... Хоч* ***од голоду*** *гинь* (Б. Грінченко). *Криве* ***од природи*** *не випрямиш і волами* (Нар. творчість). *Аж зелено в очах* ***від сонечка*** того (Л. Глібов). *Живий потік облич,* ***від холоду*** *рум'яних* (М. Рильський). *Голова гула* ***від реву*** *морських хвиль* (Ю. Яновський). *Палатки посивіли* ***від морозу*** (О. Гончар). ***Від жару*** *й камінь тріснє* (Нар. тв.). ***Від пива*** *болить спина, а* ***від меду*** *голова* (Нар. тв.). *Голова* ***від клопоту*** *тріщить* (Нар. тв.). ***Від дощу*** *поле молодіє, а* ***від морозу*** *сивіє* (Нар.тв.). *У селі ніхто розумний не нагадує і не дає Дарусі конфет: знає, що* ***від солодкого*** *болить її голова* (М. Матіос). *Дарусі стало шкода Славка, що міг* ***від горілки*** *згоріти* (М. Матіос). ***Від тієї звістки*** *Мотря аж зчорніла* (Панас Мирний). ***Від дотику*** *її* [бабусиної] *холодної м'якої руки Робертові приємно* (В. Бабляк). *Стеля була чорна* ***від*** *кухонних* ***випарів*** (І. Чендей). *Я втомилась* ***від*** *цілого* ***товариства*** (О. Кобилянська). *При світлі місяця берегова смуга стала біліша* ***од піни*** (М. Коцюбинський). *Денисові груди боліли* ***від*** *Романового* ***коліна*** (Б. Грінченко).

«*З* (*із, зо*) + Р. в.» – факультативний варіант сполучення з прийменником ***від***. Не відрізняється від нього ні значенням, ні сферою використання, але вказує здебільшого на причину внутрішнього характеру.

Наприклад: *Стрепенулись гуси* ***з ляку*** *Та й на гук вожака* (Б. Олійник). *І люди стали хитрі і худі, і гостроокі, і спокійно вперті, і чорні* ***з втоми****, й непідвладні смерті, і яросні в смертельному труді* (М. Бажан). *Артемове серце аж мліє* ***з любові*** *до батька, та з поваги, та з жалю за ним, а очі виповнюються теплими слізьми* (А. Головко). *Трутив в море мертве тіло, море аж заграло –* ***з радощів*** *чи* ***з переляку*** *горою здіймалось...* (С. Воробкевич). *А тепер уже бач* [писар] *у які достатки* ***з*** *тих* ***баришів*** *убився*? (Б. Грінченко). ***З голоду*** *та* ***холоду*** *півень співає, а від тепла і ситості і курка закукурікає* (Нар. творчість). *Чоловік застогнав* ***із ос-***

страху (О. Кобилянська). *Сидить ворон на могилі та* ***з голоду*** *кряче* (Т. Шевченко). ***Із ласки***, ***з милості*** *панів, вліпили сотеньок із п'ять тобі київ* (П. Гулак-Артемовський). *Года ж мої, орли мої, скажіть, де ви ділись, чи ви в лісі, чи ви в морі* ***з лиха*** *притаїлись* (Л. Глібов). *Батько помер не* ***з*** *вашої* ***вини*** (О. Корнійчук). *Листя* ***з шуму*** *жовтіє,* ***з туги*** *кривиться* (Остап Вишня). *Посивіти* ***з горя***, *оніміти* ***з переляку*** (Розм.). *Ноель здригнулася* ***з несподіванки****…* (Наталена Королева). *Бо вона* [Ноель] *помре не* ***з туберкульозу,*** *кажу, а* ***з нудьги****…* (Наталена Королева). *Михайло* ***з несподіванки*** *захлинувся вдруге* (М. Матіос). *Корови чекали вже на неї, а побачивши свою звичайну вечерю, зачали ричати* ***з радості****…*(І.Франко). *Я заплакав* ***із утіхи,*** *що такого годного, та вірного, та щирого, та красного побратима маю* (М. Черемшина). *Війтове лице перекривилося* ***з болю,*** *а очі завірилися* (М. Черемшина). *Тремтячими* ***з зворушення*** *рукам, з радісним серцем сянув Іван по свій лікарський диплом* (Є. Ярошинська). *Надзорець синіє* ***зо злості*** (І. Франко). *Під старою коліна тряслися* ***зо страху*** (І. Франко). *Ну, але ми принаймні почали сміятися* ***з*** *панської* ***брудноти*** (І. Франко). *Капрал* ***зо злості*** *взявся розмикати колоду* (І. Франко). *Відслужили йому* [Богові] ***із вдячності*** *за стільки сотворених ним радощів, за красу світу, за нескінчимі Його дари й милосердя…* (Наталена Королева).

«*З причини* + Р. в.» – стильовий синонім сполучення іменника з прийменником ***від***. Уживають для позначення причини-джерела в науковому та публіцистичному стилях української мови.

Наприклад: *Але українське письменство… стояло і встояло до цього часу на міцному грунті реалізму, народності й національності, може,* ***з причини*** *глибокого* ***демократизму*** (І. Нечуй-Левицький). *Поліцаї спішилися, чи то* ***з причини крику*** *дітей, чи з безнадійності щось знайти* (О. Маковей). *Мотив особистий, нарікання поета* ***з причини*** *безнастанних* ***недуг*** *в родині* (О. Маковей).

«*Ради* (*заради*) + Р. в.» – прийменниково-відмінкова конструкція, що виражає синкретичне значення причини-мети.

Наприклад: *Секретарка тільки* ***ради*** *першої* ***зустрічі*** *і втрималася* (В. Винниченко). *Не раз*, ради заздрості, *вона крала, чого у неї не було, а на других бачила* (Панас Мирний). *Правду кажучи, я не знайшов нічого такого у тій рецензії, щоб* ***заради неї*** *збивати бучу* (Панас Мирний).

«За подання + Р. в.», **«За починанням + Р. в.»** – стильові синоніми сполучення іменника з прийменниками ***згідно з, відповідно до.*** Уживають для увиразнення семантики загального схвалення й наслідування.

Наприклад: Наприклад: *Нагородження призерів Олімпіади відбулося* ***за подання Президента*** (З часопису). *Прибирання паркової зони було здійснено* ***за починанням мерії*** (З часопису).

2. Синтаксеми зі значеннями причини-результату, причини-наслідку

«*внаслідок* (*унаслідок*) + Р. в.», «*в результаті* – Р. в.», «*у зв'язку з* – Ор. в.»

«*Внаслідок* (*унаслідок*) + Р. в.» – основний засіб вираження причини-результату, причини-наслідку. Уживають зазвичай у науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях.

Наприклад: *Отак,* ***внаслідок*** *цих* ***розмов*** *у Києві, з'явився тепер у Чигирині високий молодий парубок* (Н. Рибак). ***Внаслідок*** *такого спрощеного* ***планування*** *села, наскрізні вулиці лишалися незахищені від вітрів і зимових хуртовин* (О. Довженко). ***Внаслідок*** *таких* ***настроїв*** *і була написана Франком книга «Зів'яле листя»* (М. Рильський). ***Унаслідок аналізу*** *встановлено іллокутивну силу висловлення* (Г. Валігура).

«*В результаті* (*у результаті*) + Р. в.» – семантичний синонім сполучення з прийменником ***внаслідок***. Завдяки виразній семантиці прийменника особливо виділяє причину як результат певних дій чи процесів.

Наприклад: ***У результаті*** *активної* ***роботи*** *молодіжних організацій краю прибрано приміську зону* (З журналу).

«*У зв'язку з* + Ор. в.» – семантичний синонім сполучення з прийменником ***унаслідок***. Завдяки виразній семантиці прийменника особливо чітко вказує на взаємопов'язаність явищ і фактів.

Наприклад: *Великі зрушення відбуваються в розвитку всього комплексу біологічних наук* ***у зв'язку з потребами*** *успішного розв'язання проблем медицини, дальшого піднесення сільського господарства* (З журналу). ***У зв'язку з*** *бурхливим* ***розвитком*** *науки і техніки слід безустанно вдосконалювати систему професійно-технічної освіти і виробничого навчання* (З газети). *Сьогодні мала бути гулянка за містом* ***у зв'язку із закінченням*** *університету* (Н. Зборовська).

3. Синтаксеми зі значенням причини, що сприяє розвиткові дії або спричиняє дії чи стани негативного плану

«*завдяки* + Д. в.», «*дякуючи* + Д. в.», «*завдячуючи* + Д. в.», «*за підтримки* + Р. в.», «*з ласки* + Р. в.»

«Завдяки + Д. в.» – основний засіб вираження зовнішньої та внутрішньої причини, що сприяє розвиткові дії незалежно від того, бажана, нейтральна чи небажана вона з погляду мовця.

Наприклад: ***Завдяки Токовому*** *він піднявся й до старшого майстра* (П. Загребельний). *Залишився живий чудом* ***завдяки*** *велетенському* ***здоров'ю*** (О. Довженко). *І взагалі,* ***завдяки інтуїції*** *Печеніг рідко помилявся* (І. Муратов). ***Завдяки туманам*** *ворожа авіація останніми днями не діяла* (О. Гончар). ***Завдяки*** *доброму* ***чоловікові****, я, поснідавши, спромігся додому доплентатись* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Я перебувала в Криму* ***завдяки запрошенню*** *сестри* (Розм.).

«*Дякуючи* + Д. в.» – рідко вживаний у сучасній українській мові факультативний розмовний варіант сполучення з прийменником ***завдяки***.

Наприклад: *Вона без жалю покинула товариство дівчат і парубків, де була останньою* ***дякуючи*** *своїй* ***бридоті*** (М. Коцюбин-

ський). ***Дякуючи Раді*** *і всім* ***вам****, мені тепер уроки мої нічого не стоять* (Леся Українка). *Шевченко зостався необробленим або й захованим у землю золотом далеко більше* ***дякуючи*** *«своїм»* ***приятелям****, ніж «чужим» ворогам.*

«*Завдячуючи* + Д. в.» – факультативний варіант сполучення з прийменником ***завдяки***.

Наприклад: *І видно, що зберегли вони своє життя в концтаборі…лише* ***завдячуючи силі*** *молодечого організму й міцній волі* (В. Козаченко). *Військо австрійське панічно залишало поле бою і лише* ***завдячуючи мужності*** *захисників не було винищене і полонене Наполеоном.*

«*За підтримки* + Р. в.» – факультативний варіант сполучення з прийменником ***завдяки***. Має відтінок того, що вселяє впевненість, підбадьорює.

Наприклад: *Фестиваль вишиванок відбувся* ***за підтримки*** *міського голови* (З часопису).

«*З ласки* + Р. в.» – факультативний варіант сполучення з прийменником ***завдяки***, за допомогою (когось).

Наприклад: *Лікування хворої дитини організовано* ***з ласки доброчинців*** (З часопису).

4. Синтаксеми зі значенням причини, що перешкоджає розвиткові дії або спричиняє дії чи стани негативного плану

«*через* + Зн. в.», «*з-за* + Р. в.», «*за* + Ор. в.», «*на* + Зн. в.»,
«*без* + Р. в.», «*по* + М. в.»,
«*за браком* (*через відсутність*) + Р. в.»

«*Через* + Зн. в.» – найактивніший засіб вираження причини, що перешкоджає розвиткові дії або спричинює дії чи стани негативного плану.

Наприклад: *Моря не видно було* ***через туман*** (Ю. Яновський). ***Через поранення*** *я не добрав три ордени* (О. Довженко).

Стихія не тільки не хоче, але й не може рахуватися з ним саме ***через*** *свою* ***силу*** *й* ***сліпоту*** (Л. Первомайський). ***Через*** *той* ***гамір*** *і* ***брязкіт*** *Іван не міг зрозуміти, що ж сталося* (Ю. Мушкетик). *Сестра загинула* ***через бомбу*** (Ю. Яновський). ***Через те*** *«думи» про стрічі козаків з Турками виходили більше або менше буйні та енергічні* (О. Маковей). ***Через неї*** *мій вік молодий пропадає* (Марко Вовчок). *Все це* ***через тебе****, невісточко! – промовила Кайдашиха* (І. Нечуй-Левицький). *Скільки гине одважних* ***через мене!*** (Леся Українка). ***Через*** *свою дурну* ***голову*** *та нерозумну волю набралась клопоту довічного* (П. Мирний). *Лисицю полюємо виключно* ***через*** *її знамените* ***хутро*** (Остап Вишня). ***Через*** *таке* ***порядкування*** *над людьми ні в одному товаристві злодійському на всю округу не було такого ладу* (Б. Грінченко). ***Через*** *бабині* ***телята*** *не можна вовкові в город подивитись* (Нар. творчість). *Вона втратила* ***через*** *клятих* ***боярів*** *усе й готова загнати їх у мишачі нори* (М. Івасюк). *Учнів мало* ***через грипп*** (Розм.). ***Через холод*** *кожна травинка шумить* (В. Вознюк). *Тільки старі ноги труджу* ***через дурнів*** (О. Кобилянська); ***Через великі гроші*** *сльози ллють* (Б. Грінченко). *Він* [Роман] *зазнав такого сорома перед цілим селом* ***через*** *цього клятого* ***Дениса***! (Б. Грінченко).

«*З-за* (*із-за*) + Р. в.» – стильовий, рідко вживаний синонім сполучення з прийменником ***через***. Уживають для позначення причини-перешкоди або причини негативного плану в усному мовленні та стилі художньої літератури.

Наприклад: *Отак ні за що,* ***з-за*** *панської* ***пихи****, й ворогувати стали* (П. Мирний). *Подумати, – зітхнув Шабашний, – брат на брата* ***з-за дівки*** *пішов* (О. Гончар). *Не щастило* ***з-за конкуренції*** (І. Ле). – ***Із-за*** *твоєї* ***скнарості*** *ми не будемо зривати ремонт інвентаря* (Г. Тютюнник). *Під чорною* ***із-за сажі*** *стелею висіла поганенька лампа* (Б. Грінченко). ***Із-за діла*** *голова біла* (Нар. творчість).

«*За* + Ор. в.» – факультативний варіант сполучення з прийменником ***через***. Не відрізняється від нього ні значенням, ні сферою використання.

Н а п р и к л а д: ***За*** *тією технічною* ***марницею*** *не бачимо ми ні людини, ні природи* (Леся Українка). *Слів* ***за ревом*** *моторів не було чути* (Л. Первомайський). *Ці орли, певно, надіються, що старший лейтенант* ***за пострілами*** *інших не помітить їхнього порушення* (О.Гончар). ***За співом*** *вона* [дівчина] *почула його кроки не відразу* (Б. Грінченко).

«*На* + Зн. в.» – уживають: 1) під час вказівки на причину дії чи підставу для неї; 2) на причину-привід.

Н а п р и к л а д: *Вовчук помер* ***на сухоти*** (Б. Лепкий). ***На згадку*** *про сина нижня губа дідуся почала тремтіти* (І. Франко). ***На крик*** *влетів до казні капрал* (І. Франко).

«*Без* + Р. в.», «*За браком* (*через відсутність*) + Р. в.» – уживають на позначення причини за відсутності або нестачі кого-, чого-небудь.

Н а п р и к л а д: ***Без сонця*** *вмерла дівчина* (Б. Грінченко). *Сумують комини* ***без диму*** (Т. Шевченко). *Плуги заржавіли* ***без лемешів*** (М. Коцюбинський). ***Без сокири*** *як без рук* (Нар.творчість). *Вівси зав'яли* ***без дощу*** (І. Франко). *Учень не розв'язав задачу* ***за браком знань*** (Із звіту).

«*По* + М. в.» – прийменниково-відмінкова конструкція, що має розмовний відтінок і вказує на причину дії або стану.

Н а п р и к л а д: ***По*** *своїй майже дитячій* ***наївності*** *він було здивувався* (І. Чендей).

5. С и н т а к с е м и з і з н а ч е н н я м в і д п л а т и

«*за* + Зн. в.»

«*За* + Зн. в.» – уживають при вказуванні на причину, підставу якої-небудь дії або стану.

Н а п р и к л а д: ***За золото*** *коси він називав її Златою* (З часопису). *То велике село Дорожів, і жиють там великі вушобийники, великі палії та великі злодії. Все сваряться* ***за моє*** *і* ***твоє*** (І. Франко).

6. Синтаксеми зі значенням імперативної, обов'язкової причини

«*з огляду на* + Зн. в.», «*зважаючи на* + Зн. в.»,
«*у (в) силу* + Р. в.», «*силою* (*волею*) + Р. в.», «*з вини* + Р. в.»
«*за велінням* + Р. в.», «*за наказом* + Р. в.», «*з волі* + Р. в.»,
«*за дорученням* + Р. в.», «*під впливом* + Р. в.»,
«*під дією* + Р. в.», «*під тиском* + Р. в.», «*через вплив* + Р. в.»,
«*під натиском* + Р. в.», «*під подувом* + Р. в.»,
«*у нагороду за* + Зн. в.», «*у надії на* + Зн. в.»,

«*З огляду на* + Зн. в.» – уживають при вказівці на обов'язкове врахування зафіксованих залежним словом причин, на обґрунтування дії.

Наприклад: *Будинок надійно охороняється не* ***з огляду на перебування*** *в ньому Гордія Отави, а з інших причин* (П. Загребельний). *З армії він демобілізований давно.., а військову форму одяг сьогодні нехай і всупереч уставу, але* ***з огляду на*** *виключну* ***урочистість*** *дня* (Ю. Смолич).

«*Зважаючи на* + Зн. в.» – факультативний варіант сполучення з прийменником ***з огляду на***. Не відрізняється від нього ні значенням, ні сферою використання.

Наприклад: ***Зважаючи на*** *серйозну* ***загрозу*** *з боку ворожої армії, українське командування планувало завдати їй значного удару* (З підручника). – *У мене, товариші, є пропозиція зробити перерву.* ***Зважаючи на*** *деякі* ***обставини*** (А. Головко).

«*У (в) силу* + Р. в.» – семантичний синонім сполучення *«з огляду на + Зн. в.»*. Уживають у разі особливого підкреслення неминучості, обов'язковості дій, процесів, станів, логічно вмотивованих причиною.

Наприклад: *Вона* [земля] *продовжувала існувати поза бажанням і намірами людей –* ***в силу*** *вічного* ***процесу*** *життя* (Л. Первомайський). – *Може, більшість воює* ***в силу необхідності****, з інстинкту самозбереження – і все?* (О. Гончар). *Часто він* (Дорош) *думав, що лікарі в силу своєї професії набули звичку*

співчувати хворим…(Г. Тютюнник). *Коли речення спрямоване на реалізацію певного мовного завдання спілкування.* ***У силу цього*** *варто говорити про комунікативно-інтенційний зміст речення* (З підручника).

«*Силою* (*волею*) + Р. в.» – факультативний, рідко вживаний у сучасній українській мові варіант сполучення *«в силу – Р. в.»*.

Н а п р и к л а д: *Бо саме на це і був спрямований задум роману – показати, що людина живе не ізольовано від народу навіть тоді, коли* ***силою обставин*** *відірвана від загального плину всенародної боротьби* (Ю. Смолич). *Силою розуму було розв'язано складну проблему* (З часопису).

«*За велінням* + Р. в.», «*За наказом* + Р. в.», «*За дорученням* + Р. в.» – прийменниково-відмінкові конструкції містять причиново-імперативний відтінок (наказ, вимога, розпорядження, доручення тощо).

Н а п р и к л а д: *Сестра стала вчителем* ***за велінням серця*** (Розм.). *Робочі дні перенесено* ***за наказом ректора*** (З оголошення). ***За дорученням Президента*** *багатодітні родини з Дніпропетровщини отримають житло* (Із часопису).

«*Під тиском* + Р. в.», «*Під натиском* + Р. в.» – прийменниково-відмінкова конструкція містить причиново-імперативний відтінок (наказ, вимога, розпорядження, доручення тощо).

Н а п р и к л а д: *Монета* ***під натиском шила*** *розкололася на дві половини* (І. Франко). ***Під тиском*** *більшовицьких* ***військ*** *уряд УНР змушений був евакуюватися до Житомира* (Із підручника).

«*З волі* + Р. в.» – прийменниково-відмінкова конструкція містить причиново-оптативний відтінок (бажання, хотіння).

Н а п р и к л а д: *Саме* ***з волі людини*** *організовано тупик для осетрових них риб* (Із часопису).

«*Під впливом* + Р. в.», «*Через вплив* + Р. в.» – прийменниково-відмінкові конструкції містять причинове значення з вказівкою на силу влади, авторитету кого-небудь.

Наприклад: *Однак мала Яринка,* ***під впливом оточення****, мало-помалу оговталася* (М. Коцюбинський).

«*Під дією* + Р. в.», «*Під подувом* + Р. в.» – прийменниково-відмінкові конструкції містять причинове значення з вказівкою на позитивний або негативний вплив когось, чогось; виявлення сили, енергії чого-небудь.

Наприклад: *Бджоли* ***під дією кокаїну*** *поводяться як люди* (Із часопису). *Із Симонового лиця* ***під подувом*** *сеї* ***бесіди*** *поволі збігала кров* (І. Франко).

«*У нагороду за* + Зн. в.» – прийменниково-відмінкова конструкція містить вказівку на причини дії або стану, зумовленого відзначенням заслуг, достоїнств.

Наприклад: *Учень отримав золоту медаль* ***у нагороду за старанність*** (Із часопису).

«*У надії на* + Зн. в.» – прийменниково-відмінкова конструкція містить вказівку на причину, зумовлену вірою в здійснення чого-небудь.

Наприклад: *Сім моряків чекають* ***у надії на звільнення*** *екіпажу з піратського полону* (Із часопису).

«*З вини* + Р. в.» – Те, що спричиняє, призводить до чого-небудь; причина.

Наприклад: ***З вини іноземців*** *стається кожна 10-та ДТП в Україні* (Із часопису).

7. Синтаксеми зі значенням підстави, урахування причини або обґрунтування

«*з огляду на* + Зн. в.», «*зважаючи на* + Зн. в.»,
«*на підставі* + Р. в.», «*на основі* + Р. в.», «*на ґрунті* + Р. в.»

«*З огляду на* + Зн. в.», «*Зважаючи на* + Зн. в.» – а) через це, тому; б) зважуючи, беручи до уваги.

Наприклад: *Статус утворення визначають* ***з огляду на*** *функціонально-семантичну* ***корелятивність*** *із відповідною синтаксичною формою* (З підручника). ***Зважаючи на*** *ту* ***біду*** *Грицько змовчав та й пішов собі* (Панас Мирний).

«*На підставі* + Р. в.» – уживають найчастіше в науковому, офіційно-діловому, публіцистичному стилях на означення того головного, на чому ґрунтується що-небудь.

Наприклад: *Треба там, на місці, виводити нові сорти* ***на підставі*** *мого* ***методу*** (О. Довженко). *Всі вони* (емігранти), ***на підставі*** *власних* ***спостережень****, порівнюючи минуле і сучасне, приходять до радісних висновків* (Ю. Мельничук). ***На підставі*** *відмінкової* ***синтетичності / аналітичності*** *можна розмежовувати відмінкове прилягання* (З підручника).

«*На основі* + Р. в.», «*На ґрунті* + Р. в.» – факультативні варіанти сполучення з прийменником на ***підставі***. Не відрізняються від нього ні значенням, ні сферою використання.

Наприклад: *Маємо діло з одним з наслідників Шевченка, з письменником, котрого симпатії до української літератури виробилися майже незалежно від наших просвітніх осередків в Галичині і в Росії,* ***на основі*** *самого* ***уподобання*** *в народних піснях і в нашій історії…* (О. Маковей). ***На основі концепції*** *дворівневої номінації розмежовують узуальні вторинні значення…*(З підручника). ***На ґрунті теорії*** *кореферентності з'ясовано інвентар співвідносних синтаксем української мови* (Н. Гуйванюк).

8. Синтаксеми зі значенням приводу, мотиву

«*з приводу* + Р. в.», «*з нагоди* + Р. в.»

«*З приводу* + Р. в.» – уживають під час вказівки на мотив, підставу, супровідні обставини, якими можна скористатися для обґрунтування певних вчинків, дій, думок та ін.

Наприклад: *Неквапно топтали вулиці диваки, що могли радіти й сумувати* ***з приводу*** *вдалої* ***метафори****, дотепного слівця*

(Л. Мартович). *Автор «Слова» – полум'яний патріот, який глибоко сумує* ***з приводу*** *феодальної* ***роздробності*** *Київської Русі* (З підручника). *Редакція висловлює співчуття колезі* ***з приводу*** *передчасної* ***смерті*** *його батька* (З часопису).

«*З нагоди* + Р. в.» – семантичний синонім сполучення ***«з приводу – Р. в.»***. Уживають для вказки на сприятливий момент, зручні обставини, що є приводом до певних дій, станів.

Наприклад: *Бульба з нагоди приїзду синів запросив усіх сотників і всю полкову старшину* (О. Довженко). *З нагоди Шуриного приходу куховар мінометників Гриша жарив і варив різні делікатеси* (О. Гончар). *Командири стрілецьких рот радіють з нагоди покепкувати з Брянського* (О. Гончар). *Натомість зайняла його (С. Ворбкевича) в 70-их роках* ***з нагоди*** *російсько-турецької* ***війни*** *історія балканських народів, візантійська і новітня (турецька, сербська, албанська, чорногорська), і він радо обробляв теми із сеї історії то віршом, то прозою* (О. Маковей). *Ректор привітав колектив* ***з нагоди Дня науки*** (З часопису).

9. Синтаксеми зі значенням взаємозв'язку явищ

«*згідно з + Ор. в.*», «*залежно від + Р. в.*», «*з причини + Р. в.*», «*у плані + Р. в.*», «*у колі + Р. в.*», «*за наявності + Р. в.*»

«Згідно з + Ор. в.» – уживають для вказки на означення відповідності з чим-небудь.

Наприклад: ***Згідно з чинним законодавством,*** *підприємцям потрібно сплатити податки до 1 квітня* (З часопису).

«Залежно від + Р. в.» – уживають для вказки на зв'язок із чим-небудь, на причину й наслідок чогось.

Наприклад: ***Залежно від*** *денотативної* ***структури*** *речення-висловлення ряд лінгвістів встановлює номінативну модель останнього* (З підручника).

«З причини + Р. в.» – стильовий синонім сполучення з прийменником ***через***. Уживають для позначення причини-перешкоди або причини негативного плану в усному мовленні та стилі художньої літератури.

Н а п р и к л а д: *Роботу дитячого табору призупинено **з причини** харчового **отруєння** дітей* (З часопису).

«У плані + Р. в.» – причина, що передбачає аспект, хід, розвиток чого-небудь.

Н а п р и к л а д: ***У плані референції** істотними постають напрями індивідуалізації самої номінації* (З підручника).

«У колі + Р. в.» – при позначенні осіб, предметів, явищ, у стосунку яких відбувається й на які спрямована дія; які об'єднані за певними ознаками.

Н а п р и к л а д: ***У колі** аналітичних морфологічних **форм** слід розмежовувати відносні та абсолютні вияви* (З підручника).

«За наявності + Р. в.» – прийменниково-відмінкова конструкція виражає синкретичне значення причини – умови.

Н а п р и к л а д: *Контракт підписано **за наявності вакансій*** (Розм.).

Отже, «Словник синтаксем української мови» відображає синонімічне багатство словоформ української мови як формалізованих засобів вираження релятивної семантики, тобто універсальних, предметних, атрибутивних, обставинних та міжподійних відношень у синтаксисі. Підготовка словника до видання передбачає залучення значних мовознавчих зусиль. Однак, сподіваємось, його концепція, структура та основні лексикографічні параметри здобудуть підтримку у користувачів, допоможуть їм у глибшому пізнанні граматичного ладу української мови.

ПІСЛЯМОВА

Синтаксична варіантність – функційна властивість синтаксичного рівня української мови, що її забезпечує мікросистема співвідносних актуалізованих засобів, сформованих у процесі історичного розвитку мови та під впливом дії її законів для вираження того самого позамовного об'єкта, ознаки, ознаки ознак чи ситуації дійсності.

До основних чинників появи функційних еквівалентів у синтаксисі належать: 1) ***екстралінгвальні***: а) еволюція мислення носіїв мови в процесі історичного розвитку; б) дія закону аналогій; в) потреби й умови комунікації (стиль, жанр; мовна підготовка і ступінь уваги мовця до власного мовлення; офіційність / неофіційність ситуації мовлення; форма спілкування – усна чи писемна тощо); г) наявність / відсутність мовного планування (цілеспрямованого впливу на граматичні норми мови); ґ) необхідність збереження мови в стані комунікативної мобільності; д) вплив діалектів; ж) модернізація синтаксичного ладу мови внаслідок активних чи пасивних контактів з іншими мовами в умовах глобалізації; 2) ***лінгвальні***: а) повернення до питомо українських синтаксичних конструкцій; б) увиразнення чинних засобів і створення синтаксичних інновацій; в) багатоманіття структурних потенцій синтаксичних одиниць; г) диференціація членів простого речення; ґ) асиметричні відношення між компонентами формально- і семантико-синтаксичних моделей; д) внутрішні процеси семантизації, ущільнення, ускладнення, контамінації, експресивізації, стандартизації.

Варіантам синтаксичних одиниць притаманні релевантні ознаки, зокрема вони: 1) здатні експліцитно чи імпліцитно виражати монореферентні значення; 2) належать до різних типів синтаксичних одиниць – синтаксем, словосполучень, простих і складних речень і їх поєднань; 3) охоплюють не лише внутрішньосхемні, а й міжсхемні співвідношення; 4) маркують ізофункційність чи позиційно-функційну еквівалентність в українських паралельних перекладах; 5) репрезентують однакові семантико-синтаксичні відношення (семантичні функції) в тотожних контекстах; 6) відрізняються семантичними і стилістичними відтінками, зумовленими відмінностями формального вираження; 7) зберігають за умови

трансформацій тотожність лексичного складу, що її забезпечує спільнокореневість лексем; 8) мають регулярну відтворюваність у мові та мовленні.

Для комплексного опису варіантних пар (рядів) синтаксичних одиниць запропоновано кількарівневий підхід, що охоплює: 1) *формально-синтаксичний рівень* (установлення кореляції структурних схем і моделей різних синтаксичних конструкцій); 2) *семантико-синтаксичний* (аналіз співвідносних одно- й різнопозиційних омосемічних синтаксем, висловлень з однаковою семантичною структурою); 3) *функційний* (визначення інформативно-референційної тотожності і функційної еквівалентності співвідносних компонентів висловлення). На цій підставі виокремлено чотири типи варіантних синтаксичних одиниць, дібраних із близькочасових українських перекладів вихідного тексту: 1) *модифікати*; 2) *транспозити*; 3) *інтерверсивні* та 4) *метатаксичні варіанти*.

Модифікати – синтаксичні одиниці, що постали внаслідок морфосинтаксичного варіювання, тобто формальних видозмін тієї самої синтаксеми в семантико-синтаксичній структурі простого речення або функтиву складного речення, що не спричиняють змін частиномовного статусу складників та їхнього синтаксичного значення, не утворюють нових моделей, зберігаючи тип семантико-синтаксичних відношень.

У текстах паралельних українських перекладів модифікаційні видозміни відбуваються на рівні синтаксем: 1) базових в елементарному простому реченні – предикатних та субстанційних (суб'єктних, об'єктних, локативних); 2) вторинних предикатних (атрибутивних та адвербіальних – локативних, темпоральних, цільових, каузальних тощо) у неелементарних простих реченнях; 3) у системі складних речень із сурядним і підрядним зв'язками.

Варіантні предикатні синтаксеми відрізняються додатковими відтінками модально-експресивного плану (повноти / неповноти дії, раптовості, тривалості, інтенсивності, повинності тощо), що їх додають до загального референтного значення частки, повтори тих самих лексем, видозміни координації між підметом і присудком.

Варіантні вторинні предикатні синтаксеми маркують вторинні предикатні семантико-синтаксичні відношення атрибутивного й адвербіального типів численними морфологічними та морфолого-

синтаксичними формами, що різняться відмінковими закінченнями іменних форм, синонімічними прийменниками.

Модифікаційно-співвідносні складносурядні речення (з єднальними, розділовими, зіставно-протиставними та градаційними однотипними семантико-синтаксичними відношеннями) та складнопідрядні речення (із прислівним, детермінантним і корелятивним зв'язками) охоплюють у своїй структурі синонімічні функтиви, ускладнені другим сполучником або часткою, що забезпечують відмінності в референційному змісті, проте зберігають тип семантико-синтаксичних відношень між предикативними одиницями.

Транспозити постають як результат синтаксичної похідності, коли слово переміщується в нетипову для нього формально-синтаксичну позицію зі збереженням ознак вихідної частини мови і структурної схеми висловлення. У такий спосіб з'являються варіантні синтаксичні одиниці для реалізації певного референта, що ґрунтуються на функційній тотожності синтаксем, виражених різними частинами мови з близькими ономасіологічними характеристиками.

Для варіантних предикатних синтаксем в елементарному двоскладному простому реченні характерними є такі співвідношення форм: 1) дієслівно-особових і субстантивних; 2) дієслівно-особових і партиципних; 3) дієслівно-особових і вигукових; 4) субстантивних і ад'єктивних. У неелементарних простих реченнях вторинні предикатні транспозити охоплюють такі форми: 1) прикметниково-іменникові, іменниково-прикметникові, інфінітивно-девербативні, прислівниково-іменникові (у системі предикатно-атрибутивних синтаксем); 2) прислівниково-іменникові, інфінітивно-девербативні, дієприслівниково-прислівниково-іменникові (серед предикатно-адвербіальних синтаксем); 3) девербативно-інфінітивні (у межах предикатних синтаксем з об'єктним значенням).

Транспозиційні кореляції є регулярними з-поміж складносурядних та складнопідрядних речень і зумовлені видозмінами синтаксичного зв'язку й ономасіологічною близькістю сполучників сурядності та підрядності.

Інтерверсивні варіанти ґрунтуються на реченнєвих видозмінах внутрішньосхемного характеру залежно від комунікативно-прагматичних інтенцій мовця, що пов'язані зі зміною в семантич-

ній структурі, зумовленою різною актуалізацією суб'єктно-об'єктних членів та співвіднесеністю різнопозиційних синтаксем.

Інтерверсивні варіанти притаманні: 1) неелементарним простим реченням, семантична структура яких, окрім базових синтаксем (суб'єкта, предиката, об'єкта), охоплює дифузні компоненти (складні субстанційні синтаксеми), що об'єднують функції суб'єкта й об'єкта дії; 2) елементарним односкладним простим реченням, що в них спостережено деагентизацію суб'єкта; 3) складним реченням, у яких інтерверсія предикативних частин спричинює видозміни структурної схеми та інформативно-референційного змісту. Інтерверсивно-співвідносні одиниці виходять за межі синтаксичної синонімії у вузькому її витлумаченні, оскільки охоплюють співвідношення компонентів із різним граматичним значенням.

Метатаксичні варіанти належать до різнорангових одиниць як первинних і вторинних знаків номінації, появу яких зумовлюють процеси семантичної компресії або розширення реченнєвої структури, а також спільний репрезентативний зміст й ізоморфізм різноструктурних елементів висловлення. Варіантні пари (ряди) вифор-мовують складні речення і прості неелементарні речення, ускладнені однорідними членами, напівпредикативними й пояснювально-уточнювальними конструкціями. Відповідниками складних речень є також семантично неелементарні прості речення з інфінітивами, девербативами, дієприкметниками й дієприслівниками в позиції головних і поширювальних членів.

Вибір одного з можливих варіантів синтаксичних засобів у текстах українських перекладів вихідного тексту зумовлюють різнопланові чинники: 1) ***екстралінгвальні*** (комунікативний задум і мовленнєвий досвід автора висловлення, обставини породження тексту, його жанрово-стилістичне спрямування, тип читацької авдиторії тощо); 2) ***лінгвальні***, зокрема: а) *синтаксичні* (зміна синтаксичної моделі речення внаслідок згортання або розгортання компонентів, відокремлення, дублювання); б) *морфологічні* (здатність словоформ як варіантів вираження різних синтаксичних позицій репрезентувати парадигматичні й синтагматичні відношення); в) *лексичні* (чим точніше лексема в певній синтаксичній позиції відповідає семантичним параметрам, тим вільніше вона у виборі варіантної форми).

Проблема варіантності, формалізації й типології явищ українського синтаксису зумовили потребу створення *інноваційних синтаксичних словників*, які взагалі не представлені в сучасних типологіях лексикографічних праць, що, очевидно, спричинено: 1) складністю речення як об'єкта лексикографічного опису в силу його багатоаспектності; 2) неналежним рівнем опрацювання концепцій лексикографічного опису синтаксичних одиниць різних типів (синтаксем, словосполучень, речень тощо); 3) поодинокими спробами практичного втілення інноваційних лексикографічних стратегій опису мови.

До таких лексикографічних праць належить і «Словник синтаксем української мови», теоретичні засади якого випрацювали граматисти Чернівецького національного університету (авторка ідеї – проф. Гуйванюк Н. В.). Концепція Словника ґрунтується на понятті *слова* як сфери взаємодії лексичних і граматичних значень, а новизна полягає в установленні типології та систематизації ономасіологічних характеристик, морфологічних парадигм класів слів, їхніх категорійних ознак, функційно-семантичних характеристик, синтаксичних функцій і особливостей використання в мовленнєвій діяльності.

Мета й завдання систематизації нового для лексикографічної практики мовного матеріалу, зумовили необхідність установлення лексикографічних принципів укладання, як-от: а) *принцип наступності* в описі словникового матеріалу з опертям на лексикографічні традиції; б) *принцип системності*, зумовлений необхідністю упорядкування мовного матеріалу відповідно до зовнішнього та внутрішнього структурування; в) *принцип доступності*; г) *принципові уніфікації* дібраного фактичного матеріалу; ґ) *принцип комплексного опису вокабул*; д) *принцип повноти* репрезентації мовного матеріалу.

У Словнику запроваджено *новий підхід* до витлумачення обраного ключового поняття лексикографічного опису: синтаксема – одиниця не лише функційного синтаксису, але й мінімальна семантико-синтаксична одиниця, яка водночас є носієм елементарного змісту, конструктивним компонентом речення, що має як відповідний набір синтаксичних функцій, так і конструктивних ролей у побудові певних комунікативних одиниць. *Диференційними*

ознаками синтаксеми є: а) категорійно-семантичне наповнення слова, від якого вона утворена; б) відповідна морфологічна форма; в) здатність синтаксично реалізуватися в певній позиції в реченні; г) співвідносність у формально-семантичному плані з іншими типами синтаксем.

За *вихідну тезу* встановлення типології витворюваних синтаксемами смислів послужила властивість граматичних форм і лексем української мови репрезентувати різноманітні відношення, виражати диференційні семантико-синтаксичні ознаки, перебувати в опозитивних і еквівалентних відношеннях з іншими синтаксемами та конструкціями української мови.

Під час аналізу семантики відношень, що їх здатні виражати синтаксеми, взято до уваги ономасіологічні ознаки слів, що складають ліво- і правобічну дистрибуції конструкції, особливості лексичного значення синтаксем, а також прагматичне поняття «конситуація» для з'ясування специфіки їх уживання в реченнєвих структурах та мовленнєвих актах. У силу цього створено класифікацію семантико-синтаксичних відношень, що їх виражають синтаксеми в сучасній українській мові. На основі узагальнення виокремлено *31 тип семантико-синтаксичних відношень*, які вифомовують релятивну семантику синтаксеми відповідно до синтаксичної позиції в реченні та її функції.

Маркерами вторинних семантико-синтаксичних відношень у сучасній українській мові є: прийменники у сполученні з відпредикатними іменниками, сполучники та зв'язкові дієслова, які розглянуто як пропозиційні предикати з темпоральною, причиново-наслідковою, допустовою та ін. валентністю. Уможливлюють конкретизацію семантико-синтаксичних відношень також лексичне значення вторинних синтаксем і конситуація (лексико-граматичне оточення, синтаксична позиція, порядок слів, синтагматичне членування тощо).

Типологія синтаксем ґрунтується на кількох засадничих принципах: а) за похідністю – *базові* / *вторинні*; б) за роллю у формально-синтаксичній та семантико-синтаксичній структурах речення – *предикатні* (конструктивні**)** / *субстанційні* (неконститутивні); в) за належністю синтаксеми до певної лексико-семантичної групи (*предикати дії, предикати процесу*, *предикати стану*, *предикати*

якості, *локативні предикати та предикати кількості*; *суб'єктні*, *об'єктні*, *адресатні*, *інструментальні*, *локативні*); г) за будовою – *формально елементарні* та *формально неелементарні* (ускладнені); д) за характером зв'язку з іншими синтаксемами в реченні й типом відношень, у передаванні яких бере участь синтаксема – *предикативні* (предикована і предикувальна), *напівпредикативні* (потенційно предикативні, у т. ч. апелятив) і *непредикативні* (*об'єктного*, *означального*, *обставинного* і *синкретичного типів*).

На семантику синтаксем впливає синтаксична позиція: а) предикованого компонента речення (носія предикативної ознаки); б) предикувального компонента речення; в) поширювача; г) напівпредикативного ускладнювача речення, якою в простому реченні є, наприклад, детермінанта позиція та позиція дуплексива.

Мовнореферентне значення синтаксеми (словоформи, вираженої відмінковою формою іменника, займенника, прикметника чи дієприкметника) є своєрідним семантичним комплексом лексичного (денотативного, власне референтного) значення слова, а також морфологічного (частиномовного) і синтаксичного (функційного) значення словоформи.

У сучасній українській мові синтаксеми реалізуються в багатьох *семантичних*, *морфологічних* і *морфолого-синтаксичних варіантах* (останні притаманні вторинним синтаксемам; їх найчастіше репрезентують прийменниково-відмінкові форми, у яких прийменник указує на характер семантико-синтаксичних відношень між вихідними елементарними простими реченнями). Одне з основних завдань укладених реєстрів Словника полягає в дослідженні системи цих варіантів первинних і вторинних синтаксем і репрезентації їх у лексикографічних параметрах.

«Лексикографічний портрет» базових і вторинних синтаксем у словникових статтях представлено різними типами інформації: 1) *морфологічної*, що увиразнює тип парадигми; 2) *синтаксичної*, яка репрезентує місце кожної синтаксеми в позиційній структурі речення; 3) *семантичної*, що містить змістове наповнення словоформ; 4) *стилістичної*, репрезентованої традиційними позначками сфери вживання словоформи, її експресивності, функційно-стилістичної забарвленості; 5) *прагматичної*, яка охоплює характеристику комунікативної ситуації та учасників мовленнєвого акту.

Завдяки потенційній поліфункційності синтаксем як віртуальних знаків номінації мова виконує свої функції (репрезентативну, комунікативну, емотивну тощо), володіючи порівняно невеликою кількістю формальних засобів, увиразнюючи національну специфіку.

Перспективним напрямом подальших лінгвістичних студій видається вивчення варіантних синтаксичних одиниць з огляду на історично-динамічний (еволюційний) характер розвитку української мови, стилістичну диференціацію граматичних засобів, мовну естетику. До того ж результати дослідження можуть стати основою комплексного опису основних видів міжмовних синтаксичних трансформацій у відтворенні адекватності перекладу українською мовою вихідного тексту будь-якого функційного стилю української літературної мови.

CONCLUSIONS

The Monograph is dedicated to one of the most topical issues in linguistics – study of variability of syntactic units of different levels in the texts of parallel Ukrainian translations made by different writers-translators in the twentieth-twenty-first centuries.

The terminological dimension of the notion "variability" as a dynamic system of units of different levels within which there may be movements and mutual transition is specified based on the modern linguistic theories. Extralinguistic and internal factors of generation of variability of syntactic units in Ukrainian translated texts are established. The basic criteria of syntactic variability were defined more accurately based on referential approach and theory of syntactic nomination that allowed us to reach conclusion about potential abilities of variability that demonstrates the conditions of rendering of referential meanings by one of correlative forms in the concrete nomination act.

The typology of variant syntactic constructions that appeared as a result of modification, transposition, interversive and modifying relations was established on a wide language material (about 10 thousand cards with samples of coreferent units). Syntactic variants are in formal and semantic relations and perform different stylistic functions in Ukrainian translations of the original works that served the material of the study: M. Gogol, A. Chekhov, M. Bulgakov, O. Grin, W. Scott, Ch. Dickens, E. Poe, A. de Saint-Exupéry, Guy de Maupassant, W. Hauff, M. Eminesku.

Variant syntactic units include syntaxemes, word combinations, simple and composite sentences. They are divided into four types: modifiers, transposers, inversives, and metataxic variants. On the synchronous level the syntactic variants demonstrate improvement of grammatical structure of the Ukrainian language, enrichment of its lexical, formal and intonation and communicative means, development of literary style.

Modifiers are syntactic units developed as a result of formal variations of the same syntaxeme in semantic-syntactic structure of the clause or cohesive elements of a composite sentence.

Modifiers are syntactic units that developed as a result of the formal changes of the same syntaxeme in the semantic and syntactic structure of the clause or cohesive elements of a composite sentence. Modifier

variants do not cause changes of part of speech status and their syntactic meaning, do not form new syntactic models preserving the type of semantic and syntactic relations.

Transposers are viewed as a result of syntactic derivation when a word is moved into non-typical for it formal and syntactic position preserving the properties of the original part of speech and structural scheme of the utterance. Such variants are based on the functional identity of syntaxemes expressed by different parts of speech with close onomasiological characteristics, and also parts of composite sentences.

The Monograph also validates variability of syntactic constructions stipulated by the change of the structure of utterances as a result of interversion (interversive variants), and also semantic compression of components and complication of propositional meanings (metataxic variants).

Variant forms in the system of syntactic units is a consequence of language evolution and a result of intellectual and communicative activity of the Ukrainian writers-translators of the original text. Selected empirical material provides grounds for the conclusion: writers translating into Ukrainian the same text widely use syntactic variants by means of which a verbal representation of reality takes place.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ажнюк 2008: **Ажнюк Ю. М.** Інновації в системі української мови та тенденції її розвитку. *Освіта і управління* : зб. наук. праць. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2008. Т. 11. Вип. 4. С. 37–42.

Азарова, *Сосинович 2005*: **Азарова Л. Є., Сосинович Е. С.** Дієприслівники в українській мові: статус, функціонування : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2005. 124 с.

Акуленко 1998: **Акуленко В. В.** Українська мова в європейському контексті. *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 91–96.

Алефіренко 1987: **Алефіренко М. Ф.** Теоретичні питання фразеології. Харків : Вид-во ХДУ, 1987. 135 с.

Андерш 1999: **Андерш Й. Ф.** Особливості адвербіалізації іменників. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 3–6.

Андерш 1987: **Андерш Й. Ф.** Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською : монографія. Київ : Наук. думка, 1987. 192 с.

Андрієвська 1952: **Андрієвська О. О.** Смислові чинники порядку слів у реченні. *Філологічний збірник* [Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка] / отв. ред. І. Кучеренко. Київ , 1952. № 4. С. 77–83.

Арват 1978: **Арват Н. М.** Про асиметрію простого речення. *Мовознавство*. 1978. № 2. С. 37–43.

Арват 1982: **Арват Н. М.** Про ізоморфізм слова і простого речення. *Мовознавство*. 1982. № 1. С. 12–17.

Арібжанова 2004: **Арібжанова І. М.** До питання про функціональний статус порівняльних конструкцій. *Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць* / редкол. : О. І. Чередниченко (гол. ред.) та ін. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. Вип. 14, кн. 1. С. 19–24.

Арполенко, *Городенська*, *Щербатюк 1980*: **Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х.** Числівник української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1980. 242 с.

Арнольд 1976: **Арнольд І. В.** Еквівалентність як лінгвістичне поняття. *Іноземні мови в школі.* 1976. № 1. С. 11–18.

Б*абакова 2015*: **Бабакова О. В.** Нові тенденції розвитку української мови : навч. посібн. для студ. ВНЗ. Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 96 с.

Баган 2001: **Баган М.** Семантико-синтаксична структура безособових ґенітивно-заперечних речень. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : Дон НУ, 2001. Вип. 7. С. **126**–**131**.

Балко 2007: **Балко М.** Синтаксична і фразеологічна варіативність: особливості утворення та функціонування варіантів. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць* / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2007. Вип. 15. С. 223–227.

Баранник 2001: **Баранник Д. Х.** Українська мова на межі століть. Мовознавство. 2001. Травень – червень. С. 40–47.

Баранник 1968: **Баранник Д. Х.** Фразеологія в усному монологічному мовленні. *Питання мовної культури : зб. наук. праць*. К. : Наук. думка, 1968. Вип. 2. С. 34–38.

Барчук 2011: **Барчук В.** Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : монографія. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 416 с.

Бацевич, Космеда 1997: **Бацевич Ф. С., Космеда Т. А.** Нариси із функціональної лексикології. Львів : Світ, 1997. 392 с.

Безпояско 1984: **Безпояско О. К.** Деривaційні відношення між реченням і словосполученням. *Мовознавство*. 1984. № 2. С. 32–37.

Безпояско 1984 а : **Безпояско О. К.** Інфінітив у функції другорядних членів речення. *Українська мова і література в школі*. 1984. № 3. С. 51–53.

Бєляєв 1980: **Бєляєв Ю. І.** Знахідний безприйменниковий у сучасній російській та українській мовах. *Мовознавство*. 1980. № 2. С. 75–81.

Бєляєва 2004: **Бєляєва Т. В.** Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Бєляєва. Харків : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2004. 19 с.

Бондар 1991: **Бондар О. І.** Морфологічні засоби вираження таксису в українській мові. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 51–55.

Бондар 1996: **Бондар О. І.** Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження : монографія. Одеса, 1996. 192 с.

Брицин 1980: **Брицин В. М.** Зіставне дослідження синтаксичних синонімів в українській і російській мові. Київ : Наук. думка, 1980. 139 с.

Булаховський 1982: **Булаховський Л. А.** Розвиток мови (Мова як знаряддя думки. *Основи мовознавства*. Харків, 1928. С. 285–313.

Бурдаківська 1990: **Бурдаківська Н. М.** Причинова конструкція з прийменником ВІД та родовим відмінком іменника. *Українське мовознавство : респ. міжвід. наук. зб.* / ред. кол. : О. І. Білодід та ін. К. : Либідь, 1990. Вип. 17. С. 84–89.

***В**ажнік 2008*: **Важнік С.** Сінтаксічныя слоўнікі славянскіх моў: да пытання тыпалогіі. *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przeklad. 6* / pod red. : Michała Sarnowskiego i Włodzimierya Wysoczańskiego. CXLVII. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008. S. 519–529.

Валюх 2011: **Валюх З. О.** Системні парадигматичні відношення на морфологічному, словотвірному і синтаксичному рівнях. *Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць*. Київ : Вид-чий центр КНЛУ, 2011. № 10(1). С. 138–145.

Винницький 2010: **Винницький В. В.** Функційне навантаження українського наголосу : монографія. Львів : Укрпол, 2010. 376 с.

Висоцький 2011: **Висоцький А. В.** Синтаксична сфера прислівника в українській мові : монографія. К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2011. 325 с.

Вихованець 1972: **Вихованець І. Р.** Варіантність і синонімія синтаксичних одиниць. *Рідне слово*. Київ : Наук. думка, 1972. Вип. 6. С. 21–28. URL: https://salo.li/d42697e

Вихованець 1993: **Вихованець І. Р.** Граматика української мови: Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

Вихованець 1967: **Вихованець І. Р.** Знахідний – родовий у заперечних реченнях. *Питання мовної культури*. Київ : Наук. думка, 1967. С. 68–73.

Вихованець 1992: **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.

Вихованець 1980: **Вихованець І. Р.** Прийменникова система української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1980. 286 с.

Вихованець 1997: **Вихованець І. Р.** Різновиди транспозиції. *Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць*. Кіровоград : КДПУ, 1997. Вип. 2. С. 57–60.

Вихованець 1987: **Вихованець І. Р.** Система відмінків української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1987. 232 с.

Вихованець 2005: **Вихованець І. Р.** Студії про частини мови : Термінологічний аспект. *Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць*. Київ , 2005. Вип. VI. С. 3–8.

Вихованець 2004: **Вихованець І. Р.** Транспозиція. *Українська мова* : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 692.

Вихованець 1988: **Вихованець І. Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.

Вихованець, Городенська 2004: **Вихованець І. Р., Городенська К. Г.** Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови ; за ред. члена-кор. НАН України І. Р. Вихованця. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

Вихованець 1983: **Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М.** Семантико-синтаксична структура речення : монографія. Київ : Наук. думка, 1983. 220 с.

Вінтонів 2013: **Вінтонів М. О.** Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви : монографія. Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. 327 с.

Возний 1988: **Возний Т. М.** Деякі питання семантики дієслова як частини мови. Вістник Львівського университету / ред. кол. : І. Е. Грицютенко та ін. Львів : ЛДУ, 1988. Вип. 19.С. 73–78.(Серія філологічна).

Волянська 2014: **Волянська Є. В.** Морфонологічні позиції в нових словах сучасної української мови. *Типологія та функції мовних одиниць* : зб. наук. праць. Луцьк : Вид-во Східноєвропейського нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2014. С. 32–41.

Г*абай 2011*: **Габай А. Ю.** Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : монографія. К. : Ін-т української мови НАН України; Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.

Гальона 1990: **Гальона Н. П.** Функції модальних часток. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 1. С. 23–27.

Гандзюк 2004: **Гандзюк О. М.** Частиномовна репрезентація умовних синтаксем. *Ucrainica I. Současná ukrajinistika: problémy yazyka, literatury, a kultury* (K 65. narozeninám prof. Josefa Anderše) : Sbornk článků. 2. Olomoucké symposium ukrajinistů (26–28. Srpna 2004). Olomouc : Univerzina Palackého, 2004. P. 156–159.

Герман 1983: **Герман К. Ф.** Взаємодія української літературної мови з територіальними діалектами : навч. посібн. Чернівці : ЧДУ, 1983. 76 с.

Глисон 1959: **Глисон Г.** Введение в дескриптивную лингвистику / пер. с англ. Е. С. Кубряковой и В. П. Мурат. М. : Иностранная литература, 1959. 480 с.

Голікова 2016: **ГоліковаН. С.** Мовна норма і мовостиль Загребельного *Український смисл : зб. наук. праць*. Дніпро, 2016. № 2016. С. 112–122. [Електронний ресурс]. URL: http://surl.li/hylpoh

Головіна 1983: **Головіна Е. Д.** До типології мовної варіантності. *Питання мовознавства*. 1983. № 2. С. 58–63.

Голосовська 2016: **Голосовська Г. Г.** Морфологічні можливості українського давального відмінка в контексті сьогодення (або Флексії *-ові*, *-еві/-єві* та *-у/-ю* – морфологічні варіанти чи морфологічні дублети?). *Наукові записки НаУКМА*. Філологічні науки. Київ , 2016. Т. 189. С. 20–25. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAfn_2016_189_6.

Гомас 2000: **Гомас О. М.** Варіантність і синонімія в словосполученні й реченні : автореф. дис. … ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Гомас. К., 2000. 19 с.

Горбач 2006: **Горбач О.** Арґо в Україні. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. 686 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).

Городенська 1997: **Городенська К. Г.** Аспектуальні характеристики дієслів руху, переміщення. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка* / ред. кол. : В. Ожоган (відп. ред.) та ін. Кіровоград : Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка, 1997. Вип. 2 : Актуальні проблеми граматики. С. 116–119.

Городенська 2007: **Городенська К. Г.** Граматичний словник української мови: Сполучники. Київ, Херсон : Ін-т укр. мови НАН України, Херсон. держ. ун-т, 2007. 349 с. [2].

Городенська 1991: **Городенська К. Г.** Деривація синтаксичних одиниць : монографія / Ін-т мовознавства ; відп. ред. І. Р. Вихованець. Київ : Наук. думка, 1991. 192 с.

Городенська 1995: **Городенська К. Г.** Морфологізація транспозиційних переходів слів. *Теоретичні проблеми граматики : зб. наук. праць*. Донецьк : ДонДу, 1995. С. 51–61.

Городенська 2001: **Городенська К. Г.** Предикативно-валентна основа елементарного односкладного речення. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 69–73.

Городенська 2010: **Городенська К. Г.** Сполучники української мови : монографія. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2010. 204 с.

Городенська 1981: **Городенська К. Г., Кравченко М.** Словотвірна структура слова (відіменні деривати). Київ : Наук. думка, 1981. 199 с.

Граматика 2017: **Граматика** сучасної української літературної мови. Морфологія. [Автори : І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова]. К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

Гриценко 1990: **Гриценко П. Ю.** Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка, 1990. 269 с.

Гриценко 1987: **Гриценко П. Ю.** З українсько-північноросійських лексичних параллелей. *Л. А. Булаховський та сучасне мовознавство : до 100-річчя з дня народження : : зб. наук. праць*. Київ : Наук. думка, 1987. С. 251–260.

Гриценко 2018: **Гриценко П.** Просторінь народного слова Гуцульщини. *Голянич М. Мовний портрет села Тюдів : словник у 2-х т*. Т 1 : А–М. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. С. 4–10.

Гриценко 2011: **Гриценко П. Ю.** «*Слово поза словником*»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник : : зб. наук. праць*. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2011. С. 238–249.

Гриценко, *Стоянов 1988*: **Гриценко П. Ю., Стоянов І.** Україно-інослов'янські лексико-семантичні міжзональні зв'язки. *Слов'янське мовознавство : доповіді до X Міжнародного з'їзду славістів*. Київ : Наук. думка, 1988. С. 101–124.

Грищенко 1969: **Грищенко А. П.** Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Наук. думка, 1969. 156 с.

Грозян 2020: **Грозян Н. Ф.** Категорія другорядних членів речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення : автореф. дис. … доктора філол. наук : 10.02.01 – Українська мова / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2020. 36 с.

Гуйванюк 2003: **Гуйванюк Н. В.** Актуалізація як умова каузативного ускладнення комунікативної семантики висловлення. *Семантика мови і тексту : зб. ст. VIII Міжнар. конф*. Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 126–130.

Гуйванюк 2014: **Гуйванюк Н. В.** Варіантність мовних засобів на рівні синтаксису. *Україноцентризм наукового сумління : зб. наук. праць* на пошану професора Зеновія Терлака / ред. кол. : Білоус М. П. [та ін.]. Львів : Ліга-Прес, 2014. С. 45–63.

Гуйванюк 2011: **Гуйванюк Н. В.** Інваріантне значення синтаксем у світлі поглядів В. М. Русанівського про лексичну і граматичну семантику. *Життя у слові : зб. наук. праць* на пошану акад. Віталія Русанівського (1931–2007) / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 60–171.

Гуйванюк 2000: **Гуйванюк Н.** Основні типи інформативно-референційних смислів у реченні-висловленні. *Семантика мови і тексту : зб. статей VI Міжнародної конференції*, 26–28 вересня 2000 р.; ред. кол. : В. І. Кононенко (голова) та ін. Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 118–126.

Гуйванюк 2008: **Гуйванюк Н. В.** Семантична типологія синтаксем. *Актуальні проблеми германської філології* : матеріали III Міжнар. наук. конф., присв. 70-річчю від дня народж. проф. Левицького В. В. (10–12 квітня 2008 р.). Чернівці : Книги XXI, 2008. С. 10–14.

Гуйванюк 2009: **Гуйванюк Н. В.** Слово – Речення – Текст : вибр. праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.

Гуйванюк 1999: **Гуйванюк Н. В.** Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.

Гуйванюк, *Кульбабська 2006*: **Гуйванюк Н. В.** Ситуація як денотат речення-висловлення. *Семантика мови і тексту* : матеріали IX Міжнародн. науково-практичн. конф. (26–28 вересня 2006 р.); ред. кол. : В. І. Кононенко (голова) та ін. Івано-Франківськ : ВДВЦІТ, 2006. С. 60–63.

Гуйванюк, *Максим'юк 2010*: **Гуйванюк Н. В., Максим'юк О. В.** Нерозкладні компоненти у структурі речення : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. 224 с.

Гуц 1973: **Гуц Л. М.** Синтаксична синоніміка як один із засобів мовної експресії. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 6. С. 36–41.

Гуцуляк 2013: **Гуцуляк Т. Є.** Художня метафора як джерело формування синонімічних засобів української мови. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя : зб. нак. праць. Ніжин, 2013. Кн. 1. С. 51–57. Серія: Філологічні науки. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2013_1_11

Ґрецук 1995: **Ґрецук В. В.** Український відприкметниковий словотвір : монографія. Івано-Франківськ, 1995. 208 с.

Даниленко 2003: **Даниленко А. І**. Предикати, відмінки і діатези в українській мові: історичний і типологічний аспекти : монографія. Харків : Око, 2003. 512 с.

Дерев'янко 2011: **Дерев'янко Л.** Проблема лінгвістичного статусу прийменника в системі мови. *Мовознавство*. 2011. № 2. С. 80–85.

Дмитренко 1970: **Дмитренко Г. М.** Дієприкметник у сучасних граматиках української мови (Деякі з нерозв'язаних питань). *Вісник Харківського університету* : зб. статей / [ред. кол. : З. С. Голубева (відп. ред.) та ін.]. Харків, 1970. Вип. 5. № 50. С. 67–70. (Серія філологічна).

Дорофеєв 2012: **Дорофеєв Ю. В.** Лінгвістичний функціоналізм і варіантність мови : монографія. Сімферополь : Таврида, 2012. 306 с.

Дорофеєв 2012 а: **Дорофеєв Ю. В.** Про зміст терміна *варіантність*. Наукові записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського : зб. пр. 2012. Т. 25(64). № 1. Ч. 2. С. 22–26.

Дружинець 2014: **Дружинець М.** Фіксація вимовних норм голосних на сторінках першодруків П. Гулака-Артемовського та Є. Гребінки. *Актуальні проблеми мовознавства і літературознавства : зб. наук. праць* / Придністровський держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; Ін-т мови та л-ри; відп. ред. : М. Л. Дружинець. Тираспіль, 2014. Вип. 1. С. 99–106. (Серія : Лінгвістика і літературознавство).

Дубічинський 2004: **Дубічинський В. В.** Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології : навчальний посібн. / В. В. Дубічинський; НТУ «Харківський політехнічний ін-т». Харків : НТУ «ХПІ», 2004. 164 с.

Дубовик 2005: **Дубовик Л. І.** Логіко-граматичні аспекти категорії причини : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Іванівна Дубовик. Донецьк, 2005. 20 с.

***Є**рмоленко 2017*: **Єрмоленко С. Я.** Літературна норма в аспекті мовної свідомості. *Життя – у слові : зб. наук. праць* на пошану В. М. Русанівського / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 379–387.

Єрмоленко 1982: **Єрмоленко С. Я.** Синтаксис і стилістична семантика : монографія. Київ : Наук. думка, 1982. 210 с.

Єрмоленко 2013 а: **Єрмоленко С. Я.** Критерії літературної мови і практика її кодифікації. [Електронний ресурс]. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/12862/6/img610.pdf

Єрмоленко 2013: **Єрмоленко С. Я., Бибик С.П., Коць Т. А. та ін.** Літературна норма і мовна практика : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 320 с.

***Ж**аборюк 2000*: **Жаборюк О. А.** Про мовний і логічний аспекти предикації (на матеріалі англійської мови). *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 69–74.

Жлуктенко 1988: **Жлуктенко Ю. О.** Мова етнічної групи в світлі теорії мовної варіативності. *Мовознавство*. 1988. № 1. С. 3–10.

Завальнюк 2009: **Завальнюк І. Я.** Синтаксичні одиниці в мові української преси початок XXI століття: функціональний і прагматичний аспекти : монографія. Вінниця Нова книга, 2009. 400 с.

Загнітко 2001: **Загнітко А. П.** Актуальні проблеми сучасної граматики. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць* / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : Дон НУ, 2001. Вип. 2. С. 32–36.

Загнітко 2012: **Загнітко А. П.** Актуальні проблеми сучасного синтаксису: теоретико-кваліфікаційний аналіз. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць* / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 648–649 : Слов'янська філологія. С. 186–197.

Загнітко 2009: **Загнітко А. П.** Методи і методики дослідження сучасного синтаксису. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць* / ред. кол. : Б. І. Бунчук (наук. ред.). Чернівці : Рута, 2009. Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. С. 207–213.

Загнітко 1991: **Загнітко А. П.** Основи функціональної морфології української мови : посібн. К., 1991. 77 с.

Загнітко 1994: **Загнітко А. П.** Позиційна модель речення і валентність дієслова. *Мовознавство*. 1994. № 2–3. С. 48–56.

Загнітко 1998: **Загнітко А. П.** Проблеми правописної варіантності: система й узус (на матеріалі граматичних системних та узусних варіантів). *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць* / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донець : ДонНУ, 1998. Вип. 4. С. 126–132.

Загнітко 2002: **Загнітко А. П.** Синтаксична деривація: аспекти внутрішньореченнєвих та міжреченнєвих перетворень. *Актуальні проблеми українського словотвору : зб. наук. пр.* / за ред. В. В. Ґрещука. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 54–68.

Загнітко 2010: **Загнітко А. П.** Структурна і функційна типологія синтаксичної деривації. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді 12 Міжнар. наук. конф., Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнар. комітеті славістів (Київ, Україна, 25–28 травня 2010 р.) / [упоряд. та наук. ред. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської]. К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 382–392.

Загнітко 2011: **Загнітко А. П.** Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ *БАО*», 2011. 992 с.

Загнітко 1996: **Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови. Морфологія : монографія. Донецьк : ДонНУ, 1996. 437 с.

Загнітко 1996 а: **Загнітко А. П.** Корелятивність семантики слова і структури речення. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : зб. наук. праць*, присв. пам'яті проф. С. П. Самійленка / ред. кол. : В. А. Чабаненко (відп. ред.) та ін. Ч. І. Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 1996. С. 60–63.

Загнітко 2001: **Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови. Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонДУ, 2001. 662 с.

Загнітко 2008: **Загнітко А. П.** Типологія категорій та одиниць когнітивного синтаксису. *Наукова скарбниця освіти Донеччини : наук.-метод. журн.* 2008. № 2. С. 45–51.

Зайцева 2021: **Зайцева О. М.** Варіантність фонетичних і морфологічних норм у мові сучасного українського телебачення : дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / О М. Зайцева. Київ, 2021. 429 с.

Зарінова 2020: **Зарінова М. В.** Лексична варіантність в українській літературній мові кінця XIX – початку XX століть : дис. … канд. філол. наук. Київ : НАНУ, 2020. 211 с.

Захарків 1998: **Захарків О**. До проблеми варіантності у структурі богословської лексики. *Сучасна українська богословська термінологія. Від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наук. конф*. (Львів, 13–15 травня 1998 р.). Львів : Вид-во Львів. Богослов. Академії, 1998. С. 294–304.

Зоріна 2021: Зоріна Ю. В. Називний теми і називний уявлення в контексті сегментованих конструкцій поетичного і публіцистичного текстів : монографія [наук. і відпов. ред. А. П. Загнітко]. Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2021. 212 с.

***І**ваненко 1979*: **Іваненко З. І.** Прийменникові конструкції з допустовим значенням. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 4. С. 24–28.

Іваненко 2000: **Іваненко З. І.** Синоніміка прийменникових словосполучень у мові української народності : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова». Київ , 2000. 20 с.

Іваненко 1981: **Іваненко З. І.** Система прийменникових конструкцій адвербіального значення : монографія. Київ : Вища шк., 1981. 142 с.

Іваницька 1982: **Іваницька Н. Л.** Вивчення членів речення у 4–8 класах. Київ : Рад. школа, 1982. 144 с.

Іваницька 1985: **Іваницька Н. Л.** Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка. *Мовознавство*. 1985. № 1. С. 39–43.

Іваницька 1986: **Іваницька Н. Л.** Формально-граматичне і семантико-граматичне моделювання структури простого речення (на матеріалі двоскладних речень української мови). *Мовознавство*. 1986. № 1. С. 20–27.

Історія 1978: **Історія** української мови. Морфологія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова, В. В. Німчук та ін. К. : Наук. думка, 1978. 540 с.

Історія 1979: **Історія** української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, В. М. Скляренко. К. : Наук. думка, 1979. 367 с.

***К**адомцева 1985*: **Кадомцева Л. О.** Українська мова: Синтаксис простого речення : підручник. Київ : Вища шк., Голов. вид-во, 1985. 126 с.

Казимирова 1992: **Казимирова І. А.** Семантичні основи синтаксемного аналізу інфінітива у придієслівній позиції. *Мовознавство*. 1992. № 5. С. 56–60.

Калугина 1998: **Калугина Т. В., Гирская Т. Б.** Местоименно-союзные контаминанты в роли уточняемых слов. *Ономастика і апелятиви : зб. наук. пр.* / за ред. В. О. Горпинича. Днепропетровск, 1998. Вып. 4. С. 30–34.

Калугіна 2002: **Калугіна Т. В.** Семантико-функціональні особливості контамінантів, що поєднують ознаки займенників та інших частин мови : автореф. … канд. філол. наук : спец. 10.02.02 – російська мова / Т. В. Калугіна. Сімферополь, 2002. 24 с.

Каранська 1972: **Каранська М. У.** Синтаксичні рівні, парадигми і моделі речень з погляду взаємовідношень. *Вісник Київського університету : зб. статей* / ред. кол. : Білоштан Я. П. (відп. ред.) та ін. Київ , 1972. № 14. С. 78–90. (Серія філології).

Карпенко 1996: **Карпенко Ю. О.** Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. Одеса, 1996. 143 с.

Карпіловська 2008: **Карпіловська Є. А.** Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги. *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 148–159.

Карпіловська 2010: **Карпіловська Є. А.** Вторинна номінація у сучасній українській мові: тенденції розвитку. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць* / наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 20. С. 27–32.

Карпіловська 2007, *2008*: **Карпіловська Є. А.** Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій. *Українська мова*. 2007. № 4. С. 3–15; 2008. № 1. С. 24–35.

Карп'юк 1979: **Карп'юк М. Д.** До питання про класифікацію варіантів слів. *Мовознавство*. 1979. № 3(75). С. 59–61.

Карп'юк 1978: **Карп'юк М. Д.** «Паралельна форма», «дублет» чи «варіант»? *Культура слова*. К., 1978. Вип. 15. С. 73–75.

Касьянова 2014: **Касьянова О. А.** Поняття «варіативність» і «варіантність» у фонетиці. *Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць.* К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. Вип. 50. С. 322–329. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2014_50% 281% 29__49

Кияк 2006: **Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М.** Теорія та практика перекладу (німецька мова) : підруч. для студ. вищих навч. закл. Вінниця : Нова книга, 2006. 592 с.

Клименко 1978: **Клименко Н. Ф.** Синтаксичні дериватеми в сучасній російській та українській мовах. *Українське мовознавство*. 1978. Вип. 6. С. 39–49.

Клименко 1973: **Клименко Н. Ф.** Система афіксального словотворення сучасної української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1973. 188 с.

Клименко 1990: **Клименко Н. Ф.** Функціональні та семантичні кореляції в підсистемі складних слів. *Функціональні та семантичні*

кореляції мовних одиниць : тези Всеукр. конф. (Київ, 17–19 квітня 1990 г.) / відп. ред. О. Е. Семенец. Київ, 1990. С. 15–17.

Клименко 2008: **Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П.** Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

Клименко Ж., 2008: **Клименко Ж. В.** Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи : дис... д-ра наук : 13.00.02 / Жанна Валентинівна Клименко. Київ, 2008. [Електронний ресурс]. URL: http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/349458.html

Книш 2014: **Книш О. В.** Мовні плеоназми в українських художніх текстах початку XXI ст.: семантичний, синтаксичний та стилістичний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Книш. Івано-Франківськ, 2014. 20 с.

Кобилянський 1971: **Кобилянський Б.** Фонетико-орфоепічні норми української літературної мови. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. 91 с.

Ковалик 1962: **Ковалик І. І.** Питання словотворчої синонімії та омонімії в сфері іменників слов'янських мов. *Питання слов'янознавства : матер. І Славістичної конференції*. Львів : Вид-во Львівського держ. ун-ту, 1962. С. 5–25.

Ковалик 1957: **Ковалик І. І.** Синонімія і омонімія в межах словотворення. *Доповіді та повідомлення Львівського державного університету*. Львів, 1957. Вип. 7. Ч. І. С. 57–59.

Коваль 2015: **Коваль Л.** Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 316 с.

Ковтун 2018: **Ковтун А.** Семантична деривації в релігійній лексиці української мови : монографія. Чернівці : Технодрук, 2018. 528 с.

Колібаба 2014: **Колібаба Л. М.** Варіантність відмінкових закінчень іменників на тлі морфологічних норм української літературної мови кінця XX – початку XXI століть. *Українська мова*. 2014. № 1. С. 86–96.

Коломієць 1989: **Коломієць М. П.** Фразеологічні синоніми. Донецьк, 1989. 68 с.

Кондратенко 2012: **Кондратенко Н. В.** Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 322 с.

Кононенко 1970: **Кононенко В. И.** Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке. Київ : Наук. думка, 1970. 143 с.

Кононенко 1976: **Кононенко В. И.** Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков. Київ : Вища шк, 1976. 209 с.

Космеда 2014: **Космеда Т. А.** Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності? *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 44–55.

Костусяк 2012: **Костусяк Н.** Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волинський нац. університет, 2012. 452 с.

Коць 2016 а: **Коць Т. А**. Варіантність морфологічних норм іменника в прескрипціях і мовній практиці другої половини XX століття. *Мовознавство*. 2016. № 2. С. 45–49.

Коць 2014: **Коць Т. А.** Літературна норма і сучасні глобалізаційні процеси. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. праць.* Острог, 2014. Вип. 50. С. 59–61. (Серія «Філологічна»). [Електронний ресурс]. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/32258503.pdf

Коць 2011: **Коць Т. А**. Стале і змінне в синтаксичній нормі української літературної мови. *Життя – у слові : зб. наук. праць* на пошану В. М. Русанівського / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 181–191.

Коць 2018: **Коць Т. А**. Українське слово в пресі кінця XIX – початку XX ст.: динаміка літературної норми : монографія. Київ : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2018. 248 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»).

Коць 1997: **Коць Т. А.** Функціонування варіантів у засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років). *Мовознавство*. 1997. № 6. С. 43–51.

Коць 2016: **Коць Т. А**. Явище варіантності в історії літературної мови. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 82–91.

Кочерган 2005: **Кочерган М. П.** Вступ до мовознавства: підручник для студ. філол. спец. вищих навч. закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2005. 368 с.

Кочерган 2008: **Кочерган М. П.** Загальне мовознавство : підручник. 3-тє вид. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 464 с. (Серія «Альма-матер»).

Кравченко 2010: **Кравченко Н. К.** Методи лінгвістичних досліджень. [Електронний ресурс]. URL: http://surl.li/nmsgdq

Крилова 1983: **Крилова Т. В.** Роль часових адвербіалій у вираженні характеристики дієслівної дії. *Мовознавство*. 1983. № 4. С. 50–54.

Кримський 2002: **Кримський С.** Метод. *Філософський енциклопедичний словник* / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

Кузьмич 1996: **Кузьмич О. М.** Дієприслівник у семантико-синтаксичній структурі речення. *Семантика мови і тексту* : матеріали V Міжнар. наук. конф. (30 вересня–2 жовтня 1996 р.); ред. кол. : В. І. Кононенко, Ж. П. Соколовська та ін. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. ун-ту імені В. Стефаника, 1996. Ч. 2. С. 107.

Кузьмич 1996 а: **Кузьмич О. М.** Віддієслівні утворення в українській мові : автореф. дис. …канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олександра Михайлівна Кузьмич. Київ , 1996. 16 с.

Кулик 1965: **Кулик Б. М.** Курс сучасної української літературної мови. Київ : Рад. шк., 1965. Ч. II : Синтаксис. 283 с.

Кулинич 2003: **Кулинич О. І.** Соціофонетична варіативність голосних сучасної французької мови (експерементальне дослідження на матеріалі швейцарського регіонального варіанта вимови) : дис. … канд. філол. наук / Київський нац. лінгвістичний університет. Київ, 2003. 182 с.

Кульбабська 2018: **Кульбабська О. В.** Варіантність синтаксичних одиниць в українських перекладах. *Актуальні питання суспільно-гуманітарних дисциплін та історії медицини : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (Чернівці, 11–12 жовтня 2018 р.). Чернівці : СПД Лівак У. М., 2018. С. 103–105.

Кульбабська 2011: **Кульбабська О. В.** Вторинна предикація у простому реченні : монографія відп. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.

Кульбабська 2009: **Кульбабська О. В.** Вторинні предикати: лінгвальний статус, класифікація і репрезентація в сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць* / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2009. Вип. 18. С. 70–75.

Кульбабська 1999: **Кульбабська О. В.** Інваріантність та варіантність: модель дослідження ситуації та її елементів. *Актуальні проблеми менталінгвістики : наук. зб.* / ред. кол. : В. Т. Скляренко (відп. ред. вип.) та ін. К.–Черкаси : Брама, 1999. С. 268–269.

Кульбабська 2015: **Кульбабська О. В.** «*І щоб душі поетової вияв на нас*, *як рідний*, *з чужини повіяв*» (Варіантність синтаксичних конструкцій в оригіналі та перекладі). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка* / ред. кол. : В. М. Ожоган (відп. ред. вип.) та ін. Кіровоград : Видавець Лисенко В. Ф., 2015. Вип. 136. С. 11–17. (Філологічні науки : мовознавство).

Кульбабська 2017: **Кульбабська О. В.** Лексико-синтаксична варіантність у паралельних українських перекладах. *Культура слова : наук. журнал* / Інститут української мови НАН України. К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2017. Вип. 86. С. 267–278.

Кульбабська 2016: **Кульбабська О.** Мовленнєві пріоритети адресанта у виборі синтаксичних засобів. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини* : [спільний укр.-румун. наук. журнал; редкол. : Т. Бойчук (та ін.)]. Чернівці–Сучава : БДМУ, 2016. № 1 (9). С. 12–18.

Кульбабська 1998: **Кульбабська О. В.** Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Олена Валентинівна Кульбабська. Івано-Франківськ, 1998. 17 с.

Кульбабська 2009 а: **Кульбабська О. В.** Семантичні та морфологічні варіанти темпоральних синтаксем у простому неелементарному реченні. *Наукові праці : науково-методичний журнал* / Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»; ред. кол. серії : Дубова О. А. (голова) та ін.

Миколаїв : Вид-во ЧДУ, 2009. Вип. 92, т. 105. С. 62–67. (Філологія : мовознавство).

Кульбабська 2019: **Кульбабська О. В.** Синтаксична варіантність в українських перекладах повісті Миколи Гоголя «Сорочинський ярмарок». *У просторі культури мови і стилю. Світлані Яківні Єрмоленко : науковий збірник* / Національна академія наук України; Ін-т української мови НАН України ; упоряд. : С. П. Бибик, Т. А. Коць. К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 311–319. (Серія «Глибини рідної мови»).

Кульбабська 2019 а: **Кульбабська О. В.** Словник синтаксем української мови в контексті сучасної слов'янської лексикографії. *Граматичний простір сучасної лінгвоукраїністики. Катерині Григорівні Городенській : науковий збірник* / Національна академія наук України; Ін-т української мови НАН України : Н. Г. Горгалюк, Л. М. Колібаба, В. М. Фурса. К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2019. Серія «Глибини рідної мови»).

Кульбабська 2021: **Кульбабська О.** Синтаксичне структурування висловлень крізь призму антропо- та егоцентризму. *Мова та мовлення: фундаментальні парадигми розвитку = Language and Speech: Fundamental Paradigms Development : колективна монографія* / за ред. : Калинюк Т. В., Бондарчук Т. В. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня РУТА», 2021. С. 141–160.

Кульбабська 2003: **Кульбабська О.** Семантичні та синтаксичні особливості суб'єкта вторинної предикації. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць* на пошану проф. К. Германа з нагоди його 75-річчя / наук. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2003. Вип. 170–171 : Слов'янська філологія. С. 113–118.

Культура 2015: **Культура** мови: від теорії до практики : монографія. [Автори : Л. Струганець, О. Бобесюк, О. Веремчук та ін. ; за ред. Л. Струганець]. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. 216 с.

Курило 2004: **Курило О.** Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Основи, 2004. 303 с.

Куриляк 2004: **Куриляк Л. П.** Кореферентність у сучасному українському текстотворенні : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. П. Куриляк : Прикарпатський ун-т імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 24 с.

Курс 1951: **Курс** сучасної української літературної мови. Синтаксис : [підручник] / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. шк., 1951. Т. 2. 408 с.

Кучеренко 2003: **Кучеренко І. К.** Теоретичні питання граматики української мови : морфологія. 2-ге вид., уточн. і доп. Вінниця : «Поділля-2000», 2003. 464 с.

Кучеренко 1985: **Кучеренко Л. І.** Комбінована варіантність слова. *Мовознавство*. 1985. № 5. С. 61–64.

Кучурян 2014: **Кучурян Л. І.** Інтерверсивні співвідношення синтаксичних одиниць. Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження : *матеріали Міжнар. наук. читань, присвячених пам'яті доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри сучасної української мови ЧНУ Ніни Василівни Гуйванюк* (Чернівці, 14 листопада 2014 р.) : програма, матеріали й тези доповідей / відп. за вип. : О. В. Кульбабська. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. С. 256–257.

Кучурян 2016: **Кучурян Л. І.** Варіантність синтаксичних конструкцій у текстах українських перекладів : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Лара Іванівна Кучурян. Чернівці, 2016. 20 с.

Кучурян 2014: **Кучурян Л. И.** Модификационные соотношения вариантов языковых структур (на материале текстов переводов произведений Н. Гоголя на украинском языке). *Материалы Международной научно-методической конференции*, посв. 80-летию преподавания русского языка и литературы в Бухарестком университете. Bucuresti : Editura Universitatii din Bucuresti. 2014. С. 261–274.

Кучурян 2013: **Кучурян Л. І.** Модифікаційні співвідношення синтаксичних конструкцій (на матеріалі перекладів Біблії українською мовою). *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць* / наук. ред. М. М. Попович. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 678 : Романо-слов'янський дискурс. С. 19–26.

Кучурян 2014 а: **Кучурян Л. І.** Транспозиційні кореляції прикметникових синтаксем у предикативних (вторинних) позиціях. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць* / наук. ред. Бунчук Б. І. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. Вип. : 732–733 : Слов'янська філологія. С. 237–244.

Кухар 2005: **Кухар Н. І.** Типологія факультативних прислівних компонентів речення : автореф. дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ніна Іванівна Кухар. Київ , 2005. 20 с.

Куцова 1996: **Куцова Р.** Темпоральні конструкції місцевого відмінка. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку* : зб. наук. праць. Ч. І. Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 1996. С. 87–90.

***Л**евицький 2004*: **Левицький А. Е.** Основи функціональної лінгвістики / А. Е. Левицький. Ніжин : Ред.-видав. відділ НДПУ, 2004. 124 с.

Леміш 1999: **Леміш Н. Є.** Ізосемічні причинові сполучники у різносистемних мовах (на матеріалі української, російської, англійської та іспанської мов) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Є. Леміш. Івано-Франківськ, 1999. 19 с.

Леута 2008: **Леута О. І.** Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : монографія. Київ : Такі справи, 2008. 208 с.

Литвин 1984: **Литвин Л. П.** Вариантность синтаксических средств в структуре простого предложения современного украинского языка (падежные и падежно-предложные формы) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. П. Литвин. Київ, 1984. 24 с.

Ломакович 1998: **Ломакович С. В.** Предикативне відношення в структурі одиниць малого синтаксису. *Вісник Харківського університету : зб. наук. праць.* Харків : ХНУ, 1998. № 408 : Актуальні питання сучасної філології. С. 20–23.

Лучик 2009: **Лучик А.** Прислівникові еквіваленти слова в українській мові : монографія. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego, 2009. 166 с. [Електронний ресурс]. URL: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/1522?show=full

***М**аксим'юк 2006*: **Максим'юк О. В.** Кореферентність нерозкладних компонентів у структурі речення : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 – «Українська мова» / О. В. Максим'юк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2006. 20 с.

Масенко 2011: **Масенко Л. Т.** Суржик у сучасній художній літературі. *Дивослово*. 2011. № 4. С. 67–69.

Масенко 2004: **Масенко Л. Т.** Українська мова в соціолінгвістичному аспекті. *Студії з україністики : зб. наук. праць* / Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філології. , 2004. Вип. 1. С. 130–147.

Матвіяс 1998: **Матвіяс І. Г.** Варіанти української літературної мови : монографія. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Наук. думка, 1998. 162 с.

Матвіяс 1985: **Матвіяс І. Г.** Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови. *Мовознавство*. 1985. № 2. С. 37–43.

Мацько 2003: **Мацько Л. І.** Методологія і методи стилістики. *Стилістика української мови* : підручник / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа 2003. С. 11–20.

Мацько 2003: **Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.** Стилістика української мови: підручник ; за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.

Мацюк 2004: **Мацюк Г. П.** Нормативно-граматичний опис української мови першій половині XIX століття. *Українська мова*. Київ, 2004. Вип. 27–28. С. 171–175.

Мацюк 2004 А: **Мацюк Г. П.** Про взаємодію літературної та діалектної норми в текстах першої половини XIX ст. *З українського мовознавства : зб. наук. праць*. Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2004. Вип. 14 : Українська мова в синхронії і діахронії. С. 156–168. (Opera in Linguistica ukrainiana).

Мединська 2018: **Мединська Н. С.** Семантико-граматична диференціація ознакових слів : дис. … доктора філол. наук. наук : 10.02.01 – Українська мова / НПУ ім. М. П. Драгоманова ; Ін-т української мови НАН України. Київ, 2018. 451 с.

Межов 1998: **Межов О. Г.** Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олександр Межов. К., 1998. 19 с.

Межов 2012: **Межов О. Г.** Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.

Мельник 2015: **Мельник І.** Транспозиційна граматика українського дієслова : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с.

Мельничайко 1970: **Мельничайко В. Я.** До питання про граматичну синоніміку. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 9. С. 17–23.

Мельничайко 1968: **Мельничайко В. Я.** Робота над граматичними синонімами під час підсумкового повторення. *Українська мова і література в школі*. 1968. № 3. С. 55–62.

Мельничайко 1970 а: **Мельничайко В. Я.** Розгляд граматичної синоніміки складних речень. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 1. С. 66–72.

Мельничук 1974: **Мельничук О. С.** Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. К. : «Українська радянська енциклопедія», 1974. 776 с.

Микитюк 2003: **Микитюк І. М.** Функціонування вторинної композиційно-зумовленої номінації у художньому тексті (на матеріалі короткого англомовного оповідання) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / І. М. Микитюк. Львів, 2003. 20 с.

Мірченко 2004 а: **Мірченко М. В.** Варіантність синтаксичних конструкцій і стилістичне забарвлення. *Культура слова : республік. міжвід. зб*. Київ, 1982. Вип. 22. С. 45–47. [Електронний ресурс]. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine22-12.pdf./

Мірченко 2004: **Мірченко М. В.** Структура синтаксичних категорій : монографія / М. В. Мірченко. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.

Мірченко 1997: **Мірченко М. В.** Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення) : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 100 с.

Мойсієнко 2010: **Мойсієнко А. К., Арбіжанова І. М., Коломийцева В. В.** та ін. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис : підручник. Київ : Знання, 2010. 374 с.

Мойсієнко 2010: **Мойсієнко В.** Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.). *Волинь-Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2010. № 22(1). С. 114–125.

Морфологічні 2012: **Морфологічні** норми мови професійного спілкування (іменник, прикметник) : навч. посібн. / укл. : Т. В. Гор-

дієнко. Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2012. Ч. 1. 36 с. [Електронний ресурс]. URL: https://salo.li/C0aE82e

***Н**імчук 1977*: **Німчук В. В.** Виникнення чергування *в–у*, *з–із*, *к–ік* / В. В. Німчук. *Культура слова*. Київ : Наук. думка, 1977. № 12. С. 65–73.

Новікова 2021: **Новікова О. О.** Просте ускладнене речення в сучасній українській літературній мові: структура, семантика : дис. … доктора філол. наук : 10.02.01 – Українська мова / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2021. 467 с.

***О**сіпчук 2012*: **Осіпчук Г. В.** Засоби кореферентності у прозовому тексті (на матеріалі творчості Валерія Шевчука і Марії Матіос) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 – «Українська мова» / Галина Валентинівна Осипчук. Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2012. 19 с.

***П**авленко 1970*: **Павленко Є. І.** Порівняння як граматична і стилістична категорія (на матеріалі роману М. Стельмаха «Велика рідня»). *Мовознавство*. 1970. № 3. С. 78–85.

Пасічник 2006: **Пасічник І. А.** Проблема транспозиції в лінгвістичній літературі. *Культура народов Причерноморья* : [науч. журнал]. Симферополь, 2006. С. 64–67. [Електронний ресурс]. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/

Перебийніс 2009: **Перебийніс В. І.** Традиційна та комп'ютерна лексикографія : навч. посібн. / В. І. Перебийніс, В. М. Сорокін. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2009. 218 с.

Перепелиця 1985: **Перепелиця С. С.** Реверсивні конструкції украинської мови в системі активно-пасивної опозиції : автореф. дис… канд. філол. наук / Степан Семёнович Перепелица. Ужгород, 1985. 24 с.

Пещак 2000: **Пещак М. М.** Комунікативний синтаксис: навч. Посібник. К. : Довіра, 2000. 150 с.

Плющ 2011: **Плющ М. Я.** Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні : вибрані праці. К. : Вид-во Національного пед. ун-ту імені М. П. Драгомановпа, 2011. 362 с.

Попов 2015: **Попов С. Л.** Граматичні варіанти: когнітивно-еволюційний підхід : автореф. дис. … доктора філол. наук : спец. 10.02.02 / Сергій Леонідович Попов. Київ, 2015. 36 с.

Попова 2009: **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (функція, зв'язок, модель) : [монографія] / І. С. Попова. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.

Поставний 1974: **Поставний В. В.** Морфологічні варіанти іменників. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 8. С. 35–44.

***Р**абанюк 1998*: **Рабанюк Л. С.** Ґенітивні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. С. Рабанюк. Івано-Франківськ, 1998. 16 с.

Радченко 2000: **Радченко О. І.** Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології : дис. … канд. філол. наук за спец. 10.02.01. – Українська мова / О. І. Радченко. Харків, 2000. 203 с.

Рогачова 1985: **Рогачова Г. Г.** Семантичне ускладнення інструментальних синтаксем. Мовознавство. 1985. № 6. С. 66–69.

Родніна 1963: **Родніна Л. О.** Про морфологічні варіанти іменників у сучасній українській мові. *Дослідження з мовознавства* : зб. наук. праць. Київ, 1963. Вип 2. С. 52–61.

Русанівський 2004: **Русанівський В. М.** Варіантність норми. *Українська мова* : енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 60–61.

Русанівський 1931: **Русанівський В. М.** Поняття семантичного і стилістичного інваріанта. *Мовознавство*. 1981. № 3. С. 9–20.

***С**еліванова 2006*: **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля К., 2006. 716 с.

Семиряк 1971: **Семиряк В. Д.** Шляхи виникнення іменникових словотворчих варіантів. *Мовознавство*. 1971. № 5. С. 21–27.

Ситар 2010: **Ситар Г.** Теоретичні основи створення Словника синтаксичних фразеологізмів української мови: структура словникової статті. Літературні студії : зб. наук. праць. ред. кол. : А. Загнітко (відп. ред. вип.) та ін. Донецьк : ДонДУ, 2010. URL: http://litmisto.org.ua/?p=9198

Скаб 2002: **Скаб М. С.** Граматика апеляції в українській мові : монографія. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.

Скопненко 2007: **Скопненко О. І.** Мала філологічна енциклопедія / укл. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Вид-во «Довіра», 2007. 478 с.

Скрипник 1973: **Скрипник Л. Г.** Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. Київ : Наук. думка, 1973. 280 с.

Слинько 1961: **Слинько І. І.** Інфінітив у функції другорядних членів речення. *Українська мова і література в школі*. 1961. № 6. С. 21–32.

Слинько 1968: **Слинько І. І.** Історичний синтаксис української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст. (Часові звороти) : [навч. посібн.]. Чернівці : Вид-во Чернівецького університету, 1968. 91 с.

Слинько 1969: **Слинько І. І.** Історія об'єктних зворотів української мови : [навч. посібн.]. Чернівці : Вид-во Чернівецького ун-ту, 1969. 106 с.

Слинько, *Гуйванюк*, *Кобилянська 1994*: **Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.** Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посібн. для студ. філол. ф-тів ун-тів. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.

Слободинська 2011: **Слободинська Т. С.** Таксис в українській мові: універсальні характеристики і специфічні риси : монографія. Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2011. 402 с.

Сонцев 1984: **Сонцев В. М.** Варіативность як загальна властивість мовної системи. *Питання мовознавства*. 1984. № 1. С. 31–42.

Сологуб 2000: **Сологуб Н. М.** Граматичні варіанти іменників у сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського* : [зб. наук. пр.] / [відп. ред. Н. Л. Іваницька]. Вінниця : ВДПУ, 2000. Вип. 2. С. 19–21 (Серія : Філологія).

Сологуб 2003: **Сологуб Н. М.** Проблема варіантності та їх вияв на морфологічному рівні сучасної української літературної мови. *Проблеми унормування української мови : зб. матеріалів розширеного засідання Координаційної ради «Українська мова».* Київ–Херсон, 2003. С. 89–98.

Сологуб 1975: **Сологуб Н. М.** Синтаксична варіантність прийменниково-відмінкових конструкцій місцевого відмінка. *Син-*

таксис словосполучення і простого речення. Київ : Наук. думка, 1975. С. 115–120.

Ставицька 2005: **Ставицька Л.** Арґо, жарґон, сленг. Соціальна диференціація української мови. Київ : Критиеа, 2005. 464 с.

Статєєва 2014: **Статєєва В.** Про одну втрачену синтаксичну рису української літературної мови. *Актуальні проблеми синтаксису : сучасний стан і перспективи дослідження* : матер. Міжнар. наук. читань, присв. пам'яті проф. Н. В. Гуйванюк (Чернівці, 14 листопада 2014 р.) : програма, матеріали й тези доповідей / відп. за вип. : О. Кульбабська. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. С. 175–179.

Степаненко 2000: **Степаненко М.** Філософсько-лінгвістичний статус категорії причини. *Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченка* / ред. кол. : Василь Ожоган (відп. ред.) та ін. Кіровоград : Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка, 2000. Вип. 30. С. 120–133. (Філологічні науки : мовознавство).

Стишов 2003: **Стишов О. А.** Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мовних засобів масової інформації) : монографія. Київ : ВЦ КПЛУ, 2003. 388 с.

Сучасна 1972: **Сучасна** українська літературна мова: Синтаксис : підручник / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.

Т*араненко 2015*: **Тараненко О. О.** Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – XXI ст.) : монографія. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с.

Тараненко 2000: **Тараненко О. О.** Варіанти. *Українська мова : енциклопедія* / ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2000. С. 59–60.

Тараненко 1980: **Тараненко О. О.** Деякі аспекти теорії синонімії в аспекті створення синонімічного словника. *Мовознавство*. 1980. № 3. С. 48–54.

Тараненко 2006: **Тараненко О. О.** Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 55–77.

Тараненко 2016: **Тараненко О. О.** Нові явища у фонетиці сучасної української мови (кінець XX – початок XXI ст.). *Мовознавство*. 2016. № 2. С. 15–44.

Тараненко 2007: **Тараненко О. О.** Нормативні тенденції в сучасній українській мові і явище варіантності. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 2007. Вип. 7. С. 25–37.

Тараненко 2008: **Тараненко О. О.** Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника). *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 159–189.

Тараненко 2000 а: **Тараненко О. О.** Тавтологія. *Українська мова : енциклопедія* / ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 625.

Терлак 1988: **Терлак З. М.** Синтаксичні зв'язки дієприкметників. *Вістник Львівського университету.* Львів : ЛДУ, 1988. Вип. 19. С. 79–83. (Серия филологическа).

Тимченко 1926: **Тимченко Є.** Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ : ДУАН, 1926. 116 с.

Тимченко 1918: **Тимченко Є.** Українська граматика. Київ : Криниця, 1918. 144 с.

Ткач 2007: **Ткач Л. О.** Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Чернівці : Книги–XXI, 2007. Ч. 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку. 704 с.

Ткач 2007 а: **Ткач Л. О.** Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Чернівці : Книги–XXI, 2007. Ч. 3 : Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті. 252 с.

Тоцька 1995: **Тоцька Н. І.** Сучасна українська мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія : посібн. Київ : Вища шк. 1995. С. 35–132.

***У**країнський 1990*: **Український** семантичний словник : Проспект / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпиловская та ін.; відп. ред. М. М. Пещак. Київ : Наук. думка, 1990. 264 с.

***Ф**аріон 2009*: **Фаріон І. Д.** Мовна норма: знищення, пошук, віднова. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. 328 с.

Фаріон 2008: **Фаріон І. Д.** Українська мова як суспільно-креативна сила (XI – серед. XIX ст.). *Українська мова*. К., 2008. № 1. С. 13–18.

Федик 2000: **Федик О.** Мова як духовний адекват світу (дійсності) : монографія. Львів : Місіонер, 2000. 299 с.

***Х**арченко 2014*: **Харченко С. В.** Варіантність синтаксичних конструкцій в українській мові: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми мовознавства і літературознавства ; зб. наук. праць* (періодичне видання) / Придністровський державний університет ім. Т. Г. Шевченка; Ін-т мови та л-ри; відп. ред. : Л. М. Дружинець. Тираспіль, 2014. Вип. 1. С. 420–427. (Серія : Лінгвістика і літературознавство).

Харченко 2001: **Харченко С. В.** Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Харченко. Київ, 2001. 21 с.

Харченко 2017: **Харченко С. В.** Синтаксичні норми української літературної мови XX – початку XXI ст.: становлення та кодифікація : дис. … доктора філол. наук. наук : 10.02.01 – Українська мова / Ін-т української мови НАН України. Київ, 2017. 489 с.

Хруцкая 2008: **Хруцкая Н. В.** Конкуренция сосуществующих вариантов языковых единиц в процессе эволюции литературной нормы (лингвопрогностический аспект) : монографія. Київ : Освита Украины, 2008. 372 с.

***Ц**аралунга 2017*: **Царалунга І.** Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст. : монографія. Хмельницький : ФОП Гонта А. С., 2017. 716 с.

***Ч**абаненко 1981*: **Чабаненко В. А.** Фонетична варіантність і мовна експресія. *Мовознавство*. 1981. № 5. С. 28–35.

Чередниченко 1949: **Чередниченко И. Г.** Подчинительные союзы простого предложения. *Вопросы славянского языкознания : сб. науч. тр.* Львов, 1949. Кн. 2. С. 191–198.

Чередниченко 1959: **Чередниченко И. Г.** Складнопідрядні речення в сучасній українській мові : спецкурс для студентів філологічних факультетів. Чернівці : ЧДУ, 1959. 134 с.

Чопик 1985: **Чопик Я. М.** Неузгоджені означення і принципи їх аналізу. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 12. С. 35–41.

Ш*атрукова 2008*: **Шатрукова У. Ю.** Прийменникові форми орудного у вторинній функції ад'єктивного ситуанта . *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова* : зб. наук. праць / відп. ред. М. Я Плющ. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. Вип. 4. С. 195–199. (Серія 10 : Проблеми граматики лексикології української мов).

Шевченко 2001: **Шевченко Л. І.** Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2001. 478 с.

Шевченко, Шулінова 2004: **Шевченко Л. І., Шулінова Л. В.** Стилістика української літературної мови: функціональна діагностика тексту : навч. посібн. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2004. 349 с.

Шинкарук 2002: **Шинкарук В. І.** Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

Шинкарук 2002 а: **Шинкарук В.** Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 217 с.

Шитик 2014: **Шитик Л. В.** Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Ю. А. Чабаненко, 2014. 474 с.

Штерн 1998: **Штерн І. Б.** Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. Київ : АртЕк, 1998. 335 с.

Шульжук 2004: **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови: підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Юносова 2003: **Юносова В. О.** Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові : [монографія]. К. : Знання України, 2003. 126 с.

Явір 1986: **Явір В. В.** Деякі структурні типи неузгоджених означень. *Українська мова і література в школе*. 1986. № 5. С. 25—32.

Berrendonner 1988: **Berrendonner A.** Normes et variations // Schoeni G., Bronckart J.-P. et Perrenoud Ph. La langue française, est-elle gouvernable? Neuchatel-Paris, Delachaux et Niestlé S.A., 1988. P. 43–62.

Carstairs-McCarthy 2005: **Carstairs-McCarthy A.** The evolutionary origin of morphology. *Language origins* : Perspectives on evolution / Ed. by Tallerman M. Oxford : Oxford Univ. Press, 2005. P. 166–184.

Daneš 1971: **Daneš Fr.** Pokus o strukturni analyze slovensných významu. *Slovo a slovensnost*. 1971. № 3. P. 193–207.

Daneš, *Hlavsa 1978*: **Daneš Fr., Hlavsa Zd.** Hierarchizace sémantické struktury vét. *Československé přednášky* (pro VIII mezinárodní sjezd slavistů). Praha, 1978. S. 67–77.

Deane 1992: **Deane P. D.** Grammar in mind and brain: explorations in cognitive syntax. Berlin : New York : Mouton de Gruyter, 1992. 355 p.

Ionescu 2011: **Ionescu E.** Manual de lingvistică generală. Ed. a 4-a. București : Editura ALL, 2011. 224 p. (ALL Universitar).

Jedlyčka 1963: **Jedlyčka A.** K problem normy a kodifikace a kodifikace spisovné češtiny (oblastní varianty ve spisovné normě. SAS. 1963. S. 221–284.

Lakoff 1990: **Lakoff J.** The Invariance Hipothesis : is Abstract Reason Based on Image-shemas? *Cognitive Linguistics.* 1990. Vol. 1(1). P. 39–74. URL: http://slovopedia.org.ua/Модификация

Mathesius 1975 : **Mathesius V.** A functional analysis of present day English on a general linguistic basis / edited by Josef Vachek. The Hague: Mouton, 1975. 229 p.

Mrazek 1976: **Mrazek R.** Problematika tzv. hierarchizace propozice. *Slovo a slovesnost*. 1976. № 37. S. 86–97.

Řehaček 1966: **Řehaček L.** Semantika a syntax infinitivu v současném polkém spisovném jazuce. Praha : Universita Karlova, 1966. 199 s.

Wieczorek 1994: **Wieczorek D.** Ukrainskij pierfiekt na *-no*, *-to* na fonie polskogo pierfiekta. Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu 1994 : Wrocławskiego, 1994. 115 s.

Наукове видання

Олена Кульбабська
Лара Олійник

ВАРІАНТНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Монографія

Макет і комп'ютерна верстка — О. В. Кульбабська
Художнє оформлення — А. М. Кульбабський

Підписано до друку 30.12.2024. Формат 60x84/16.
Електронне видання
Умов. друк. арк.16,5. Обл.-вид. арк. 17,9. Зам. 1010.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
E-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 819 від 08.04.2002 р.